

ΠΑΥΛΙΤΣΑΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ
*Η ΣΥΜΜΕΤΟΧΗ ΤΟΥ ΣΥΝΤΕΛΕΣΤΗ
ΕΡΓΑΣΙΑ ΣΤΗ ΔΙΑΝΟΜΗ ΤΟΥ
ΕΘΝΙΚΟΥ ΕΙΣΟΔΗΜΑΤΟΣ ΣΤΗΝ
ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ*

ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ
ΖΟΥΜΠΟΥΛΑΚΗΣ ΜΙΧΑΗΛ

**ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ
ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ & ΚΕΝΤΡΟ ΠΛΗΡΟΦΟΡΗΣΗΣ
ΕΙΔΙΚΗ ΣΥΛΛΟΓΗ «ΓΚΡΙΖΑ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ»**

Αριθ. Εισ.: 7930/1
Ημερ. Εισ.: 15-12-2009
Δωρεά: Συγγραφέας
Ταξιθετικός Κωδικός: Δ
338.949 5
ΠΑΥ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η διερεύνηση της συμμετοχής του συντελεστή εργασία στη διανομή του εθνικού εισοδήματος αποτελεί ένα θέμα μεγάλης σημασίας τόσο για αυτούς που ασκούν οικονομική πολιτική, όσο και για όλους του οικονομολόγους ερευνητές.

Η παρούσα εργασία χρησιμοποιώντας κυρίως στοιχεία από την Εθνική Στατιστική Υπηρεσία Ελλάδος, από την Τράπεζα Ελλάδος και από τη Eurostat, πέρα από τη μέτρηση, περιγραφή και ανάλυση της συμμετοχής του συντελεστή εργασία στο εθνικό εισόδημα προβαίνει και στη δημιουργία ενός γραμμικού υποδείγματος, βάση του οποίου συσχετίζονται οι επιδράσεις του μονοπωλιακού βαθμού στη διανομή του εισοδήματος και κατ' επέκταση στο βαθμό μεγέθυνσης της ελληνικής οικονομίας.

Για τη διεκπεραίωση αυτής της εργασίας οφείλω θερμές ευχαριστίες στον επιβλέποντα καθηγητή μου Μιχάλη Ζουμπουλάκη για την πολύτιμη και πολύπλευρη βοήθεια που μου προσέφερε. Επιθυμώ επίσης να ευχαριστήσω τους συνεπιβλέποντες καθηγητές κ. Χρήστο Κόλλια και κ. Νικόλαο Κυριαζή για τις εποικοδομητικές τους παρατηρήσεις, καθώς επίσης και τη Grazyna Majchrowska και το Νίκο Σαριανίδη για την βοήθειά τους σχετικά με τη στατιστική επεξεργασία των δεδομένων του υποδείγματος. Τέλος, ιδιαίτερες ευχαριστίες οφείλω στη γυναίκα μου για τη στήριξη και βοήθεια που μου προσέφερε.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1^Ο

ΘΕΩΡΗΤΙΚΗ ΘΕΜΕΛΙΩΣΗ:

Η ΘΕΩΡΙΑ ΤΗΣ ΔΙΑΝΟΜΗΣ ΤΟΥ ΕΙΣΟΔΗΜΑΤΟΣ

1.1	Εισαγωγή	σελ. 21
1.2	Θεωρητικές προσεγγίσεις στα θέματα διανομής του εισοδήματος	σελ. 21
1.2.1	Θεωρητικές προσεγγίσεις στα θέματα διανομής του εισοδήματος πριν τον Kalecki	σελ. 21
1.2.2	Η θεωρία του μονοπωλιακού βαθμού του Kalecki	σελ. 34
1.2.3	Θεωρητικές προσεγγίσεις στα θέματα διανομής του εισοδήματος μετά τον Kalecki	σελ. 38
1.3	Η σχέση διανομής του εισοδήματος και οικονομικής ανάπτυξης	σελ. 48
1.3.1	Η σχέση οικονομικής ανάπτυξης και δίκαιης διανομής του εισοδήματος	σελ. 48
1.3.2	Κριτήρια για δικαιότερη διανομή του εισοδήματος	σελ. 52
1.4	Συμπεράσματα 1^{ου} κεφαλαίου	σελ. 55

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2^Ο

ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΚΗ ΔΙΑΝΟΜΗ ΤΟΥ ΕΙΣΟΔΗΜΑΤΟΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΜΙΣΘΩΝ ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ

2.1	Εισαγωγή	σελ. 59
2.2	Η ελληνική οικονομία μέχρι το τέλος της δεκαετίας του 1970	σελ. 60
2.3	Μακροχρόνια εξέλιξη του μεριδίου εργασίας και των κερδών στην ελληνική οικονομία	σελ. 66
2.4	Πολιτικός εκλογικός κύκλος 1981-89	σελ. 71
2.4.1	Το πολιτικό- οικονομικό περιβάλλον	σελ. 71
2.4.2	Η λειτουργική κατανομή του εισοδήματος	σελ. 78
2.4.3	Τα επιχειρηματικά κέρδη	σελ. 81
2.4.4	Ανάλυση της πολιτικής μισθών 1981-89	σελ. 86
2.4.5	Συμπεράσματα για την περίοδο 1981-89	σελ. 101
2.5	Πολιτικός εκλογικός κύκλος 1991-93	σελ. 102
2.5.1	Το πολιτικό- οικονομικό περιβάλλον	σελ. 102
2.5.2	Η λειτουργική κατανομή του εισοδήματος	σελ. 104
2.5.3	Τα επιχειρηματικά κέρδη	σελ. 107
2.5.4	Η πολιτική μισθών 1990-93	σελ. 109
2.5.5	Συμπεράσματα για την περίοδο 1990-93	σελ. 115
2.6	Πολιτικός εκλογικός κύκλος 1993-1996	σελ. 116
2.6.1	Το πολιτικό- οικονομικό περιβάλλον	σελ. 116
2.6.2	Η λειτουργική κατανομή του εισοδήματος	σελ. 125
2.6.3	Τα επιχειρηματικά κέρδη 1994-96	σελ. 126

2.6.4	Η πολιτική μισθών 1994-96	σελ. 126
2.6.5	Συμπεράσματα για την περίοδο 1994-96	σελ. 132
2.7	Πολιτικός εκλογικός κύκλος 1996-2000	σελ. 133
2.7.1	Το πολιτικό- οικονομικό περιβάλλον	σελ. 133
2.7.2	Η λειτουργική κατανομή του εισοδήματος	σελ. 139
2.7.3	Τα επιχειρηματικά κέρδη	σελ. 140
2.7.4	Η πολιτική μισθών	σελ. 143
2.7.5	Συμπεράσματα για την περίοδο 1996-2000	σελ. 149
2.8	Πολιτικός εκλογικός κύκλος 2001-04	σελ. 150
2.8.1	Το πολιτικό- οικονομικό περιβάλλον	σελ. 150
2.8.2	Η λειτουργική κατανομή του εισοδήματος	σελ. 156
2.8.3	Τα επιχειρηματικά κέρδη	σελ. 157
2.8.4	Η πολιτική μισθών	σελ. 160
2.8.5	Συμπεράσματα για την περίοδο 2001-04	σελ. 162
2.9	Συμπεράσματα 2^{ου} κεφαλαίου	σελ. 163

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3^ο

Εμπειρική θεμελίωση

3.1	Εισαγωγή	σελ. 167
3.2	Η έννοια του μονοπωλιακού βαθμού	σελ. 167
3.3	Προσδιοριστικοί παράγοντες του μονοπωλιακού βαθμού	σελ. 171
3.4	Οι επιδράσεις του μονοπωλιακού βαθμού στην ανάπτυξη της οικονομίας	σελ. 176
3.5	Δεδομένα- Μεταβλητές	σελ. 180
3.6	Μεθοδολογία – Εμπειρικά Αποτελέσματα	σελ. 183
3.7	Συμπέρασμα 3 ^{ου} κεφαλαίου	σελ. 189

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4^ο

4.1	Γενικά συμπεράσματα	σελ. 191
-----	---------------------	----------

ΠΙΝΑΚΕΣ ΚΕΙΜΕΝΟΥ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2^ο

Πίνακας 2.1. Ισοζύγιο εξωτερικών πληρωμών ως ΑΕΠ	σελ. 74
Πίνακας 2.2. Ποσοστά συμμετοχής βασικών κονδυλίων στο διαθέσιμο εισόδημα 1981-89	σελ. 80
Πίνακας 2.3. Κατανομή του εισοδήματος κατά προέλευση (σε ποσοστά % του συνόλου)	σελ. 82
Πίνακας 2.4. Αμοιβές, παραγωγικότητα και κόστος εργασίας (Ετήσιες ποσοστιαίες μεταβολές)	σελ. 87
Πίνακας 2.5. Ποσοστά συμμετοχής βασικών κονδυλίων στο διαθέσιμο εισόδημα 1990-93	σελ. 105
Πίνακας 2.6. Βασικά μεγέθη αμοιβής και κόστους εργασίας 1990-93 (Ετήσιες ποσοστιαίες μεταβολές)	σελ. 110
Πίνακας 2.7. Εξελίξεις βασικών οικονομικών δεικτών της ελληνικής οικονομίας και της οικονομίας της Ε.Ε. στην περίοδο 1993-1997	σελ. 123
Πίνακας 2.8. Ποσοστά συμμετοχής βασικών κονδυλίων στο διαθέσιμο εισόδημα 1993-96	σελ. 125
Πίνακας 2.9. Βασικά μεγέθη αμοιβής και κόστους εργασίας 1993-96 (Ετήσιες ποσοστιαίες μεταβολές)	σελ. 126
Πίνακας 2.10. Εξελίξεις βασικών οικονομικών δεικτών της ελληνικής οικονομίας και της οικονομίας της Ε.Ε. στην περίοδο 1996-2000	σελ. 136
Πίνακας 2.11. Ποσοστά συμμετοχής βασικών κονδυλίων στο διαθέσιμο εισόδημα 1996-2000	σελ. 140
Πίνακας 2.12. Εκτιμήσεις των επιχειρήσεων για τα κέρδη, τις πωλήσεις και τις τιμές των προϊόντων: 1999 (ετήσια εκατοστιαία μεταβολή)	σελ. 142
Πίνακας 2.13. Απασχόληση, αμοιβές, παραγωγικότητα και κόστος εργασίας 1996-2000 (Ετήσιες ποσοστιαίες μεταβολές)	σελ. 144
Πίνακας 2.14. Ποσοστά συμμετοχής βασικών κονδυλίων στο διαθέσιμο εισόδημα 2001-04	σελ. 157
Πίνακας 2.15. Απασχόληση, αμοιβές, παραγωγικότητα και κόστος εργασίας 2001-04 (Ετήσιες ποσοστιαίες μεταβολές)	σελ. 160

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3^ο

Πίνακας 3.1. Το δείγμα για την εκτίμηση της συναρτήσεως του Μονοπωλιακού βαθμού και του ποσοστού ανεργίας	σελ. 174
Πίνακας 3.2. Εξίσωση της παλινδρόμησης $R_m = b_0 + b_1 R_{ANER} + u$	σελ. 175
Πίνακας 3.3. Johansen Cointegration Test	σελ. 175
Πίνακας 3.4. Βασικοί δείκτες απασχόλησης στην χώρα	σελ. 178

Πίνακας 3.5. Χαρακτηριστικά της απασχόλησης 2000 στις χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης	σελ. 180
Πίνακας 3.6. Το δείγμα για την εκτίμηση της συναρτήσεως του Ακαθάριστου Εγχώριου Προϊόντος	σελ. 181
Πίνακας 3.7. Στατιστικές των αποδόσεων των σειρών $R_{ΑΕΠ}$ και R_m	σελ. 184
Πίνακας 3.8. Έλεγχος σειριακής εξάρτησης για πρώτη και δεύτερη ροπή του $R_{ΑΕΠ}$	σελ. 185
Πίνακας 3.9. Έλεγχος σειριακής εξάρτησης για πρώτη και δεύτερη ροπή του Μονοπωλιακού Βαθμού R_m	σελ. 186
Πίνακας 3.10 LB test για τυποποιημένα υπόλοιπα του μοντέλου	σελ. 187
Πίνακας 3.11. ARCH – LM Test για τα τετραγωνικά κατάλοιπα του μοντέλου	σελ. 188
Πίνακας 3.12. Johansen cointegration test 2	σελ. 188
Πίνακας 3.13. Εξίσωση της παλινδρόμησης $R_{ΑΕΠ} = b_0 + b_1 R_m + u_t$	σελ. 189

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑΤΑ ΚΕΙΜΕΝΟΥ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1^ο

Διάγραμμα 1.1. Η διανομή του συνολικού προϊόντος σε μονάδες προϊόντος (κιλά σιτηρά) σελ. 29

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2^ο

Διάγραμμα 2.1. Μερίδιο της εργασίας στο ΑΕΠ του επιχειρηματικού τομέα (μισθοί+ εισφορές μισθωτού+ εισφορές εργοδότη % του προϊόντος) σελ. 67

Διάγραμμα 2.2. Παραγωγικότητα εργασίας και μέσες μικτές αποδοχές μισθωτών σελ. 68

Διάγραμμα 2.3. Απόδοση κεφαλαίου 1964-2005 στην Ελλάδα σελ. 69

Διάγραμμα 2.4. Επενδύσεις και κερδοφορία 1974-2004 σελ. 70

Διάγραμμα 2.5. Αμοιβή εργασίας και κόστος παραγωγής στη βιομηχανία (μεταβολές μέσου επιπέδου τριμήνου έναντι ίδιου τριμήνου προηγούμενου έτους) σελ. 89

Διάγραμμα 2.6. Αμοιβή εργασίας και κόστος παραγωγής στη βιομηχανία (εκατοστιαίες μεταβολές έναντι του ίδιου τριμήνου του προηγούμενου έτους) σελ. 95

Διάγραμμα 2.7. Αμοιβή εργασίας και κόστος παραγωγής στη βιομηχανία (μεταβολές μέσου επιπέδου τριμήνου έναντι ίδιου τριμήνου προηγούμενου έτους)(σε ποσοστά %) σελ. 100

Διάγραμμα 2.8. Αμοιβή εργασίας και κόστος παραγωγής στη βιομηχανία (μεταβολές έναντι ίδιου τριμήνου προηγούμενου έτους) σελ. 113

Διάγραμμα 2.9. Αμοιβή εργασίας και κόστος παραγωγής στη βιομηχανία (εκατοστιαίες μεταβολές έναντι του ίδιου τριμήνου του προηγούμενου έτους) σελ. 131

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3^ο

Διάγραμμα 3.1. Η σχέση ανάμεσα στο ακαθάριστο εγχώριο προϊόν και το μονοπωλιακό βαθμό σελ. 182

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Σκοπός και αντικείμενο της μελέτης

Η παρούσα εργασία αναφέρεται στη συμμετοχή του συντελεστή εργασίας στη διανομή του εθνικού εισοδήματος στην ελληνική οικονομία για την περίοδο 1980-2004. Αντικειμενικός σκοπός είναι όχι απλώς η μέτρηση της συμμετοχής του συντελεστή εργασίας στο εθνικό εισόδημα, αλλά η εξειδίκευση των παραγόντων που προσδιορίζουν αυτή τη συμμετοχή καθώς και οι επιδράσεις της διανομής του εισοδήματος στην οικονομική ανάπτυξη.

Η χρονική αυτή περίοδος επιλέχθηκε για τρεις βασικούς λόγους. Πρώτον, οι εκλογικοί- πολιτικοί κύκλοι μετά το 1981 με την οικονομική πολιτική και τις οικονομικές επιδόσεις της χώρας καθώς και με τη συμμετοχή των συντελεστών στο εθνικό εισόδημα ελάχιστα έχει διερευνηθεί από τη σχετική βιβλιογραφία. Δεύτερον, το 1981 πραγματοποιήθηκε η ένταξη της Ελλάδος στην Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα (Ε.Ο.Κ.). Ως συνέπεια η Ελλάδα βρίσκεται στο κατώφλι μιας νέας φάσης στην οικονομική και πολιτική της εξέλιξη. Τρίτον, η κρίσιμη επιλογή της ένταξης της χώρας στην Οικονομική Νομισματική Ένωση (ΟΝΕ) κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1990 διαμόρφωσε ένα ιδιαίτερο ιστορικό πλαίσιο μελέτης της ελληνικής οικονομίας. Πρέπει να τονιστεί επίσης ότι η μελέτη στηρίζεται κυρίως σε στοιχεία της Εθνικής Στατιστικής Υπηρεσίας, της Τράπεζας Ελλάδος και της Eurostat.

Υπάρχουν αρκετοί λόγοι για να ασχοληθεί κανείς με αυτό το θέμα. Η διανομή του εθνικού εισοδήματος στους συντελεστές παραγωγής αποτελεί ένα βασικό αντικείμενο της οικονομικής θεωρίας και έρευνας. Χαρακτηριστικά αναφέρεται ότι οι κλασικοί οικονομολόγοι θεωρούσαν τον προσδιορισμό των νόμων που διέπουν τη διανομή του εισοδήματος ως το κυρίαρχο πρόβλημα της πολιτικής οικονομίας¹. Επιπλέον, τα τελευταία χρόνια παρατηρείται μια συνεχής αυξανόμενη τάση συγκέντρωσης του ενδιαφέροντος των οικονομολόγων, τόσο σε θεωρητικό όσο και σε εμπειρικό επίπεδο στα θέματα διανομής του εισοδήματος².

Τα θέματα διανομής του εισοδήματος σε μια οικονομία μπορούν να προσεγγιστούν με δύο βασικές μεθόδους:

¹ Για ανάλυση των ιδεών των κλασικών οικονομολόγων στα θέματα διανομής του εισοδήματος βλ. Smith A., 1776, Ricardo D., 1817, Mill J.S., 1848, Marx K., 1867

² Για ανάλυση των απόψεων σύγχρονων οικονομολόγων στα θέματα διανομής του εισοδήματος βλ. Kalecki M., 1954, Kaldor M., 1955, Pen J., 1972, κ.ά.

α) Λειτουργική διανομή του εισοδήματος³. Με βάση τη μέθοδο αυτή, ο ερευνητής προσπαθεί να εξηγήσει τη διανομή του εθνικού εισοδήματος στους συντελεστές παραγωγής. Ειδικότερα, η λειτουργική διανομή του εισοδήματος στοχεύει στην εξήγηση της διανομής του εισοδήματος σε μισθούς και ημερομίσθια, έγγειο πρόσοδο, τόκους και επιχειρηματικό κέρδος. Ο χαρακτηρισμός «λειτουργική διανομή» επικράτησε στην βιβλιογραφία επειδή η θεωρία αυτή προσπαθεί να εξηγήσει τη διανομή του εθνικού εισοδήματος στη βάση της λειτουργίας που έχουν οι παραγωγικοί συντελεστές στην παραγωγική διαδικασία. Αυτή η διάσταση της διανομής του εισοδήματος έχει ενδιαφέρον επειδή βοηθάει να γίνει κατανοητή η θέση κάθε συντελεστή στην παραγωγική διαδικασία.

β) Προσωπική κατανομή του εισοδήματος. Με βάση αυτή τη μέθοδο, το βασικό ερώτημα που καλείται να απαντήσει ο ερευνητής αναφέρεται στους παράγοντες που προσδιορίζουν την κατανομή του εθνικού εισοδήματος ανάμεσα στα φυσικά πρόσωπα ή στα νοικοκυριά που συνθέτουν την οικονομία. Ειδικότερα, αυτό που ενδιαφέρει τον ερευνητή είναι το συνολικό εισόδημα που έχει το κάθε πρόσωπο ανεξάρτητα από το αν το εισόδημα αυτό προέρχεται από διαφορετικές πηγές (όπως αμοιβή από εργασία, τόκοι, ενοίκια, κέρδη, κ.ά.).

Η προσωπική κατανομή του εισοδήματος μπορεί να πάρει τη μορφή μιας εισοδηματικής πυραμίδας ή μιας καμπύλης του τύπου Pareto ή του Lorenz. Ο σημαντικότερος δείκτης που μετράει το χάσμα μεταξύ πλούσιων και φτωχών είναι ο συντελεστής Gini. Το μέγεθος του συντελεστή Gini δείχνει και το βαθμό συγκέντρωσης των εισοδημάτων. Έτσι, λαμβάνει την τιμή μηδέν όταν κυριαρχεί ισοκατανομή και την τιμή της μονάδας όταν (θεωρητικά) το σύνολο του εισοδήματος πηγαίνει σε ένα άτομο.

Πρέπει να τονιστεί ότι με βάση τη λειτουργική διανομή του εισοδήματος δεν υπάρχουν στην ελληνική βιβλιογραφία προηγούμενες μελέτες⁴. Αντίθετα, με βάση την προσωπική κατανομή του εισοδήματος έχουν γραφτεί αξιόλογες μελέτες. Ειδικότερα, στη δεκαετία του '70, με βάση την προσωπική διανομή του εισοδήματος

³ Πρέπει να τονιστεί ότι η λειτουργική μέθοδος χρησιμοποιήθηκε διαχρονικά από μεγάλα ονόματα στο χώρο της οικονομικής επιστήμης, όπως ο A. Smith, ο D. Ricardo, ο K. Marx, ο M. Kalecki, κ.ά.

⁴ Εξαίρεση αποτελεί η μελέτη των Κανελλόπουλου Κ., Αναστασάκου Ζ., Κώση Α., Μανιάτη Θ. και Παχάκη Κ., στην οποία χρησιμοποιούνται και οι δύο μέθοδοι. Η μελέτη αυτή καταλήγει στο συμπέρασμα ότι η διανομή του εθνικού εισοδήματος μεταξύ αφενός αμοιβής μισθωτής εργασίας και αφετέρου αυτοαπασχολούμενων και εργοδοτών δεν παρέμεινε σταθερή την περίοδο 1960-2000. Αναμφίβολα, πέρα από τις όποιες οικονομικές δυνάμεις σε αυτές τις εξελίξεις επέδρασε και η εκάστοτε εφαρμοζόμενη οικονομική πολιτική και ειδικότερα η επεκτατική ή περιοριστική πολιτική εισοδημάτων, σε συνδυασμό με την τιμολογιακή πολιτική και γενικότερα τα διάφορα σταθεροποιητικά προγράμματα.

πραγματοποιήθηκαν συστηματικές εμπειρικές μελέτες. Πρώτη εμπειρική μελέτη πραγματοποιήθηκε το 1973 από τον Karageorgas⁵ με χρησιμοποίηση ομαδοποιημένων στοιχείων της δαπάνης των Ερευνών Οικογενειακών προϋπολογισμών (ΕΟΠ) 1963/64, στοιχεία φορολογίας εισοδήματος, καθώς και εθνικολογιστικά στοιχεία. Ο συγγραφέας καταλήγει στο συμπέρασμα ότι η κατανομή του εισοδήματος είναι άνιση ($G=0,588$) χειροτερεύει μετά την επιβολή φορολογίας ($G=0,606$) ενώ μειώνεται μετά την καταβολή των μεταβιβάσεων ($G=0,544$).

Η δεύτερη συστηματική μελέτη πραγματοποιήθηκε το 1974 από τους Lianos και Prodromidis⁶ και αφορούσε την περίοδο 1959-1979. Σύμφωνα με τους συγγραφείς παρατηρείται μια διαχρονική αύξηση της ανισότητας ενώ οι συντελεστές ανισοκατανομής Gini παίρνουν για το συνολικό δηλωθέν εισόδημα τις τιμές από 0,41 έως 0,46. Αντίθετα, η εργασία του Τσώρη⁷ που πραγματοποιήθηκε το 1975 και η οποία στηρίζεται στα ίδια στοιχεία και για την ίδια περίπου χρονική περίοδο, εκτιμώντας όμως τον δείκτη ανισότητας Theil, καταλήγει στο συμπέρασμα ότι η ανισότητα μειώθηκε σημαντικά την περίοδο 1957-1970. Το 1975 πραγματοποιήθηκε επίσης και η εργασία Germidis και Negreponti-Delivanis⁸. Η εργασία αφορούσε τα έτη 1961, 1966 και 1971 και κατέληξε στο συμπέρασμα ότι διαχρονικά η ανισότητα μειώνεται, η άμεση φορολογία μειώνει την ανισότητα, ενώ η συνολική φορολογία (άμεση και έμμεση) την αυξάνει.

Το 1977, ο Karageorgas⁹ χρησιμοποιώντας στοιχεία της ΕΟΠ 1974 εκτιμά τον συντελεστή Gini για την πριν την φορολογία κατανομή ($G=0,455$), τη μετά τη φορολογία ($G=0,457$) και μετά τη φορολογία και μεταβιβάσεις ($G=0,435$). Σημαντική είναι και η εργασία του Προβόπουλου¹⁰ που πραγματοποιήθηκε το 1979 και κατέληξε στο συμπέρασμα ότι το 1958 η φορολογία και οι δημόσιες δαπάνες είχαν μάλλον προοδευτικό χαρακτήρα.

Αξιωματημόνευτες είναι και οι εργασίες της δεκαετίας του '80. Ειδικότερα, το 1980 οι Βολουδάκης και Πανουργιάς¹¹ εκτίμησαν πρωτογενώς την κατανομή του εθνικού εισοδήματος κατά νομό για τα έτη των απογραφών και κατέληξαν στο συμπέρασμα ότι οι περιφερειακές ανισότητες μειώνονται διαχρονικά. Το 1981, ο Carantinos¹² στηριζόμενος σε στοιχεία του εισοδήματος των εθνικών

⁵ Karageorgas S., 1973

⁶ Lianos T. και Prodromidis K., 1974

⁷ Τσώρης Ν., (1975)

⁸ Germidis D. and Negreponti-Delivanis M., 1975

⁹ Karageorgas S., 1977

¹⁰ Protopoulos G., 1979

¹¹ Βολουδάκης Ε. και Πανουργιάς Α., 1980

¹² Carantinos D., 1981.

λογαριασμών και των φορολογικών δηλώσεων για την περίοδο 1966-1967 δεν διαπιστώνει συστηματικές τάσεις για την εξέλιξη της ανισότητας. Διαπιστώνει επίσης ότι αυξάνεται η συμμετοχή στα εισοδηματικά μερίδια των μεσαίων στρωμάτων ενώ μειώνεται σ' αυτά των ακραίων. Το 1983, ο Πατινιώτης¹³, όπως και το 1984 ο Bakarezos¹⁴, εξετάζουν τις επιπτώσεις της φορολογίας στη διανομή του εισοδήματος για την περίοδο 1962-1975. Οι δύο συγγραφείς κατέληξαν στο κοινό συμπέρασμα ότι η φορολογία αυξάνει την ανισοκατανομή του εισοδήματος. Αντίθετα, ο Loizides¹⁵ το 1984 διαπιστώνει ότι την περίοδο 1967-78 βελτιώθηκε η κατανομή των φορολογικών βαρών και μειώθηκε η ανισοκατανομή του εισοδήματος μετά τη φορολογία. Το 1984, με χρησιμοποίηση στοιχείων δαπανών της ΕΟΠ πραγματοποιήθηκε και η εργασία του Αθανασίου¹⁶. Ο συγγραφέας εκτιμά ότι δεν υπάρχουν σημαντικές διαφορές στην έκταση των ανισοτήτων μεταξύ αστικών ($G=0,341$) και αγροτικών περιοχών ($G=0,362$) και του συνόλου της χώρας ($G=0,361$). Στη συνέχεια ο Αθανασίου διαπιστώνει ότι την περίοδο 1957-1974 μάλλον δε σημειώθηκε μείωση της ανισότητας.

Αξιοσημείωτες είναι επίσης και οι μελέτες της δεκαετίας του 1990. Ειδικότερα, το 1990 η Φέτση¹⁷ διαπιστώνει ότι οι μεταβιβαστικές πληρωμές ενισχύουν σημαντικά τα εισοδήματα των φτωχών και μειώνουν την ανισότητα. Το 1993 ο Tsakloglou¹⁸ διαπιστώνει ότι η ανισότητα στην Ελλάδα είναι αισθητά υψηλότερη από αυτή των χωρών κρατών μελών της Ευρωπαϊκής Οικονομικής Κοινότητας, αλλά μικρότερη από τη συνήθως συναντώμενη σε αναπτυσσόμενες χώρες. Το 1996¹⁹, ο ίδιος συγγραφέας, χρησιμοποιώντας μικροστοιχεία καταναλωτικών δαπανών των ΕΟΠ 1974, 1982 και 1988 καταλήγει στο συμπέρασμα ότι διαχρονικά η εξέλιξη της ανισότητας μεταξύ 1974-1982 σημείωσε εντυπωσιακή μείωση, ενώ μεταξύ 1982 και 1988 η ανισότητα αυξήθηκε ελαφρά. Το ίδιο έτος στο ίδιο συμπέρασμα κατέληξε και η μελέτη των Σαρρή και Ζωγραφάκη για την περίοδο 1974-1988.

Το 1998 πραγματοποιήθηκε η εργασία των Μητράκου και Τσακλόγου²⁰, όπου η χρησιμοποιούμενη μεταβλητή είναι η κατά κεφαλήν ισοδύναμη δαπάνη. Σ' αυτή τη μελέτη επιβεβαιώνεται η δραστική μείωση της ανισότητας μεταξύ 1974 και 1982, ενώ οι μεταβολές μετά τη 1982 περίοδο είναι σχετικά μικρές και συγκλίνουν

¹³ Πατινιώτης Ν., 1983

¹⁴ Bakarezos P., 1984

¹⁵ Loizides I., 1984

¹⁶ Αθανασίου Α., 1984

¹⁷ Φέτση Α., 1990

¹⁸ Tsakloglou P., 1993

¹⁹ Tsakloglou P., 1996

²⁰ Μητράκος Θ. και Τσακλόγου Π., 1998.

στο ότι το μέσο βιοτικό επίπεδο του πληθυσμού συνέχισε να βελτιώνεται αλλά σε αισθητά βραδύτερους ρυθμούς. Το 1999, η εργασία των Heady, Mitrakos και Tsakloglou²¹ εκτιμά την επίδραση της μεταβολής των διαφόρων κοινωνικών επιδομάτων επί της ανισότητας σε διάφορες χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης χρησιμοποιώντας στοιχεία από το Πάνελ Ερευνών Νοικοκυριών της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Οι συγγραφείς καταλήγουν στο συμπέρασμα ότι εάν και τα κοινωνικά επιδόματα μειώνουν τη συνολική ανισότητα, η μείωση της ανισότητας στην Ελλάδα λόγω των κοινωνικών επιδομάτων) ως σύνολο είναι σχετικά μικρότερη από τις περισσότερες χώρες της Ε.Ε. αλλά μεγαλύτερη στην περίπτωση των συντάξεων.

Τέλος, αξιοσημείωτη είναι και η μέλετη των Κανελλόπουλου, Αναστασάκου, Κώτση, Μανιάτη και Παχάκη²² το 2004. Σύμφωνα με αυτή, η εισοδηματική ανισότητα στην Ελλάδα είναι από τις υψηλότερες στην ΕΕ και μόνο η Πορτογαλία εμφανίζει μεγαλύτερη ανισότητα. Για το 1997, σύμφωνα με τις εκτιμήσεις της Eurostat που στηρίζονται στο ετήσιο εισόδημα, ο συντελεστής Gini του κατά ισοδύναμο ενήλικα εισοδήματος για την Ελλάδα ανέρχεται σε 0,35 όσο και στην Ισπανία, ενώ στην Πορτογαλία υπολογίζεται σε 0,38. Από την άλλη πλευρά, ο συντελεστής Gini στις Σκανδιναβικές χώρες είναι σχετικά χαμηλός (με πρώτη την Δανία όπου είναι 0,21). Μπορεί έτσι να υποστηριχθεί ότι στην ΕΕ υπάρχει μια αντίστροφη σχέση μεταξύ ανισότητας και επιπέδου οικονομικής ανάπτυξης.

Η διάταξη της ύλης

Για τις ανάγκες της παρούσας εργασίας χρησιμοποιήθηκε η μέθοδος της λειτουργικής διανομής του εισοδήματος. Η μέθοδος αυτή επιλέχθηκε για τρεις βασικούς λόγους. Πρώτον, σχεδόν όλοι οι μελετητές της ελληνικής οικονομίας χρησιμοποίησαν την προσωπική μέθοδο διανομής του εισοδήματος, με αποτέλεσμα να υπάρχει «κενό» στη βιβλιογραφία όσον αφορά τη χρησιμοποίηση της λειτουργικής μεθόδου. Δεύτερον, η μέθοδος αυτή χρησιμοποιήθηκε ως μέθοδος ανάλυσης από τους κλασικούς και νεοκλασικούς οικονομολόγους, με συνέπεια να παρουσιάζει μεγαλύτερη θεωρητική πληρότητα σε σχέση με την προσωπική μέθοδο. Τρίτον, η ανάλυσή της βασίζεται στα ποσοστά συμμετοχής των συντελεστών παραγωγής στο εθνικό εισόδημα. Θα προσπαθήσουμε επομένως να διερευνήσουμε τον τρόπο με τον οποίο οι μεταβολές στα μερίδια των συντελεστών παραγωγής επιφέρουν αντίστοιχες μεταβολές στο ρυθμό ανάπτυξης της οικονομίας. Στο πλαίσιο αυτό η διάταξη της ύλης έχει ως εξής:

²¹ Heady C., Mitrakos T. and Tsakloglou P., 1999

²² Κανελλόπουλος Κ.- Αναστασάκος Ζ.- Κώτσης Α.- Μανιάτης Θ.- Παχάκης Κ., 2004

Στο κεφάλαιο 1 γίνεται αρχικά μια ιστορική αναδρομή στις κυριότερες θεωρίες διανομής του εισοδήματος, ενώ στη συνέχεια διατυπώνεται η σχέση μεταξύ οικονομικής ανάπτυξης και δίκαιης διανομής του εισοδήματος. Ειδικότερα, η ανάλυση ξεκινάει με την προκλασική θεωρία διανομής του εισοδήματος όπου δεσπόζουν οι ιδέες του Petty και του Steuart. Στη συνέχεια αναπτύσσονται οι θεωρίες των φυσιοκρατών και κυρίως των Quesnay και Turgot. Ακολούθως διατυπώνονται οι ιδέες των κλασικών οικονομολόγων, δηλαδή οι ιδέες του A.Smith, του D.Ricardo και του K.Marx. Κατόπιν αναλύονται οι πιο επίκαιρες θεωρήσεις διανομής του εισοδήματος, όπως η νεοκλασική θεώρηση, η νεοκεϋνσιανή θεώρηση, η νεομαρξική θεώρηση, η νεοοικονομική θεώρηση του Piero Sraffa και η θεωρία του μονοπωλιακού βαθμού του M. Kalecki. Το κεφάλαιο τελειώνει με εννοιολογικές αποσαφηνίσεις ζητημάτων σχετικών με τη διανομή του εισοδήματος και της οικονομικής ανάπτυξης.

Το συμπέρασμα που συνάγεται από το πρώτο κεφάλαιο αφορά τη θεωρητική θεμελίωση της σχέσης ανάμεσα στη διανομή του εισοδήματος και στην οικονομική ανάπτυξη. Δηλαδή, όσο πιο δίκαιη θα είναι η διανομή του εισοδήματος, τόσο πιο μεγάλη θα είναι και η οικονομική ανάπτυξη και αντίστροφα.

Το κεφάλαιο 2 διερευνά τη λειτουργική διανομή του εισοδήματος και την πολιτική μισθών στην ελληνική οικονομία για την περίοδο 1981-2004. Ειδικότερα, το κεφάλαιο χωρίζεται σε επιμέρους πολιτικούς εκλογικούς κύκλους με βάση τις βουλευτικές εκλογές που έγιναν στην Ελλάδα. Σε κάθε πολιτικό εκλογικό κύκλο αναλύεται αρχικά το γενικό οικονομικό περιβάλλον της ελληνικής οικονομίας, στη συνέχεια παρουσιάζεται και ερμηνεύεται η κατανομή του εθνικού εισοδήματος στους συντελεστές παραγωγής. Τέλος, εξετάζεται η πολιτική μισθών και επιχειρηματικών κερδών.

Από το δεύτερο κεφάλαιο συνάγεται το συμπέρασμα ότι ο τρόπος διανομής του εθνικού εισοδήματος ανάμεσα στους συντελεστές παραγωγής είναι αποτέλεσμα τόσο της λειτουργίας του οικονομικού συστήματος όσο και της οικονομικής πολιτικής που εφαρμόστηκε στην υπό εξέταση περίοδο. Ως αποτέλεσμα η ανάπτυξη της ελληνικής οικονομίας σε μεγάλο βαθμό επηρεάστηκε και από τον τρόπο διανομής του εθνικού εισοδήματος.

Τέλος, στο κεφάλαιο 3 εφαρμόζεται ένα γραμμικό υπόδειγμα στα δεδομένα της ελληνικής οικονομίας. Η θεωρητική θεμελίωση του υποδείγματος βασίζεται στη θεωρία του μονοπωλιακού βαθμού, όπου κυριότερος εκπρόσωπος είναι ο Kalecki. Στο πλαίσιο αυτό δίνεται ένας νέος ορισμός στην έννοια του μονοπωλιακού βαθμού και με βάση αυτόν συνάγονται χρήσιμα συμπεράσματα για τις επιδράσεις του στην εξέλιξη του Ακαθάριστου Εγχώριου Προϊόντος στην Ελληνική Οικονομία.

Ειδικότερα, από το τρίτο κεφάλαιο συνάγεται το συμπέρασμα ότι όταν ο μονοπωλιακός βαθμός είναι μικρός, τότε η αύξηση της συμμετοχής του συντελεστή εργασίας στο εθνικό εισόδημα θα αυξάνει τη συνολική κατανάλωση και αυτό με τη σειρά του θα οδηγεί σε οικονομική ανάπτυξη.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1^ο

ΘΕΩΡΗΤΙΚΗ ΘΕΜΕΛΙΩΣΗ: Η ΘΕΩΡΙΑ ΤΗΣ ΔΙΑΝΟΜΗΣ ΤΟΥ ΕΙΣΟΔΗΜΑΤΟΣ

1.1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η διανομή του παραγόμενου προϊόντος αποτελεί βασική λειτουργία κάθε οικονομικού συστήματος. Η μελέτη των τρόπων βάσει των οποίων γίνεται η διανομή των προϊόντων μιας κοινωνίας στα μέλη της υπήρξε πάντα ένα από τα κεντρικά προβλήματα της οικονομικής ανάλυσης.

Το πρώτο πρόβλημα που απασχόλησε την οικονομική βιβλιογραφία στο θέμα της διανομής του εισοδήματος είναι το πρόβλημα της γνώσης και ανάλυσης των μηχανισμών του οικονομικού συστήματος βάσει των οποίων πραγματοποιείται η διανομή των αγαθών. Το δεύτερο πρόβλημα της διανομής του εισοδήματος αφορά το κατά πόσο η διανομή αγαθών που διαμορφώνεται από τους οικονομικούς μηχανισμούς είναι δίκαιη. Ως συνέπεια γεννιέται η ανάγκη εξεύρεσης διαφόρων κριτηρίων βάσει των οποίων θα πραγματοποιηθεί η διανομή του εισοδήματος.

Στο κεφάλαιο αυτό θα παρουσιάσουμε αφενός μεν τις βασικότερες θεωρήσεις προσδιορισμού της διανομής του εισοδήματος μεταξύ των οικονομικών τάξεων και αφετέρου δε, θα προσδιοριστεί η σχέση της διανομής του εισοδήματος με την οικονομική ανάπτυξη. Σκοπός μας είναι να παρουσιάσουμε συνοπτικά τη σκέψη των οικονομολόγων του παρελθόντος. Στο τέλος, γίνεται αναφορά σε τρία βασικά κριτήρια βάσει των οποίων δύναται να πραγματοποιηθεί η διανομή του εισοδήματος.

1.2. ΘΕΩΡΗΤΙΚΕΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ ΣΤΑ ΘΕΜΑΤΑ ΔΙΑΝΟΜΗΣ ΤΟΥ ΕΙΣΟΔΗΜΑΤΟΣ

1.2.1. Θεωρητικές προσεγγίσεις στα θέματα διανομής του εισοδήματος πριν τον Kalecki

Η προ-κλασική θεωρία.

Με την εμφάνιση του καπιταλισμού, οι παλαιότερες απόψεις σε θέματα διανομής του εισοδήματος θεωρήθηκαν απαρχαιωμένες. Οι νέες οικονομικές ιδέες ονομάζονται μερκαντιλισμός και υπερασπίζονται τα συμφέροντα της αναδυόμενης αστικής τάξης και του στέμματος. Σε αντίθεση με παλαιότερες απόψεις, πιστεύουν ότι το εξωτερικό εμπόριο είναι η κύρια πηγή πλούτου ενός έθνους, ενώ υποστηρίζεται η άρση των απαγορεύσεων για το τοκοφόρο κεφάλαιο.

Η προ-κλασική άποψη για την αμοιβή της εργασίας συνοψίζεται στο ότι ο μισθός ενός εργάτη δεν πρέπει να υπερβαίνει την αξία των ελάχιστων αναγκαίων μέσων επιβίωσης.

Ο Petty χαρακτηριστικά αναφέρει: «έχει παρατηρηθεί από τους υφαντουργούς και άλλους που απασχολούν μεγάλο αριθμό φτωχών ανθρώπων, ότι όταν το σιτάρι είναι εξαιρετικά άφθονο, η εργασία των φτωχών είναι αναλογικά ακριβή. Και αναγκαστικά είναι σπάνια (τόσο έκφυλοι είναι αυτοί που εργάζονται μόνο για να τρώνε, η μάλλον για να πίνουν). Από αυτό προκύπτει ότι ο νόμος που καθορίζει τέτοιους μισθούς θα πρέπει να αποδίδει στον εργαζόμενο απλώς τα αναγκαία για να επιζήσει. Γιατί, αν του δώσετε τα διπλάσια, θα εργάζεται μόνο το μισό χρόνο απ' όσο θα μπορούσε και όντως θα εργαζόταν σε άλλες συνθήκες, γεγονός παν αποτελεί απώλεια τόσης πολλής εργασίας για την κοινωνία¹».

Σύμφωνα με τον Petty, η αξία ενός προϊόντος, για παράδειγμα, του ψωμιού, θα αναλύεται σε δύο συνιστώσες: 1) σε μισθούς, που ισούνται με το αναγκαίο ελάχιστο όριο διαβίωσης του εργάτη (ο Petty και άλλοι μερκαντιλιστές ήταν υπέρμαχοι του «σιδηρού νόμου των μισθών», υπό την έννοια ότι συνιστούσαν τον περιορισμό του εργατικού μισθού στο ελάχιστο των μέσων διαβίωσης, προς το συμφέρον της ανάπτυξης του καπιταλισμού), και 2) σε έγγεια πρόσοδο. Κατά συνέπεια, ο Petty ταυτίζει την έγγεια πρόσοδο με την υπεραξία εν γένει, μια άποψη που διεδόθη ευρέως κατά την περίοδο που ο καπιταλισμός μόλις αναπτυσσόταν, και η οποία αργότερα υιοθετήθηκε ρητά από τους Φυσιοκράτες².

Λίγο πριν ξεπηδήσουν οι ιδέες των φυσιοκρατών και του A. Smith για τη διανομή του εισοδήματος, ο Sir James Steuart θεωρεί ότι το συνολικό προϊόν της οικονομίας διανέμεται σε μισθούς, κέρδη, γαιοπρόσοδο και τόκους. Αντιμάχεται βέβαια την ιδέα ότι σ' ένα καπιταλιστικό σύστημα είναι αναπόφευκτη κάποια «κακή» διανομή πλούτου και εισοδήματος, που προέρχεται από αποθησαυρισμό ή από αιφνίδιες μεταβολές στις τιμές των αγαθών και υπηρεσιών³.

Η θεωρία των φυσιοκρατών

Στα μέσα του 18^{ου} αιώνα, οι ιδέες των φυσιοκρατών και κυρίως των Quesnay και Turgot δίνουν μια ιδιαίτερη έμφαση στα ζητήματα της διανομής του εισοδήματος. Κεντρικές συνιστώσες αποτελούν η θεωρία του «καθαρού προϊόντος» και η θεωρία της αναπαραγωγής του κοινωνικού κεφαλαίου. Οι φυσιοκράτες προέβλεπαν την άποψη ότι μόνο η γεωργική παραγωγή δημιουργεί καθαρό προϊόν (πλεόνασμα). Η αγροτική εργασία ήταν η μόνη

¹ Petty William, 1963, σελ. 274

² Rubin I., 1989, σελ. 94

³ Δρακόπουλος Σ.- Καραγιάννης Α., 2003, σελ. 59

πραγματικά «παραγωγική» εργασία. Αντίθετα, η βιομηχανική εργασία ήταν «στείρα» εργασία υπό την έννοια ότι δεν απέφερε κανένα «καθαρό προϊόν» πάνω και πέρα από τα κόστη παραγωγής.

Με βάση αυτή την κεντρική άποψη ο Quesnay, στο έργο του *Tableau Economique*, δημιούργησε την περίφημη θεωρία της αναπαραγωγής και δικαίως θα μπορούσε να θεωρηθεί ως ο πατέρας της θεωρίας της διανομής του εισοδήματος. Υποστήριξε ότι η συνολική αγροτική παραγωγή αρχικά συσσωρεύεται στα χέρια των αγροτών επιχειρηματιών, οι οποίοι: α) κρατούσαν ένα μέρος της για τις ανάγκες τους, β) κατέβαλλαν ένα μέρος της στην τάξη των γαιοκτημόνων με τη μορφή της προσόδου και γ) πωλούσαν ως πρώτες ύλες ένα μέρος της στους βιομηχάνους και βιοτέχνες, το οποίο επρόκειτο να μεταποιηθεί και να μεταπωληθεί στην τάξη των καλλιεργητών και των γαιοκτημόνων. Με αυτό τον τρόπο κάθε κοινωνική τάξη καλύπτει τις καταναλωτικές της ανάγκες, ενώ ταυτόχρονα ξεκινάει και ο νέος κύκλος αναπαραγωγής⁴.

Έτσι, ο Quesnay είχε διαιρέσει την κοινωνία σε τρεις τάξεις: τους γαιοκτήμονες, τους καλλιεργητές (την παραγωγική τάξη) και τους εμπόρους και βιομηχάνους (τη στείρα τάξη). Το σχήμα αυτό συγγείι τις ταξικές διαιρέσεις με τη διαφοροποίηση μεταξύ κλάδων παραγωγής (αγροτική οικονομία και βιομηχανία). Ο Turgot βελτίωσε αυτό το σχήμα διαιρώντας καθεμιά από τις τελευταίες δύο τάξεις στα δύο. Προέκυψε έτσι μια πενταπλή διαίρεση σε γαιοκτήμονες, αγρότες επιχειρηματίες (*farmers*), εργάτες της υπαίθρου, βιομηχάνους επιχειρηματίες και βιομηχανικούς εργάτες. Στο σχήμα του Turgot η διαίρεση των τάξεων συμπίπτει με τη διαίρεση μεταξύ των κλάδων παραγωγής⁵.

Η θεωρία του A. Smith

Ο A. Smith αντικατέστησε το σχήμα των Φυσιοκρατών για τις κοινωνικές τάξεις (γαιοκτητική, παραγωγική και στείρα τάξη) με ένα ορθότερο σχήμα γαιοκτημόνων, κεφαλαιούχων επιχειρηματιών και μισθωτών εργατών. Ειδικότερα, ο Smith πήρε τη δεύτερη και τη τέταρτη τάξη και τις συνδύασε σε μια ενιαία τάξη καπιταλιστών επιχειρηματιών. Με παρόμοιο τρόπο συνένωσε την τρίτη και την πέμπτη τάξη σε μια ενιαία τάξη μισθωτών εργατών. Έχουμε και πάλι μια διάκριση σε τρία μέρη, στην οποία, όμως, απομακρύνθηκε η φυσιοκρατική αντιπαράθεση της αγροτικής οικονομίας απέναντι στη βιομηχανία και αποκαλύφθηκε καθαρότατα ο ταξικός ανταγωνισμός μεταξύ καπιταλιστών επιχειρηματιών και μισθωτών εργατών (όπως είχε γίνει και από τον Turgot)⁶. Ταυτόχρονα, προσδιόρισε το μισθό ως

⁴ Rubin I., 1989, σελ. 171

⁵ Rubin I., 1989, σελ. 253

⁶ Rubin I., 1989, σελ. 253-4

την αμοιβή της εργασίας, το κέρδος ως την αμοιβή του βιομηχανικού καπιταλιστή και την πρόσοδο ως την αμοιβή των γαιοκτημόνων.

Η εργασία κατά τον A.Smith, αποτελεί την πηγή των αξιών, της δημιουργίας, των αγαθών και του πλούτου. Η αμοιβή της εργασίας ή ο μισθός καθορίζεται με: ι) τη διαπραγματευτική δυνατότητα μεταξύ εργατών και εργοδοτών και ιί) την ποσότητα των κεφαλαίων που προορίζονται για τους μισθούς σε συνδυασμό με την προσφορά εργασίας. Πιο συγκεκριμένα, στη θεωρία του για τη διανομή του εισοδήματος αναφέρει ότι σε μια κοινωνία όπου δεν υπάρχει ιδιοκτησία στη γη και δεν πραγματοποιείται συσσώρευση κεφαλαίου, οι εργάτες ιδιοποιούνται όλο το προϊόν της εργασίας τους. Όταν, όμως, στην κοινωνία γίνεται πράξη ο θεσμός της ιδιοκτησίας και το κεφάλαιο συγκεντρώνεται σε λίγα μόνο χέρια, τότε το προϊόν από την εργασία πηγαίνει στους ιδιοκτήτες της γης και του κεφαλαίου. Το μέρος του συνολικού προϊόντος που παίρνουν οι εργάτες σε μια τέτοια κατάσταση, εξαρτάται από την ικανότητα τους να διαπραγματευθούν με τους εργοδότες το ύψος της αμοιβής τους. Επειδή, όμως, οι εργοδότες είναι λιγότεροι μπορούν εύκολα να συνεννοηθούν μεταξύ τους και να διατηρήσουν τις αμοιβές των εργαζομένων σε χαμηλά επίπεδα. Αντίθετα, οι εργάτες είναι πολλοί και η συνεννόηση ανάμεσα τους είναι δύσκολη, ιδιαίτερα όταν δεν επιτρέπεται ο συνδικαλισμός.

Βέβαια, όταν η αμοιβή της εργασίας πιεστεί σε πολύ χαμηλά επίπεδα, τότε μειώνεται η προσφορά του εργατικού δυναμικού (λόγω της μείωσης των γεννήσεων). Αντίθετα, όταν η αμοιβή της εργασίας αυξηθεί, τότε αυξάνεται η προσφορά του εργατικού δυναμικού (λόγω της αύξησης των γεννήσεων). Κατά τον A.Smith, ο καταμερισμός της εργασίας, η τεχνολογική πρόοδος και η φιλελεύθερη οικονομική πολιτική έχουν ως αποτέλεσμα την αύξηση της ευημερίας και άρα τη βελτίωση της θέσης των εργατών⁷.

Σχετικά με την αμοιβή του κεφαλαίου ο Smith υποστήριξε ότι ένα δεύτερο στοιχείο του κόστους παραγωγής είναι η αμοιβή του κεφαλαίου που εισπράττει ο κεφαλαιούχος-επιχειρηματίας για τη συμβολή του στην παραγωγική διαδικασία. Το κίνητρο του κέρδους είναι αυτό που καθοδηγεί τον κεφαλαιούχο-επιχειρηματία να επενδύσει τα κεφάλαια του στις διάφορες παραγωγικές διαδικασίες⁸. Ένα μέρος του ακαθάριστου κέρδους αποτελεί ο τόκος των κεφαλαίων που θα είχε πληρώσει ο παραγωγός, εάν δεν ήταν δικά του. Ένα άλλο μέρος του κέρδους ανταμείβει την εργασία του παραγωγού, εάν εργάζεται ο ίδιος στην επιχείρηση. Το υπόλοιπο μέρος του ακαθάριστου κέρδους (δηλαδή το καθαρό κέρδος) αποτελεί

⁷ Smith A., 1776, σελ. 108-135

⁸ Smith A., 1776, σελ. 374

το υπόλοιπο της διανομής, αφού έχουν πληρωθεί οι δαπάνες παραγωγής. Το ύψος αυτό του καθαρού κέρδους δικαιολογείται, επειδή προσφέρονται τα κεφάλαια για τη συντήρηση και ενίσχυση της εργασίας, μέχρις ότου ολοκληρωθεί η παραγωγική διαδικασία και πουληθεί το προϊόν, όπως επίσης και για τις έγνοιες και τους κινδύνους της παραγωγικής διαδικασίας που ανέλαβε ο παραγωγός⁹.

Ο Smith παρατήρησε ότι η γαιοπρόσοδος ανταμείβει τον ιδιοκτήτη του εδάφους για τη χρησιμοποίηση του από άλλο άτομο. Είναι μια «μονοπωλιακή τιμή» που στις περισσότερες περιπτώσεις επιβάλλεται από το γαιοκτήμονα στον ενοικιαστή του εδάφους. Το ύψος της καθορίζεται: (α) από την αγοραία τιμή των γεωργικών προϊόντων, (β) την τοποθεσία του εδάφους και (γ) τη γονιμότητα του. Όσο αυξάνεται η τιμή των γεωργικών προϊόντων, τόσο αυξάνεται και η γαιοπρόσοδος, αρκεί να απομένουν αμοιβές για να καλύψουν το κανονικό επίπεδο μισθών και το κανονικό κέρδος. Με άλλα λόγια, η γαιοπρόσοδος, ως στοιχείο του κόστους, δεν καθορίζει την αξία και την τιμή των αγαθών, αλλά καθορίζεται από αυτήν¹⁰.

Σύμφωνα με αυτή τη θεωρία καθορισμού της αμοιβής της γαιοπροσόδου, ο Smith ερμηνεύει την «αντίθεση των συμφερόντων» μεταξύ της τάξης των κεφαλαιούχων-επιχειρηματιών και της τάξης των γαιοκτημόνων. Όταν υπάρχει οικονομική ανάπτυξη και πρόοδος, αυξάνεται η γαιοπρόσοδος, γιατί: βελτιώνεται η παραγωγικότητα των εδαφών και αυξάνεται η τιμή των γεωργικών προϊόντων, λόγω αυξανόμενης ζήτησης. Η τιμή όμως των βιομηχανικών προϊόντων μειώνεται, λόγω της αυξανόμενης παραγωγικότητας της εργασίας σε αυτό τον τομέα¹¹.

Η θεωρία του Ricardo

Ο D.Ricardo στη θεωρία του για τη διανομή του εθνικού εισοδήματος δίνει μεγάλη έμφαση στην ανεύρεση των τάξεων που προσδιορίζουν την κατανομή του εθνικού εισοδήματος. Όπως ο Smith έτσι και ο Ricardo αποδέχεται την ύπαρξη των τριών τάξεων (εργάτες, φεουδάρχες και κεφαλαιούχοι -επιχειρηματίες) και τις αντίστοιχες αμοιβές τους, δηλαδή το ημερομίσθιο, την έγγειο πρόσοδο και το κέρδος. Πιστεύει ότι στο πέραςμα του χρόνου και με καθεστώς οικονομικής αυτάρκειας, ολοένα και μεγαλύτερο ποσοστό του εθνικού εισοδήματος πηγαίνει με τη μορφή της έγγειου προσόδου στους κατόχους της γης. Οι εργάτες παίρνουν πάντα την ίδια αμοιβή σε πραγματικούς όρους (δηλαδή το ελάχιστο όριο συντήρησης), ενώ ταυτόχρονα τα κέρδη μειώνονται. Αυτό όμως, συνεπάγεται διακοπή της συσσώρευσης του κεφαλαίου και άρα μια σταδιακή οικονομική

⁹ Smith A., 1776, σελ. 21

¹⁰ Smith A., 1776, σελ. 160-163

¹¹ Smith A., 1776, σελ. 264

κατάσταση.

Ειδικότερα, για τον David Ricardo η διανομή των αγαθών είναι το κύριο πρόβλημα της Πολιτικής Οικονομίας. Στον πρόλογο του βιβλίου του *«Αρχές της Πολιτικής Οικονομίας και Φορολογίας»* γράφει: «Το προϊόν της γης, όλα όσα παράγονται από την επιφάνεια της με την συνδυασμένη εφαρμογή εργασίας, μηχανημάτων και κεφαλαίου, μοιράζεται ανάμεσα σε τρεις τάξεις της κοινότητας: δηλαδή, στους ιδιοκτήτες της γης, τους κατόχους του κεφαλαίου που είναι απαραίτητο για την καλλιέργεια της και τους εργάτες που με την δουλειά τους την καλλιεργούν. Αλλά στα διάφορα στάδια της κοινωνίας, οι αναλογίες της συνολικής παραγωγής της γης που μοιράζονται σε κάθε μια από τις τάξεις αυτές, με τα ονόματα της εγγείου προσόδου, του κέρδους και των μισθών, είναι βασικά διαφορετικές... Ο προσδιορισμός των νόμων που ρυθμίζουν αυτή την διανομή είναι το κύριο πρόβλημα της Πολιτικής Οικονομίας¹²...»

Ο μισθός αποτελεί ανταμοιβή της εργασίας, που είναι η βασική πηγή δημιουργίας της αξίας των αγαθών και του πλούτου της κοινωνίας. Ο Ricardo διακρίνει την εργασία σε παραγωγική και μη παραγωγική, σύμφωνα με το διαχωρισμό του Smith, και επισημαίνει ότι το κατώτερο ύψος ανταμοιβής της, ο «φυσικός μισθός», αντιστοιχεί στην υλική διαβίωση των εργατών που τους επιτρέπει να διατηρούνται στη ζωή χωρίς να μεταβάλλεται ο αριθμός τους. Η σύνθεση των καταναλωτικών αγαθών που αποτελούν αυτό τον ελάχιστο μισθό (ελάχιστο όριο διαβίωσης εργασίας) εξαρτάται από τα έθιμα, τις συνήθειες, την οικονομική συμπεριφορά των ατόμων και τις φυσικές δυνατότητες της οικονομίας. Το φυσικό αυτό ύψος μισθού διαφέρει από τον αγοραίο μισθό, που καθορίζεται σύμφωνα με την προσφορά και ζήτηση εργασίας και το επίπεδο των πραγματικών τιμών των ειδών διατροφής¹³.

Ο Ricardo θεωρεί ότι το κέρδος αποτελείται από δύο τμήματα: το πρώτο (το οποίο είναι και το σημαντικότερο) είναι αυτό που αμείβει την παραγωγική συμβολή του κεφαλαίου, ενώ το δεύτερο είναι αυτό που ανταμείβει τον παραγωγό για τους κινδύνους και τις έγνοιες που αναλαμβάνει¹⁴. Τι είναι όμως το κεφάλαιο, ποια είναι η παραγωγική του συμβολή και πώς επηρεάζεται η συσσώρευση του; Σύμφωνα με τον Ricardo, το κεφάλαιο της οικονομίας είναι «το μέρος αυτό του πλούτου μιας χώρας που χρησιμοποιείται στην παραγωγή», δηλαδή το κεφάλαιο είναι τα παραγόμενα μέσα παραγωγής¹⁵. Το συνολικό κεφάλαιο της οικονομίας διαχωρίζεται στο μεταβλητό (ή κυκλοφορούν), που αποτελεί την ανταμοιβή (κυρίως) της εργασίας,

¹² Ricardo D., 1817, τόμ. Ι, σελ.8

¹³ Ricardo D., 1817, τόμ. Ι, σελ. 93, 97, 100.

¹⁴ Ricardo D., 1817, τόμ. Ι, σελ. 129-130.

¹⁵ Ricardo D., 1817, τόμ. Ι, σελ. 95.

και το σταθερό (π.χ. μηχανήματα, κτίρια κ.λπ.), που βοηθά την παραγωγική προσπάθεια της εργασίας. Το σταθερό κεφάλαιο, όμως, μπορεί και αυτό να αναχθεί σε δημιούργημα προηγούμενης εργασίας και έτσι στη συνάρτηση παραγωγής να έχουμε μόνο την εργασία ως το βασικό παραγωγικό συντελεστή. Το κυκλοφορούν κεφάλαιο, που λειτουργεί ως απόθεμα μισθών, καθορίζει κυρίως τη ζήτηση εργασίας, όπως έχουμε αναφέρει, και κατ' επέκταση τη φυσική αμοιβή της σε δεδομένες οικονομικές συνθήκες. Το κεφάλαιο της οικονομίας αυξάνεται κάτω από δύο αποτελέσματα: (α) από την αύξηση του ποσοστού του κέρδους και (β) την αύξηση της αποταμίευσης¹⁶.

Η αμοιβή της γαιοπροσόδου, που αποτελεί το τρίτο μερίδιο της διανομής, δικαιολογείται από τον Ricardo βάσει των εξής επιχειρημάτων:

α) Η γαιοπρόσοδος είναι τμήμα της συνολικής παραγωγής που πληρώνεται στους γαιοκτήμονες για τη χρησιμοποίηση των αρχικών και άφθαρτων δυνάμεων του εδάφους που κατέχουν.

β) Ανταμείβει τη χρησιμοποίηση του κεφαλαίου που έχει διατεθεί για την παραγωγική βελτίωση του εδάφους.

Σε περίπτωση υπερπροσφοράς, ίδιας γονιμότητας εδαφών ικανών να διαθρέψουν τον πληθυσμό, δεν υφίσταται γαιοπρόσοδος. Η γαιοπρόσοδος εισέρχεται στη διανομή μόνον όταν έχει αρχίσει η καλλιέργεια διαφορετικής γονιμότητας εδαφών, δηλαδή όταν αυξάνεται ο πληθυσμός και αρχίζουν να καλλιεργούνται μικρότερης γονιμότητας εδάφη¹⁷. Η διαφορά αυτή της γονιμότητας δικαιολογεί την εμφάνιση της γαιοπροσόδου, η οποία λαμβάνει χώρα εφόσον συντρέχουν οι εξής προϋποθέσεις: τα εδάφη είναι ιδιοποιημένα, οι γεωργοί ανταγωνίζονται για τη χρήση των καλύτερων εδαφών ώστε να αυξήσουν το κέρδος τους, και ο ανταγωνισμός στην οικονομία εξασφαλίζει ένα μόνον ύψος κανονικού κέρδους. Η γαιοπρόσοδος στην περίπτωση αυτή αποτελεί τη διαφορά της παραγωγής ανάμεσα στα διαφορετικής γονιμότητας εδάφη.

Ο Ricardo αποδεικνύει επίσης ότι με βάση το νόμο των φθινουσών αποδόσεων, η συνεχής αύξηση του πληθυσμού και η επέκταση της καλλιέργειας σε λιγότερο εύφορα ή απομακρυσμένα εδάφη έχουν τα εξής αποτελέσματα: Η συνολική ποσότητα π.χ. σιτηρών ή καλαμποκιού που εισπράττουν οι γαιοκτήμονες από ενοίκια αυξάνει συνεχώς και ως απόλυτο μέγεθος και ως ποσοστό προς το συνολικό κεφάλαιο. Ως απόλυτο ποσό η τάση του είναι αυξητική, ενώ ως ποσοστό η τάση του είναι φθίνουσα. Παράλληλα, το συνολικό κέρδος που καρπώνονται οι κεφαλαιοκράτες αυξάνει μεν, αλλά με φθίνουσα τάση, μέχρι ενός σημείου, πέρα από το οποίο

¹⁶ Ricardo D., 1817, τόμ. Ι, σελ. 166-167.

¹⁷ Ricardo D., 1817, τόμ. Ι, σελ. 67-69.

αρχίζει να μειώνεται με αυξανόμενο ρυθμό. Συνέπεια αυτών των κινήσεων είναι η διανομή του καθαρού προϊόντος, καθώς αυξάνει η παραγωγή, να ωφελεί όλο και περισσότερο τους ιδιοκτήτες γης σε βάρος των κεφαλαιοκρατών.

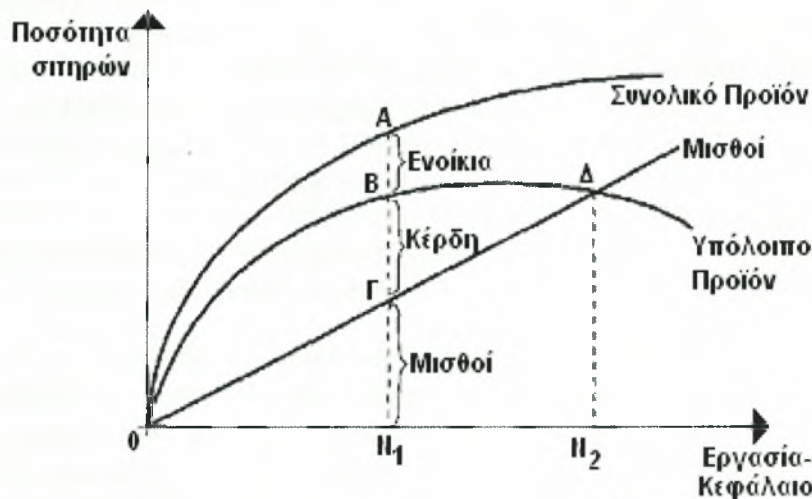
Αλλά και το ποσοστό του κέρδους στο δευτερογενή τομέα παραγωγής, σύμφωνα με τον D.Ricardo, μακροχρόνια μειώνεται. Κατ' αρχήν λόγω της υψηλότερης παραγωγικότητας του βιομηχανικού τομέα οι τιμές των βιομηχανικών προϊόντων μακροχρόνια μειώνονται. Επιπλέον, μακροχρόνια αυξάνονται οι μισθοί τουλάχιστον για το μέρος εκείνο που χρησιμοποιείται για την αγορά των αναγκών. Αυτό σημαίνει ότι όταν η συνολική αξία της παραγωγής σε χρήμα δεν μεταβάλλεται, μια αύξηση του μισθού των εργαζομένων σε μια επιχείρηση θα είχε ως αποτέλεσμα τη μείωση του κέρδους. «Επομένως το κέρδος θα μειωθεί ανάλογα με την αύξηση των μισθών». Το ίδιο ισχύει και για οποιαδήποτε αύξηση της παραγωγής του βιομηχανικού προϊόντος που πρέπει να παραχθεί με υψηλότερους μισθούς.

Η γενικευμένη έκφραση των συμπερασμάτων του D.Ricardo για τη διανομή του συνολικού προϊόντος, σε αξία και σε μονάδες προϊόντος (μπορεί να διαπιστωθεί από το διάγραμμα 1.1.). Το μερίδιο των ενοικίων γης αυξάνει συνεχώς τόσο σε αξία όσο και σε ποσότητα σιτηρών. Οι μισθοί επίσης αυξάνουν, με σταθερό ρυθμό. Ενώ τα κέρδη, ύστερα από μια αρχική αύξηση, αρχίζουν να μειώνονται μέχρι που μηδενίζονται, όταν ολόκληρο το υπόλοιπο προϊόν διατίθεται για μισθούς και η συσσώρευση έχει φτάσει σε επίπεδο ON_2 .

Στην πραγματικότητα η στασιμότητα θα επέλθει πολύ πριν οι αυξήσεις των τιμών των γεωργικών προϊόντων και των μισθών μηδενίσουν τα κέρδη, τόσο του γεωργού όσο και του βιομηχάνου. «Το κίνητρο τους για συσσώρευση θα μειώνεται με κάθε μείωση του κέρδους και θα εκλείψει ολοσχερώς όταν τα κέρδη τους είναι τόσο χαμηλά ώστε να μην τους αποδίδουν μια ικανοποιητική αποζημίωση για τον κόπο τους και τον κίνδυνο τον οποίο είναι αναγκασμένοι να αντιμετωπίσουν απασχολώντας το κεφάλαιο τους παραγωγικά¹⁸».

¹⁸ Ricardo D., 1817, τόμος VI, σελ. 122

Διάγραμμα 1.1
Η διανομή του συνολικού προϊόντος σε μονάδες προϊόντος
(κιλά σιτηρά)

Πηγή: Ρέππας Π., σελ. 248

Η θεωρία του Κ.Μαrx

Ο Κ.Μαrx δίνει μια τελείως διαφορετική εξήγηση στα θέματα διανομής του εισοδήματος. Κατά τον ίδιο, η διανομή του εθνικού εισοδήματος βασίζεται στο τρόπο παραγωγής των αγαθών. Ο τρόπος παραγωγής των αγαθών προσδιορίζει τον κοινωνικό, πολιτικό και πνευματικό τρόπο ζωής γενικά. Η ολότητα των σχέσεων τόσο στο χώρο της παραγωγής υλικών αγαθών όσο και στον πολιτικοϊδεολογικό χώρο μπορεί να χαρακτηριστούν σαν τρόπος παραγωγής στην πλατιά έννοια του όρου. Η διανομή του εθνικού εισοδήματος ανάμεσα στο προλεταριάτο (αγρότες, εργάτες, μικροπαραγωγούς) και τους καπιταλιστές προσδιορίζεται, σύμφωνα με τον Κ.Μαrx, ακριβώς απ' αυτόν τον τρόπο. Ο προσδιορισμός των τιμών των συντελεστών παραγωγής είναι συνάρτηση του τρόπου παραγωγής που επικρατεί σε κάθε ιστορική στιγμή. Χαρακτηριστικά ο Μαrx αναφέρει: «Ο τρόπος παραγωγής της υλικής ζωής προσδιορίζει τον κοινωνικό, πολιτικό και πνευματικό τρόπο ζωής γενικά.¹⁹».

Η Μαrxική θεωρία της διανομής του εισοδήματος βασίζεται στη διανομή του προϊόντος μεταξύ της εργασίας και του κεφαλαίου. Το μεταβλητό κεφάλαιο αφορά το χρηματικό ποσό που οι

¹⁹ Μαrx Κ., 1977, σελ. 389

κεφαλαιούχοι πληρώνουν υπό τη μορφή μισθών και είναι συνεπώς η συνολική αμοιβή των εργατών. Το συνολικό κέρδος των κεφαλαιούχων προέρχεται από τη δημιουργία της υπεραξίας και σε βάρος των εργατών. Αυτό οι κεφαλαιούχοι το εισπράττουν με τη μορφή τόκων, προσόδων, μερισμάτων, εμπορικού κέρδους, κ.α.

Ο χρόνος εργασίας που απαιτείται για να παραχθεί οποιαδήποτε αξία χρήσης με τους υπάρχοντες κοινωνικά- αναγκαίους όρους παραγωγής και με τον μέσο βαθμό επιδεξιότητας και έντασης της εργασίας ονομάζεται κοινωνικά αναγκαίος χρόνος εργασίας.

Στόχος του κεφαλαιούχου είναι να εισπράξει μεγαλύτερη αξία από αυτή που πλήρωσε για τη χρήση της εργασίας. Για να πετύχει το στόχο αυτό θα πρέπει ένα μέρος του χρόνου εργασίας του εργάτη να αφορά στην αμοιβή του για την εξασφάλιση των απαραίτητων αγαθών για τη συντήρηση του και το υπόλοιπο να αφορά στη δημιουργία υπεραξίας γι αυτόν.

Η ανταλλακτική αξία ενός αγαθού περιλαμβάνει: i) την άμεση εργασία για να παραχθεί το προϊόν, ii) την έμμεση εργασία που χρησιμοποιήθηκε σε προηγούμενες περιόδους και τώρα έχει ενσωματωθεί στον κεφαλαιουχικό εξοπλισμό της επιχείρησης, iii) την υπεραξία που δημιουργείται όταν ο εργάτης εργάζεται περισσότερο χρόνο από το χρόνο που απαιτεί η αμοιβή. Ο επιπλέον χρόνος εργασίας δημιουργεί την υπεραξία την οποία καρπώνεται ο κεφαλαιούχος. Η υπεραξία διαμοιράζεται σε κέρδος και γαιοπρόσοδο. Ως συνέπεια ο Κ.Μαρξ ονομάζει την ονομαστική αξία των μέσων παραγωγής σταθερό κεφάλαιο και το προκαταβαλλόμενο μέρος των μισθών μεταβλητό κεφάλαιο²⁰.

Με άλλα λόγια η αγοραία ανταλλακτική αξία ενός αγαθού ορίζεται ως το άθροισμα της πραγματικής του αξίας (σταθερό κεφάλαιο +μεταβλητό κεφάλαιο) και της υπεραξίας. δηλαδή $A=c+v+s$ ²¹.

Ο συναγωνισμός και η συσσώρευση έχουν σαν αποτέλεσμα για τον ατομικό επιχειρηματία, που έχει οργανική σύνθεση κεφαλαίου υψηλότερη από τη μέση, να εξασφαλίζει για τον εαυτό του μεγαλύτερο μερίδιο από τη μάζα της υπεραξίας.

Αλλά ταυτόχρονα τα γεγονότα αυτά οδηγούν και σε μια γενική αύξηση της οργανικής συνθέσεως του κεφαλαίου, αφού οδηγούν σε αύξηση του σταθερού κεφαλαίου (μηχανών, εργοστασίων κλπ.) σε σχέση με το μεταβλητό. Η γενική όμως αύξηση της οργανικής συνθέσεως (του c) έχει στο σύστημα του Marx, ένα γενικό και αρνητικό αποτέλεσμα, την πτώση του ποσοστού κέρδους.

Αυτό φαίνεται από τον τύπο (1), πού μας δίνει το ποσοστό

²⁰ Marx K., 1867, σελ. 209

²¹ Marx K., Capital, I, 1867, σελ. 216

κέρδους:

$$r = \frac{s'}{\kappa + 1} \quad (1)$$

Δοθέντος του ποσοστού εκμεταλλεύσεως s' , η αύξηση του κ σημαίνει μείωση του r .

Η αυξημένη συσσώρευση κεφαλαίου, που είναι απαραίτητη συνέπεια του κεφαλαιοκρατικού τρόπου παραγωγής οδηγεί σε μια συνεχή αύξηση του κ και συνεπώς, σε μια συνεχή πτωτική τάση του ποσοστού κέρδους.

Για το Marx, η πτωτική αυτή τάση του ποσοστού κέρδους δια μέσου του χρόνου, αποτελεί ένα από τα κυριότερα χαρακτηριστικά του κεφαλαιοκρατικού συστήματος.

Ο Marx υποδεικνύει πώς, παροδικά, μπορεί να παρατηρηθεί μια αναστολή της πτώσεως του ποσοστού κερδών. Αυτό μπορεί να οφείλεται σε αύξηση του βαθμού εκμεταλλεύσεως (s') ή σε μείωση της αξίας του υλικού σταθερού κεφαλαίου (c) κ.λ.π., η αναστολή όμως της πτωτικής τάσεως θα είναι παροδική και αργά ή γρήγορα το ποσοστό κέρδους θα επαναλάβει την πτωτική του πορεία.

Έτσι, βλέπουμε ξανά, την γνώριμή μας από τους Smith και Ricardo πτωτική τάση των κερδών δια μέσου του χρόνου. Τα αίτια όμως δεν αναζητούνται πλέον στην αυξημένη προσφορά κεφαλαίων ή στην φθίνουσα απόδοση του εδάφους αλλά στη μεταβολή της συνθέσεως του κεφαλαίου, που προβάλλεται σαν εγγενές χαρακτηριστικό του κεφαλαιοκρατικού τρόπου παραγωγής.²²

Σύμφωνα, με τη Μαρξική Θεωρία, η ανεργία και η συγκέντρωση του κεφαλαίου αποτελούν όψεις της εγγενούς καπιταλιστικής ανάπτυξης και δεν είναι δυνατόν να εξαλειφθούν με κρατικές πολιτικές μείωσης της ανεργίας ή με την άσκηση αντιμονοπωλιακής πολιτικής.

Οι εργατικές ενώσεις ενδυναμώνουν την αντίσταση των εργαζομένων στις πιέσεις των καπιταλιστών για αύξηση του ποσοστού εκμετάλλευσης. Σε εποχές αυξανόμενης παραγωγικότητας, οι οργανωμένοι εργάτες μπορούν ακόμα και να βελτιώσουν τη θέση τους, λαμβάνοντας ένα μέρος των οφελών από την αύξηση της παραγωγικότητας.

Η νεοκλασική θεώρηση της διανομής του εισοδήματος

Αξιολογή είναι και η συμβολή της νεοκλασικής θεώρησης στα θέματα διανομής του εισοδήματος. Σύμφωνα με αυτή, η μικροοικονομική θεωρία της διανομής βασίζεται στη συνάρτηση προτίμησης του καταναλωτή και στη συνάρτηση παραγωγής των

²² Marx K., Capital, I, 1867, σελ. 455

επιχειρήσεων. Οι καταναλωτές επιδιώκουν τη μεγιστοποίηση της χρησιμότητας τους ενώ οι παραγωγοί επιδιώκουν τη μεγιστοποίηση του κέρδους. Η διανομή του εισοδήματος επιτυγχάνεται μέσω του μηχανισμού των τιμών. Οι παραγωγικοί συντελεστές αμείβονται με βάση τα οριακά τους προϊόντα. Αυτό το είδος αμοιβής θεωρείται ήδη από τον Clark δίκαιο, γιατί δίνει τη δυνατότητα να εκφραστούν οι αξιολογικές κρίσεις των ατόμων μέσω του μηχανισμού της αγοράς, ενώ ταυτόχρονα το εθνικό προϊόν μεγιστοποιείται. Με βάση το κριτήριο της μεγιστοποίησης του κέρδους κάθε επιχείρηση παράγει μέχρι το σημείο όπου εξισώνονται οι αμοιβές των συντελεστών παραγωγής με τα οριακά τους προϊόντα.²³

Ο Marshall, βασικός εκφραστής της νεοκλασικής θεωρίας της διανομής, πιστεύει ότι οι συντελεστές παραγωγής μπορούν να ταξινομηθούν σε τέσσερις κατηγορίες: την εργασία, το κεφάλαιο, το έδαφος και την επιχειρηματικότητα. Αντίστοιχα οι αμοιβές τους είναι η εργασία, ο τόκος, η γαιοπρόσοδος και το κέρδος. Το σύνολο των αμοιβών των συντελεστών παραγωγής δημιουργεί το εθνικό εισόδημα²⁴.

Το νεοκλασικό υπόδειγμα βασίζεται στην ιδέα της ελεύθερης ανταγωνιστικής αγοράς βάσει της οποίας εξασφαλίζεται η ελεύθερη επιδίωξη του ατομικού συμφέροντος. Αυτό σημαίνει ότι: α) το άτομο ως παραγωγός επιδιώκει τη μεγιστοποίηση της παραγωγής με δεδομένους τους συντελεστές παραγωγής και κριτήριο την ελαχιστοποίηση του κόστους παραγωγής αυτών των αγαθών, ώστε τελικά να επιτευχθεί η μεγιστοποίηση του κέρδους, β) το άτομο ως καταναλωτής επιδιώκει με βάση τις τιμές που διαμορφώνονται στην αγορά και το εισόδημα του να επιλέξει τα κατάλληλα αγαθά και στις κατάλληλες ποσότητες, ώστε να μεγιστοποιήσει τη χρησιμότητα του.

Επιπλέον, η νεοκλασική θεωρία αποδέχεται ένα ελάχιστο κρατικό παρεμβατισμό ικανό να εξασφαλίσει τους θεσμούς λειτουργίας της ανταγωνιστικής αγοράς, ενώ ταυτόχρονα να παρέχει οικονομική σταθερότητα χωρίς υφέσεις και πληθωρισμούς ώστε το μεμονωμένο άτομο να μπορεί να πραγματώσει την πολιτική του ελευθερία και ασφάλεια. Σ' αυτή τη βάση ιδεών όμως προκύπτουν δύο ουσιώδη ζητήματα:

ι) με ποιο τρόπο θα καθοριστεί το επίπεδο ευημερίας μιας τέτοιας κοινωνίας ανάμεσα σε εναλλακτικές οικονομικές θέσεις ή καταστάσεις;

ii) ποια θα είναι η κατανομή του εισοδήματος ώστε να

²³ Screpanti E. and Zamagni S., 1993, τόμος Β, σελ. 35-37

²⁴ Marshall A., 1890, 195. Για λεπτομερή παρουσίαση του έργου του Marshall, βλ. Reisman D., *Economics of Alfred Marshall*, εκδ. Macmillan Press, 1986, J. Whitaker (πρ Centenary Essays on Alfred Marshall, εκδ. Cambridge University Press, 1990.

επιτευχθεί ένα προσδοκώμενο επίπεδο ευημερίας. Κατά τη νεοκλασική θεωρία η απάντηση σ' αυτά τα ερωτήματα (με βάση τη νεοκλασική θεωρία) προϋποθέτει την εξεύρεση ενός κριτηρίου βάσει του οποίου θα επιλεγεί μια κοινωνικά επιθυμητή θέση ικανή να εξασφαλίσει τη μέγιστη δυνατή κοινωνική ευημερία. Ως συνέπεια το πεδίο ερευνών μετατοπίζεται από τη σφαίρα της θετικής οικονομικής στη σφαίρα δεοντολογικής οικονομικής.

Κατά της νεοκλασικής θεωρίας της διανομής έχουν κατά καιρούς διατυπωθεί διάφορες αντιρρήσεις που αναφέρονται στο εξής βασικό ερώτημα: κατά πόσο η θεωρία στηρίζεται σε πραγματικές υποθέσεις κατά πόσο η θεωρία ερμηνεύει την πραγματικότητα.

Σχετικά με το πρώτο θέμα, δηλαδή με το κατά πόσον είναι ρεαλιστικές οι υποθέσεις πάνω στις οποίες στηρίζεται το υπόδειγμα διανομής, έχει διατυπωθεί η άποψη ότι η υπόθεση περί πλήρους ανταγωνισμού στις αγορές των παραγωγικών συντελεστών και προϊόντος δεν ανταποκρίνεται στη πραγματικότητα. Σαν απόδειξη φέρεται η ύπαρξη μονοπωλίων, ολιγοπωλίων, εργατικών σωματείων και οργανώσεων εργοδοτών, η παρουσία των οποίων δεν επιτρέπει την λειτουργία της οικονομίας κατά τον τρόπο που υποδεικνύει η πλήρως ανταγωνιστική οργάνωση της αγοράς. Εφόσον οι αγορές δεν είναι ανταγωνιστικές οι πληρωμές των παραγωγικών συντελεστών δεν προσδιορίζονται με βάση την οριακή τους παραγωγικότητα, όπως υποθέτει η νεοκλασική θεωρία. Επί πλέον σε μεγάλους τομείς απασχόλησης, όπως π.χ. στο δημόσιο τομέα, είναι δύσκολο να υπολογισθούν τα οριακά προϊόντα γιατί είναι δύσκολο να υπολογισθεί το συνολικό προϊόν²⁵.

Τέλος, η νεοκλασική θεωρία με τις υποθέσεις που διατυπώθηκαν πιο πάνω δεν μπορεί να ερμηνεύσει την ύπαρξη κερδών παρά μόνο σαν προσωρινό υπόλοιπο που μακροχρόνια οι δυνάμεις της αγοράς τείνουν να εξαφανίσουν. Μολοταύτα, κέρδη παρατηρούνται μόνιμα στην πραγματική οικονομική ζωή. Επομένως ή πρέπει να δεχθούμε ότι στην πραγματικότητα η οικονομία δε βρίσκεται σε κατάσταση ισορροπίας και υπάρχουν κέρδη μέχρις όταν αποκατασταθεί η ισορροπία (που ποτέ δεν αποκαθίσταται) ή διαφορετικά η νεοκλασική θεωρία βρίσκεται σε αδυναμία να εξηγήσει τα πραγματικά οικονομικά φαινόμενα.

²⁵ Λιανός Θ., 1994, σελ. 80-1

1.2.2. Η θεωρία του μονοπωλιακού βαθμού του Kalecki

Η θεωρία του μονοπωλιακού βαθμού με κυριότερο εκφραστή της τον M.Kalecki²⁶ εξηγεί τα θέματα διανομής του εισοδήματος με βάση την ιδιοκτησία στα μέσα παραγωγής και θεωρεί ότι όσο πιο άνισα είναι κατανεμημένα τα μέσα παραγωγής, τόσο πιο άνιση είναι η κατανομή του εθνικού εισοδήματος. Πιο συγκεκριμένα, η θεωρία της διανομής του Kalecki, απορρίπτει την υπόθεση του πλήρους ανταγωνισμού ως επικρατούσα μορφή αγοράς, ενώ δέχεται ότι η αγορά κυριαρχείται από μονοπωλιακές καταστάσεις. Ως συνέπεια, η διανομή των αγαθών δε γίνεται με βάση τους μηχανισμούς της αγοράς, όπως περιγράφει η νεοκλασική θεωρία, αλλά από το βαθμό μονοπωλίου, δηλαδή τη διαφορά μεταξύ τιμής και οριακού κόστους σαν ποσοστό επί της τιμής.

Η βασική του ιδέα είναι η εξής²⁷: λόγω κάποιων φαινομένων όπως η συγκέντρωση στον κλάδο, η κάθετη ολοκλήρωση, η διαφοροποίηση του προϊόντος και ο ολιγοπωλιακός συντονισμός των αγορών, οι σύγχρονες επιχειρήσεις μεγάλης κλίμακας διαθέτουν διακριτική ευχέρεια ελέγχου της αγοράς και χρησιμοποιούν την δύναμη αυτή για να καθορίσουν, μεταξύ των άλλων, τις τιμές των προϊόντων. Επομένως, ούτε οι μεταβολές της ζήτησης ούτε η σπανιότητα (scarcity) παίζουν σημαντικό ρόλο στην ερμηνεία των κινήσεων των τιμών των βιομηχανικών προϊόντων. Από την άποψη αυτή, οι τιμές εξαρτώνται από τα μεταβλητά κόστη, ειδικά από το κόστος εργασίας και από τον «βαθμό μονοπωλίου» («degree of monopoly») που υπάρχει στους διάφορους κλάδους. Η δια-τομεακή διαφορά στον βαθμό μονοπωλίου οφείλεται στις διαφορές συγκέντρωσης που επικρατούν στους διάφορους παραγωγικούς τομείς, ενώ ο βαθμός μονοπωλίου που ισχύει σε κάθε τομέα εξαρτάται από την κατανομή της ισχύος της αγοράς (market power) μεταξύ των διαφόρων επιχειρήσεων του τομέα.

Συνεπώς, λοιπόν, με δεδομένο τον βαθμό μονοπωλίου των διαφόρων επιχειρήσεων, τις καμπύλες κόστους τους και τα αντίστοιχα ποσοστά τους στην παραγωγή του κλάδου, το μέσο περιθώριο κέρδους της βιομηχανίας εξαρτάται από τον μέσο βαθμό μονοπωλίου και δεν μεταβάλλεται με τις αλλαγές στο επίπεδο παραγωγής. Η συλλογιστική αυτή μπορεί να επεκταθεί σε ολόκληρη την οικονομία. Με δεδομένο το μέσο περιθώριο κέρδους ολόκληρης της οικονομίας, ο λόγος κέρδους - μισθών είναι γνωστός. Μια αύξηση των επενδύσεων αυξάνει την συνολική ζήτηση. Αν δεν υπάρχει πλήρης απασχόληση ή πλήρης χρησιμοποίηση των παραγωγικών

²⁶ Εκτός από τον Kalecki, τον μονοπωλιακό βαθμό ως θεωρία διανομής του εισοδήματος τον υπερασπίστηκαν οι A. Mitra, A. Stobbe και ο W. Scheele.

²⁷ M. Καλέτσκι, 1954, σελ. 26-57

εγκαταστάσεων, οι επιχειρήσεις μπορούν να ικανοποιήσουν την ζήτηση αυξάνοντας την παραγωγή, χωρίς όμως να τροποποιήσουν τις τιμές. Επομένως, το επίπεδο του εισοδήματος μπορεί να αυξηθεί χωρίς αλλαγές στην διανομή του εισοδήματος. Αυτή εξαρτάται από την διάρθρωση των αγορών. Όσο χαμηλότερος είναι ο ανταγωνισμός τόσο υψηλότερες κατά μέσον όρο είναι οι τιμές σε σχέση με τα μεταβλητά κόστη και τόσο υψηλότερα είναι τα κέρδη σε σχέση με τους μισθούς. Αργότερα ο Kalecki επανερμήνευσε τον βαθμό μονοπωλίου» με τέτοιο τρόπο ώστε να λάβει υπόψη την ταξική σύγκρουση και, ειδικότερα, τον ρόλο που παίζουν οι διαπραγματεύσεις για τους μισθούς στον καθορισμό της διανομής του εισοδήματος. Έτσι, μπορεί η θεωρία να απέκτησε περισσότερο ρεαλισμό, αλλά η αναλυτική της δομή παρέμεινε ουσιαστικά η ίδια.

Όσον αφορά τους παράγοντες που προκαλούν μεταβολές στο βαθμό μονοπωλίου στις σύγχρονες καπιταλιστικές οικονομίες ο Kalecki εξετάζει πρωταρχικά τη διαδικασία συγκέντρωσης στον κλάδο, που οδηγεί στο σχηματισμό γιγάντιων εταιριών²⁸. Μια τέτοια επιχείρηση γνωρίζει πως η τιμή της p επηρεάζει αισθητά τη μέση τιμή p και ότι, επί πλέον, οι άλλες επιχειρήσεις θα κινηθούν προς την ίδια κατεύθυνση, επειδή η διαμόρφωση της τιμής τους εξαρτάται από τη μέση τιμή p . Έτσι, η επιχείρηση μπορεί να ορίσει την τιμή της σ' ένα ψηλότερο επίπεδο απ' ό,τι θα έκανε σε μια διαφορετική περίπτωση. Το ίδιο παιγνίδι παίζεται και από άλλες μεγάλες επιχειρήσεις και έτσι ο βαθμός μονοπωλίου ουσιαστικά αυξάνει. Αυτή η κατάσταση μπορεί να ενισχυθεί παραπέρα με μια σιωπηρή συμφωνία. (Μια τέτοια σιωπηρή συμφωνία παίρνει μεταξύ άλλων τη μορφή προσδιορισμού της τιμής από μια μεγάλη επιχείρηση, την «ηγέτιδα», ενώ οι άλλες ακολουθούν το παράδειγμα της). Η σιωπηρή συμφωνία μπορεί σε συνέχεια να αναπτυχτεί σε μια λίγο-πολύ επίσημη συμφωνία συγκρότησης καρτέλ που ισοδυναμεί με ολοκληρωμένο μονοπώλιο, μόνο που το συγκρατεί ο φόβος της εισόδου νέων επιχειρήσεων στον κλάδο.

Δεύτερος σημαντικός παράγοντας είναι η ανάπτυξη της τεχνικής των πωλήσεων με τη διαφήμιση, τους πράκτορες πωλήσεων κλπ. Ο συναγωνισμός στις τιμές αντικαθίσταται με το συναγωνισμό στις διαφημιστικές καμπάνιες κλπ. Είναι φανερό πως αυτή η πρακτική θα προκαλέσει επίσης μια αύξηση στο βαθμό μονοπωλίου²⁹.

Ένας τρίτος παράγοντας είναι η επίδραση που μια μεταβολή στο συσχετισμό του επιπέδου γενικών εξόδων και του πρωτογενούς κόστους ασκεί πάνω στο βαθμό μονοπωλίου. Ειδικότερα, όταν το επίπεδο των γενικών εξόδων ανέβει σημαντικά σε σχέση με το

²⁸ Καλέτσκι Μ., 1954, σελ. 31

²⁹ Καλέτσκι Μ., 1954, σελ. 32

πρωτογενές κόστος, επακολουθεί αναγκαστικά ένας «περιορισμός των κερδών», εκτός αν μπορέσει να αυξηθεί ο λόγος του προϊόντος πώλησης προς το πρωτογενές κόστος. Κατά συνέπεια είναι δυνατό να γίνει μια σιωπηρή συμφωνία ανάμεσα στις επιχειρήσεις ενός κλάδου να «προστατεύσουν» τα κέρδη τους και συνεπώς ν' αυξήσουν τις τιμές σε σχέση με το πρωτογενές κόστος. Για παράδειγμα, η αύξηση του κόστους κεφαλαίου για κάθε μονάδα εκροής εξαιτίας της εισαγωγής μιας νέας τεχνικής που αυξάνει την ένταση κεφαλαίου, μπορεί να τείνει ν' αυξήσει το βαθμό μονοπωλίου μ' αυτό τον τρόπο.

Ο παράγοντας της «προστασίας» των κερδών κάνει την εμφάνιση του ιδιαίτερα σε περιόδους ύφεσης. Η κατάσταση στη διάρκεια τέτοιων περιόδων είναι η εξής: Αν ο βαθμός μονοπωλίου παρέμενε αμετάβλητος, το συνολικό προϊόν πώλησης θα έπεφτε στην ίδια αναλογία με τη μείωση του πρωτογενούς κόστους. Απ' την άλλη, τα γενικά έξοδα, από την ίδια τους τη φύση, πέφτουν λιγότερο απ' ότι το πρωτογενές κόστος σε περιόδους ύφεσης. Αυτό είναι το φόντο για σιωπηρές συμφωνίες που γίνονται με σκοπό να αποφευχθεί μια μείωση των τιμών στην ίδια αναλογία με τη μείωση του πρωτογενούς κόστους. Κατά συνέπεια, σε περιόδους ύφεσης υπάρχει μια τάση να αυξάνει ο βαθμός μονοπωλίου. Η τάση αυτή αντιστρέφεται σε περιόδους οικονομικής άνθησης³⁰.

Ένας τέταρτος παράγοντας είναι η σημασία της δύναμης των εργατικών συνδικάτων. Η ύπαρξη ισχυρών εργατικών ενώσεων, είναι δυνατό να περιορίσει τα περιθώρια κέρδους για τους παρακάτω λόγους: Αν ο λόγος των κερδών προς τα ημερομίσθια είναι ψηλός, ενισχύεται η διαπραγματευτική θέση των εργατικών ενώσεων στις απαιτήσεις τους για μια αύξηση των ημερομισθίων, αφού υψηλότερα ημερομίσθια και «λογικά κέρδη» μπορούν να συνυπάρξουν σ' αυτό το επίπεδο τιμών. Αν, μετά την παραχώρηση τέτοιων αυξήσεων οι τιμές υψωθούν, θα διατυπωθούν νέες απαιτήσεις για αύξηση ημερομισθίων. Απ' αυτό συνάγεται πώς δεν είναι δυνατό να διατηρηθεί ένας ψηλός λόγος κερδών προς ημερομίσθια χωρίς να διαμορφωθεί μια τάση προς την αύξηση του κόστους. Η δυσμενής αυτή επίδραση πάνω στην ανταγωνιστική θέση μιας επιχείρησης ή ενός κλάδου ενθαρρύνει την υιοθέτηση μιας πολιτικής μικρότερων περιθωρίων κέρδους. Έτσι ο βαθμός μονοπωλίου θα περιορίζεται σε κάποια έκταση από τη δραστηριότητα των εργατικών ενώσεων, κι αυτό θα ισχύει πιο πολύ όσο ισχυρότερα είναι τα εργατικά συνδικάτα.

Οι μεταβολές στο βαθμό του μονοπωλίου έχουν αποφασιστική σημασία όχι μόνο για την κατανομή του εισοδήματος ανάμεσα στους εργάτες και τους καπιταλιστές αλλά, σε αρκετές περιπτώσεις, και για την κατανομή του εισοδήματος μέσα στην καπιταλιστική τάξη. Έτσι,

³⁰ Καλέτσκι Μ., 1954, σελ. 32

η αύξηση του βαθμού μονοπωλίου που οφείλεται στην ανάπτυξη των γιγάντιων εταιριών προκαλεί μια σχετική μετατόπιση του εισοδήματος από άλλους κλάδους προς τους κλάδους εκείνους όπου κυριαρχούν οι μεγάλες εταιρίες. Μ' αυτόν τον τρόπο το εισόδημα ανακατανέμεται από τις μικρές προς τις μεγάλες εταιρίες³¹.

Η θεωρία διανομής του εισοδήματος του Kalecki ανταποκρίνεται, κατά τη γνώμη μου, περισσότερο από τις άλλες θεωρίες στα δεδομένα της σύγχρονης οικονομικής πραγματικότητας. Αυτό γιατί οι επικρατούσες μορφές οργάνωσης της σύγχρονης αγοράς είναι το μονοπώλιο, το ολιγοπώλιο και ο μονοπωλιακός ανταγωνισμός. Ο Kalecki αναφέρει σχετικά: «Το μονοπώλιο φαίνεται να είναι βαθιά ριζωμένο στη φύση του καπιταλιστικού συστήματος. Η υπόθεση του πλήρους ανταγωνισμού μπορεί να είναι χρήσιμη στο πρώτο στάδιο ορισμένων ερευνών, αλλά σαν περιγραφή της συνηθισμένης κατάστασης της καπιταλιστικής οικονομίας είναι απλούςτατα ένας μύθος³²».

Επιπλέον, η θεωρία του Kalecki αναγνωρίζει, κατά κάποιο τρόπο, ρητά την ύπαρξη του κέρδους σαν μόνιμου φαινομένου της οικονομίας σε αντίθεση με τη νεοκλασική θεωρία που αγνοεί την ύπαρξη κερδών.

Πρέπει, επίσης, να τονιστεί ότι αρκετοί σύγχρονοι ερευνητές χρησιμοποιούν τη θεωρία του Kalecki στα θέματα διανομής του εισοδήματος. Ειδικότερα, ο Heinz Kurz³³ στο άρθρο του «Διανομή και Ανάπτυξη» χρησιμοποιεί τη θεωρία του Kalecki για να δείξει τη σχέση μεταξύ της οικονομικής ανάπτυξης και της διανομής του εισοδήματος. Ο Sebastiani- Mario³⁴ στο άρθρο του «Ο Kalecki και η ισορροπία της ανεργίας» αναλύει τις σκέψεις του Kalecki για τα θέματα της ανεργίας, της τιμολόγησης και της διανομής του εισοδήματος και τις συγκρίνει με τις ιδέες του Keynes και του Marx.

Επίσης ο A. Chilosì σ' ένα αξιόλογο άρθρο του για τη συμβολή του Kalecki στις σύγχρονες μακροοικονομίες καταλήγει στο συμπέρασμα ότι όσο χαμηλότερος είναι ο βαθμός μονοπωλίου τόσο μεγαλύτερο είναι το επίπεδο απασχόλησης και το εθνικό εισόδημα, καθώς και το μερίδιο των αμοιβών στο εθνικό εισόδημα. Αυτό συμβάλλει στη λογική για τον έλεγχο της αγοραστικής δύναμης και την ανιτράστ νομοθεσία και τη διευκόλυνση των περιορισμών στην πρόσβαση στις αγορές, αυξάνοντας την έκταση των τελευταίων³⁵.

Τέλος, ο A. Asimakopoulos στο άρθρο του «Kalecki και

³¹ Καλέτσκι Μ., 1954, σελ. 33

³² M. Kalecki, "The Distribution of the National Income" ο της Amer. Econ. Assoc., Readings in the Theory of Income Distribution, σελ. 17

³³ Kurz H., 1994

³⁴ Sebastiani M., 1994

³⁵ Chilosì A., 1999

Keynes, πού συμπίπτουν» συγκρίνει τις θεωρίες του Kalecki και του Keynes και καταλήγει στο συμπέρασμα ότι και οι δύο θεωρούσαν την επένδυση ως ουσιαστικό στοιχείο με τις επιθυμητές αποταμιεύσεις, οι οποίες επηρεάζουν ανεξάρτητα τις επενδύσεις ως αποτέλεσμα των αλλαγών στο συνολικό προϊόν και ως προς τον Kalecki στη διανομή του εισοδήματος³⁶.

1.2.3. Θεωρητικές προσεγγίσεις στα θέματα διανομής του εισοδήματος μετά τον Kalecki

Η Νέο-Κευνσιανή Θεωρία

Ο Keynes δεν ασχολήθηκε με την ανάπτυξη θεωρίας της διανομής. Σαν κευνσιανή χαρακτηρίζεται η θεωρία που βασίστηκε στον τρόπο σκέψης του Keynes και κατέληξε στη διατύπωση απόψεων για τη διανομή. Οι ονομασίες που δόθηκαν σ' αυτή την ομάδα θεωρητικών είναι «Νεο-κευνσιανοί» και «Σχολή του Cambridge». Κυριότεροι εκπρόσωποί της είναι οι N. Kaldor, S. Robinson, L. Pasinetti³⁷.

Η μετακευνσιανή θεωρία πρόσφερε στη θεωρία διανομής ιδιαίτερα σημαντικές γνώσεις που μπορούν να συνοψισθούν ως εξής:

α) Η διανομή του (πραγματικού) εθνικού εισοδήματος προσδιορίζεται από τις αξιώσεις που ασκούνται επάνω του από τις οικονομικο-κοινωνικές ομάδες μέσω των χρηματικών τους δαπανών για την αγορά αγαθών.

Έτσι αν μια ομάδα επιθυμεί να αυξήσει το μερίδιό της στο εθνικό εισόδημα, τότε πρέπει να αυξήσει τις δαπάνες για αγορά αγαθών. Θεωρητικά προσφέρονται οι ακόλουθες δυνατότητες:

³⁶ Asimakopoulos A., 1990

³⁷ Για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με τις απόψεις των νεοκευνσιανών οικονομολόγων βλέπε: Robinson J., *The Accumulation of Capital*, London: Macmillan, 1956, *Normal Prices and A Model of Accumulation* στο *Essays in the Theory of Economic Growth*, London: Macmillan, 1962.

Επίσης Kaldor Nicholas, *Alternative Theories of Distribution*, *Review of Economic Studies*, τόμος 23, τεύχος 2, 1956, σελ. 94-100, *A Model of Economic Growth*, *Economic Journal*, τόμος 67, τεύχος 268, 1957, σελ. 591-624, *Capital Accumulation and Economic Growth*, στο F. Lutz & D. Hague (επιμ.), *The Theory of Capital: Proceedings of a Conference Held by the International Economic Association*, London: Macmillan, Κεφάλαιο 10, 1961, σελ. 177-222, Nicholas Kaldor & James Mirrlees, *A New Model of Economic Growth*, *Review of Economic Studies*, τόμος 29, Ιούνιος 1962, σελ. 174-192.

Επίσης Luigi Pasinetti, *The Economics of Effective Demand*, Κεφάλαιο 2 στο *Growth and Income Distribution: Essays in Economic Theory*, Cambridge: Cambridge University Press, 1974. Βλέπε επίσης και το *The Principle of Effective Demand*, Κεφάλαιο 3 στο Geoffrey Harcourt & Peter Riach (επιμ.), *A Second Edition of the General Theory*, τόμος I, London & New York: Routledge, 1997, σελ. 93-104.

* Με δεδομένο το χρηματικό της εισόδημα μια ομάδα μπορεί να αυξήσει το μερίδιο της στο πραγματικό εθνικό εισόδημα αν μια άλλη ομάδα αναγκάζεται να μειώσει τη νομισματική της ζήτηση. Η περίπτωση αυτή είναι δυνατή αν, π.χ., η κυβέρνηση αποφασίσει μια μείωση της φορολογίας για μια συγκεκριμένη οικονομικο-κοινωνική ομάδα.

* Η δεύτερη δυνατότητα συνίσταται στην αύξηση των δαπανών μιας ομάδας σε βάρος των δαπανών μιας άλλης. Η περίπτωση αυτή είναι δεδομένη όταν π.χ. τα εργατικά συνδικάτα πετυχαίνουν μια αύξηση των ονομαστικών μισθών που είναι μεγαλύτερη από το άθροισμα των ρυθμών αύξησης της μέσης παραγωγικότητας της εργασίας και του τιμάριθμου, όταν δηλ. ισχύει: $\frac{dw}{w} > \frac{dp}{p} + \frac{d\pi}{\pi}$.

* Η τρίτη δυνατότητα συνίσταται στην αύξηση των χρηματικών δαπανών μιας ομάδας όταν οι χρηματικές δαπάνες των άλλων ομάδων παραμένουν αμετάβλητες. Αυτό συμβαίνει, π.χ. στην περίπτωση μιας αύξησης της αυτόνομης επένδυσης ή αύξησης του ελλείμματος του κρατικού προϋπολογισμού.

β) Σα δεύτερη σημαντική συμβολή της μετακεϋνσιανής θεωρίας της διανομής στην αύξηση της επιστημονικής γνώσης πρέπει να εντοπίσουμε την «ασύμμετρη θέση» των εξαρτημένα εργαζόμενων και των επιχειρηματιών σχετικά με τις δυνατότητες τους να αυξήσουν το μερίδιο τους στο εθνικό εισόδημα.

Οι επιχειρήσεις έχουν σε σύγκριση με τους εξαρτημένα εργαζόμενους ασύγκριτα μεγαλύτερες δυνατότητες να αυξήσουν τις χρηματικές τους δαπάνες, άρα και τις αξιώσεις τους πάνω στο εθνικό εισόδημα και, κατ' επέκταση, το μερίδιο τους στην εισοδηματική πίττα. Αυτό οφείλεται κυρίως στα περιουσιακά τους στοιχεία που τις επιτρέπουν σχετικά εύκολη πρόσβαση στο πιστωτικό σύστημα.

Τη δυνατότητα πρόσβασης στο πιστωτικό σύστημα και, επομένως, της άμεσης αύξησης των χρηματικών τους δαπανών δεν έχουν οι εξαρτημένα εργαζόμενοι. Η μόνη δυνατότητα που έχουν για αύξηση των χρηματικών τους δαπανών, άρα και των αξιώσεων τους πάνω στο εθνικό εισόδημα, συνίσταται στην αύξηση των αμοιβών τους. Αν οι επιχειρήσεις συναινέσουν σε αύξηση των ημερομισθίων και ελαττώσουν ταυτόχρονα τις δικές τους δαπάνες (π.χ. για επενδύσεις), τότε οι εξαρτημένα εργαζόμενοι είναι σε θέση να αυξήσουν το μερίδιο τους στο εθνικό εισόδημα. Αν όμως οι επιχειρήσεις κατορθώσουν να χρηματοδοτήσουν την αύξηση των ημερομισθίων με τραπεζικές πιστώσεις και πέρα απ' αυτό αυξήσουν τις δαπάνες τους για επένδυση, τότε η αύξηση του τιμάριθμου θα είναι τόσο μεγάλη που θα υπεραντισταθμίσει την αύξηση των εργατικών αμοιβών με αποτέλεσμα τη μείωση (την αύξηση) του μεριδίου των εξαρτημένα εργαζόμενων (των επιχειρήσεων) στο

πραγματικό εθνικό εισόδημα. Η πιθανότητα για την παραπάνω συμπεριφορά των επιχειρήσεων είναι τόσο πιο μεγάλη όσο πιο κοντά στη φάση της οικονομικής ανόδου βρίσκεται η οικονομία (δηλ. στην ανοδική φάση του οικονομικού κύκλου)³⁸.

Αλλά η «ασύμμετρη θέση» (σε σχέση με τη διανομή) των οικονομικο-κοινωνικών ομάδων δεν οφείλεται μόνο στο γεγονός, ότι, π.χ. οι επιχειρήσεις έχουν πρόσβαση στο πιστωτικό σύστημα ενώ οι εξαρτημένα εργαζόμενοι δεν έχουν. Οι επιχειρήσεις βρίσκονται συγκριτικά σε πλεονεκτικότερη θέση και για το λόγο ότι έχουν στη διάθεση τους και ένα δεύτερο σημαντικό όπλο στον αγώνα για την αύξηση των μεριδίων στο εθνικό εισόδημα. Το όπλο αυτό συνίσταται στη δυνατότητα που έχουν να αποφασίζουν για το ύψος της απασχόλησης και, επομένως, για το ύψος του εργατικού εισοδήματος (L). Η εφαρμογή του όπλου αυτού στην πράξη δεν ήταν δυνατό να αναλυθεί στα πλαίσια του υποδείγματος του Kaldor, γιατί εδώ εξ ορισμού ισχύει ότι όλοι οι παραγωγικοί συντελεστές είναι πλήρως απασχολημένοι. Πέρα απ' αυτό η εισαγωγή νέας τεχνολογίας εξοικονόμησης εργασίας αποτελεί ακόμη ένα μέσο στα χέρια των επιχειρήσεων για να αποτραπεί η μείωση του μεριδίου τους στο εθνικό εισόδημα.

γ) Η μακροοικονομική θεωρία της διανομής εξηγεί μια κατηγορία κέρδους που η μικροοικονομική ανάλυση λόγω του στατικού της χαρακτήρα δεν μπορεί να συλλάβει και να αναλύσει. Πρόκειται γι' αυτό που ο Keynes ονομάζει «windfall gains» και ο E. Preiser χαρακτηρίζει Q-κέρδος. Η κατηγορία του κέρδους υπάρχει κάθε φορά που λόγω αυξημένων επενδύσεων στην οικονομία το εθνικό εισόδημα και ο τιμάρριθμος αυξάνουν πολύ περισσότερο απ' ό,τι οι μισθοί και τα ημερομίσθια ή, καλύτερα, κάθε φορά που η προσαρμογή των εργατικών αμοιβών στην αύξηση του εθνικού εισοδήματος και του τιμάριθμου γίνεται με αισθητή χρονική υστέρηση (time lag).

Οι Νέο-Κευνσιανοί δέχονται επίσης τη θεμελίωση της μακροοικονομικής πάνω σε μικροοικονομικές βάσεις καθώς και τα μοντέλα γενικής ισορροπίας. Επίσης αρκετοί υιοθετούν την υπόθεση των ορθολογικών προσδοκιών της Νεο-κλασικής προσέγγισης. Υποστηρίζουν, όμως ότι οι αγορές δεν βρίσκονται σε συνεχή ισορροπία λόγω ατελειών των αγορών. Κατ' αυτή την έννοια, η ακούσια ανεργία δεν εξαλείφεται εξ υποθέσεως, αλλά αναγνωρίζεται ότι μπορεί να είναι το αποτέλεσμα ατελειών στις αγορές. Η Νέο-Κεϋνσιανή Θεωρία στρέφεται επίσης σε θεσμικές ακαμψίες που θα μπορούσαν να δημιουργήσουν ατέλειες στις αγορές. Εξ αιτίας αυτών των ατελειών, οι Νέο-Κεϋνσιανοί βλέπουν ακόμη ένα ρόλο που

³⁸ Η. Καραντώνη, 1985, σελ. 72-74

μπορεί να παίξει το κράτος.

Πιο συγκεκριμένα, υπάρχει ένας αριθμός ατελειών που μπορούν να οδηγήσουν σε ακαμψία μισθών και τιμών, σύμφωνα με τη Νέο-Κεϋνσιανή Θεωρία. Αυτές περιλαμβάνουν το μονοπωλιακό ανταγωνισμό, το κόστος τιμολόγησης (menu costs), τις συμβάσεις εργασίας, τους μισθούς αποτελεσματικότητας, την υστέρηση και τις ασυμμετρίες στην πληροφόρηση. Ο μονοπωλιακός ανταγωνισμός θα μπορούσε να οδηγήσει σε μια ισορροπία, στην οποία το επίπεδο του προϊόντος (και της απασχόλησης) είναι γενικά κάτω από το κοινωνικά άριστο επίπεδο. Επίσης, στην περίπτωση του μονοπωλιακού ανταγωνισμού, όταν οι επιχειρήσεις αντιμετωπίζουν ένα σταθερό κόστος τιμολόγησης (Μεταβολής των ονομαστικών τιμών) των εμπορευμάτων τους, μπορεί να προκύψει ακαμψία των τιμών, η οποία μπορεί να οδηγήσει σε μείωση της συνολικής ζήτησης, καταλήγοντας έτσι στην παλαιά Κεϋνσιανή θέση της ανεπαρκούς ζήτησης. Στην περίπτωση αυτή, η νομισματική πολιτική φαίνεται να είναι αποτελεσματική αφού θα μπορούσε να αυξήσει τη συνολική ζήτηση³⁹.

Οι Νεο-Κεϋνσιανοί έχουν επίσης στραφεί στη λειτουργία των αγορών εργασίας προκειμένου να εξηγήσουν τη βραδεία προσαρμογή των μισθών. Οι συμβάσεις εργασίας και οι μισθοί αποτελεσματικότητας χρησιμοποιούνται για να αιτιολογήσουν τις ακαμψίες στις αγορές εργασίας. Οι συμβάσεις εργασίας που ορίζουν τους ονομαστικούς μισθούς εκ των προτέρων θα μπορούσαν να επιφέρουν ανεργία, καθώς η αγορά αδυνατεί να εξισώσει την προσφορά με τη ζήτηση. Αν οι ονομαστικοί μισθοί δεν μπορούν να προσαρμοστούν στις οικονομικές διαταραχές, τότε η νομισματική πολιτική θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί για να επηρεάσει τον πραγματικό μισθό και έτσι να μειώσει την ανεργία και να σταθεροποιήσει την οικονομία, ακόμη κι αν γίνει δεκτή η υπόθεση των ορθολογικών προσδοκιών. Για μια φορά ακόμα, η νομισματική πολιτική μπορεί τελικά να μην είναι αναποτελεσματική⁴⁰.

Οι μισθοί αποτελεσματικότητας ενδέχεται επίσης να δημιουργήσουν ακαμψίες στον πραγματικό μισθό. Η βασική υπόθεση αυτής της θεωρίας είναι ότι οι υψηλότεροι μισθοί αυξάνουν την παραγωγικότητα. Ως αποτέλεσμα, οι επιχειρήσεις ίσως να μη μειώνουν τους μισθούς, ακόμη και όταν υπάρχει παρατεταμένη ανεργία, επειδή δεν θέλουν να μειώσουν την παραγωγικότητα. Αν το αποτέλεσμα της παραγωγικότητας είναι αρκούντως δυνατό, η αγορά εργασίας δεν εκκαθαρίζεται και η ανεργία παραμένει. Εντούτοις, η θεωρία των μισθών αποτελεσματικότητας εξηγεί τις ακαμψίες των

³⁹ Mankiw N., 1990

⁴⁰ Mankiw N., 1990, σελ. 16-56

πραγματικών μισθών, οι οποίες δεν συνδέονται με τις ακαμψίες στους ονομαστικούς μισθούς και γι' αυτό δεν δικαιολογούν την εμπλοκή της διαχείρισης του χρήματος ή της συνολικής ζήτησης προκειμένου να αντιμετωπισθεί η προαναφερθείσα ανεργία. Οι μισθοί αποτελεσματικότητας πρέπει να συνδυασθούν με την υπόθεση ύπαρξης σταθερού κόστους μεταβολής των ονομαστικών τιμών (και μισθών) -το οποίο δημιουργεί ονομαστικές ακαμψίες- για να εξηγήσουν διακυμάνσεις στην απασχόληση και στο προϊόν και να επιζητήσουν Κεϋνσιανές λύσεις⁴¹.

Νέο- Μαρξική θεωρία

Από τις αρχές της δεκαετίας του 1950 άρχισαν να προβάλλουν νέα παραδείγματα με τα οποία η μαρξική σκέψη προσαρμόζει τον κλασικό μαρξισμό στις απαιτήσεις της εποχής και ιδιαίτερα στο πρόβλημα της υπανάπτυξης. Είναι η πρώτη φορά, δηλαδή, που οι μαρξιστές ξεφεύγουν από τον ευρωκεντρισμό των κλασικών και εξετάζουν το ζήτημα της υπανάπτυξης ως ξεχωριστή κατηγορία.

Σε γενικές γραμμές, ο πιο σημαντικός νεωτερισμός της νεομαρξικής σκέψης είναι η εγκατάλειψη της ιδέας της ομοιόμορφης λειτουργίας του καπιταλισμού σε κέντρο και περιφέρεια. Με άλλα λόγια, αμφισβητείται η αντίληψη ότι η επέκταση του καπιταλισμού έχει τις ίδιες επιπτώσεις σε αναπτυγμένες και μη χώρες και ιδιαίτερα απορρίπτεται η θέση ότι έχει θετικές επιδράσεις στην ανάπτυξη των φτωχών χωρών. Οι νέες απόψεις που επικρατούν υποστηρίζουν ότι ο καπιταλισμός είναι υπεύθυνος για την υπανάπτυξη των φτωχών χωρών και ότι η ίδια διαδικασία ανάπτυξης του κέντρου δημιουργεί ή επιβάλλει τη διαδικασία υπανάπτυξης στην περιφέρεια.

Μια από τις βασικές ιδέες της νεομαρξικής σκέψης είναι η αντίληψη του παγκόσμιου οικονομικού συστήματος και η διαδικασία απόσπασης και μεταφοράς πλεονάσματος από τις υπανάπτυκτες στις αναπτυγμένες χώρες. Οι πλούσιες χώρες του κέντρου με την ανάπτυξη τους και τις ανταγωνιστικές πιέσεις που ασκούν στις φτωχές χώρες της περιφέρειας, τις εγκλωβίζουν σε ένα σύστημα άνισης ανταλλαγής και περιορισμού των δυνατοτήτων τους για ανάπτυξη. Έτσι, η ανάπτυξη κάθε χώρας καθορίζεται από τη θέση που κατέχει στο παγκόσμιο σύστημα.

Βασικός συντελεστής αυτής της αλλαγής και της εμφάνισης της νεομαρξικής σκέψης ήταν το έργο των στενών συνεργατών P. Baran και P. Sweezy, οι οποίοι ήταν οι πρώτοι που ξεπέρασαν τη δογματική καθήλωση της μαρξικής σκέψης της περιόδου πριν από τον πόλεμο. Μετά τον P. Baran τρεις άλλοι ερευνητές που συνέβαλαν στην ανάπτυξη της νέο μαρξικής σκέψης, αλλά και στην εξάπλωση

⁴¹ Blinder A., 1988, σελ. 209

και διάδοσή της, ήταν οι A.G. Frank, A. Εμμανουήλ και S. Amin.

Ο P. Baran διακρίνει τρεις διαφορετικές μορφές πλεονάσματος⁴². Πρώτον, το πραγματικό πλεόνασμα, που ορίζεται ως η διαφορά μεταξύ πραγματικού προϊόντος και πραγματικής κατανάλωσης, το οποίο σε συγκριτική στατική ανάλυση είναι ίσο με την τρέχουσα αποταμίευση και την επένδυση.

Μια δεύτερη κατηγορία πλεονάσματος είναι το δυνητικό πλεόνασμα. Το πλεόνασμα αυτό ορίζεται ως η διαφορά της αναγκαίας κατανάλωσης από το προϊόν που θα μπορούσε να παραχθεί μέσα σε ένα δεδομένο φυσικό και τεχνολογικό περιβάλλον με τη βοήθεια των διαθέσιμων πλουτοπαραγωγικών πόρων. Η πραγματοποίηση αυτού του πλεονάσματος προϋποθέτει δραστικές αλλαγές στην οργάνωση της παραγωγής και της διανομής του προϊόντος, θα πρέπει, δηλαδή, να εξαλειφθεί η περιττή κατανάλωση και η μη παραγωγική εργασία και γενικά η σπατάλη των παραγωγικών μέσων στην παραγωγή και να συνυπολογιστεί το προϊόν που χάνεται από τη μη πλήρη απασχόληση του εργατικού δυναμικού. Θα πρέπει εδώ να παρατηρήσουμε ότι οι δυσκολίες μέτρησης αλλά ακόμα και του ορισμού (π.χ. τι είναι περιττή κατανάλωση) του δυνητικού πλεονάσματος περιορίζουν τη λειτουργικότητα αυτής της κατηγορίας. Η μόνη χρησιμότητα που μπορεί να έχει είναι ο ποιοτικός παρά ο ποσοτικός καθορισμός ενός ανώτατου ορίου πλεονάσματος που μια «λογική» κοινωνία μπορεί να παράγει.

Η τρίτη κατηγορία πλεονάσματος αναφέρεται στο σχεδιασμένο οικονομικό πλεόνασμα και αφορά το άριστο προϊόν που μπορεί να πετύχει μια σοσιαλιστική κοινωνία κάτω από συνθήκες άριστα σχεδιασμένης χρησιμοποίησης των πόρων και ενός επιλεγμένου «άριστου» όγκου και κατανάλωσης. Αυτή όμως η κατηγορία πλεονάσματος δεν παίζει ιδιαίτερο ρόλο στην ανάπτυξη της θεωρίας του.

Σύμφωνα με τον P. Baran η σύγκριση μεταξύ του πραγματικού και του δυνητικού πλεονάσματος μπορεί να μας δώσει το μέγεθος επιτυχίας μιας καπιταλιστικής οικονομίας. Για το λόγο αυτό η ανάλυση που επιχειρεί στοχεύει στην εξακρίβωση του μεγέθους και της χρήσης του πραγματικού πλεονάσματος και της σχέσης του με το δυνητικό πλεόνασμα.

Η γενική τοποθέτηση του P. Baran για την παραγωγή και χρήση του πλεονάσματος είναι ότι ο καπιταλισμός, και ιδιαίτερα ο μονοπωλιακός καπιταλισμός, έχει την τάση να δημιουργεί περισσότερο πλεόνασμα, ενώ ταυτόχρονα αποτυγχάνει να προσφέρει τις διεξόδους κατανάλωσης, σύμφωνα με τη θεωρία της υποκατανάλωσης, και επένδυσης που απαιτούνται για την

⁴² Baran P., 1962, σελ. 85-88

απορρόφησή του. Επομένως, το σύστημα για να μην παράγει περισσότερο πλεόνασμα από εκείνο που μπορεί να απορροφήσει, δημιουργώντας έτσι προβλήματα πραγματοποίησης του πλεονάσματος, θα πρέπει να λειτουργεί σε χαμηλότερο από το μέγιστο της αποδοτικότητας του επίπεδο.

Η καπιταλιστική τάξη μπορεί να χρησιμοποιήσει το πλεόνασμα που πραγματοποιεί είτε για καταναλωτικούς είτε για επενδυτικούς σκοπούς. Δεδομένου ότι το πλεόνασμα αυξάνει, για να μπορεί να απορροφηθεί από την κατανάλωση των καπιταλιστών θα έπρεπε οι τελευταίοι να αυξάνουν την κατανάλωση τους με τον ίδιο ρυθμό με τον οποίον αυξάνεται και το πλεόνασμα. Αυτό δεν φαίνεται να είναι πιθανό, δεδομένου ότι στο μονοπωλιακό καπιταλισμό το πλεόνασμα συγκεντρώνεται όλο και σε λιγότερα άτομα. Άρα διαχρονικά, το πλεόνασμα που μένει για επένδυση έχει την τάση να αυξάνει.

Για να απορροφάται, τώρα, το συνεχώς αυξανόμενο πλεόνασμα που παραμένει διαθέσιμο για επενδύσεις, θα πρέπει τα μονοπώλια να έχουν την τάση να αυξάνουν τις επενδύσεις τους. Το ερώτημα, επομένως, είναι αν τα μονοπώλια έχουν τη δυνατότητα ή τη διάθεση να αυξάνουν συνεχώς τις επενδύσεις τους. Για την απάντηση αυτού του ερωτήματος ο P. Baran καταφεύγει στη σύγκριση της συμπεριφοράς των μονοπωλίων και της συμπεριφοράς των επιχειρήσεων που λειτουργούν κάτω από συνθήκες ανταγωνισμού. Αν και η ανάλυση του είναι σχετικά πολύπλοκη, το γενικό συμπέρασμα είναι ότι κάτω από συνθήκες μονοπωλίου η επιχείρηση επιβραδύνει ή δεν αναπτύσσει την επενδυτική της δραστηριότητα στο βαθμό που θα την ανέπτυξε κάτω από συνθήκες ανταγωνισμού.

Σε γενικό επίπεδο, αυτή η συμπεριφορά του μονοπωλιακού κεφαλαίου αποδίδεται στους παρακάτω λόγους⁴³:

- Τα μονοπώλια περιορίζουν τις επενδύσεις τους σε ελεγχόμενο και σχετικά μικρό ύψος από το φόβο μήπως η συνεχής αύξηση τους προκαλέσει υπερβολική αύξηση της προσφοράς προϊόντων με αποτέλεσμα την πτώση των τιμών.
- Επίσης, ο περιορισμός της επενδυτικής δραστηριότητας μπορεί να οφείλεται και στην αναβολή της εμφάνισης και εφαρμογής νέων τεχνολογιών από το φόβο της πρόωρης απαξίωσης του υπάρχοντος μηχανολογικού εξοπλισμού. Η θέση αυτή του P. Baran, για το ρόλο των μονοπωλίων, αν δηλαδή σε τελική ανάλυση περιορίζουν ή όχι την εισαγωγή νέων τεχνολογιών, δεν είναι λιγότερο ή περισσότερο αμφισβητούμενη από άλλες θεωρίες που προσπαθούν να ερμηνεύσουν το ίδιο φαινόμενο. Πάντως, σύμφωνα με την

⁴³ Ρέππας Π., 2003, τόμος Β, σελ. 251,252

άποψη άλλων ερευνητών, τα εμπειρικά δεδομένα των ΗΠΑ της περιόδου του 1930, στα οποία κυρίως στηρίζεται η ανάλυση του Baran, δεν είναι επαρκή για να εξαχθούν γενικευμένα συμπεράσματα.

- Τέλος, η επενδυτική δραστηριότητα των μονοπωλίων περιορίζεται και από την απροθυμία τους να επεκταθούν σε άλλους κλάδους, διότι φοβούνται τα αντίποινα, με ανάλογες επενδύσεις ή άλλου είδους ανταγωνιστικές δραστηριότητες, από τις επιχειρήσεις του προσβαλλόμενου κλάδου.

Από την ανάλυση που προηγήθηκε βγαίνει το συμπέρασμα ότι κάτω από τις συνθήκες του μονοπωλιακού καπιταλισμού ο αυξανόμενος όγκος του πλεονάσματος δεν μπορεί να απορροφηθεί ολόκληρος από την κατανάλωση της καπιταλιστικής τάξης και την επενδυτική δραστηριότητα των μονοπωλίων. Διότι, ούτε η κατανάλωση της καπιταλιστικής τάξης αυξάνει ανάλογα με το πλεόνασμα, αφού ο αριθμός των καπιταλιστών μειώνεται, αλλά ούτε και τα μονοπώλια επιδιώκουν τη συνεχή αύξηση των επενδύσεων τους από το φόβο της μείωσης των κερδών τους (μείωση τιμών, απαξίωση κεφαλαίου, ένταση ανταγωνιστικών δραστηριοτήτων).

Η νεοοικονομική θεωρία του Piero Sraffa

Ο Sraffa υπέθετε ότι ο εργατικός μισθός αποτελούνταν μόνο από τα είδη που είναι απαραίτητα για τη συντήρηση των εργατών. Έτσι ήταν μια εισροή σε κάθε παραγωγή, πού η φυσική της σύνθεση καθοριζόταν από τις τεχνικές ανάγκες και έμπαινε στην παραγωγή «με την ίδια βάση όπως τα καύσιμα για τις μηχανές ή η ζωοτροφή για τις αγελάδες⁴⁴».

Ο Sraffa όμως δεν δέχεται την άποψη ότι ο μισθός απλώς ισούται προς το επίπεδο επιβίωσης, θεωρεί ότι και οι εργάτες μπορούν να συμμετέχουν στο δημιουργούμενο πλεόνασμα. Κάτω από τις συνθήκες αυτές ο συνολικός εργατικός μισθός μπορεί να θεωρηθεί ότι αποτελείται από δυο μέρη: (α) ένα σταθερό μέρος πού αποτελείται από τα αγαθά πού είναι απαραίτητα για την επιβίωση των εργατών και πού θα έμπαινε στην παραγωγή σαν εισροή, όπως οι άλλες εισροές. (β) ένα μεταβλητό μέρος πού αντιπροσωπεύει τη συμμετοχή των εργατών στο δημιουργούμενο πλεόνασμα.

Ο Sraffa προτιμά να χρησιμοποιήσει στην ανάλυση του το συνολικό εργατικό μισθό, που συνεπεία του (β) πιο πάνω είναι μεταβλητός, γιατί περιέχει μερίδιο από το πλεόνασμα.

Το κύριο ερώτημα πού θέτει τώρα ο Sraffa είναι, δοθείσης της κατανομής του πλεονάσματος μεταξύ εργατών και κεφαλαιούχων, μεταξύ μισθού και κερδών, ποια θα είναι ή επίδραση της πάνω στις

⁴⁴ Sraffa P., 1960, σελ. 9-10

σχετικές τιμές. Θεωρεί συνεπώς σαν ανεξάρτητη μεταβλητή τη μεταβολή του μισθού, σαν συνέπεια της κατανομής του πλεονάσματος μεταξύ μισθών και κερδών και διερευνά τις επιδράσεις της πάνω στις εξαρτημένες μεταβλητές, τις τιμές.

Ο Sraffa θεωρεί ότι το ποσοστό κέρδους r πρέπει να είναι ομοιόμορφο σε όλους τους κλάδους όπως και ο μισθός w . Η μεταβολή των μισθών κατ' ανάγκη οδηγεί σε σχετικές μεταβολές των τιμών όταν είναι άνισες οι αναλογίες μεταξύ εργασίας και μέσων παραγωγής στους διάφορους βιομηχανικούς κλάδους. Οι σχετικές τιμές τώρα μεταβάλλονται ανάλογα με τη σχέση μεταξύ εργασίας και μέσων παραγωγής που μπαίνουν στην παραγωγή κάθε αγαθού.

Για παράδειγμα αν έχουμε δυο αγαθά, όπου το α είναι εντάσεως εργασίας και το β εντάσεως κεφαλαίου, μια μείωση των μισθών w θα οδηγήσει σε μείωση της σχετικής αξίας του α εν σχέσει προς το β , και αντίθετα σε αύξηση της σχετικής αξίας του β εν σχέσει προς το α ⁴⁵.

Το ερώτημα που θέτει ο Sraffa είναι αν μπορεί να βρεθεί ένα αγαθό η σχετική αξία του οποίου να μη μεταβάλλεται με τη μεταβολή των μισθών, αν μπορεί με άλλα λόγια να βρεθεί ένα αμετάβλητο μέτρο της αξίας, η εξεύρεση του οποίου τόσο είχε απασχολήσει το Ricardo.

Στο παράδειγμα που δώσαμε πιο πάνω, αν πρόσθετα προς τα δυο αγαθά α και β υποθέταμε ότι υπήρχε και ένα τρίτο αγαθό), η παραγωγή του οποίου ήταν στο μεταίχμιο μεταξύ εντάσεως εργασίας και εντάσεως κεφαλαίου, είναι δυνατό ή σχετική αξία του αγαθού αυτού να μένει αμετάβλητη όταν μεταβάλλονται οι μισθοί. Είναι δυνατό με άλλα λόγια, να βρεθεί ένας τέτοιος παραγωγικός κλάδος «στο μεταίχμιο» («borderline industry») που να έχει μια τέτοια «εξισορροπητική αναλογία» μεταξύ εργασίας και μέσων παραγωγής, ώστε η τιμή των προϊόντων του κλάδου αυτού να μένει αμετάβλητη όταν μεταβάλλεται η διανομή του εισοδήματος.

«Το κλειδί», γράφει ο Sraffa⁴⁶, «στην κίνηση των σχετικών τιμών, η οποία ακολουθεί μια μεταβολή στους μισθούς, βρίσκεται στην ανισότητα των αναλογιών με της οποίες η εργασία και τα μέσα παραγωγής απασχολούνται στους διάφορους κλάδους. Είναι προφανές ότι αν η αναλογία ήταν η ίδια σε όλους τους κλάδους, δεν θα παρατηρείτο καμιά μεταβολή στις τιμές, ανεξάρτητα πόσο μεγάλη θα ήταν η ποικιλία της συνθέσεως από αγαθά των μέσων παραγωγής στους διάφορους κλάδους. Γιατί σε κάθε κλάδο, μια ίση μείωση από το μισθό θα απέδιδε ακριβώς τόσο όσο χρειάζεται για να πληρωθούν τα κέρδη πάνω στα μέσα παραγωγής του κλάδου με ένα ομοιόμορφο

⁴⁵ Sraffa P., 1960, σελ. 13 και 15-16

⁴⁶ Sraffa P., 1960, σελ. 12-13

ποσοστό, χωρίς ανάγκη να μεταβληθούν οι υπάρχουσες τιμές».

Για το Sraffa υπάρχει μια απλή γραμμική σχέση μεταξύ του μεριδίου του πλεονάσματος που πάει στους μισθούς και του μεριδίου που πάει στα κέρδη.

Τα δυο μερίδια ισούνται προς τη μονάδα. Όταν αυξάνει το μερίδιο των μισθών στο πλεόνασμα (εθνικό εισόδημα) μειούται ανάλογα το μερίδιο των κερδών και αντίστροφα.

Αυτό μπορεί να δειχθεί ως εξής:

Σύμφωνα με όσα έχει αναπτύξει ο Sraffa θα έχουμε:

$$Y = M + S$$

όπου Y είναι το ακαθάριστο εισόδημα

M είναι το σύνολο των εισροών και

S το πλεόνασμα ή το καθαρό εθνικό εισόδημα.

Αν το σύνολο του πλεονάσματος S διατίθεται στα κέρδη, αυτό θα οδηγήσει στο μέγιστο δυνατό ποσοστό κέρδους R που θα είναι ίσο με:

$$R = \frac{S}{M}.$$

Αν όμως υποθέσουμε πώς στη διανομή συμμετέχουν και οι μισθοί και το μερίδιό τους στο καθαρό εθνικό εισόδημα είναι W , τότε το μερίδιο των κερδών στο συνολικό εθνικό εισόδημα θα είναι $1 - W$, επομένως τα συνολικά κέρδη θα είναι τότε

$$S(1 - W)$$

και το ποσοστό κέρδους r θα είναι $r = \frac{S(1 - W)}{M} = R(1 - W)$ εφόσον

$$R = \frac{S}{M}.$$

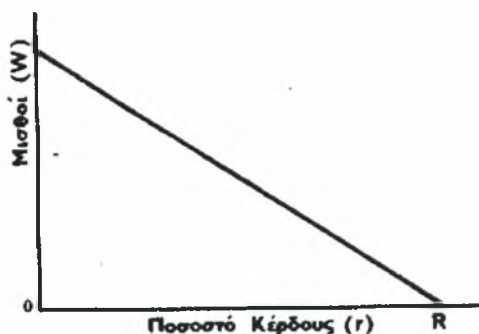
Το $R = \frac{S}{M}$ κατά το Sraffa, επομένως εξαρτάται από το σύνολο των

εισροών και από το καθαρό εθνικό εισόδημα, που στο σχήμα του, όπως έχουμε δει, εξαρτώνται από τις τεχνικές συνθήκες παραγωγής.

Δοθέντος του R , υπάρχει, από την εξίσωση (15), μια απλή γραμμική σχέση μεταξύ W και r , μεταξύ του μεριδίου του εισοδήματος που διατίθεται για τους μισθούς και του ποσοστού κέρδους. Όταν μειώνονται οι μισθοί αυξάνεται ανάλογα το ποσοστό κέρδους (και αντίστροφα).

Ο Sraffa δίνει το πιο κάτω διάγραμμα για να δείξει τη σχέση μεταξύ των μισθών (σαν αναλογίας του καθαρού Εθνικού Εισοδήματος) και του ποσοστού κέρδους.

Διάγραμμα 1.2

Από την ανάλυση που προηγήθηκε βγαίνει το συμπέρασμα ότι ο Sraffa βλέπει σαν βασικό ρυθμιστικό ρόλο την επιδίωξη ομοιόμορφου ποσοστού κέρδους σ' όλους τους παραγωγικούς κλάδους. Οι σχετικές τιμές μεταβάλλονται ανάλογα με τη σχέση εργασίας και μέσων παραγωγής που μπαίνουν στην παραγωγή κάθε αγαθού. Το πλεόνασμα για τον Sraffa μοιράζεται ανάμεσα σε μισθούς και σε κέρδη. Όταν αυξάνει το μερίδιο των μισθών στο πλεόνασμα μειούται ανάλογα το μερίδιο των κερδών και αντίστροφα.

1.3. Η ΣΧΕΣΗ ΔΙΑΝΟΜΗΣ ΤΟΥ ΕΙΣΟΔΗΜΑΤΟΣ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ

1.3.1 Η σχέση οικονομικής ανάπτυξης και δίκαιης διανομής του εισοδήματος

Η έννοια της οικονομικής μεγέθυνσης μιας χώρας δεν ταυτίζεται με την έννοια της οικονομικής ανάπτυξης. Η οικονομική μεγέθυνση μετράει τη διαχρονική αύξηση του ρυθμού αύξησης του πραγματικού εισοδήματος.

Ο ρυθμός αύξησης του πραγματικού εισοδήματος (ή ποσοστιαία μεταβολή του εισοδήματος) μετριέται από τη σχέση

$$g = \frac{\Delta Y}{Y} 100 = \frac{Y_t - Y_{t-1}}{Y_{t-1}} 100 (1).$$

Εναλλακτικά στις περισσότερες χώρες χρησιμοποιείται ως μέτρο επίδοσης της οικονομίας μιας χώρας σε σχέση με κάποια άλλη το κατά κεφαλήν πραγματικό Α.Ε.Π. Με βάση το κατά κεφαλήν πραγματικό Α.Ε.Π. ο ρυθμός μεγέθυνσης μιας χώρας θα δίνεται ως η ποσοστιαία μεταβολή του πραγματικού κατά κεφαλήν εισοδήματος και θα είναι:

$$g^* = \frac{\Delta y}{y} 100 = \frac{y_t - y_{t-1}}{y_{t-1}} 100 (2), \text{ όπου } y \text{ το κατά κεφαλήν πραγματικό}$$

Α.Ε.Π., το οποίο δίνεται από τη σχέση:

$$\text{Πραγματικό Α.Ε.Π.} = \frac{\text{Πραγματικό Α.Ε.Π.}}{\text{Πληθυσμός}} \Rightarrow y = \frac{Y}{N} \quad (3).$$

Από τη σχέση (3) συνάγεται ότι:

ι) Εάν η ποσοστιαία αύξηση του πληθυσμού $\left(\frac{\Delta N}{N}\right)$ είναι μεγαλύτερη από την ποσοστιαία αύξηση του πραγματικού Α.Ε.Π. $\left(\frac{\Delta Y}{Y}\right)$ τότε ο ρυθμός μεγέθυνσης του κατά κεφαλήν πραγματικού εισοδήματος θα είναι αρνητικός, δηλαδή $\frac{\Delta y}{y} < 0$.

ii) Εάν η ποσοστιαία αύξηση του πληθυσμού $\left(\frac{\Delta N}{N}\right)$ είναι μικρότερη από την ποσοστιαία αύξηση του πραγματικού Α.Ε.Π. $\left(\frac{\Delta Y}{Y}\right)$ τότε ο ρυθμός μεγέθυνσης (g^*) του κατά κεφαλήν Α.Ε.Π. θα είναι θετικός, δηλαδή $\frac{\Delta y}{y} > 0$.

iii) Εάν η ποσοστιαία αύξηση του πληθυσμού $\left(\frac{\Delta N}{N}\right)$ είναι ίση με την ποσοστιαία αύξηση του πραγματικού Α.Ε.Π. $\left(\frac{\Delta Y}{Y}\right)$ τότε ο ρυθμός μεγέθυνσης του πραγματικού κατά κεφαλήν Α.Ε.Π. θα είναι ίσος με το μηδέν, δηλαδή $\frac{\Delta y}{y} = 0$.

Με βάση τις ιδέες του νεοκλασικού υποδείγματος διανομής του εισοδήματος, η έννοια της οικονομικής μεγέθυνσης είναι ταυτισμένη με την έννοια της οικονομικής ανάπτυξης. Έτσι, για πολλές δεκαετίες το ενδιαφέρον τόσο των αναπτυσσόμενων όσο και των ανεπτυγμένων χωρών ήταν στραμμένο κυρίως στην εξασφάλιση των αναγκαίων προϋποθέσεων ώστε να επιτευχθεί οικονομική μεγέθυνση. Λόγου χάρη το 1960, η παγκόσμια οικονομία αναπτυσσόταν κατά 5% ετησίως, κάτι που θεωρείται ιδιαίτερα σημαντικό. Αντίθετα, τη δεκαετία του '70, λόγω της συνεχούς επιδείνωσης κοινωνικών -οικονομικών προβλημάτων, όπως η φτώχεια, η ανεργία, η ανισοκατανομή του εισοδήματος και ο πληθωρισμός γεννήθηκε εκ νέου η ανάγκη επαναπροσδιορισμού της ετήσιας οικονομικής ανάπτυξης. Στο πλαίσιο του νέου

επαναπροσδιορισμού της οικονομικής ανάπτυξης, το περιεχόμενο της επεκτάθηκε σε ζητήματα κοινωνικής, πολιτιστικής, περιβαλλοντικής και ακόμα και πολιτικής υφής, όχι μόνο σε εθνικό αλλά και σε διεθνές επίπεδο⁴⁷. Ως συνέπεια η οικονομική ανάπτυξη ορίστηκε ξανά, αλλά τώρα με βάση τη μείωση ή την εξάλειψη της φτώχειας, της ανισότητας και της ανεργίας μέσα στο πλαίσιο μιας επεκτεινόμενης οικονομίας. Το «αναδιανομή από την οικονομική μεγέθυνση» έγινε κοινό σλόγκαν⁴⁸.

Το Οικονομικό και Κοινωνικό Συμβούλιο των Ηνωμένων Εθνών (UNESCO) εμφανίζει ένα νέο ορισμό της οικονομικής ανάπτυξης που κινείται σε τρία επίπεδα. Συγκεκριμένα, όταν η ανάπτυξη είναι ολοκληρωμένη: είναι μία οργανική διαδικασία η οποία εμπλέκει έναν αριθμό οικονομικών, κοινωνικών και πολιτιστικών παραγόντων που επικαλύπτονται και συνεχώς επηρεάζουν ο ένας τον άλλο. Η ανάπτυξη είναι ενδογενής: πάθε χώρα αναλαμβάνει την ανάπτυξη της συμφωνά με τις δικές της επιλογές και σε αναλογία με τις πραγματικές αξίες, φιλοδοξίες και επιδιώξεις του λαού της.

Η ανάπτυξη είναι παγκόσμια αν οι στόχοι της και τα προβλήματα της καθορίζονται σε σχέση με τα παγκόσμια προβλήματα και αντικατοπτρίζουν τη γενική φύση της ανάπτυξης. Η κοινωνία στην οποία επιτελείται η ανάπτυξη δεν είναι απομονωμένη, αλλά αποτελεί μέρος του δικτύου των σχέσεων και δυνάμεων που καλύπτει ολόκληρο τον κόσμο, συμπεριλαμβανομένων των οικονομικά πιο αναπτυγμένων κοινωνιών, καθώς επίσης και εκείνων οι οποίες, από οικονομική άποψη, είναι πιο περιορισμένες.

Για τις ανάγκες της παρούσας εργασίας θα υιοθετηθεί ο όρος σφαιρική οικονομική ανάπτυξη, ο οποίος όχι μόνο ξεπερνά την ποσοτική έννοια της οικονομικής μεγέθυνσης, αλλά επιπλέον υποδεικνύει και τον τρόπο βάσει του οποίου μπορεί να βελτιωθεί το βιοτικό επίπεδο των ατόμων ώστε να εξασφαλιστεί ένα καλό επίπεδο ευημερίας για όλους τους πολίτες.

Υπό αυτό το πρίσμα η σφαιρική οικονομική ανάπτυξη δεν σημαίνει μόνο τη διεύρυνση των παραγόμενων δυνατοτήτων της οικονομίας αλλά και την ταυτόχρονη υιοθέτηση κριτηρίων κοινωνικής δικαιοσύνης ώστε το προϊόν που παράγεται να διανέμεται δίκαια μεταξύ των ατόμων, αλλά και περιβαντολλογικά ισοροπημένη.

Μια τέτοια οικονομική ανάπτυξη θα αποτελέσει τη βάση όπου θα οικοδομηθεί μια υγιής κοινωνία, η οποία θα συμβιώνει αρμονικά με το φυσικό περιβάλλον και θα είναι σε θέση να οδηγήσει το άτομο στην αυτοπραγμάτωσή του.

⁴⁷ Ρέπας Π., 2002

⁴⁸ Todaro M., 1982, σελ. 21-22

Από τον ορισμό είναι προφανές ότι η έννοια της οικονομικής ανάπτυξης είναι άμεσα συνυφασμένη με την έννοια της δικαιότερης διανομής του εισοδήματος. Χωρίς δίκαιη διανομή του εισοδήματος δεν νοείται οικονομική ανάπτυξη. Η οικονομική μεγέθυνση είναι η ικανή συνθήκη που οδηγεί σε οικονομική ανάπτυξη πλην όμως δεν είναι η αναγκαία. Η αναγκαία συνθήκη που οδηγεί σε ανάπτυξη και σε ευημερία είναι η δίκαιη διανομή του προϊόντος της. Εάν ο όγκος της παραγωγής αυξάνεται και η διανομή του εισοδήματος είναι άδικη τότε μεγάλο μέρος του πληθυσμού θα οδηγηθεί σε αντίξοες συνθήκες διαβίωσης. Τα πλεονεκτήματα της οικονομικής μεγέθυνσης θα αποβαίνουν σε όφελος των ολίγων και αυτό θα είναι απαρχή κοινωνικών συγκρούσεων και οικονομικών δυσλειτουργιών. Τα προβλήματα κοινωνικής παθογένειας, υποσιτισμού και συγκρούσεων θα έχουν το πρώτο λόγο. Το κίνητρο για εργασία και παραγωγικότητα θα εξαφανιστεί και τη θέση του θα πάρουν οι απεργίες, η ανεργία, ο πληθωρισμός.

Πιο συγκεκριμένα, οι μεγάλες οικονομικές ανισότητες δημιουργούν μέσα από την εξαθλίωση των μαζών όλες εκείνες τις συνθήκες που οδηγούν σε πολιτικοκοινωνικές αναταραχές και υποθάλπουν εγκληματικές πράξεις. Κάτω από συνθήκες ανέχειας πολλοί άνθρωποι καταφεύγουν σε εγκληματικές ή αντικοινωνικές ενέργειες, για να κερδίσουν την επιβίωση τους ή ένα καλύτερο επίπεδο διαβίωσης από αυτό στο οποίο βλέπουν ότι είναι καταδικασμένοι. Στην περίπτωση αυτή προκύπτει άμεση και έμμεση σπατάλη πόρων. Η άμεση σπατάλη πόρων προέρχεται από την απασχόληση με το έγκλημα αντί της παραγωγικής απασχόλησης. Η έμμεση σπατάλη πόρων αναφέρεται στις δαπάνες για την πρόληψη και καταστολή (π.χ. αστυνόμευση, δικαστήρια, φυλακές κ.λπ.) και τη θεραπεία των αποτελεσμάτων των εγκληματικών πράξεων (νοσοκομεία, αποζημιώσεις, κ.λπ.).

Παράλληλα με τις ατομικές αντιδράσεις, οι ίδιες αιτίες οδηγούν και σε ταξικές κοινωνικοπολιτικές αντιπαραθέσεις (δυναμικές απεργίες, ταραχές, πράξεις μαζικής βίας ή και επαναστατικές ενέργειες), μέσα από τις οποίες διεκδικείται μια δικαιότερη κατανομή των πόρων. Η επέκταση των εγκληματικών ενεργειών και των κοινωνικοπολιτικών ταραχών, συνήθως, προκαλεί πολιτική αστάθεια με συχνές αλλαγές κυβερνήσεων.

Φυσικά, οι συχνές αλλαγές κυβερνητικών σχημάτων μπορεί να οφείλονται και σε άλλες αιτίες οι οποίες έχουν ως μοναδικό στόχο τη νομή της πολιτικής εξουσίας, όπως οι πολιτικές αντιπαλότητες μεταξύ στρατιωτικών, μεγάλου κεφαλαίου (εγχώριου ή ξένου), πολιτικών κομμάτων και ακόμα εθνικών-θρησκευτικών ομάδων κ.λπ. Οποσδήποτε η ανισοκατανομή των πόρων ή η κατανομή της οικονομικής δύναμης δεν είναι ανεξάρτητη από αυτούς τους

παράγοντες αντιπαλότητας.

Γενικά, λοιπόν, οι ανισότητες προκαλούν πολιτική αστάθεια και κοινωνικοπολιτικές αναταραχές, με συνέπεια, τη σπατάλη πόρων, την εν δυνάμει αμφισβήτηση των δικαιωμάτων ιδιοκτησίας και τη δημιουργία ανασφάλειας για τη μελλοντική πορεία της οικονομίας. Όλα αυτά περιορίζουν τις οικονομικές δυνατότητες και δημιουργούν αντικίνητρα για την ανάληψη επενδυτικών πρωτοβουλιών, αφού το μέλλον είναι αβέβαιο και τα δικαιώματα ιδιοκτησίας υπό αμφισβήτηση⁴⁹.

Ως αναγκαιότητα δεσπόζει η παρέμβαση του κράτους για δικαιότερη διανομή του εισοδήματος. Συνεπώς, η οικονομική ανάπτυξη και η δίκαιη διανομή του εισοδήματος είναι έννοιες αλληλένδετες και μόνο έτσι είναι σε θέση να οδηγήσουν σε οικονομική σταθερότητα, σε κοινωνική ευημερία, ειρήνη και σε αρμονική συνύπαρξη με το φυσικό περιβάλλον.

1.3.2 Κριτήρια για δικαιότερη διανομή του εισοδήματος

Καμιά θεωρία δεν είναι σε θέση να δώσει αντικειμενικά δίκαιες λύσεις στα θέματα διανομής του εισοδήματος χωρίς τη χρησιμοποίηση αξιολογικών κρίσεων. Απαιτείται δηλαδή, η χρησιμοποίηση ορισμένων κριτηρίων προκειμένου να επιτευχθεί δικαιότερη διανομή του εισοδήματος. Στην οικονομική βιβλιογραφία⁵⁰ υπάρχει ένα πλήθος τέτοιων κριτηρίων, στην παρούσα εργασία θα εξετασθούν τα τρία βασικότερα κριτήρια:

- α) το κριτήριο της ίσης κατανομής
- β) το κριτήριο των αναγκών
- γ) το κριτήριο της συμβολής στην παραγωγική διαδικασία

α) *το κριτήριο της ίσης κατανομής*: Με βάση το κριτήριο αυτό το εισόδημα θα πρέπει να κατανέμεται σε ίσα μέρη στα μέλη μιας κοινωνίας. Εάν και φαινομενικά το κριτήριο αυτό φαίνεται δίκαιο, ουσιαστικά δημιουργεί πολλά σημαντικά ερωτήματα. Τα ερωτήματα που προκύπτουν από την εφαρμογή μιας τέτοιας κατανομής είναι τα εξής: i) Ποιος θα είναι ο κύκλος ατόμων που θα αφορά μια τέτοια κατανομή; Θα εφαρμόζεται σε όλους χωρίς διάκριση; Θα ισχύει ακόμη και γι' αυτούς που για διάφορους λόγους δεν προσέφεραν τίποτα στο σχηματισμό του προϊόντος; Θα ισχύει ανεξάρτητα από την εκπαίδευση, την ηλικία, την οικογενειακή κατάσταση;

Ως συνέπεια πολλά άτομα βρίσκουν ότι μια τέτοια κατανομή είναι άδικη αφού δεν λαμβάνει υπόψη της τις διαφορές που υπάρχουν

⁴⁹ Ρέππας Π., 2003, σελ. 64-65

⁵⁰ Ο J.Pen για παράδειγμα στο βιβλίο του Income Distribution, London, 1972, αναφέρει περίπου 21 τέτοια κριτήρια.

στις ανάγκες, αλλά και στην προσφορά του καθενός στην κοινωνία, στοιχεία τα οποία δικαιολογούν και μια ανισότητα στην κατανομή των εισοδημάτων. Συνεπώς δημιουργεί ίσως μεγαλύτερες αδικίες η προσπάθεια να εφαρμόσει κανείς ισότητα μεταξύ των άνισων. Εξάλλου οι διαφορές στα εισοδήματα λειτουργούν συνήθως και σαν κίνητρα για την αύξηση της παραγωγής. Προβληματική ακόμη είναι και η διατήρηση της ισοκατανομής που σε κάποια στιγμή εφαρμόστηκε, αφού τα άτομα μακροπρόθεσμα έχουν διαφορετικές προτιμήσεις σχετικά με τη διάθεση του εισοδήματος τους για κατανάλωση ή για αποταμίευση⁵¹.

β) το κριτήριο των αναγκών: Με βάση το κριτήριο αυτό κάθε άτομο ή νοικοκυριό λαμβάνει εισόδημα ή αγαθά σύμφωνα με τις ανάγκες που έχει. Σε κάθε οικονομία όμως οι παραγωγικοί συντελεστές σε μια συγκεκριμένη χρονική περίοδο είναι περιορισμένοι. Ως συνέπεια και τα αγαθά που θα παράγονται θα είναι περιορισμένα. Επειδή όμως, οι ανάγκες και οι επιθυμίες του πληθυσμού βρίσκονται αυξανόμενες, προκύπτει ένα βασικό οικονομικό πρόβλημα.

Για να μπορέσουν οι άνθρωποι να ικανοποιήσουν το πλήθος των αναγκών και επιθυμιών θα πρέπει να επιλέξουν ποιες ανάγκες θα ικανοποιήσουν και σε ποιο βαθμό. Ο τρόπος επιλογής των αναγκών και ο τρόπος παραγωγής των αγαθών αντανακλά τη φιλοσοφία του εκάστοτε οικονομικού συστήματος και την ιδεολογία στην οποία αυτό βασίζεται.

Η ιεράρχηση των αναγκών μπορεί να γίνει είτε με ικανοποίηση σε βάθος είτε με ικανοποίηση σε πλάτος. Στην ικανοποίηση σε βάθος επιλέγονται ορισμένες ανάγκες, συνήθως οι πιο επιτακτικές και ικανοποιούνται πλήρως. Στην ικανοποίηση σε πλάτος επιλέγονται περισσότερες ανάγκες οι οποίες ικανοποιούνται σε μικρότερο βαθμό.

Εκείνο πάντως που έχει γίνει αποδεκτό και που απορρέει από την αρχή αυτή είναι η απαίτηση για εξασφάλιση ενός ελάχιστου επιπέδου διαβίωσης για όλα τα άτομα. Εδώ θα πρέπει να διακρίνουμε μεταξύ του φυσικού επιπέδου διαβίωσης που συμβάλλει στη φυσική διατήρηση των ατόμων και του πολιτιστικού επιπέδου διαβίωσης, το οποίο περιέχει εκτός από τη διασφάλιση των φυσικών αγαθών και άλλα πνευματικά αγαθά που έχει ανάγκη ο σύγχρονος άνθρωπος. Τόσο για το πρώτο όσο κυρίως για το δεύτερο προκύπτουν προβλήματα μέτρησης και προσδιορισμού της ακριβούς ποσότητας και του είδους των αγαθών τα οποία ανήκουν στο ελάχιστο επίπεδο διαβίωσης. Είναι προφανές ότι κάθε κοινωνία ανάλογα με το επίπεδο

⁵¹ Γκότσης Χ., 1987. σελ. 158

ανάπτυξης της χρησιμοποιεί διαφορετικά κριτήρια, τα οποία με το χρόνο μεταβάλλονται⁵².

γ) *το κριτήριο της συμβολής στην παραγωγική διαδικασία*. Με βάση το κριτήριο αυτό κάθε άτομο συμμετέχει στη διανομή του εισοδήματος ανάλογα με τη συμβολή του στην παραγωγική διαδικασία. Η άποψη αυτή στηρίζεται στη θεωρία της οριακής παραγωγικότητας, όπου σε συνθήκες πλήρους ανταγωνισμού, οι παραγωγικοί συντελεστές αμείβονται με βάση τα οριακά τους προϊόντα. Σε πραγματικές συνθήκες όμως, κυριαρχούν μονοπώλια, олиγοπώλια, εργατικά σωματεία και οργανώσεις εργοδοτών, η παρουσία των οποίων δεν επιτρέπει τη λειτουργία της οικονομίας σύμφωνα με τις επιταγές του πλήρους ανταγωνισμού. Ως συνέπεια η διανομή του προϊόντος δεν γίνεται με βάση τη συμβολή του κάθε συντελεστή στην παραγωγική διαδικασία, αλλά σύμφωνα με τη διαπραγματευτική δύναμη που έχει ο καθένας στην αγορά.

Εξάλλου, στην παραγωγική διαδικασία δεν συμβάλλουν μόνο άτομα αλλά και πράγματα. Το εισόδημα από τη συμμετοχή αυτών των συντελεστών, το οποίο βέβαια καρπούνται οι ιδιοκτήτες εξαρτάται μεταξύ των άλλων και από τη δοσμένη νομοθεσία περί ιδιοκτησίας. Συνεπώς είναι δύσκολο να κατανοήσει κανείς με ποιο τρόπο συνδέεται η κατανομή των περιουσιακών στοιχείων με τη συμβολή στην παραγωγική διαδικασία.

Εκείνο όμως που βρίσκεται πάνω από κάθε αμφισβήτηση είναι ότι κάθε κοινωνία έχει ανάγκη να αποκαταστήσει μια εύλογη σχέση μεταξύ κατανομής του εισοδήματος και διαφορετικής απόδοσης στην εργασία. Αυτό απορρέει από τη διαπίστωση ότι μεταξύ των δύο υπάρχει μια θετική σχέση χωρίς βέβαια να είναι πάντα δυνατή και η ακριβής μέτρηση της. Έτσι και η αυξημένη συμμετοχή στην κατανομή αυτών που συμβάλλουν περισσότερο με την προσπάθεια τους στην αύξηση του εισοδήματος θεωρείται γενικά δίκαιη, όχι όμως και σαν αποκλειστική αρχή αφού υπάρχουν και άτομα τα οποία από τη φύση ή από τις κοινωνικές συνθήκες βρίσκονται σε μειονεκτική θέση και δεν μπορούν να προσφέρουν στον ίδιο βαθμό.

Όπως έγινε φανερό η χρησιμοποίηση της μιας ή της άλλης αρχής σαν αποκλειστικό κριτήριο για την κατανομή του εισοδήματος δεν ανταποκρίνεται ούτε στο περί δικαίου αίσθημα των ατόμων, αλλά ούτε και στις απαιτήσεις της παραγωγικής διαδικασίας. Για το λόγο αυτό και στην πραγματικότητα εφαρμόζεται ένας συνδυασμός του κριτηρίου των αναγκών με το κριτήριο της συμβολής στην παραγωγική διαδικασία, ανάλογα με την ιδεολογικοπολιτική τοποθέτηση της εκάστοτε κυβέρνησης. Όσο πιο πολιτικά συντηρητική

⁵² Γκότσης Χ., 1987, σελ. 159

είναι η κυβέρνηση τόσο μεγαλύτερο βάρος δίνει στο κριτήριο της συμβολής στην παραγωγή και λιγότερο στο κριτήριο των αναγκών και το αντίθετο⁵³.

1.4. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ 1^{ΟΥ} ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ

Όπως είδαμε, οι θεωρητικές προσεγγίσεις στα θέματα διανομής του εισοδήματος αποκτούν ιδιαίτερο ενδιαφέρον το δεύτερο μισό του 18^{ου} αιώνα. Το ουσιαστικότερο βήμα προς την κατεύθυνση αυτή έγινε από τους φυσιοκράτες και τον A. Smith.

Ο A. Smith αντικατέστησε το λανθασμένο σχήμα των Φυσιοκρατών για τις κοινωνικές τάξεις (γαιοκτητική, παραγωγική και στείρα τάξη) με ένα ορθότερο σχήμα γαιοκτημόνων, κεφαλαιούχου επιχειρηματία και μισθωτών εργατών. Ταυτόχρονα, προσδιόρισε το μισθό ως την αμοιβή της εργασίας, το κέρδος ως την αμοιβή του βιομηχανικού καπιταλιστή και την πρόσοδο ως την αμοιβή των γαιοκτημόνων.

Ο D. Ricardo θεωρείται ο πρώτος συστηματικός θεωρητικός της διανομής του εισοδήματος. Κατά τη γνώμη του ένα από τα πιο σημαντικά προβλήματα της πολιτικής οικονομίας συνίσταται στην ανεύρεση των νόμων που προσδιορίζουν τη διανομή εισοδήματος ανάμεσα στους φεουδάρχες, τους εργάτες και τους κεφαλαιοκράτες.

Ο K.Marx δίνει μια τελείως διαφορετική εξήγηση στα θέματα διανομής του εισοδήματος. Κατά τον ίδιο, η διανομή του εθνικού εισοδήματος βασίζεται στο τρόπο παραγωγής των αγαθών. Ο τρόπος παραγωγής της υλικής ζωής προσδιορίζει τον κοινωνικό, πολιτικό και πνευματικό τρόπο ζωής γενικά. Η ολότητα των σχέσεων τόσο στο χώρο της παραγωγής υλικών αγαθών όσο και στον πολιτικοϊδεολογικό χώρο μπορεί να χαρακτηριστούν σαν τρόπος παραγωγής στην πλατιά έννοια του όρου. Η διανομή του εθνικού εισοδήματος ανάμεσα στο προλεταριάτο (αγρότες, εργάτες, μικροπαραγωγούς) και τους καπιταλιστές προσδιορίζεται, σύμφωνα με τον K.Marx, ακριβώς απ' αυτόν τον τρόπο.

Στη νεοκλασική θεώρηση της διανομής του εισοδήματος οι παραγωγικοί συντελεστές αμείβονται με βάση τα οριακά τους προϊόντα.. Αυτό το είδος διανομής θεωρείται από τον Clark δίκαιο, γιατί δίνει τη δυνατότητα να εκφραστούν οι αξιολογικές κρίσεις των ατόμων μέσω του μηχανισμού της αγοράς, ενώ ταυτόχρονα το εθνικό προϊόν μεγιστοποιείται. Με βάση το κριτήριο της μεγιστοποίησης του κέρδους κάθε επιχείρηση παράγει μέχρι το σημείο όπου εξισώνονται οι αμοιβές των συντελεστών παραγωγής με τα οριακά τους προϊόντα.

Η θεωρία του μονοπωλιακού βαθμού με εκφραστή της τον

⁵³ Γκότσης Χ., 1987, σελ. 60

M.Kalecki εξηγεί τα θέματα διανομής του εισοδήματος με βάση την ιδιοκτησία στα μέσα παραγωγής και θεωρεί ότι όσο πιο άνισα είναι κατανεμημένα τα μέσα παραγωγής, τόσο πιο άνιση είναι η κατανομή του εθνικού εισοδήματος. Πιο συγκεκριμένα, η θεωρία της διανομής του Kalecki, απορρίπτει την υπόθεση του πλήρους ανταγωνισμού ως επικρατούσα μορφή αγοράς, ενώ δέχεται ότι η αγορά κυριαρχείται από μονοπωλιακές καταστάσεις. Ως συνέπεια, η διανομή των αγαθών δε γίνεται με βάση τους μηχανισμούς της αγοράς, όπως περιγράφει η νεοκλασική θεωρία, αλλά από το βαθμό μονοπωλίου, δηλαδή τη διαφορά μεταξύ τιμής και οριακού κόστους σαν ποσοστό επί της τιμής.

Στη μετακεϋνσιανή θεωρία, η διανομή εθνικού προϊόντος προσδιορίζεται από τις αξιώσεις που ασκούνται επάνω του από τις οικονομικοκοινωνικές ομάδες μέσω των χρηματικών τους δαπανών για την αγορά αγαθών. Οι επιχειρήσεις έχουν σε σύγκριση με τους εξαρτημένα εργαζόμενους ασύγκριτα μεγαλύτερες δυνατότητες να αυξήσουν τις χρηματικές τους δαπάνες, άρα και τις αξιώσεις τους πάνω στο εθνικό εισόδημα και, κατ' επέκταση, το μερίδιο τους στην εισοδηματική πίττα. Αυτό οφείλεται κυρίως στα περιουσιακά τους στοιχεία που τις επιτρέπουν σχετικά εύκολη πρόσβαση στο πιστωτικό σύστημα. Επιπλέον, εμφανίζεται μια κατηγορία κέρδους που ο Keynes ονομάζει “windfall gains”. Η κατηγορία του κέρδους υπάρχει κάθε φορά που λόγω αυξημένων επενδύσεων στην οικονομία το εθνικό εισόδημα και ο τιμάριθμος αυξάνουν πολύ περισσότερο απ' ό,τι οι μισθοί και τα ημερομίσθια ή, καλύτερα, κάθε φορά που η προσαρμογή των εργατικών αμοιβών στην αύξηση του εθνικού εισοδήματος και του τιμάριθμου γίνεται με αισθητή χρονική υστέρηση (time lag).

Η νέο-μαρξική θεωρία υποστηρίζει ότι οι πλούσιες χώρες του κέντρου με την ανάπτυξη τους και τις ανταγωνιστικές πιέσεις που ασκούν στις φτωχές χώρες της περιφέρειας, τις εγκλωβίζουν σε ένα σύστημα άνισης ανταλλαγής και περιορισμού των δυνατοτήτων τους για ανάπτυξη. Έτσι, η ανάπτυξη κάθε χώρας καθορίζεται από τη θέση που κατέχει στο παγκόσμιο σύστημα. Επιπλέον, η νεομαρξική θεωρία υποστηρίζει ότι κάτω από τις συνθήκες του μονοπωλιακού καπιταλισμού ο αυξανόμενος όγκος του πλεονάσματος δεν μπορεί να απορροφηθεί ολόκληρος από την κατανάλωση της καπιταλιστικής τάξης και την επενδυτική δραστηριότητα των μονοπωλίων. Διότι, ούτε η κατανάλωση της καπιταλιστικής τάξης αυξάνει ανάλογα με το πλεόνασμα, αφού ο αριθμός των καπιταλιστών μειώνεται, αλλά ούτε και τα μονοπώλια επιδιώκουν τη συνεχή αύξηση των επενδύσεων τους από το φόβο της μείωσης των κερδών τους (μείωση τιμών, απαξίωση κεφαλαίου, ένταση ανταγωνιστικών δραστηριοτήτων).

Για την νεοοικονομική θεωρία του Piero Sraffa υπάρχει μια

απλή γραμμική σχέση μεταξύ του μεριδίου του πλεονάσματος που πάει στους μισθούς και του μεριδίου που πάει στα κέρδη. Τα δυο μερίδια ισούνται προς τη μονάδα. Όταν αυξάνει το μερίδιο των μισθών στο πλεόνασμα (εθνικό εισόδημα) μειούται ανάλογα το μερίδιο των κερδών και αντίστροφα.

Στη σύγχρονη εποχή γεννιέται η ανάγκη για επαναπροσδιορισμό της έννοιας της οικονομικής ανάπτυξης και η συσχέτιση αυτής με έννοια της δικαιότερης διανομής του εισοδήματος. Χωρίς δίκαιη διανομή του εισοδήματος δεν νοείται οικονομική ανάπτυξη. Η οικονομική μεγέθυνση είναι η ικανή συνθήκη που οδηγεί σε οικονομική ανάπτυξη πλην όμως δεν είναι η αναγκαία. Η αναγκαία συνθήκη που οδηγεί σε ανάπτυξη και σε ευημερία είναι η δίκαιη διανομή του προϊόντος της. Εάν ο όγκος της παραγωγής αυξάνεται και η διανομή του εισοδήματος είναι άδικη τότε μεγάλο μέρος του πληθυσμού θα οδηγηθεί σε αντίξοες συνθήκες διαβίωσης. Τα πλεονεκτήματα της οικονομικής μεγέθυνσης θα αποβαίνουν σε όφελος των ολίγων και αυτό θα είναι απαρχή κοινωνικών συγκρούσεων και οικονομικών δυσλειτουργιών. Τα προβλήματα κοινωνικής παθολογίας, υποσιτισμού και συγκρούσεων θα έχουν το πρώτο λόγο. Το κίνητρο για εργασία και παραγωγικότητα θα εξαφανιστεί και τη θέση του θα πάρουν οι απεργίες, η ανεργία, ο πληθωρισμός.

Ως κριτήρια για δικαιότερη διανομή του εισοδήματος αναφέρονται τρία βασικά κριτήρια: το κριτήριο της ίσης κατανομής, το κριτήριο των αναγκών και το κριτήριο της συμβολής στην παραγωγή. Κάθε κοινωνία έχει ανάγκη να αποκαταστήσει μια εύλογη σχέση μεταξύ κατανομής του εισοδήματος και διαφορετικής απόδοσης στην εργασία. Αυτό απορρέει από τη διαπίστωση ότι μεταξύ των δύο υπάρχει μια θετική σχέση χωρίς βέβαια να είναι πάντα δυνατή και η ακριβής μέτρηση της. Έτσι και η αυξημένη συμμετοχή στην κατανομή αυτών που συμβάλλουν περισσότερο με την προσπάθεια τους στην αύξηση του εισοδήματος θεωρείται γενικά δίκαιη, όχι όμως και σαν αποκλειστική αρχή αφού υπάρχουν και άτομα τα οποία από τη φύση ή από τις κοινωνικές συνθήκες βρίσκονται σε μειονεκτική θέση και δεν μπορούν να προσφέρουν στον ίδιο βαθμό. Για το λόγο αυτό θα πρέπει να εφαρμόζεται από τις εκάστοτε κυβερνήσεις, ένας συνδυασμός του κριτηρίου των αναγκών με το κριτήριο της συμβολής στην παραγωγή.

Από τα προηγούμενα συνάγεται ότι στο πρώτο κεφάλαιο πραγματοποιήθηκε μια επισκόπηση στις κυριότερες θεωρήσεις που αφορούν τα θέματα διανομής του εισοδήματος με βάση τη λειτουργική μέθοδο. Κατά τη γνώμη μου, η θεωρία του μονοπωλιακού βαθμού με κυριότερο εκπρόσωπο τον Kalecki ανταποκρίνεται περισσότερο, σε σχέση με τις άλλες, στα δεδομένα

της σύγχρονης οικονομικής πραγματικότητας. Αυτό γιατί οι κυρίαρχες μορφές της σύγχρονης αγοράς είναι το ολιγοπώλιο, ο μονοπωλιακός ανταγωνισμός και το μονοπώλιο. Ως συνέπεια, η διανομή του εισοδήματος επηρεάζεται σε μεγάλο βαθμό από την μονοπωλιακή δύναμη των επιχειρήσεων, δηλαδή από τη δύναμη που έχουν οι επιχειρήσεις να μεταβιβάζουν τις αυξήσεις του κόστους στην τιμή του προϊόντος. Επίσης, η ύπαρξη εργατικών σωματείων και οργανώσεων των εργοδοτών δεν επιτρέπει τη λειτουργία της οικονομίας κατά τον τρόπο που υποδεικνύει η πλήρως ανταγωνιστική οργάνωση της αγοράς. Ως συνέπεια, οι αμοιβές των συντελεστών παραγωγής δεν προσδιορίζονται με βάση την οριακή τους παραγωγικότητα, όπως πρεσβεύει η νεοκλασική θεωρία. Στα κεφάλαια που ακολουθούν θα προσεγγιστούν τα θέματα διανομής του εισοδήματος στην ελληνική οικονομία με βάση τη λειτουργική μέθοδο.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2^Ο

ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΚΗ ΔΙΑΝΟΜΗ ΤΟΥ ΕΙΣΟΔΗΜΑΤΟΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΜΙΣΘΩΝ ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ

2.1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Στο προηγούμενο κεφάλαιο εξετάσαμε τις βασικότερες θεωρίες σε θέματα διανομής του εισοδήματος. Παρουσιάσαμε επίσης τη σχέση ανάμεσα στη διανομή του εισοδήματος και την οικονομική ανάπτυξη, καθώς επίσης και τα κυριότερα κριτήρια διανομής του εισοδήματος. Στο κεφάλαιο που ακολουθεί θα εξετάσουμε τη διανομή του εισοδήματος στην ελληνική οικονομία ανάμεσα στις παραγωγικές τάξεις. Στα πλαίσια αυτού του στόχου εξετάζεται το οικονομικό περιβάλλον της ελληνικής οικονομίας από το 1981 έως το 2004 και πώς αυτό το περιβάλλον επηρέασε τη διαμόρφωση της πολιτικής μισθών και της πολιτικής κερδών που εφαρμόστηκε από τις κυβερνήσεις του ΠΑΣΟΚ και της Νέας Δημοκρατίας.

Η περίοδος 1981-2004 μπορεί να διακριθεί σε συγκεκριμένες υποπεριόδους με βάση τους πολιτικούς- εκλογικούς κύκλους που γνώρισε η χώρα μας. Πιο συγκεκριμένα, η υπό εξέταση περίοδος διακρίνεται στους εξής πολιτικούς εκλογικούς κύκλους: α) 1981-1989, β) 1991-1993, γ) 1993-1996, δ) 1996-2000, ε) 2001-2004.

Όπως έχει αναφερθεί, η κατανομή του εισοδήματος μεταξύ των ατόμων μιας κοινωνίας μπορεί να εκτιμηθεί είτε με βάση τη λειτουργική κατανομή του εισοδήματος είτε με βάση την προσωπική κατανομή του εισοδήματος. Σ' αυτό το κεφάλαιο παρουσιάζεται η λειτουργική διανομή του εισοδήματος (η οποία αφορά τον τρόπο κατανομής του προϊόντος ανάμεσα στους συντελεστές παραγωγής) όπως αυτή προκύπτει από τα στοιχεία των εθνικών λογαριασμών.

Αυτή η διάσταση της διανομής του εισοδήματος που, όπως είδαμε στο προηγούμενο κεφάλαιο, αποτέλεσε κεντρικό θέμα των κλασικών οικονομολόγων, έχει ενδιαφέρον επειδή βοηθάει να γίνει κατανοητή η θέση του εισοδήματος από εργασία αλλά και από άλλους συντελεστές παραγωγής, μέσα σε ολόκληρη οικονομία. Επιπλέον φαίνεται ότι η λειτουργική διανομή του εισοδήματος περιέχει τόσο διαστάσεις (αν)ισότητας (εάν και κατά πόσο οι συντελεστές παραγωγής παίρνουν αμοιβή ανάλογα με τη συμβολή τους στην παραγωγή), όσο και διαστάσεις αποτελεσματικότητας, μιας και η φορολογική και αναπτυξιακή πολιτική πρέπει να ενθαρρύνει τις επενδύσεις σε ανθρώπινο και υλικό κεφάλαιο ανάλογα με ποιος συντελεστής παραγωγής εμφανίζει υψηλότερη σημασία στην

παραγωγική διαδικασία, όπως αυτή εκδηλώνεται με τις αντίστοιχες συμμετοχές στη συνολική παραγωγή.

2.2. Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΜΕΧΡΙ ΤΟ ΤΕΛΟΣ ΤΗΣ ΔΕΚΑΕΤΙΑΣ ΤΟΥ 1970

Η ανάλυση βασικών οικονομικών μεγεθών μεταπολεμικά αποκαλύπτει έναν αξιοσημείωτο δυϊσμό όσον αφορά τις επιδόσεις της ελληνικής οικονομίας. Μετά από μία περίοδο σταθερής και υψηλής μεγέθυνσης¹, η οικονομία της Ελλάδας άρχισε βαθμιαία να παρουσιάζει εμπλοκή της αναπτυξιακής διαδικασίας και πτωτική πορεία σε βασικά μεγέθη της. Ειδικότερα, από τα μέσα της δεκαετίας του 1970 η ελληνική οικονομία εισήλθε σε μία νέα οικονομική φάση, κύρια χαρακτηριστικά της οποίας ήταν η ανεπάρκεια παραγωγικών επενδύσεων, η σημαντική μείωση του ρυθμού οικονομικής μεγέθυνσης, η βαθμιαία αύξηση της ανεργίας, η μεγάλη αύξηση του πληθωρισμού, η αύξηση του ελλείμματος του ισοζυγίου πληρωμών και η αύξηση του δημόσιου ελλείμματος και χρέους. Στο σύνολο τους, τα αρνητικά αυτά φαινόμενα συνθέτουν την εικόνα μιας οικονομίας που αντιμετωπίζει μείζονες ανισορροπίες στους βασικούς τομείς της και βρίσκεται σε παραγωγική στασιμότητα και κρίση².

Από τους βασικούς παράγοντες που καθόρισαν τη μορφή και το μέγεθος της μεταπολεμικής ανάπτυξης μπορεί να θεωρηθεί ότι οι τρεις επόμενοι έπαιξαν τον πιο αποφασιστικό ρόλο:

- α) η έκταση και ο τρόπος που πραγματοποιήθηκε η συσσώρευση παραγωγικού κεφαλαίου,
- β) η ενσωμάτωση της χώρας στη διεθνή αγορά, και
- γ) οι λειτουργίες και ο ρόλος του κράτους και, γενικά, ο τρόπος που ασκήθηκε η κρατική πολιτική.

α) Η συσσώρευση κεφαλαίου

Τα βασικά χαρακτηριστικά της κεφαλαιακής συσσώρευσης σε ολόκληρη την περίοδο που εξετάζεται είναι τα εξής:

1) Η επενδυτική δραστηριότητα σημείωσε ικανοποιητική εξέλιξη και έφτασε σε αρκετά μεγάλο ποσοστό της ακαθάριστης δαπάνης της οικονομίας, δηλ. από 15,5% το 1956 σε 22,3%, κατά μέσο όρο, στην περίοδο 1964-73 και 18,7% μεταξύ 1974-81 αντίστοιχα³.

2) Ο προσανατολισμός των επενδύσεων δεν οδήγησε σε αποφασιστική αναδιάρθρωση του παραγωγικού δυναμικού της

¹ Σύμφωνα με στοιχεία της Ε.Σ.Υ.Ε. αναφέρεται χαρακτηριστικά ότι ο μέσος όρος ανάπτυξης της δεκαετίας 1961-1970 ήταν 7,6%.

² Αργείτης Γ., 2000, σελ. 136

³ Γιαννίτσης Τ., 1988, σελ. 17-18

οικονομίας. Σημαντικό τμήμα των πόρων κεφαλαίου κατευθύνθηκαν και δεσμεύτηκαν στον τομέα της κατοικίας, με στόχο την κάλυψη καταναλωτικών αναγκών, την τοποθέτηση του πλεονάσματος που είχε δημιουργηθεί στους άλλους τομείς της οικονομίας, την κερδοσκοπία ή τη δημιουργία νέας στέγης, λόγω της εσωτερικής μετακίνησης του πληθυσμού. Έτσι 30,0% της συνολικής επενδυτικής δραστηριότητας ή 43% των ιδιωτικών επενδύσεων κατευθύνθηκε σ' όλη την περίοδο (1958-80) στην κατασκευή κατοικιών. Ο τομέας της μεταποίησης απορρόφησε αντίστοιχα μόλις το 14,2% των συνολικών επενδύσεων και ο αγροτικός τομέας το 10,5%. Αντίθετα υψηλές ήταν οι επενδύσεις στην υποδομή (18,5% στις τηλεπικοινωνίες - μεταφορές, 9,1% στην ενέργεια), λόγω των κρατικών επενδύσεων⁴.

3) Σημαντικό τμήμα του παραγωγικού δυναμικού της μεταποίησης βρισκόταν σε στενή εξάρτηση με την οικοδομική δραστηριότητα (χαλυβουργία, επιπλοποιία, μη μεταλλικά ορυκτά, ηλεκτρικά είδη, μεταλλικά προϊόντα). Ο συμπληρωματικός χαρακτήρας μεταξύ βιομηχανίας και κατασκευών έχει ως συνέπεια να δυσχεραίνει μια πολιτική που θα επιδίωκε τη σχετική «ανεξαρτοποίηση» της βιομηχανικής από την οικοδομική δραστηριότητα. Η στενή εξάρτηση των δύο αυτών τομέων οδήγησε στην αδυναμία να προωθηθεί η επέκταση της βιομηχανικής παραγωγής, χωρίς ταυτόχρονα να χρειάζεται να ενισχύεται η δραστηριότητα του οικοδομικού τομέα, που ελάχιστα συμβάλει στη βελτίωση του επιπέδου ανάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων και της ανταγωνιστικότητας της οικονομίας.

4) Οι βιομηχανικές επενδύσεις και η βιομηχανική ανάπτυξη στηρίχτηκαν σε μεγάλο βαθμό στο ξένο κεφάλαιο και στην ξένη τεχνολογία. Η διεύρυνση δηλ. του παραγωγικού δυναμικού της βιομηχανίας δεν στηρίχτηκε σε μια εγχώρια, ενδογενή δυναμική διαδικασία, αλλά εξαρτήθηκε από τις ξένες επιχειρηματικές αποφάσεις για την ανάληψη παραγωγικής δραστηριότητας στον ελληνικό χώρο.

Η προσέλκυση ξένου επενδυτικού κεφαλαίου ευνοήθηκε τόσο από τις ξένες, όσο και από τις εγχώριες δυνάμεις, που επηρέαζαν το μηχανισμό των επιλογών στην οικονομία. Κατά συνέπεια, οι ξένες επενδύσεις και γενικότερα η εισροή ξένου κεφαλαίου αντιμετώπιζονταν ως παράγοντας, που θα συνέβαλλε στη λύση ορισμένων διαρθρωτικών προβλημάτων, επιτρέποντας ταυτόχρονα στο ελληνικό κεφάλαιο να εξακολουθήσει να προσανατολίζεται προς τις παραδοσιακές, μεταπρατικές, κερδοσκοπικές ή άλλες αντιπαραγωγικές, αλλά ιδιαίτερα αποδοτικές δραστηριότητες. Με άλλα λόγια το σχήμα αυτό εξυπηρετούσε τη διπλή λειτουργία, αφενός

⁴ Βλ. Ζολώτα Ξ., 1977, σελ. 17-20

να ενισχύσει τη διεθνοποίηση των καταναλωτικών και παραγωγικών δομών της οικονομίας και το ρόλο του ξένου κεφαλαίου και τεχνολογίας και αφετέρου να μην εξαναγκάσει την εγχώρια επιχειρηματική τάξη να θυσιάσει έστω τμήμα των συμφερόντων της στον τριτογενή τομέα και να μετατοπίσει σημαντικό τμήμα των πόρων που έλεγχε προς τη βιομηχανία⁵.

5) Το κράτος παράλειψε συστηματικά να αναλάβει, το ίδιο την προώθηση της συσσώρευσης κεφαλαίου στη μεταποίηση. Παρ' όλη την επενδυτική ανεπάρκεια στον τομέα αυτό, το κράτος δεν προχώρησε στη δημιουργία νέων βιομηχανικών δραστηριοτήτων, που θα μπορούσαν είτε να καλύψουν σημαντικές ανάγκες της εσωτερικής ζήτησης, είτε να αξιοποιήσουν την παραγωγή άλλων τομέων ή βιομηχανικών κλάδων, με στόχο τη διεθνή αγορά, είτε να ενισχύσουν τη δυναμική της εκβιομηχάνισης. Με εξαίρεση την περίοδο του 1959-63, όπου η κρίση στη διαδικασία εκβιομηχάνισης λειτούργησε ως μέσο πίεσης, ώστε οι κρατικές επενδύσεις να καλύψουν γύρω στο 23% κατά μέσο όρο του συνόλου των επενδύσεων στον τομέα αυτό, έκτοτε η κρατική συμμετοχή στη συσσώρευση κεφαλαίου στο μεταποιητικό τομέα σχεδόν εκμηδενίστηκε, καλύπτοντας μεταξύ 1964-75 το 1,4% του συνόλου των επενδύσεων παγίου κεφαλαίου. Το κράτος προσανατόλισε τα 2/3 των επενδύσεων του (66,1%) ή το 30,4% των συνολικών επενδύσεων στη δημιουργία υποδομής (ενέργεια, μεταφορές, τηλεπικοινωνίες), με σκοπό τη δημιουργία «εξωτερικών οικονομιών», που βελτιώνοντας την αποδοτικότητα των ιδιωτικών επενδύσεων, θα επέτρεπαν ώστε η συσσώρευση κεφαλαίου στους παραγωγικούς, προσοδοφόρους, τομείς να στηρίζεται στους ιδιώτες επιχειρηματίες⁶.

β) Η ενσωμάτωση της χώρας στη διεθνή αγορά

Η ενσωμάτωση της χώρας στη διεθνή αγορά αρχίζει βασικά το 1953 (για τη μεταπολεμική περίοδο), με τη σχετική φιλελευθεροποίηση του καθεστώτος των εισαγωγών, που ακολούθησε την υποτίμηση της δραχμής, καθώς και με την εφαρμογή μιας ευνοϊκής πολιτικής απέναντι στις ξένες επενδύσεις και στην εισροή ξένων κεφαλαίων γενικά. Στο διάστημα που ακολούθησε, η απελευθέρωση των εισαγωγών προοδευτικά διευρύνθηκε, ενώ σημαντικά μέτρα ελέγχου των εισαγωγών (δασμοί, ποσοτικοί περιορισμοί κ.ά.) έπαψαν προοδευτικά σε μεγάλο βαθμό να αποτελούν μεταβλητές της οικονομικής πολιτικής. Οι κυριότερες

⁵ Γιαννίσης Τ., 1988, σελ. 19, επίσης Καζάκος Π., 2001, σελ. 203-210 και Χασιδ Ι., 2004, στο Α. Κιντής, επιμ. 2004

⁶ OECD, Greece 1978, σελ.32-33

επιπτώσεις της ενσωμάτωσης της χώρας στη διεθνή αγορά ήταν⁷:

- η συνεχής διεύρυνση του ελλείμματος στο ισοζύγιο πληρωμών
- η προώθηση ενός σημαντικού τμήματος της συσσώρευσης κεφαλαίου στο βιομηχανικό τομέα μέσω των ξένων άμεσων επενδύσεων και η εξάρτηση του μετασχηματισμού της βιομηχανίας από την πραγματοποίηση ξένων επενδύσεων
- ο προσανατολισμός προς τη μεταφορά τεχνολογίας ως τον πιο εύκολο, φθινό και αποτελεσματικό, από βραχυχρόνια άποψη, τρόπο για τη διεύρυνση της παραγωγικότητας της οικονομίας και τη δημιουργία εξαγωγικών βιομηχανικών μονάδων
- η δημιουργία καταναλωτικών προτύπων προσανατολισμένων προς τις δυτικοευρωπαϊκές συνήθειες, που όμως δεν βρίσκονταν σε αναλογία με τις εγχώριες παραγωγικές δυνατότητες
- η ενίσχυση μηχανισμών και δομών που προωθούσαν την αποσπασματική, μη ολοκληρωμένη, και, γι' αυτό αντιορθολογική εκβιομηχάνιση
- οι περιοριστικές επιδράσεις που ασκούσε ο έντονος ανταγωνισμός των εισαγόμενων προϊόντων στην πραγματοποίηση επενδύσεων σε νέους τομείς από εγχώριες επιχειρηματικές δυνάμεις (infant industries)
- η ενίσχυση των παραδοσιακά ισχυρών μεταπρατικών στρωμάτων, δεδομένου ότι ένα σημαντικό τμήμα της οικονομικής δραστηριότητας σχετίζεται με το εξωτερικό εμπόριο και τις συμπληρωματικές σ' αυτό εμπορικές δραστηριότητες του εσωτερικού
- ο προσανατολισμός της κρατικής πολιτικής στην αντιμετώπιση των πιεστικών προβλημάτων του ισοζυγίου πληρωμών, με συνέπεια σημαντικά μέτρα οικονομικής πολιτικής να μη στηρίζονται σε αναπτυξιακά κριτήρια.

Η διεθνής συγκυρία, έτσι όπως αυτή μορφοποιήθηκε με την πρώτη και κυρίως τη δεύτερη ενεργειακή κρίση, τη μεγάλη διάρκεια της παγκόσμιας ύφεσης και την ανατίμηση του δολαρίου αποτέλεσε σημαντικό παράγοντα που καθόρισε τη μορφή και το μέγεθος της μεταπολεμικής ανάπτυξης. Οι αυξήσεις των τιμών του πετρελαίου χειροτέρευσαν τους όρους εμπορίου για τη χώρα μας, προκαλώντας την επιδείνωση του εμπορικού ισοζυγίου. Επίσης, συνέβαλαν στην αύξηση του κόστους παραγωγής που τροφοδότησε τον πληθωρισμό και τις πληθωριστικές προσδοκίες, ενώ μείωσε την ανταγωνιστικότητα των ελληνικών προϊόντων. Η εξωγενής αυτή διαταραχή επέδρασε αρνητικά στην εγχώρια παραγωγή προκαλώντας μια νέα εστία αποσταθεροποίησης στη μακροοικονομική δομή της

⁷ Γιαννίσης Τ., 1988, σελ. 22

οικονομίας.

γ) Η κρατική πολιτική

Η κρατική πολιτική σε ολόκληρη την περίοδο που εξετάζεται έχει ενιαίο χαρακτήρα και δεν παρουσιάζει βασικές μεταβολές ως προς τους στόχους και τα μέσα. Από αναλυτική άποψη όμως μπορούν να διακριθούν τέσσερις επί μέρους περίοδοι, δηλ. α) 1950-59/60, β) 1961-67, γ) 1967-73 και δ) μετά το 1973-81. Σε καθεμιά από τις περιόδους αυτές εμφανίζονται ιδιαίτερα χαρακτηριστικά, όσο αφορά τόσο τις οικονομικές εξελίξεις τις ίδιες, όσο και την κρατική πολιτική, που όμως δεν αποτελούν παρά τη λογική εξέλιξη ενός οργανικά δεμένου ενιαίου οικονομικού συνόλου.

Το κοινό χαρακτηριστικό και των τριών διαχωριστικών σημείων των περιόδων αυτών (1959, 1967, 1973) είναι η εκδήλωση μιας κρίσης στην οικονομία και βασικά στη διαδικασία εκβιομηχάνισης. Η κρίση εκφραζόταν στην αδυναμία της οικονομίας να λειτουργήσει αποτελεσματικά στη βάση των σχέσεων και των μηχανισμών, όπου είχε στηριχτεί μέχρι τότε η ισορροπία της. Η κρίση δηλ. ήταν έκφραση μιας κατάστασης, στην οποία ορισμένες τουλάχιστον λειτουργίες του συστήματος, όπως η διαδικασία εκβιομηχάνισης και ανάπτυξης, δεν μπορούσαν να διασφαλιστούν, και που το ξεπέρασμα της προϋπέθετε σημαντικές μεταβολές στον τρόπο λειτουργίας της οικονομίας⁸. Έτσι στις περιόδους γύρω από το 1959, 1967 και 1973 η κρίση εκδηλώνεται:

- στην πρώτη περίπτωση, με τη στασιμότητα ή και οπισθοδρόμηση δασικών οικονομικών μεγεθών, όπως οι βιομηχανικές επενδύσεις και η βιομηχανική παραγωγή, οι εξαγωγές, και επιδείνωση των συνθηκών ισορροπίας του ισοζυγίου πληρωμών-
- το 1966/7 με κάμψη των βιομηχανικών επενδύσεων και της ιδιωτικής οικοδομικής δραστηριότητας, με επιβράδυνση του ρυθμού ανόδου του εθνικού εισοδήματος και της βιομηχανικής παραγωγής, με πληθωριστικές πιέσεις και με διεύρυνση των εμπορικών ελλειμμάτων
- μετά το 1973 η κρίση εκδηλώνεται σε περισσότερα επίπεδα, όπως κάμψη της βιομηχανικής παραγωγής και γενικότερα της εγχώριας παραγωγής, μείωση της επενδυτικής δραστηριότητας, απότομη επιδείνωση του ελλείμματος του ισοζυγίου πληρωμών και των όρων εμπορίου, πληθωρισμός. Η κρίση αυτή είναι η μεγαλύτερη σε διάρκεια και σε βάθος της μεταπολεμικής περιόδου.

Σε καθεμιά από τις συγκεκριμένες αυτές περιόδους δημιουργούνταν σοβαρά προβλήματα ισορροπίας της οικονομίας με

⁸ Βλ. Θ. Γεωργακόπουλος, 2004, στο Α. Κιντής, επιμέλεια, σελ. 85-137

γενικότερες πολιτικές και κοινωνικές προεκτάσεις. Η κοινή διάσταση, τα κυρίαρχα στοιχεία που στην περίοδο αυτή διαπερνούν την κρατική πολιτική είναι:

1) Δεν επιδιώχθηκε η δημιουργία ενός αποτελεσματικού κρατικού μηχανισμού, που θα διαδραμάτιζε καθοριστικό ρόλο στην αναπτυξιακή διαδικασία και θα προωθούσε την παραγωγική συσσώρευση κεφαλαίου, την τεχνολογική ανάπτυξη και γενικά - στα πλαίσια του μοντέλου της οικονομίας της αγοράς που είχε επιλεγεί - θα υποκαθιστούσε ή θα συμπλήρωνε το μηχανισμό της αγοράς στις λειτουργίες εκείνες, όπου το επίπεδο ανάπτυξης και οι διαρθρωτικές σχέσεις εμπόδιζαν την αποτελεσματική λειτουργία του ή οδηγούσαν σε αποτελέσματα ανεπιθύμητα από την άποψη των στόχων της οικονομικής ανάπτυξης. Ο ρόλος του κράτους εξαντλήθηκε στη δημιουργία των εξωτερικών οικονομιών και των γενικότερων συνθηκών που ήταν απαραίτητες για τη λειτουργία της οικονομίας (υποδομή, νομισματική σταθερότητα, κλίμα εμπιστοσύνης), και που θα δημιουργούσαν συνθήκες αποδοτικότητας ικανές να κινητοποιήσουν το ιδιωτικό κεφάλαιο για την ανάληψη παραγωγικής δραστηριότητας. Τα όρια δηλ. της κρατικής λειτουργίας προσδιορίστηκαν *a priori* στους τομείς του ιδιωτικού κεφαλαίου, χωρίς να λαμβάνονται υπόψη οι στόχοι που έπρεπε να επιτευχθούν και οι ανάγκες και δομές της οικονομίας⁹.

2) Η συσσώρευση κεφαλαίου και γενικότερα η διαδικασία ανάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων αφέθηκαν στο μηχανισμό και την επιρροή των δυνάμεων της αγοράς. Ο κρατικός προγραμματισμός, παρά τα επί μέρους θεωρητικά προγράμματα που συντάχθηκαν, σε καμιά περίοδο δεν αποτέλεσε ένα πλαίσιο αναφοράς, μέσα στο οποίο θα πραγματοποιούνταν με αποφασιστικότητα και σαφή προσανατολισμό η κρατική πολιτική. Η κρατική δραστηριότητα, αντί να αξιοποιήσει τις δυνατότητες που υπήρχαν και να προωθήσει έτσι δυναμικά την αναπτυξιακή διαδικασία, στηρίχτηκε στο παθητικό σχήμα που αναφέρθηκε προηγούμενα. Όταν η ιδιωτική πρωτοβουλία δεν προσανατολιζόταν προς παραγωγικές δραστηριότητες, το συμπέρασμα που μονίμως προέκυπτε ήταν ότι το θεσμικό πλαίσιο και οι εξωτερικές συνθήκες ήταν ακατάλληλα, και κατά συνέπεια η οικονομική πολιτική έπρεπε να αποβλέψει στη δημιουργία ακόμα πιο κατάλληλων συνθηκών. Τούτο σήμαινε πάντα τη θέσπιση νέων κινήτρων και γενικά επιδοτήσεων, που βελτίωναν την αποδοτικότητα των επενδύσεων, αλλά αύξαναν και το κοινωνικοοικονομικό τους κόστος.

3) Η κρατική πολιτική σε ολόκληρη τη μεταπολεμική περίοδο απέβλεψε στην αντιμετώπιση των βραχυπρόθεσμων προβλημάτων,

⁹ Γιαννίσης Τ., 1988, σελ. 36

χωρίς να λαμβάνει υπόψη τις μακροπρόθεσμες επιπτώσεις των μέτρων που παίρνονταν. Έτσι, σε μεγάλο βαθμό, έλειψε ο σύνδεσμος μεταξύ βραχυχρόνιας και αναπτυξιακής πολιτικής, δεδομένου ότι πολλά από τα μέτρα που παίρνονταν για την αντιμετώπιση των προβλημάτων που εμφανίζονταν, επέτειναν τα διαρθρωτικά προβλήματα της οικονομίας και δημιουργούσαν τις προϋποθέσεις για τη διατήρηση των προβλημάτων αυτών. Το πρόβλημα της οικονομικής ανάπτυξης δεν αντιμετωπίστηκε μέσα από μια μακρόπνοη στρατηγική, που με αλληλένδετες και διαδοχικές διαρθρωτικές μεταβολές θα πετύχαινε την ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων και την άνοδο του βιοτικού επιπέδου και παράλληλα θα ενίσχυε την αυτοδυναμία και τη δυναμικότητα της οικονομίας. Το αναπτυξιακό πρόβλημα συρρικνώθηκε στην αντιμετώπιση των ελλειμμάτων του ισοζυγίου και στην πραγματοποίηση υψηλών ρυθμών αύξησης του εθνικού εισοδήματος.

2.3. ΜΑΚΡΟΧΡΟΝΙΑ ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΟΥ ΜΕΡΙΔΙΟΥ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΚΑΙ ΤΩΝ ΚΕΡΔΩΝ ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ

Το μερίδιο της εργασίας είναι το ποσοστό εκείνο του ΑΕΠ που ιδιοποιούνται οι εργαζόμενοι και αποτελεί για τον λόγο αυτό έναν δείκτη της διανομής του προϊόντος αφού το υπόλοιπο προϊόν μετατρέπεται σε εισόδημα του κεφαλαίου και της ιδιοκτησίας γενικότερα (κέρδη και πρόσοδοι).

Η πορεία του μεριδίου της εργασίας, όπως φαίνεται στο διάγραμμα 2.1, ήταν πτωτική επί 25 έτη. Τα αποφασιστικά σημεία, για την πτώση του μεριδίου της εργασίας είναι τρία. Το πρώτο αναφέρεται στην περίοδο της περιοριστικής εισοδηματικής πολιτικής (1986-1987) και το δεύτερο αναφέρεται στην περίοδο της περιοριστικής εισοδηματικής πολιτικής (1991-1993). Στην πρώτη περίοδο το μερίδιο της εργασίας στον επιχειρηματικό τομέα της ελληνικής οικονομίας υποχώρησε μόνον ελαφρά από το 58% κατά μέσον όρο το 1981-1985 στο 56% το 1986-1990, ενώ στην δεύτερη περίοδο η πτώση ήταν σημαντικότερη, από το 56% το 1986-1990 στο 52% κατά μέσον όρο στην περίοδο 1993-1997¹⁰.

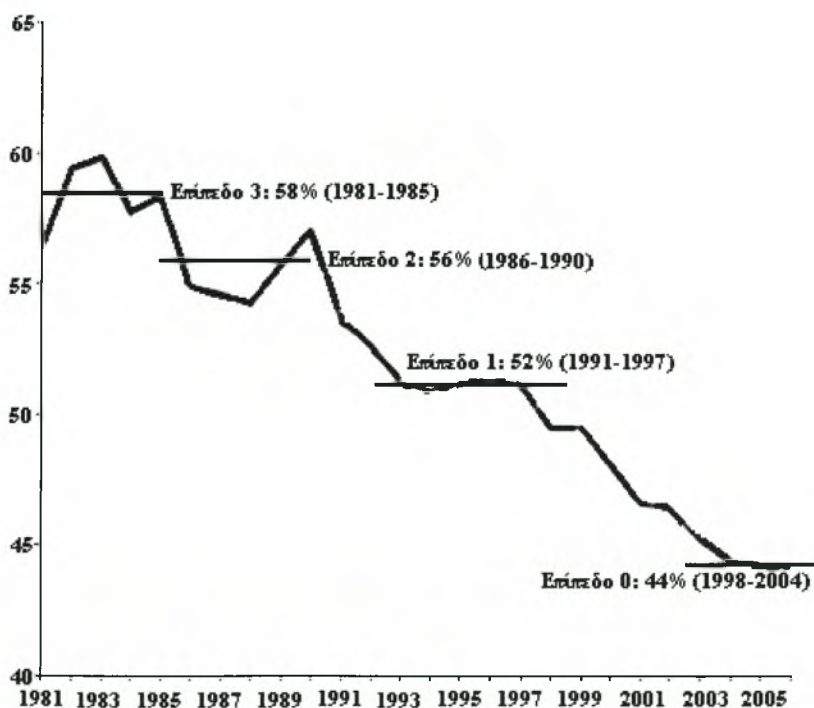
Έτσι, η συνολική πτώση στο μερίδιο εργασίας, ήταν έξι εκατοστιαίες μονάδες (από το 58% στο 52%). Το ενδιαφέρον του τρίτου αποφασιστικού σημείου για την μείωση του μεριδίου της εργασίας, που είναι τα έτη 1998-2004, είναι μεγάλο διότι η πτώση του μεριδίου της εργασίας στο προϊόν προήλθε από την θεαματική αύξηση της παραγωγικότητας της εργασίας, έναντι της οποίας υστέρησαν οι αυξήσεις των πραγματικών μισθών (διάγραμμα 2). Πιο συγκεκριμένα, στη διάρκεια της περιόδου 1995-2004, οι επενδύσεις

¹⁰ INE, 2007, σελ. 94

παγίου κεφαλαίου ανέκαμψαν κατά πολύ, το παραγωγικό σύστημα εκσυγχρονίστηκε σημαντικά, έγινε καλύτερη χρήση των γνώσεων των εργαζομένων και ως αποτέλεσμα οι αυξήσεις της παραγωγικότητας της εργασίας, ανήλθαν αθροιστικά σε 35% περίπου. Αυτό σημαίνει ότι κάθε εργαζόμενος παρήγαγε το 2004 κατά μέσο όρο 35% περισσότερη αξία από όση το 1995. Αυτή η αύξηση της παραγωγικότητας της εργασίας επέτρεψε την βελτίωση της αγοραστικής δύναμης του μέσου μισθού και των συνολικών εισοδημάτων των μισθωτών. Ταυτόχρονα, όμως, επειδή οι αυξήσεις των πραγματικών μισθών υπολείπονταν των αυξήσεων της παραγωγικότητας της εργασίας, κατά τα έτη 1998-2004, μειώθηκε το μερίδιο της εργασίας κατά 8 εκατοστιαίες μονάδες (από 52% σε 44%), δηλαδή περισσότερο από όσο αθροιστικά στα δυο προηγούμενα αποφασιστικά σημεία καμπής (1986 και 1991-1993)¹¹.

Διάγραμμα 2.1

**Μερίδιο της εργασίας στο ΑΕΠ του επιχειρηματικού τομέα
(μισθοί+ εισφορές μισθωτού+ εισφορές εργοδότη % του προϊόντος)**

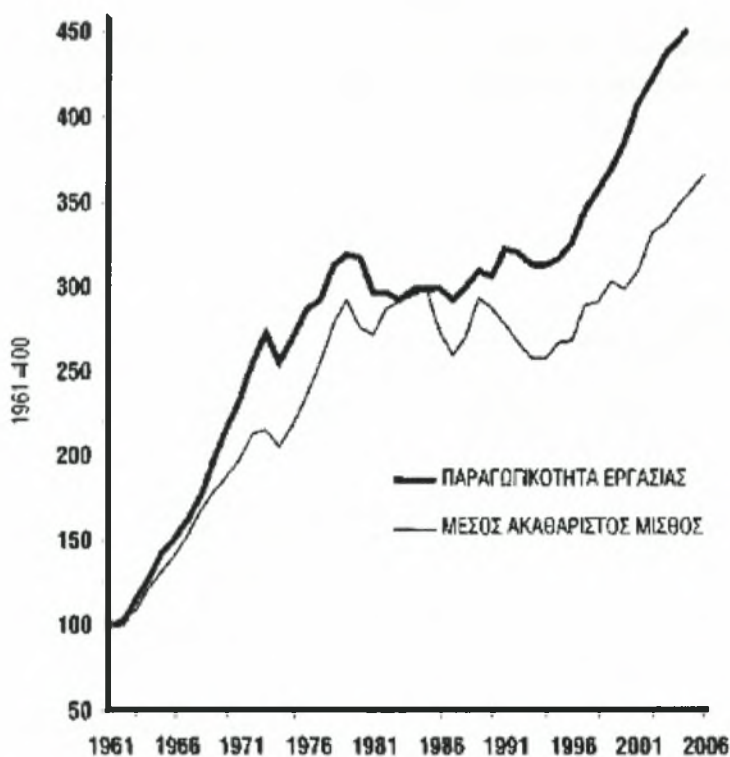
Πηγή: Commission Services, Economic and Financial Affairs.

¹¹ INE, 2007, σελ. 95

Όσον αφορά τώρα την απόδοση του παγίου κεφαλαίου προ φόρων και πριν την πληρωμή τόκων (καθαρό λειτουργικό πλεόνασμα % του καθαρού αποθέματος παγίου κεφαλαίου) πρέπει να αναφερθεί ότι μετά την δεκαετή μείωσή της (1974-1983) και την στασιμότητα των ετών 1984-1990 σε χαμηλά επίπεδα, εκκίνησε μια διαδικασία αύξησης της κερδοφορίας, η οποία δεν έχει ανακοπεί μέχρι σήμερα. Με βάση 100 το 1995, η απόδοση κεφαλαίου έχει προσεγγίσει σήμερα το επίπεδο 123,3, δηλαδή ένα επίπεδο κερδοφορίας που είναι το ιστορικά υψηλότερο επίπεδο των τελευταίων 27 ετών και το οποίο είναι συγκρίσιμο με τον μέσο όρο της περιόδου 1960-1973, η οποία ήταν μια «χρυσή» περίοδος κερδοφορίας στην ελληνική οικονομία¹².

Διάγραμμα 2.2

Παραγωγικότητα εργασίας και μέσες μικτές αποδοχές μισθωτών

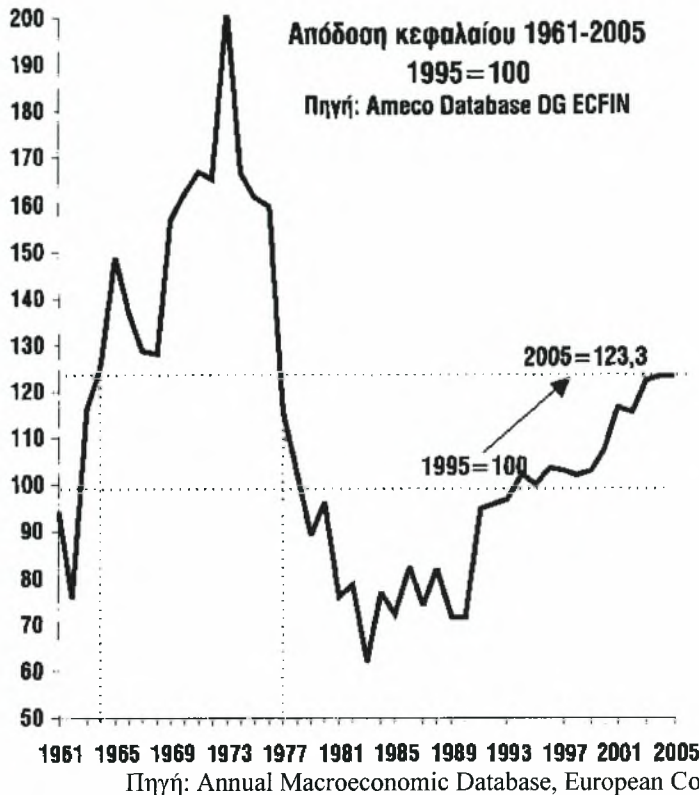

Πηγή: European Economy Statistical Annex.

¹² INE, 2006, σελ. 74

Διάγραμμα 2.3

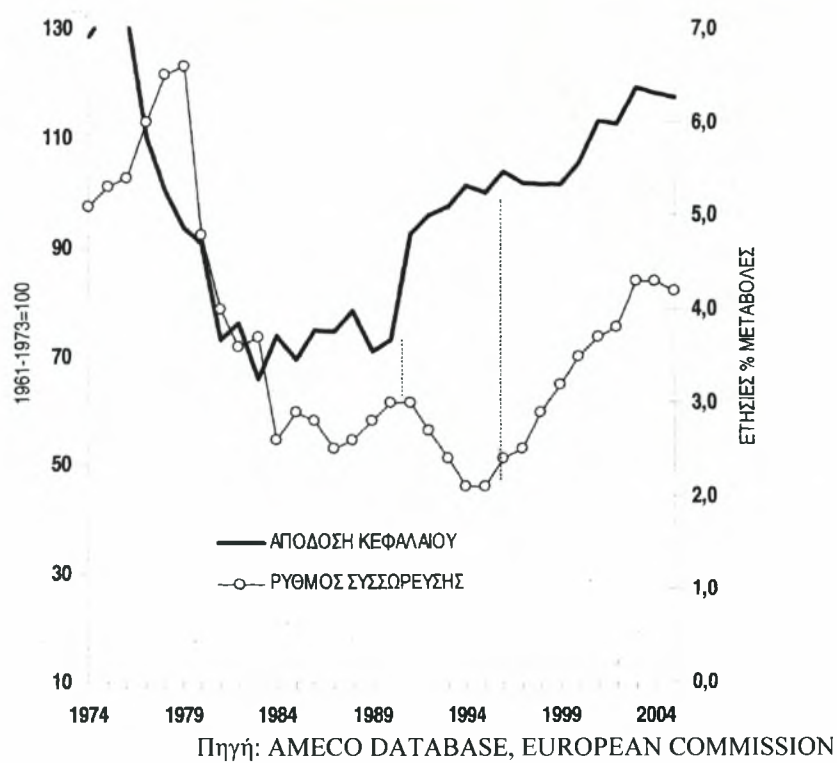
Απόδοση Κεφαλαίου 1964-2005 στην Ελλάδα

Η βελτίωση της κερδοφορίας, αλλά και των προσδοκιών σχετικά με την μελλοντική της εξέλιξη, επέδρασε θετικά στις επενδύσεις παγίου κεφαλαίου, και συνακόλουθα, στον εκσυγχρονισμό του παραγωγικού συστήματος, στην ανταγωνιστικότητα, την μεγέθυνση του προϊόντος και την απασχόληση. Ωστόσο, αυτό το θεωρητικό σχήμα που προβλέπει αύξηση των επενδύσεων διαμέσου αυξήσεων στην κερδοφορία, παραβλέπει την σημασία της ζήτησης ως περιοριστικού παράγοντα των παραγωγικών επενδύσεων. Η οικονομική πολιτική καθήλωσε επί σειρά ετών (1990-1995) την συνολική ζήτηση σε επίπεδα τέτοια που αποθάρρυναν τις επενδύσεις (ιδιαίτερα τις επενδύσεις επέκτασης της παραγωγής). Από το 1996 αναιρέθηκε ο περιοριστικός παράγοντας της ζήτησης. Η ανεπάρκεια του ισχυρισμού που θεωρεί ότι οι επενδύσεις παγίου κεφαλαίου καθορίζονται κυρίως ή αποκλειστικά από την κερδοφορία (απόδοση κεφαλαίου και επιτόκια) και παραβλέπει τους άλλους παράγοντες, είναι εμφανής στα στατιστικά μεγέθη της ελληνικής οικονομίας. Για μια ολόκληρη περίοδο (1989-1994), η κερδοφορία και οι επενδύσεις ακολούθησαν αποκλίνουσα πορεία: η άνοδος της κερδοφορίας δεν

μετατράπηκε σε άνοδο των επενδύσεων¹³ (Διάγραμμα 2.3).

Διάγραμμα 2.4
Επενδύσεις και κερδοφορία 1974-2004

¹³ INE, 2005, σελ. 71

2.4. ΠΟΛΙΤΙΚΟΣ ΕΚΛΟΓΙΚΟΣ ΚΥΚΛΟΣ 1981-1989

2.4.1 Το πολιτικό και οικονομικό περιβάλλον

Την 18^η Οκτωβρίου του 1981 το ΠΑΣΟΚ ανέλαβε τη διακυβέρνηση της χώρας. Στην ελληνική οικονομία συνυπάρχουν την περίοδο αυτή ο υψηλός πληθωρισμός, η χαμηλή ανάπτυξη και η υψηλή ανεργία, γεγονός που δημιουργεί συνθήκες του στασιμοπληθωρισμού¹⁴. Ο στασιμοπληθωρισμός σε συνδυασμό με τη διεθνή ύφεση που παρατηρείται τη διετία 1980-1982, με την κυριαρχία των συντηρητικών πολιτικών δυνάμεων στο διεθνές πολιτικό σκηνικό, με την επικράτηση του νεοφιλελευθερισμού ως κυρίαρχου μοντέλου οικονομικής πολιτικής καθώς επίσης και με την ένταξη της χώρας στην ΕΟΚ, αποτελούν ουσιαστικά εμπόδια στην ανάπτυξη της ελληνικής οικονομίας. Το 1981 ο ρυθμός μεγέθυνσης του ακαθάριστου εγχώριου προϊόντος είναι αρνητικός (-0,3%), ο πληθωρισμός ανέρχεται στο 24,5% και η ανεργία στο 4%. Τα δημοσιονομικά ελλείμματα αφορούν το 9,1 % του ΑΕΠ, ενώ το δημόσιο χρέος το 34,5% και το έλλειμμα στο ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών το 6,5%¹⁵.

Η περίοδος 1981-89 χωρίζεται σε δύο υποπεριόδους: την υποπερίοδο 1981-85 και την υποπερίοδο 1985-1989. Η περίοδος 1981-85 χαρακτηρίζεται από αύξηση των πραγματικών μισθών. Το μερίδιο του συντελεστή εργασίας στο ΑΕΠ αυξήθηκε την περίοδο αυτή, ενώ τόσο η κερδοφορία όσο και η παραγωγικότητα του κεφαλαίου σημείωσαν σημαντική μείωση, γεγονός που είχε ως συνέπεια τη μείωση των επενδύσεων.

Οι στόχοι του πενταετούς προγράμματος 1983-1987 για την πολιτική εισοδημάτων και τιμών καθορίστηκαν από δύο αλληλένδετους άξονες κριτηρίων, τα κριτήρια κοινωνικής δικαιοσύνης και τα αναπτυξιακά κριτήρια¹⁶. Ωστόσο, η στασιμοπληθωριστική κρίση της ελληνικής οικονομίας την περίοδο αυτή αποτελούσε όχι μόνο ένα δυσμενές συγκυριακό φαινόμενο που αντανακλούσε τη διεθνή ύφεση αλλά εξέφραζε και τις διαρθρωτικές αδυναμίες της ελληνικής οικονομίας. Η υποτονικότητα των επενδύσεων και της εγχώριας παραγωγής οδήγησαν σ' ένα πλαίσιο όπου ο πληθωρισμός και το έλλειμμα του ισοζυγίου πληρωμών αποτελούσαν σοβαρούς περιοριστικούς παράγοντες για την ανάκαμψη της οικονομίας και την άσκηση οικονομικής πολιτικής.

¹⁴ Αλογοσκούφης Γ., 1994, σελ. 69

¹⁵ ΚΕΠΕ, Προκαταρκτικά του 5ετούς προγράμματος οικονομικής και κοινωνικής ανάπτυξης, 1988-1992

¹⁶ ΥΠΕΘΟ, 1983, σελ. 46

Στο πλαίσιο της οικονομικής πολιτικής ένας βασικός στόχος του πενταετούς προγράμματος '83-'87 αφορούσε εκτός των άλλων την αντιμετώπιση των πληθωριστικών πιέσεων και την ενίσχυση του πραγματικού εισοδήματος των μισθωτών. Την περίοδο αυτή η οικονομία μαστίζεται από έντονες πληθωριστικές πιέσεις, οι οποίες δημιουργούνται από τέσσερις βασικές αιτίες:

α) την ολιγοπωλιακή διάρθρωση της αγοράς¹⁷. Η ολιγοπωλιακή διάρθρωση της αγοράς ήταν υπεύθυνη για τη δημιουργία του «πληθωρισμού κερδών». Ο πληθωρισμός κερδών οφειλόταν σε αδικαιολόγητες υπερτιμολογήσεις τις οποίες επέβαλλαν μεγάλες ολιγομονοπωλιακές επιχειρήσεις, κυρίως λόγω της ισχυρής θέσης που κατείχαν στην αγορά. Επειδή όμως τα περισσότερα προϊόντα που παρήγαγαν οι μεγάλες επιχειρήσεις αποτελούσαν πρώτη ύλη για την παραγωγή άλλων προϊόντων, η αύξηση των τιμών διοχετεύονταν σ' ολόκληρη την αγορά.

Η πολιτική τιμών, που εφαρμόστηκε τη δεκαετία του '80 χαρακτηρίστηκε κυρίως από συστάσεις για συγκράτηση των αυξήσεων στις τιμές αλλά και από αυστηρότερους ελέγχους, όπως το πάγωμα τιμών και η επιβολή ποινών. Οι έλεγχοι τιμών όμως δεν είναι αποτελεσματικοί όταν εφαρμόζονται σε μακροχρόνια περίοδο. Συχνά οδηγούν σε φαινόμενα μαύρης αγοράς και δημιουργία καπέλων στις τιμές πωλήσεων των προϊόντων. Οι έλεγχοι τιμών είναι ιδιαίτερα αποτελεσματικοί στις ατελείς αγορές, όπου τα φαινόμενα κερδοσκοπίας λόγω μονοπωλιακών καταστάσεων είναι ιδιαίτερα έντονα.

β) τα διευρυμένα ελλείμματα του δημόσιου τομέα. Η συνεχής διεύρυνση των ελλειμμάτων του δημόσιου τομέα προκαλούσε συνεχείς αυξήσεις στην εγχώρια ζήτηση αγαθών και υπηρεσιών καθώς και στη νομισματική προσφορά. Στόχος της κυβέρνησης ήταν η σταθεροποίηση του ελλείμματος όχι σε υψηλότερο επίπεδο του 16% του ΑΕΠ. Κάτι τέτοιο όμως δυσχεραίνονταν από την ανελαστικότητα ορισμένων δημοσίων δαπανών (π.χ. άμυνα, μισθοί μονίμων υπαλλήλων, κ.ά.) καθώς και από την έλλειψη μιας ουσιαστικής φορολογικής μεταρρύθμισης.

Σε όλη τη δεκαετία του '80 παρατηρείται μια αύξηση του ελλείμματος του δημοσίου τομέα, ενώ οι δημόσιες δαπάνες ως ποσοστό του ΑΕΠ έφθαναν σχεδόν τα επίπεδα των ευρωπαϊκών χωρών του ΟΟΣΑ, τα έσοδα ήταν μικρότερα κατά 12 ποσοστιαίες μονάδες περίπου¹⁸. Την περίοδο 1982-1985 το μέσο ποσοστό του ελλείμματος στο ΑΕΠ ήταν 11,3%, ενώ την περίοδο 1985-1989

¹⁷ Το 1984 οι διακόσιες μεγαλύτερες επιχειρήσεις ελέγχουν πάνω από το 50% της οικονομικής δραστηριότητας.

¹⁸ ΚΕΠΕ, Πρόγραμμα οικονομικής και κοινωνικής ανάπτυξης 1988-1992

αυξήθηκε σε 13,8%. Επίσης, το μέγεθος του δημοσίου σε όρους δαπανών αυξήθηκε ως ποσοστό του ΑΕΠ από 41,6% το 1981 σε 54,1% το 1989¹⁹.

Το βασικό χαρακτηριστικό της εξέλιξης των δημοσίων δαπανών είναι η συνεχής αύξηση της δημόσιας κατανάλωσης και ο περιορισμός δημοσίων επενδύσεων. Η αύξηση της δημόσιας κατανάλωσης οφείλεται κυρίως στην άνοδο των πληρωμών για μισθούς και στην αύξηση των ελλειμμάτων των οργανισμών κοινωνικής ασφάλισης. Επίσης, οι δημόσιες επιχειρήσεις εμφανίζουν αρνητικά αποτελέσματα που οφείλονται στην αύξηση των παγίων επενδύσεών τους σε συνδυασμό με την τιμολογιακή τους πολιτική. Ωστόσο, μετά τον Οκτώβριο του 1985, τα τιμολόγια αρκετών επιχειρήσεων αναπροσαρμόστηκαν σημαντικά με στόχο τη μείωση των ελλειμμάτων.

γ) την ανατίμηση των εισαγόμενων προϊόντων. Η ανατίμηση των εισαγόμενων προϊόντων γινόταν είτε άμεσα λόγω αυξημένου κόστους των εισαγόμενων προϊόντων είτε έμμεσα μέσω διολίσθησης - υποτίμησης της δραχμής έναντι των ξένων ισχυρών νομισμάτων, κυρίως λόγω έλλειψης ανταγωνιστικότητας των ελληνικών προϊόντων. Η δυνατότητα συγκράτησης του πληθωρισμού μέσω μιας σχετικής ανατίμησης της συναλλαγματικής ισοτιμίας, ερχόταν σε αντίφαση με την ανάγκη βελτίωσης της ανταγωνιστικότητας των ελληνικών εξαγωγικών προϊόντων και την ανταγωνιστική ανακοπή της διευρυνόμενης εισαγωγικής εισροής. Ως αποτέλεσμα αυτού, αλλά και των διαρθρωτικών αδυναμιών που χαρακτήριζαν του κύριους τομείς της ελληνικής οικονομίας ήταν η σημαντική διεύρυνση του ελλείμματος των αυτόνομων εξωτερικών συναλλαγών της χώρας.

Στον πίνακα 2.1 φαίνεται το έλλειμμα του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών ως ποσοστό του Ακαθάριστου Εγχώριου Προϊόντος:

¹⁹ Σύμφωνα με εκτιμήσεις του ΟΟΣΑ, συμπεριλαμβανομένων των δημοσίων επιχειρήσεων, τα μεγέθη αυτά ανέρχονται σε 41% και 65% αντίστοιχα.

Πίνακας 2.1

ΙΣΟΖΥΓΙΟ ΕΞΩΤΕΡΙΚΩΝ ΠΛΗΡΩΜΩΝ ΩΣ ΠΟΣΟΣΤΟ ΤΟΥ ΑΕΠ

Πλεόνασμα ή έλλειμμα(-)						
Έτος	Εμπορικό ισοζύγιο	Ισοζύγιο αδύλων συναλλαγών	Ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών	Κίνηση ιδιωτικών κεφαλαίων	Δημόσιος εξωτερικός δανεισμός	Ισοζύγιο εξωτερικών συναλλαγών
1980	-17,0	11,4	-5,5	3,9	1,9	0,2
1981	-18,1	11,6	-6,5	3,3	1,9	-0,4
1982	-15,4	10,5	-4,9	1,8	2,9	-4,0
1983	-15,4	10,0	-5,4	2,6	4,0	0,2
1984	-15,8	9,5	-6,3	2,6	4,8	0,1
1985	-18,8	9,0	-9,8	2,4	7,0	1,8
1986	-14,4	9,9	-4,5	2,1	3,2	1,5
1987	-15,0	12,4	-2,6	3,3	0,6	3,0
1988	-11,8	10,3	-1,5	2,8	0,3	1,3
1989	-13,6	9,8	-3,8	2,0	1,6	-0,6
1990	-14,9	10,6	-4,3	3,2	1,3	0,1

Πηγή: Τράπεζα της Ελλάδος

Την πρώτη περίοδο 1982-1985, το μέσο ποσοστό του ελλείμματος του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών ήταν 6,6%, ενώ την περίοδο 1986-1989 περιορίστηκε στο 3,1%. Ο περιορισμός του ελλείμματος οφείλεται στην εφαρμογή του σταθεροποιητικού προγράμματος 1986-1987. με την εφαρμογή του σταθεροποιητικού προγράμματος περιορίστηκε η ζήτηση των εισαγόμενων αγαθών (λόγω της αυστηρής εισοδηματικής πολιτικής) με αποτέλεσμα την αισθητή βελτίωση του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών.

δ) το ρυθμό αύξησης του κόστους εργασίας ανά μονάδα προϊόντος. Γνωρίζουμε γενικά ότι όταν οι αυξήσεις του κόστους εργασίας υπερβαίνουν την αύξηση της παραγωγικότητας τότε δημιουργείται πληθωρισμός κόστους²⁰. Ο πληθωρισμός κόστους δημιούργησε την περίοδο αυτή μια σπειροειδή σχέση ανατιμήσεων ανάμεσα i) στους μισθούς- ημερομίσθια, ii) στις τιμές, iii) στις προσδοκίες πληθωρισμού. Οι συστηματικές αυξήσεις μισθών πέρα από τις αυξήσεις της παραγωγικότητας (εκτός από τη διετία 1986-

²⁰ Για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με τον πληθωρισμό κόστους βλ. Χ. Γκότσης, 1987, σελ. 113, επίσης βλ. Θ. Γεωργακόπουλος και οι άλλοι, 1982, σελ. 292

1987) ήταν ένα βασικό αίτιο του υψηλού πληθωρισμού της δεκαετίας του '80.

Για παράδειγμα, βασική επιδίωξη της πολιτικής μισθών, που εφαρμόστηκε από το 1982 ήταν η αναπλήρωση της αγοραστικής δύναμης του εισοδήματος των χαμηλόμισθων που είχε χαθεί κατά την περίοδο 1978-81, εξαιτίας του πληθωρισμού. Η πολιτική αυτή ουσιαστικά απέβλεπε στη βελτίωση της κατανομής του εισοδήματος υπέρ των μισθωτών, στη σμίκρυνση των μισθολογικών διαφορών μεταξύ χαμηλόμισθων και υψηλόμισθων και στην ενίσχυση της Ζήτησης των Εγχωρίως Παραγομένων Προϊόντων²¹.

Η όξυνση της ύφεσης 1980-1985 αντανακλάται και στο εξωτερικό εμπόριο της χώρας, το οποίο εξελίχθηκε μέσα σε συνθήκες δραστηκής ονομαστικής υποτίμησης της δραχμής. Στη διάρκεια όμως αυτής της περιόδου και για πρώτη φορά από τις αρχές της δεκαετίας του '60, οι άδηλοι πόροι μειώνονται και καλύπτουν ένα μειούμενο ποσοστό του εμπορικού ελλείμματος. Ταυτόχρονα, οι πολύ μικρές αυξήσεις της παραγωγικότητας της εργασίας, σε συνδυασμό με την πτώση της παραγωγικότητας του κεφαλαίου οδήγησαν σε πτώση της κερδοφορίας και σε ανάληψη πρόσθετων κερδών στη διεθνή αγορά²².

Τον Οκτώβριο του 1985 και με αφορμή τη συγκυριακή κρίση των εξωτερικών συναλλαγών της χώρας το έλλειμμα του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών της χώρας έφτασε το 8% του ΑΕΠ κατά τη χρονιά αυτή, η κυβέρνηση εγκατέλειψε την κεϋνσιανή πολιτική της πρώτης τετραετίας και υιοθέτησε μια περιοριστική πολιτική, κύριος άξονας της οποίας ήταν η συμπίεση των μισθών. Στο τέλος του 1987, η μερίδα των μισθών στη μεταποίηση έπεσε και πάλι στο επίπεδο του 1979. Η νέα αυτή συγκυρία από τον Οκτώβριο του 1985, που εγκαινιάστηκε η πολιτική της λιτότητας, δεν οδήγησε σε έξοδο από την κρίση. Σηματοδοτεί, εντούτοις τη μείωση του μεριδίου εργασίας και την αντίστοιχη αύξηση του μεριδίου των κερδών. Η μείωση αυτή ανακόπτεται προσωρινά κατά τη διετία 1988-1989 αλλά συνεχίζεται ξανά από το καλοκαίρι του 1990. Εξάλλου, οι αυξήσεις της διετίας 1988-89 αντιπροσωπεύουν μόνο ένα μέρος (περίπου 50%) των απωλειών της περιόδου 1986-87²³.

Βασική επιδίωξη του σταθεροποιητικού αυτού προγράμματος ήταν η διεύρυνση των βαθμών ελευθερίας στην άσκηση της μακροοικονομικής και αναπτυξιακής πολιτικής και η αποκατάσταση συνθηκών, που θα επιτρέπουν την υγιή ανάπτυξη και σύγκλιση της ελληνικής οικονομίας προς τις οικονομίες των χωρών της ΕΟΚ²⁴.

²¹ Τράπεζα της Ελλάδος, 1982., σελ. 56

²² Ιωακείμογλου Η., 1993, σελ. 50

²³ Ιωακείμογλου Η., 1993, σελ. 52

²⁴ Για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με τη φιλοσοφία του προγράμματος σταθεροποίησης 1985-87 βλέπε Σημίτη, 1989 και Σπράο, 1989.

Οι στόχοι του προγράμματος για το 1986 και 1987 ήταν η δραστική μείωση του ελλείμματος των εξωτερικών τρεχουσών συναλλαγών, η σταδιακή μείωση του ρυθμού αύξησης του δείκτη τιμών καταναλωτή και ο περιορισμός των δανειακών αναγκών του δημοσίου ως ποσοστού του Ακαθάριστου Εθνικού Προϊόντος.

Τα μέσα που χρησιμοποιήθηκαν ήταν: 1. η υποτίμηση της δραχμής κατά 15% τον Οκτώβριο του 1985, σε συνδυασμό με μια αύξηση στις υποχρεωτικές καταθέσεις για εισαγωγές. 2. Η επιβολή έκτακτου φόρου στο εισόδημα των αυτοαπασχολούμενων, στα κέρδη και τα ενοίκια του οικονομικού έτους 1981. 3. Η υιοθέτηση συναλλαγματικής πολιτικής, η οποία αποσκοπούσε στη διατήρηση της ανταγωνιστικότητας της ελληνικής οικονομίας που επιτεύχθηκε αμέσως μετά την υποτίμηση της δραχμής. 4. Η αναθεώρηση της ΑΤΑ, ώστε οι μισθοί να προσαρμόζονται στον προβλεπόμενο πληθωρισμό και να αφαιρείται η επίδραση των τιμών των εισαγωγών και η εφαρμογή του νέου συστήματος ΑΤΑ με νόμο για τον ιδιωτικό τομέα. 5. Η προσπάθεια περιορισμού του συνολικού ελλείμματος του δημόσιου τομέα ως ποσοστού στο ΑΕΠ και 6. Η υιοθέτηση πιο περιοριστικής νομισματικής πολιτικής και η αναθεώρηση των τιμολογίων των δημόσιων επιχειρήσεων²⁵.

Η εφαρμογή του σταθεροποιητικού προγράμματος έγινε στη βάση της εφαρμογής του ορθόδοξου μηχανισμού διαχείρισης της ζήτησης μιας οικονομίας η οποία βρίσκεται σε κατάσταση υπερθέρμανσης. Με τη μόνη διαφορά ότι η ελληνική οικονομία δεν χαρακτηριζόταν μόνο από συμπτώματα υψηλού πληθωρισμού, αλλά και από παρατεταμένη ύφεση εξαιτίας χρόνιων παραγωγικών στρεβλώσεων και αδυναμιών. Κεντρικό ρόλο στη διαδικασία ταχείας οικονομικής προσαρμογής είχε η άμβλυνση της ανισορροπίας στο δημοσιονομικό ισοζύγιο και η μείωση της πραγματικής δαπάνης της οικονομίας. Η επίτευξη μακροοικονομικής σταθερότητας θεωρήθηκε από την κυβέρνηση ως αναγκαία προϋπόθεση για τη μείωση της αβεβαιότητας και τη βελτίωση του επενδυτικού κλίματος, παράγοντες απαραίτητοι για την αντιμετώπιση της επενδυτικής ανεπάρκειας και την επαναφορά της οικονομίας στο δρόμο της ανάπτυξης. Το ΠΑΣΟΚ με τη νέα οικονομική στρατηγική του έδινε πλέον έμφαση στην αναγκαιότητα εφαρμογής σταθεροποιητικού σοκ στην οικονομία, ώστε να απελευθερωθούν πόροι που θα ανακατανεμηθούν μέσω της ιδιωτικής πρωτοβουλίας και των επενδύσεων στον παραγωγικό τομέα της οικονομίας.

Η επίτευξη του στόχου αυτού ήταν εφικτή μόνο με δραστική μείωση των πραγματικών εισοδημάτων και της εσωτερικής ζήτησης,

²⁵ ΚΕΠΕ, Προκαταρκτικά του 5ετούς προγράμματος Οικονομικής και Κοινωνικής ανάπτυξης, 1988-92

κυρίως μέσω της μείωσης της ιδιωτικής και δημόσιας κατανάλωσης. Συνεπώς, η δημοσιονομική και η εισοδηματική πολιτική ανέλαβαν το δύσκολο έργο της διαμόρφωσης των αναγκαίων προϋποθέσεων για την αποκλιμάκωση του πληθωρισμού και τη βελτίωση του ισοζυγίου πληρωμών. Η διανομή του εισοδήματος είχε και σε αυτό το σενάριο οικονομικής πολιτικής πρωταρχική σημασία, αλλά με αλλαγή του πρωταγωνιστικού ρόλου μεταξύ κερδών-μισθών τόσο στα πλαίσια της μακροοικονομικής διαχείρισης, όσο και στις επιπτώσεις στο μηχανισμό συσσώρευσης κεφαλαίου.

Ο ρόλος των μισθών περιορίζεται πλέον στον προσδιορισμό του κόστους παραγωγής και του ποσοστού απόδοσης των επενδύσεων, ενώ η αύξηση της ζήτησης παραχωρεί στην αύξηση των επιχειρηματικών κερδών και στη βελτίωση της αποδοτικότητας του κεφαλαίου τον κύριο ρόλο στην ανάκαμψη των ιδιωτικών επενδύσεων. Το σενάριο αυτό της μακροοικονομικής πολιτικής διαφέρει από εκείνο της περιόδου 1981-1985 σε δύο θεμελιακά σημεία. Πρώτον, η μακροοικονομική σταθερότητα προηγείται της οικονομικής ανάπτυξης. Δεύτερον, επιλέχθηκε ο ιδιωτικός τομέας ως κρίσιμος μηχανισμός μετάδοσης της αναπτυξιακής συμβολής της μακροοικονομικής πολιτικής στον πραγματικό τομέα της οικονομίας²⁶.

Και οι δύο αυτές αλλαγές προέρχονται από τη μεταβολή που επιχειρήθηκε στον κεντρικό μηχανισμό σύνδεσης της μακροοικονομικής πολιτικής και των πολιτικών προσφοράς. Ο νέος συνδετικός κρίκος μεταξύ σταθεροποίησης και ανάπτυξης ήταν ο ορθόδοξος μηχανισμός κερδών-ιδιωτικών επενδύσεων. Η μακροοικονομική πολιτική επικεντρωνόταν πλέον στη δημιουργία των προϋποθέσεων ομαλοποίησης της λειτουργίας του μηχανισμού κερδών-επενδύσεων²⁷.

Το 1988 και μέχρι τις εκλογές του Ιουνίου 1989, το ΠΑΣΟΚ άλλαξε ριζικά την κατεύθυνση της οικονομικής πολιτικής που ασκήθηκε τη διετία 1986-1987. Η κυβέρνηση ουσιαστικά εγκατέλειψε το Πρόγραμμα σταθεροποίησης και προχώρησε σε χαλάρωση της δημοσιονομικής και της εισοδηματικής πολιτικής. Η χρονική μεταστροφή στο χαρακτήρα της οικονομικής πολιτικής αναμφίβολα συνδέεται με τους προεκλογικούς σχεδιασμούς του ΠΑΣΟΚ. Αυτή η μεταστροφή είχε ως συνέπεια τη σημαντική αύξηση του πραγματικού εισοδήματος του μισθωτού κατά 4,3% και 6% για τα έτη 1988 και 1989 αντίστοιχα.

²⁶ Η έκθεση της επιτροπής Αγγελόπουλου (1990) υποστηρίζει ότι όλο σχεδόν το βάρος του Σταθεροποιητικού Προγράμματος του 1985 ανατέθηκε στην εισοδηματική πολιτική, με συνέπεια τα όποια σταθεροποιητικά αποτελέσματα να ανατραπούν το 1988 υπό την πίεση των εργατικών διεκδικήσεων.

²⁷ Αργείτης Γ., 2002, σελ. 94

2.4.2 Η λειτουργική κατανομή του εισοδήματος

Η εισοδηματική πολιτική του ΠΑΣΟΚ της πρώτης τετραετίας 1981-1985 ήταν ως προς το γενικό της χαρακτήρα επεκτατική. Η κυβέρνηση προσδοκούσε πέραν της επιθυμητής και κοινωνικά δίκαιης ανακατανομής του εισοδήματος προς τα χαμηλά κοινωνικά στρώματα των εργαζομένων, να ενισχύσει την ιδιωτική κατανάλωση και την εγχώρια ζήτηση.

Το 1982 οι πραγματικές αποδοχές των εργαζομένων, κυρίως εκείνων με πολύ χαμηλό εισόδημα, αυξήθηκαν σημαντικά μετά την εισαγωγή του συστήματος της Αυτόματης Τιμαριθμικής Αναπροσαρμογής (ΑΤΑ). Η εξέλιξη αυτή σε συνδυασμό με τις πληθωριστικές προσδοκίες που έτρεφε η εισοδηματική πολιτική του 1982 και η συνεχιζόμενη στασιμότητα των επενδύσεων όξυνε το ήδη υπάρχον και έντονο πρόβλημα ανταγωνιστικότητας της ελληνικής οικονομίας. Οι μεσομακροχρόνιες επιπτώσεις των διαρθρωτικών παρεμβάσεων της οικονομικής πολιτικής στην παραγωγικότητα καθυστέρουσαν και δεν υπήρχαν θετικά οφέλη από την ανάπτυξη στην ανταγωνιστικότητα.

Υπό τον περιορισμό των νέων δεδομένων η κυβέρνηση προχώρησε το 1983 σε νέα εισοδηματική πολιτική με την τροποποίηση του συστήματος της ΑΤΑ. Το νέο σύστημα προέβλεπε πλήρη τιμαριθμοποίηση των μισθών μόνο για τους χαμηλά αμειβόμενους. Έτσι, μεταξύ 1983-1984 η εισοδηματική πολιτική έγινε λιγότερο επεκτατική τόσο στο δημόσιο όσο και στον ιδιωτικό τομέα της οικονομίας, σε μια προσπάθεια της κυβέρνησης να περιορίσει τις πληθωριστικές επιπτώσεις της εισοδηματικής αλλά και της συναλλαγματικής πολιτικής της. Ως αποτέλεσμα, ο ρυθμός μεταβολής στις ονομαστικές αυξήσεις των μεσαίων και υψηλών εισοδηματικών κλιμακίων δεν αντιστάθμιζαν τις απώλειες του πληθωρισμού, σε αντίθεση με τους χαμηλά αμειβόμενους που είχαν πλήρη κάλυψη του εισοδήματος τους από τις μεταβολές του τιμάριθμου²⁸.

Η εισοδηματική πολιτική αποτελούσε ένα σημαντικό πυλώνα της σταθεροποιητικής πολιτικής. Ο ρόλος της θεωρείτο κρίσιμος ειδικά στην επίτευξη των στόχων της ανταγωνιστικότητας και του πληθωρισμού. Το Πρόγραμμα περιελάμβανε νέα τροποποίηση του συστήματος της ΑΤΑ. Ειδικότερα, η αναπροσαρμογή των ονομαστικών μισθών και ημερομισθίων θα γίνονταν πλέον ανά τετράμηνο σύμφωνα με τον προβλεπόμενο πληθωρισμό και με την αφαίρεση της επίδρασης στον τιμάριθμο του εισαγόμενου πληθωρισμού. Η τροποποιημένη ΑΤΑ αφορούσε τα εισοδήματα των εργαζομένων στον ιδιωτικό και δημόσιο τομέα, που οι συνολικές ακαθάριστες μηνιαίες αποδοχές τους δεν ξεπερνούσαν τις 150.000

²⁸ Τράπεζα της Ελλάδος 1983,1984

δραχμές²⁹. Η αλλαγή αυτή στο καθεστώς διαμόρφωσης των μισθών θεωρήθηκε ως η αρχή μίας προς το κάτω κίνησης του μηχανισμού μισθών-τιμών με αρνητικές επιπτώσεις στον πληθωρισμό.

Το αποτέλεσμα ήταν η σοβαρή μείωση των πραγματικών μισθών των εργαζομένων (περισσότερο από 11%) στη διάρκεια της διετίας 1986-1987. Η μείωση των πραγματικών μισθών θα λειτουργούσε απορροφητικά ως προς το κόστος της υποτίμησης, ώστε να μην περάσει στον πληθωρισμό, εξουδετερώνοντας τις θετικές επιπτώσεις στην ανταγωνιστικότητα. Για να υποστηρίξει την πολιτική της η κυβέρνηση, δημιούργησε, μέσω νομοθετικής αλλαγής, τη δυνατότητα επιβολής κυρώσεων στις επιχειρήσεις εκείνες που θα προχωρούσαν σε εισοδηματικές παραχωρήσεις πέρα των ορίων που έθετε η εισοδηματική πολιτική της κυβέρνησης.

Η εισοδηματική πολιτική είχε αρχίσει να γίνεται πιο αυστηρή ήδη από το 1983. Τα νέα ωστόσο χαρακτηριστικά της, όπως διαμορφώνονται μέσω της δεύτερης θεσμικής τροποποίησης του συστήματος της ΑΤΑ, δίνουν σαφώς ένα διαφορετικό χαρακτήρα στη μακροοικονομική πολιτική που εφαρμόστηκε από το ΠΑΣΟΚ στη διετία 1986-1987. Η μείωση των πραγματικών μισθών οδήγησε σε μείωση του διαθέσιμου εισοδήματος και στην πτώση του κόστους εργασίας. Όσον αφορά το κόστος εργασίας η μείωση που επιτεύχθηκε (13,3% το 1986 και 10,6% το 1987, πίνακας 2) ήταν σημαντική και θα μπορούσε να συγκριθεί με επίπεδα παλαιότερων δεκαετιών. Η μείωση αυτή του κόστους εργασίας δεν έφερε τα προσδοκώμενα αποτελέσματα στον τιμάριθμο, καθώς η απελευθέρωση των τιμών από τα μέσα του 1986 και οι κερδοσκοπικές τάσεις που ακολούθησαν την εισαγωγή του φόρου προστιθέμενης αξίας (ΦΠΑ) τον Ιανουάριο του 1987 λειτούργησαν αντίρροπα, προκαλώντας αυξητικές πιέσεις στις τιμές.

Η εξέλιξη αυτή στη σχέση μισθών-τιμών προκάλεσε μεγαλύτερη ανακατανομή του εισοδήματος από την προβλεπόμενη σε βάρος του εισοδηματικού μεριδίου της εργασίας. Από τα στοιχεία για τη διανομή του εισοδήματος που παραθέτει η έκθεση του Διοικητή της Τράπεζας της Ελλάδος το 1990 και αφορούν όλη την περίοδο διακυβέρνησης του ΠΑΣΟΚ μεταξύ 1982-1989, προκύπτουν τα εξής συμπεράσματα: τη διετία 1986-1987 το εισοδηματικό μερίδιο των εργαζομένων (μισθοί και ημερομίσθια) στο σύνολο του μη γεωργικού εισοδήματος βρέθηκε στο χαμηλότερο επίπεδο της δεκαετίας. Με μέση τιμή 55,3% έπεσε 3,7 ποσοστιαίες μονάδες συγκριτικά με το 1985 και 1,7 ποσοστιαίες μονάδες συγκριτικά με τη μέση τιμή της τριετίας 1982-1984. Δεδομένης της μικρής βελτίωσης της ανεργίας, η ανακατανομή του εισοδήματος θα πρέπει να αποδοθεί στην

²⁹ Τράπεζα της Ελλάδος 1986

ασκούμενη εισοδηματική πολιτική³⁰.

Ο πίνακας 2.2 δείχνει τη συμμετοχή των μισθών και ημερομισθίων, του εισοδήματος εκτός εργασίας και του αγροτικού εισοδήματος στο ακαθάριστο διαθέσιμο εισόδημα (σε τρέχουσες τιμές) για τα έτη 1981-1989. Η συμμετοχή των μισθών και ημερομισθίων στο διαθέσιμο εισόδημα την περίοδο 1982-1985 ανήλθε κατά μέσο όρο σε 41% και ήταν αυξημένη σε σχέση με το 1981 κατά 5,7%. Την περίοδο 1986-1989 μειώθηκε σε 38%, γεγονός που συνδυάζεται με εφαρμογή στη χώρα αυστηρών σταθεροποιητικών προγραμμάτων, κύριο χαρακτηριστικό των οποίων ήταν ο περιορισμός των ονομαστικών μισθολογικών αυξήσεων³¹.

Πίνακας 2.2

Ποσοστά συμμετοχής βασικών κονδυλίων στο διαθέσιμο εισόδημα 1981-89

Έτος	Αμοιβές εργαζομένων	Εισόδημα εκτός εργασίας	Τρέχουσες μεταβιβαστικές εισπράξεις	Άμεσοι φόροι	Τρέχουσες μεταβιβαστικές πληρωμές	Ακαθάριστο διαθέσιμο εισόδημα
	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6) = 1+2+3 -4-5
1981	35,3	64,5	14,3	4,1	10,1	100,0
1982	40,4	60,1	17,8	5,7	12,6	100,0
1983	39,3	60,2	18,0	5,2	12,9	100,0
1984	42,3	58,0	20,1	5,1	14,2	100,0
1985	42,0	57,7	19,9	5,5	14,0	100,0
1986	39,7	59,7	20,3	6,0	13,7	100,0
1987	37,1	61,2	20,4	5,7	13,0	100,0
1988	37,1	60,3	20,7	6,0	12,1	100,0
1989	38,3	58,3	20,4	5,0	12,5	100,0

Πηγή: Εθνικοί Λογαριασμοί. Υπουργείο Οικονομίας και Οικονομικών, 2001

Το κονδύλι εισόδημα εκτός εργασίας, το οποίο πέρα από τα κέρδη περιλαμβάνει τα εισοδήματα των αυτοαπασχολούμενων (ακόμη και των γεωργών) καθώς και τα ενοίκια (τεκμαρτά και καταβαλλόμενα), εμφανίζει αντίστροφη εξέλιξη από το κονδύλι των μισθών. Την περίοδο 1982-1985 ανήλθε κατά μέσο όρο στο 59% και ήταν μειωμένο σε σχέση με το 1981 κατά 5,5%.

³⁰ Αργεΐτης Γ., 2002, σελ. 92

³¹ ΚΕΠΕ, Η ανάπτυξη της Ελλάδος, 1990, σελ.62

Αντίθετα, την περίοδο 1986-1989 παρουσιάζει μικρή αύξηση φτάνοντας το 59,8%. Το εισόδημα του πρωτογενούς τομέα, ενώ την πρώτη περίοδο 1982-1985 ανέρχεται σε 14,7%, τη δεύτερη περίοδο μειώνεται στο 12% αυτό είναι αποτέλεσμα της μειωμένης γεωργικής απασχόληση στον αγροτικό τομέα, η οποία από 30,67% το 1981 έφτασε το 23,91% το 1990.

Βασικά στοιχεία που καθορίζουν το διαθέσιμο εισόδημα είναι επίσης οι μεταβιβαστικές εισπράξεις που εισπράττουν οι ιδιώτες από το κράτος αυξάνοντας το διαθέσιμο εισόδημα, αλλά και οι άμεσοι φόροι και μεταβιβαστικές πληρωμές που καταβάλλουν στο κράτος και μειώνουν το διαθέσιμο εισόδημα. Η συμμετοχή των σχετικών κονδυλίων εμφανίζεται επίσης στον Πίνακα 2.2, όπου πράγματι φαίνεται ο ενεργότερος ρόλος του κράτους στην οικονομική ζωή της χώρας και στη διανομή του εισοδήματος, μιας και τα τρία αυτά κονδύλια εμφανίζουν συστηματικά αυξητική τάση διαχρονικά³².

2.4.3 Τα επιχειρηματικά κέρδη

Έτος 1981-85. Το μερίδιο των «προσόδων περιουσίας και επιχειρηματικής δράσης ιδιωτών» στο εθνικό εισόδημα εμφανίζει σχεδόν συνεχή πτώση τα έτη 1970-85, με αντίστοιχη άνοδο του μεριδίου των αμοιβών της μισθωτής εργασίας. Συγκεκριμένα, η συμμετοχή των επιχειρηματικών κερδών και προσόδων περιουσίας στο εθνικό εισόδημα από 41,7% το 1970 μειώθηκε σε 34,6% το 1980, ενώ για το 1985 εκτιμάται ότι έπεσε στο 30,4%, όπως φαίνεται στον πίνακα 2.3.

Η πιο πάνω πτωτική τάση στο μερίδιο των κερδών επιβεβαιώνεται και από τη σχεδόν παράλληλη πορεία του ποσοστού κέρδους για το σύνολο των βιομηχανικών επιχειρήσεων, όπως προκύπτει από στοιχεία ισολογισμών. Παρατηρείται ότι το ύψος του ποσοστού αυτού δεν είναι βεβαίως άσχετο με την καθοδική εξέλιξη των επενδύσεων στο μεταποιητικό τομέα. Αλλά και η μακροχρόνια στασιμότητα ή πτώση των ιδιωτικών επενδύσεων στη μεταποίηση δεν άφησε ανεπηρέαστη τη διαμόρφωση των κερδών. Η εξέλιξη αυτή των επιχειρηματικών επενδύσεων καθυστέρησε τις αναγκαίες προσαρμογές της δομής της μεταποίησης στις νέες οικονομικές συνθήκες, τόσο στην εσωτερική όσο και στην εξωτερική αγορά, με συνέπεια πολλές επιχειρήσεις ή και ολόκληροι κλάδοι να αντιμετωπίζουν οξύτατα προβλήματα ανταγωνισμού και, γι' αυτό το λόγο, συμπίεση της αποδοτικότητας τους. Το συμπέρασμα που προκύπτει από τις παρατηρήσεις αυτές είναι ότι, σε ένα περιβάλλον δυναμικών οικονομικών εξελίξεων, η σχέση επενδύσεων και

³² ΚΕΠΕ, Κανελλοπούλου Κ., Αναστασάκου Ζ., Κώση Α., Μανιάτη Θ., Παχάκη Κ., 2004, σελ. 36

αποδοτικότητας είναι αμφίδρομη. Είναι αληθές ότι οι δυσχέρειες των «προβληματικών» ειδικότερα επιχειρήσεων αντανακλώνται στα αρνητικά από το 1982 αποτελέσματα του μεταποιητικού τομέα, με τις ζημίες να υπερβαίνουν τα κέρδη στη βιομηχανία το 1984 για τρίτη συνεχή χρονιά.

Πίνακας 2.3

Κατανομή του εισοδήματος κατά προέλευση

(σε ποσοστά % του συνόλου)³³

	1970	1980	1982	1985
1. Εθνικό Εισόδημα*	100,0	100,0	100,0	100,0
— Αγροτικό Εισόδημα	18,7	18,1	19,1	18,9
— Μισθοί και ημερομίσθια	39,6	47,3	50,4	55,3
— Πρόσοδοι και κέρδη επιχ.	41,7	34,6	30,5	25,8
2. Οικογενειακό Εισόδημα	100,0	100,0	100,0	100,0
— Αγροτικό Εισόδημα	16,5	15,9	16,1	14,6
— Μισθοί και ημερομίσθια	34,8	41,5	42,5	43,0
— Πρόσοδοι και κέρδη επιχ.**	36,7	30,3	25,7	25,1
— Μεταβιβάσεις	12,0	12,3	15,7	17,3

Πηγή: Υπουργείο Εθνικής Οικονομίας

* Δεν συμπεριλαμβάνονται οι άμεσοι φόροι στις Α.Ε., οι πρόσοδοι και οι τόκοι του δημόσιου χρέους.

** Συμπεριλαμβάνονται και οι αποταμιεύσεις των εταιρειών. Σημειώνεται ότι το μέγεθος των προσόδων περιουσίας και επιχειρηματικής δράσης ιδιωτών, όπως εμφανίζεται στο σχετικό λογαριασμό του εθνικού εισοδήματος, υπολογίζεται έμμεσα (ως υπόλοιπο άλλων κονδυλίων) και περιλαμβάνει:

- τα κέρδη από ατομικές επιχειρήσεις και επιχειρήσεις εταιρικής μορφής (Ο.Ε., Ε.Ε., Ε.Π.Ε.)
- τα εισοδήματα ελεύθερων επαγγελματιών (ιατρών, δικηγόρων, συμβολαιογράφων, μεσιτών, εκτελωνιστών, μηχανικών, αρχιτεκτόνων, καλλιτεχνών, βιολόγων κ.α.)
- τις προσόδους από εκμίσθωση γραφείων, κατοικιών, καταστημάτων, οικοπέδων, γηπέδων, προνομίων ευρεσιτεχνίας, σημάτων κ.α.

τα έσοδα από τόκους καταθέσεων, χρεογράφων, δανείων, ομολόγων, τεχνικών αποθεματικών ασφαλειών και από διανεμόμενα μερίσματα ανώνυμων εταιριών και συνεταιρισμών. Επίσης, στον ίδιο λογαριασμό προστίθεται και το μέγεθος της αποταμίευσης δημόσιων και ιδιωτικών ανώνυμων εταιριών, συνεταιρισμών κ.λπ.

Αξιοσημείωτο είναι πάντως ότι, και αν ακόμη δεν συνυπολογιζόταν τα αποτελέσματα των «προβληματικών» επιχειρήσεων, το συνολικό αποτέλεσμα ήταν μεν θετικό αλλά

³³ Μαριόλης Θ. - Σταμάτης Γ., 1999

παρέμεινε χαμηλότερο από το αντίστοιχο του 1983. Οι ίδιες τάσεις, αλλά με επιβραδυνόμενο ρυθμό, εκτιμάται ότι επικράτησαν και στη διαμόρφωση των αποτελεσμάτων χρήσης του 1985, για το οποίο δεν υπάρχουν ακόμη διαθέσιμα στοιχεία. Παρά το γεγονός ότι το έτος αυτό σημειώθηκε επιβράδυνση στο ρυθμό ανόδου τόσο του κόστους εργασίας ανά μονάδα προϊόντος όσο και των τιμών των πρώτων υλών (19,6% το 1985 έναντι 27,3% το 1984, σύμφωνα με το σχετικό δείκτη του τιμαρίθμου χονδρικής πώλησης της Τράπεζας της Ελλάδος), ενώ αντίθετα επιταχύνθηκε ελαφρά ο ρυθμός αύξησης των τιμών των έτοιμων βιομηχανικών προϊόντων (19,8% το 1985 έναντι 18,3% το 1984, σύμφωνα με τον αντίστοιχο δείκτη της ΕΣΥΕ), τα τελικά αποτελέσματα φαίνεται ότι παρέμειναν αρνητικά λόγω των ιδιαίτερα αυξημένων δαπανών σε επίπεδο διάθεσης των προϊόντων.

Η κάμψη της αποδοτικότητας του κεφαλαίου, δηλαδή της σχέσης καθαρών κερδών προς τα ίδια ή προς τα συνολικά κεφάλαια για το σύνολο της βιομηχανίας κατά τη δεκαπενταετία 1970-85, οφείλεται κυρίως στην ταχεία άνοδο των δαπανών λειτουργίας (γενικά έξοδα διοίκησης, έξοδα διάθεσης, χρηματοοικονομικά έξοδα, αποσβέσεις κ.ά.), σε συνδυασμό με την πολιτική τιμών που ασκήθηκε. Ιδιαίτερα τονίζεται ότι η υπερκάλυψη των μεικτών κερδών από τις συνολικές δαπάνες λειτουργίας και η εμφάνιση τελικά ζημιών είναι αποτέλεσμα, κατά κύριο λόγο, των αυξημένων τα τελευταία χρόνια χρηματοδοτικών δαπανών και των εξόδων διάθεσης των προϊόντων. Αυτό οφείλεται κυρίως στη χειροτέρευση της κεφαλαιακής διάρθρωσης των επιχειρήσεων, που είχε ως συνέπεια την ουσιαστική διόγκωση του συνολικού κόστους δανεισμού. Ακόμη και στους κερδοφόρους κλάδους, τα πραγματοποιηθέντα κέρδη ήταν ανεπαρκή για την αυτοχρηματοδότηση επενδύσεων των επιχειρήσεων, με αποτέλεσμα την περαιτέρω αύξηση των υποχρεώσεων τους. Θα πρέπει να προστεθεί γενικότερα ότι η προβληματικότητα των επιχειρήσεων, όχι μόνο στην Ελλάδα αλλά και σε άλλες χώρες, οφείλονταν και στο γεγονός ότι, μετά τις δύο ενεργειακές κρίσεις και τις αυξήσεις των πραγματικών μισθών, οι επενδύσεις που πραγματοποιήθηκαν ήταν, όπως είναι αναμενόμενο, έντασης κεφαλαίου. Το γεγονός αυτό οδήγησε σε αύξηση της εξάρτησης των επιχειρήσεων από δανεισμό με προφανείς επιπτώσεις στο σταθερό τμήμα του συνολικού τους κόστους³⁴.

Έτος 1986. Το μερίδιο των «προσόδων περιουσίας και επιχειρηματικής δράσης των ιδιωτών» στο εθνικό εισόδημα, που εμφάνιζε συνεχή πτώση τα τελευταία χρόνια, παρουσίασε άνοδο και έφτασε στο 27,4% το 1986, έναντι 25,8% το 1985. Η άνοδος του μεριδίου των προσόδων του ιδιωτικού τομέα προήλθε, κατά το

³⁴ Τράπεζα της Ελλάδος, 1986, σελ. 78-79

μεγαλύτερο μέρος, από την ουσιώδη άνοδο των κερδών των ιδιωτικών επιχειρήσεων, που ήταν κυρίως συνέπεια της συγκρατημένης αύξησης του κόστους εργασίας ανά μονάδα προϊόντος. Η ανάκαμψη των επιχειρηματικών κερδών φαίνεται ότι ενισχύθηκε και από τη μικρότερη, σε σχέση με τον προηγούμενο χρόνο, αύξηση των τιμών των πρώτων υλών (1986: 16,2%, έναντι 19,6% το 1985, σύμφωνα με τον ειδικό δείκτη του τιμάριθμου χονδρικής πώλησης της Τράπεζας της Ελλάδος), σε συνδυασμό με μικρή επιτάχυνση του ρυθμού αύξησης των τιμών των έτοιμων βιομηχανικών προϊόντων (1986: 21,2%, έναντι 19,8% το 1985, ΕΣΥΕ).

Είναι επίσης σημαντικό ότι και τα αποτελέσματα των «προβληματικών» επιχειρήσεων (στο σύνολο τους) βελτιώθηκαν το 1986. Σύμφωνα με τα διαθέσιμα στοιχεία για τις επιχειρήσεις που υπήχθησαν στον ΟΑΕ και κρίθηκαν βιώσιμες, οι ζημιές χρήσης περιορίστηκαν σημαντικά από 36,6 δισεκ. δρχ. το 1985 σε 26,2 δισεκ. δρχ. το 1986.

Έτος 1987. Συνεχίστηκε και στο 1987, για δεύτερο χρόνο, η ανοδική τάση των προσόδων περιουσίας και των επιχειρηματικών κερδών γενικότερα. Από διαθέσιμες εκτιμήσεις των αποτελεσμάτων χρήσης 1987 των επιχειρήσεων διαφαίνεται περαιτέρω, αν και μικρή, αύξηση καθαρών κερδών, μετά την ταχεία άνοδο που σημείωσαν κατά το προηγούμενο έτος. Συγκεκριμένα, το μερίδιο των «προσόδων περιουσίας και επιχειρηματικής δράσης» στο εθνικό εισόδημα, που εμφάνιζε συνεχή πτώση τα προηγούμενα χρόνια, παρουσίασε άνοδο το 1986, η οποία συνεχίστηκε και στο 1987.

Πρόσθετες ενδείξεις για την εξέλιξη των κερδών παρέχονται από στοιχεία αποτελεσμάτων χρήσης για το σύνολο της βιομηχανίας, που όμως υπάρχουν διαθέσιμα μόνο μέχρι και το 1986. Ειδικότερα, σύμφωνα με τα στοιχεία αποτελεσμάτων επιχειρήσεων, που συγκεντρώνονται από το Σύνδεσμο Ελληνικών Βιομηχανιών, προκύπτει μεγάλη βελτίωση των κερδών στη βιομηχανία το 1985 και ταχεία άνοδος κατά το 1986, αν απομονωθούν τα αποτελέσματα των «προβληματικών» επιχειρήσεων, που περιλαμβάνονται στο σύνολο. Συγκεκριμένα, τα (τελικά καθαρά) κέρδη των επιχειρήσεων αυτών, εκτός των «προβληματικών», αυξήθηκαν από 7,3 δισεκ. δρχ. το 1984 σε 13,5 δισεκ. δρχ. το 1985 και 42,7 δισεκ. δρχ. το 1986. Σημειώνεται ότι τα στοιχεία για τη χρήση 1986 αφορούν 3.263 μεταποιητικές μονάδες και καλύπτουν το σύνολο σχεδόν του τομέα.

Η σταθεροποιητική πολιτική δημιούργησε ευνοϊκούς όρους για την αύξηση της αποδοτικότητας του επενδυμένου κεφαλαίου, που επέτρεψε τη διαμόρφωση μεγαλύτερων περιθωρίων αυτοχρηματοδότησης των επιχειρήσεων και αποτέλεσε βασική αιτία για τη μικρότερη σχετικά εξάρτηση τους από την τραπεζική χρηματοδότηση. Το γεγονός αυτό, σε συνδυασμό με την

μετοχοποίηση ενός τμήματος των χρεών προβληματικών επιχειρήσεων εντός του 1987, επηρέασε πτωτικά τα έξοδα χρηματοδότησης. Η συμπίεση του κόστους και η βελτίωση της χρηματοοικονομικής θέσης των βιομηχανικών μονάδων, που παρατηρήθηκαν το 1986 και το 1987, είχαν ευνοϊκές επιπτώσεις στις τιμές, εφόσον οι επιχειρήσεις δεν επιδίωκαν μεγαλύτερα περιθώρια κέρδους. Εκείνο πάντως που αναμένονταν ήταν ότι το ευνοϊκότερο επιχειρηματικό κλίμα και η άνοδος της αποδοτικότητας του κεφαλαίου θα οδηγούσαν σε ανάληψη πρόσθετων επενδυτικών πρωτοβουλιών, που θα βελτίωναν την παραγωγικότητα και την ανταγωνιστικότητα του βιομηχανικού τομέα³⁵.

Έτος 1988. Οι θετικές εξελίξεις στην οικονομική δραστηριότητα κατά το 1988 εκτιμάται ότι επηρέασαν ευνοϊκά τη διαμόρφωση του ύψους των "προσόδων περιουσίας και επιχειρηματικής δράσης" στο ίδιο έτος. Στο 1988 εκτιμάται ότι συνεχίστηκε για τρίτο χρόνο η ανοδική τάση των επιχειρηματικών κερδών, αλλά με επιβραδυνόμενο ρυθμό. Συγκεκριμένα, σύμφωνα με εκτιμήσεις των Εθνικών Λογαριασμών, τα εισοδήματα της κατηγορίας αυτής αυξήθηκαν κατά 17% περίπου το 1988, έναντι αντίστοιχων αυξήσεων 22,6% το 1987 και 28,7% το 1986. Σημειώνεται ότι ο ρυθμός ανόδου των κερδών στο 1988 ήταν χαμηλότερος σε σύγκριση με τις αντίστοιχες μεταβολές που σημειώθηκαν στις άλλες δύο βασικές κατηγορίες εισοδημάτων, "Αγροτικό Εισόδημα" (αύξηση κατά 20%) και "Μισθοί-Ημερομίσθια Εργαζομένων" (αύξηση κατά 18,5%).

Η βελτίωση της αποδοτικότητας και της οικονομικής θέσης των επιχειρήσεων που παρατηρήθηκε τα τελευταία τρία έτη, έχει συμβάλει στην άνοδο των επιχειρηματικών επενδύσεων, κυρίως στο 1988, οι οποίες χρηματοδοτήθηκαν κατά το μεγαλύτερο μέρος από αυξημένους ιδίους πόρους με τη μορφή παρακράτησης κερδών και υψηλότερων αποσβέσεων, με επακόλουθο τη μείωση της εξάρτησης των επιχειρήσεων από τραπεζικό δανεισμό³⁶.

Έτος 1989. Σύμφωνα με προσωρινές εκτιμήσεις της ΕΣΥΕ, οι πρόσοδοι περιουσίας και τα επιχειρηματικά κέρδη στον ιδιωτικό τομέα της οικονομίας αυξήθηκαν το 1989 κατά 17,2%, με αποτέλεσμα το μερίδιο συμμετοχής των προσόδων περιουσίας και επιχειρηματικών κερδών στο εθνικό εισόδημα να αυξηθεί σημαντικά.

Η άνοδος του μεγέθους των καθαρών κερδών κατά 41,9%, σύμφωνα με τις εκτιμήσεις της ICAP, οφείλεται στη διεύρυνση των περιθωρίων καθαρού κέρδους. Οι επιχειρήσεις επέτυχαν τη

³⁵ Τράπεζα της Ελλάδος, 1987, σελ. 75-76. Για λεπτομερειακή παρουσίαση των μέτρων που περιλαμβάνονταν στο πρόγραμμα οικονομικής σταθεροποίησης του Οκτωβρίου του 1985 βλ. Τράπεζα της Ελλάδος, 1986, Σημίτης (1989α).

³⁶ Τράπεζα της Ελλάδος, 1988, σελ. 77-79

συγκράτηση του κόστους, και έτσι αντιστάθμισαν την αρνητική επίδραση που είχε στο απόλυτο επίπεδο των κερδών η σημαντική επιβράδυνση του ρυθμού αύξησης της αξίας των πωλήσεων κατά 25,2%. Ο όγκος των πωλήσεων μάλιστα εκτιμάται ότι αυξήθηκε κατά 11,6%³⁷.

2.4.4 Ανάλυση της πολιτικής μισθών 1981-89

Ένα βασικό μέτρο της πολιτικής μισθών της περιόδου 1982-85 ήταν η αύξηση των πραγματικών μισθών μέσω μιας επεκτατικής εισοδηματικής πολιτικής οι διορθωτικές και άλλες εισοδηματικές αυξήσεις που δόθηκαν στους χαμηλόμισθους ξεπέρασαν αρχικά σημαντικά την αύξηση του πληθωρισμού.

Ένας επιπλέον βασικός στόχος του προγράμματος οικονομικής και κοινωνικής ανάπτυξης ήταν η αύξηση της παραγωγής και της παραγωγικότητας έτσι ώστε να πραγματοποιηθεί διαρθρωτική αναβάθμιση του παραγωγικού δυναμικού και ένας ποιοτικός και τεχνολογικός εκσυγχρονισμός της οικονομίας. Όμως, παρά τη φιλοδοξία του προγράμματος, η αύξηση της παραγωγικότητας, όπως θα δούμε, δεν ήταν αντίστοιχη της αύξησης του μέσου πραγματικού μισθού (με αποτέλεσμα τη δημιουργία υψηλού μέσου ετήσιου ρυθμού πληθωρισμού. Χαρακτηριστικά αναφέρεται ότι την περίοδο 1982-1985, οι μέσοι πραγματικοί μισθοί αυξήθηκαν 16,1% έναντι αύξησης της παραγωγικότητας 5,6%. Αντίστοιχα, ο μέσος ετήσιος ρυθμός πληθωρισμού ήταν της τάξεως του 20%, παρά τους τότε αυστηρούς ελέγχους τιμών³⁸.

Επιπλέον η αύξηση του πραγματικού μισθού όταν δεν συνοδεύεται από ταυτόχρονη αύξηση στην παραγωγικότητα δημιουργεί αύξηση στο κόστος παραγωγής των προϊόντων με αποτέλεσμα τα προϊόντα της Ελλάδος να καθίστανται ακριβότερα στη διεθνή αγορά, κάτι που συνεπάγεται μείωση και της ανταγωνιστικότητάς τους. Αυτό σημαίνει ότι το βραχυχρόνιο αποτέλεσμα της ανακατανομής του εισοδήματος που επιτεύχθηκε σε όφελος της εργασίας, προκάλεσε αύξηση στο κόστος εργασίας. Ως συνέπεια, η εξέλιξη αυτή αποτέλεσε αντικίνητρο στην ανάληψη επενδυτικής δραστηριότητας.

³⁷ Τράπεζα της Ελλάδος, 1990, σελ. 101-102

³⁸ ΚΕΠΕ, η ανάπτυξη της Ελλάδος, 1990, σελ.62

Πίνακας 2.4
ΑΜΟΙΒΕΣ, ΠΑΡΑΓΩΓΙΚΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΚΟΣΤΟΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ
(Ετήσιες ποσοστιαίες μεταβολές)

Έτη	Μέση ονομαστική αμοιβή	Μέση πραγματική αμοιβή	Παραγωγικότητα -προϊόν/ απασχολούμενο	Κόστος εργασίας /μονάδα προϊόντος	Κατώτατες αποδοχές ανειδίκευτων εργατών μεταβολή %	
					ονομαστική	πραγματική
1981	24,0	-	-0,5	24,6	23,7	-
1982	26,1	10,3	-0,3	25,8	48,2	-
1983	17,2	-3,0	1,0	16,1	15,4	-4,8
1984	23,1	4,6	1,1	21,8	26,0	7,5
1985	21,1	1,8	2,2	18,5	18,0	-1,3
1986	12,3	-10,7	0,7	11,5	10,8	-12,2
1987	10,9	-5,5	0,2	10,7	10,1	-6,3
1988	20,3	6,8	3,5	16,2	17,0	3,5
1989	23,2	8,4	2,7	19,0	18,9	4,6

Πηγή: ΕΣΥΕ, Υπουργείο Οικονομίας και Οικονομικών, Τράπεζα της Ελλάδος

Από τον πίνακα 2.4 φαίνεται ότι η μέση πραγματική αμοιβή της εργασίας αυξήθηκε την περίοδο 1982-89 με μέσο ετήσιο ρυθμό της τάξης του 1,5%. Ο χαμηλός ρυθμός αύξησης οφείλεται στην εφαρμογή των σταθεροποιητικών προγραμμάτων που εφαρμόστηκαν τα έτη 1983, 1986 και 1987. τα έτη αυτά σημειώθηκε μείωση του πραγματικού μισθού κατά 3%, 10,7% και 5,55 αντίστοιχα.

Θα δούμε στη συνέχεια αναλυτικά για κάθε έτος την πολιτική μισθών που εφαρμόστηκε την περίοδο 1981-89:

Έτος 1981. Το 1981, για τρίτο κατά σειρά έτος, η αύξηση των τιμών καταναλωτή ξεπέρασε την άνοδο της μέσης ονομαστικής αμοιβής εργασίας στον αστικό τομέα της οικονομίας, με αποτέλεσμα να μειωθεί και πάλι ή πραγματική αγοραστική δύναμη των αποδοχών των μισθωτών. Σε ορούς πραγματικού διαθέσιμου εισοδήματος, εξάλλου, ή μείωση αυτή εμφανίζεται ακόμη μεγαλύτερη τα έτη 1979 και 1981 εξαιτίας των επιπτώσεων της φορολογικής πολιτικής που ασκήθηκε και που οδήγησε σε μεγαλύτερη δημοσιονομική απορρόφηση.

Για το έτος 1980 ειδικότερα, εκτιμάται ότι η μέση ονομαστική αμοιβή των μισθωτών στο σύνολο του αστικού τομέα της οικονομίας αυξήθηκε κατά 23,7%, έναντι αυξήσεων 20,6% το 1980 και 18,8% το 1979, ενώ ή πραγματική αμοιβή παρουσίασε μείωση κατά 0,6%, έναντι μειώσεων 3,4% το 1980 και 0,2% το 1979. Μειωμένη όμως κατά 0,8% ήταν το 1981 και ή παραγωγικότητα της εργασίας μετρούμενη ως προϊόν ανά μισθωτό (1980: -0,6%, 1979: +2,7%).

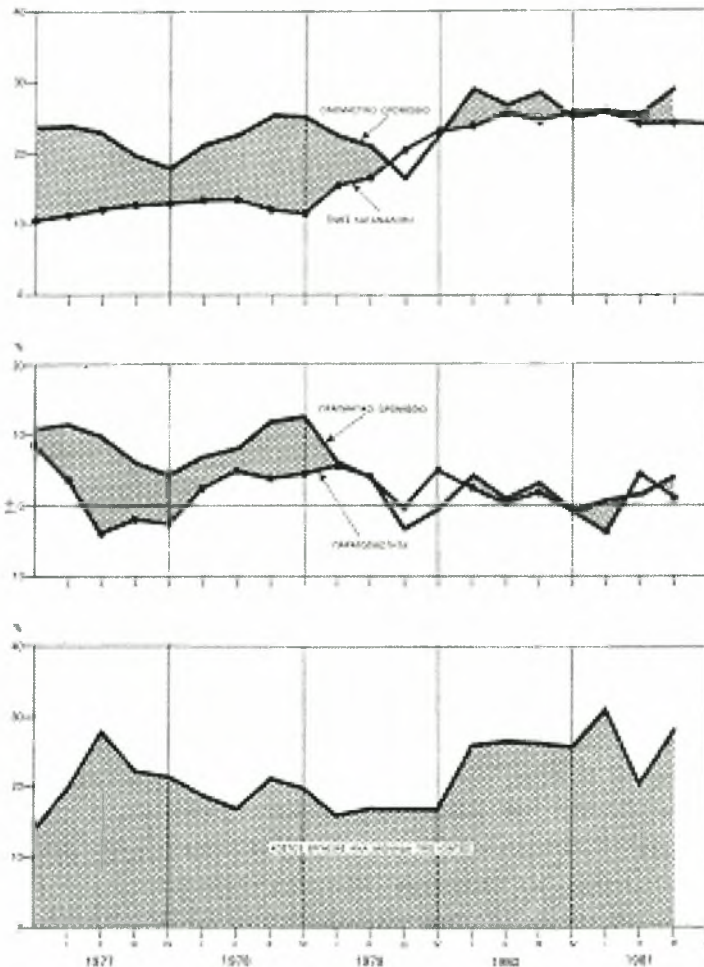
Έτσι, ο συνδυασμός μεγαλύτερης, κατά 3 περίπου εκατοστιαίες μονάδες, ανόδου της μέσης ονομαστικής αμοιβής εργασίας και πτώσης της παραγωγικότητας οδήγησε σε σημαντική περαιτέρω επιτάχυνση του ρυθμού αύξησης του κόστους εργασίας ανά μονάδα προϊόντος (από 15,7% το 1979 σε 21,3% το 1980 και σε 24,7% το 1981). Αποτέλεσμα των εξελίξεων αυτών ήταν να αναζωπυρωθούν οι πληθωριστικές πιέσεις από την πλευρά του εργατικού κόστους κατά τα δύο τελευταία έτη, ύστερα από αισθητή εξασθένιση που είχαν εμφανίσει στην προηγούμενη τριετία έως το έτος 1979. Έξαλλου, σύμφωνα με προσωρινές εκτιμήσεις του Υπουργείου Συντονισμού, το ποσοστό συμμετοχής των μισθών και ημερομισθίων στο μη γεωργικό ακαθάριστο εγχώριο προϊόν σε τρέχουσες τιμές παρουσίασε μικρή αύξηση το 1981, όπως και το 1980, ενώ το 1979 είχε παραμείνει αμετάβλητο³⁹.

Ανάλογες περίπου ήταν οι εξελίξεις στην αμοιβή εργασίας και στο εργατικό κόστος στην περίπτωση της μεγάλης βιομηχανίας, όπως προκύπτει από στοιχεία της ΕΣΥΕ. Με βάση στοιχεία εννεαμήνου υπολογίζεται ότι η ονομαστική ωριαία αμοιβή των εργατών αυξήθηκε το 1981 κατά 27%, όσο περίπου και το 1980, ενώ η άνοδος της παραγωγικότητας (ανά ώρα εργασίας) δεν ξεπέρασε το 1% το 1980 και το 1981, έναντι ανόδου 3,5% το 1979. Έτσι, το ποσοστό αύξησης του εργατικού κόστους ανά μονάδα προϊόντος στη βιομηχανία από 16,6% το 1979 έφτασε το 26% περίπου το 1980, όπου εκτιμάται ότι παρέμεινε και κατά το 1981. Αυτό δείχνει ότι οι πληθωριστικές πιέσεις από την πλευρά του εργατικού κόστους στη βιομηχανία παρέμειναν ισχυρές και κατά το περασμένο έτος. Η επιβράδυνση επομένως του αυξητικού ρυθμού των τιμών των εγχώριων βιομηχανικών προϊόντων που παρατηρήθηκε κατά το έτος αυτό (1981: 24,2%, 1980: 30,4%) θα πρέπει μάλλον να αποδοθεί σε αντίστοιχη επιβράδυνση του αυξητικού ρυθμού των τιμών των πρώτων υλών και πιθανώς σε κάποια ελαφρά συμπίεση στα περιθώρια κέρδους των βιομηχανικών επιχειρήσεων.

³⁹ Τράπεζα της Ελλάδος, 1981, σελ. 58

Διάγραμμα 2.5

*Αμοιβή εργασίας και κόστος παραγωγής στη βιομηχανία
(μεταβολές μέσου επιπέδου τριμήνου έναντι ίδιου τριμήνου
προηγούμενου έτους)*

Πηγή: Τράπεζα Ελλάδος

Οι παραπάνω εξελίξεις στην αμοιβή εργασίας και στο εργατικό κόστος κατά τα έτη 1980-1981 ήταν η βασική αιτία της νέας έξαρσης που παρουσίασε ο ρυθμός του πληθωρισμού στην ίδια περίοδο αλλά και της πτώσης γενικότερα της δραστηριότητας, η οποία επηρέασε αρνητικά την παραγωγικότητα. Για να αντιμετωπιστούν οι δυσμενείς αυτές εξελίξεις εφαρμόστηκε ελαστικότερη εισοδηματική πολιτική κατά τα δύο αυτά έτη, 1980 και 1981, και χορηγήθηκαν μεγαλύτερες αυξήσεις στους μισθούς και τα ημερομίσθια σε σύγκριση με το αμέσως προηγούμενο έτος. Έτσι, η εισοδηματική πολιτική για το 1981 προέβλεπε αύξηση των

κατώτατων ορίων μισθών-ημερομίσθιων κατά 26-27%, σε δύο δόσεις, και αύξηση των βασικών αποδοχών των λοιπών κατηγοριών μισθωτών κατά 20%, σε δύο δόσεις επίσης.

Επιπλέον προβλέφθηκε ή χορήγηση συμπληρωματικής αύξησης από 1.11.1981 σε περίπτωση που ο δείκτης τιμών καταναλωτή θα ξεπερνούσε τον κυβερνητικό περιοριστικό στόχο αύξησης των τιμών κατά 20% για το 1981⁴⁰.

Έτος 1982. Η πολιτική μισθών που ασκήθηκε το 1982 είχε ως βασικές επιδιώξεις την αναπλήρωση της αγοραστικής δύναμης των αποδοχών των μισθωτών που είχε χαθεί λόγω πληθωρισμού κατά την προηγούμενη τριετία και την κάλυψη της αύξησης των τιμών το 1982. Συγχρόνως απέβλεπε στη βελτίωση της κατανομής του εισοδήματος υπέρ των μισθωτών, στη σμίκρυνση των μισθολογικών διαφορών με την ενίσχυση των χαμηλόμισθων εργαζομένων και τέλος στην τόνωση της καταναλωτικής ζήτησης για προϊόντα εγχώριας παραγωγής. Η πολιτική μισθών συμπληρώθηκε με φορολογικά μέτρα που περιλάμβαναν ειδικές ελαφρύνσεις για τους μισθωτούς, με ορισμένες ρυθμίσεις περιορισμού του συνολικού κόστους εργασίας για τις ιδιωτικές επιχειρήσεις (τακτοποίηση παλαιών εργοδοτικών οφειλών στο ΙΚΑ, μείωση της ,εργοδοτικής εισφοράς για το 1982) καθώς και με σημαντικά θεσμικά μέτρα (μείωση του συμβατικού ωραρίου εργασίας, αύξηση του αριθμού των ημερών άδειας των μισθωτών, ψήφιση του νέου συνδικαλιστικού Νόμου 1264/82, προγράμματα επιδότησης της απασχόλησης, κλπ.).

Η πολιτική μισθών συγκεκριμένα προέβλεπε (α) τη χορήγηση από 1.1.82 «διορθωτικών ποσών» 2.000-5.000 δρχ. αντίστροφα ανάλογων προς το ύψος των συνολικών αποδοχών κάθε μισθωτού και (β) την καθιέρωση της ανά τετράμηνο Αυτόματης Τιμαριθμικής Αναπροσαρμογής (ΑΤΑ) με την ακόλουθη κλιμάκωση: κάλυψη του 100% της αύξησης των τιμών για το τμήμα των συνολικών αποδοχών έως 35.000 δρχ., του 50% για το τμήμα από 35.001-55.000 δρχ. και του 25% για το τμήμα από 55.001-80.000 δραχμές.

Σε γενικές γραμμές η πολιτική μισθών που εφαρμόστηκε το 1982 είχε τα ακόλουθα αποτελέσματα: Καταρχήν, η μέση αμοιβή της εργασίας αυξήθηκε περισσότερο από τις τιμές καταναλωτή, για πρώτη φορά από το 1978. Σύμφωνα με εκτιμήσεις της Τράπεζας της Ελλάδος, οι ετήσιες προ φορολογίας αποδοχές του μέσου μισθωτού του αστικού τομέα της οικονομίας αυξήθηκαν κατά 26,1%, έναντι αυξήσεων 24% το 1981 και 20,6% το 1980. Η πραγματική αγοραστική δύναμη των προ φορολογίας αποδοχών αυξήθηκε κατά 5,2%, ενώ είχε μειωθεί κατά 0,4% το 1981 και κατά 3,4% το 1980. Εξάλλου, το πραγματικό διαθέσιμο εισόδημα των μισθωτών

⁴⁰ Τράπεζα της Ελλάδος, 1981, σελ. 59

υπολογίζεται ότι αυξήθηκε κατά 3,6% το 1982, ενώ είχε μειωθεί κατά 2,5% το 1981 και κατά 1,2% το 1980. Κατά συνέπεια, και στις δύο περιπτώσεις η πραγματική αύξηση των αποδοχών των μισθωτών που σημειώθηκε το 1982 αντιστάθμισε την απώλεια που είχαν υποστεί οι πραγματικές αποδοχές την προηγούμενη τριετία 1979-1981.

Εξάλλου, το ποσοστό συμμετοχής των μισθών και ημερομισθίων (μετά την αφαίρεση του καθαρού εργατικού εισοδήματος από την αλλοδαπή) στο μη γεωργικό ακαθάριστο εγχώριο προϊόν σε τρέχουσες τιμές παρουσίασε το 1982 σημαντική αύξηση (κατά 2,5 μονάδες περίπου) και έφτασε το 55,5%, δηλαδή το υψηλότερο επίπεδο της μεταπολεμικής περιόδου.

Από το άλλο μέρος όμως η εισοδηματική αυτή πολιτική δεν είναι σαφές ότι πέτυχε τον απώτερο στόχο της που ήταν η ενίσχυση της καταναλωτικής ζήτησης με σκοπό την τόνωση της εγχώριας παραγωγής. Η άνοδος του επιπέδου της ανεργίας και το κλίμα αβεβαιότητας που τη συνόδευσε φαίνεται ότι άσκησαν αρνητική επίδραση στην καταναλωτική συμπεριφορά των μισθωτών. Είναι πάντως εύλογο να υποθέσει κανείς ότι το επίπεδο της καταναλωτικής ζήτησης θα ήταν σαφώς χαμηλότερο χωρίς την ευνοϊκή, κυρίως για τους χαμηλόμισθους εργαζομένους, πολιτική μισθών που ασκήθηκε το περασμένο έτος 1982. Παράλληλα υπάρχουν ενδείξεις ότι ένα αυξημένο μέρος της καταναλωτικής ζήτησης καλύφθηκε από εισαγόμενα διαρκή καταναλωτικά αγαθά.

Επιπλέον, η πολιτική αυτή μισθών είχε φαίνεται και ορισμένες δυσμενείς παρενέργειες. Οι μεγάλες αυξήσεις που χορηγήθηκαν στους χαμηλόμισθους εργαζομένους, οι οποίοι κατά πλειοψηφία απασχολούνται σε μικρομεσαίες επιχειρήσεις, σε συνδυασμό με τη στασιμότητα των επενδύσεων, τον αυξημένο ανταγωνισμό από πλευράς εισαγόμενων προϊόντων και τις δυσμενείς συνθήκες ζήτησης, οδήγησαν σε μεγάλη αύξηση του εργατικού κόστους ανά μονάδα παραγωγής, η οποία στο μέτρο που δεν απορροφήθηκε από τα περιθώρια κέρδους επέτεινε το πρόβλημα της ανταγωνιστικότητας των ελληνικών προϊόντων στην εσωτερική και ξένη αγορά.

Συγκεκριμένα, το κόστος εργασίας ανά μονάδα προϊόντος στο σύνολο του αστικού τομέα της οικονομίας εκτιμάται ότι αυξήθηκε το 1982 κατά 33,3%, έναντι αύξησης 24,2% το 1981 και 21,3% το 1980, ως αποτέλεσμα τόσο της μεγαλύτερης σχετικά ανόδου της μέσης αμοιβής εργασίας κατά το έτος αυτό, όσο και της αδυναμίας βελτίωσης της παραγωγικότητας. Στη βιομηχανία ειδικότερα, το κόστος εργασίας ανά μονάδα προϊόντος αυξήθηκε κατά 37,6% το 1982, έναντι αύξησης 26,6% το 1981 και 25,9% το 1980. Στην περίπτωση αυτή το εξαιρετικά υψηλό ποσοστό αύξησης του εργατικού κόστους οφείλεται στη μεγάλη αντίστοιχα άνοδο της ονομαστικής ωριαίας αμοιβής των εργατών (33,5% έναντι 27,2% το

1981) αλλά και στη μείωση της παραγωγικότητας της εργασίας (ανά ώρα) κατά 3%, έναντι αύξησης κατά 0,5% το 1981. Η επιτάχυνση του ρυθμού ανόδου του εργατικού κόστους στη βιομηχανία κατά το περασμένο έτος 1982, αν και μετριάστηκε κάπως χάρη στην ελάφρυνση των οφειλών των επιχειρήσεων προς το ΙΚΑ, αποτέλεσε ωστόσο σημαντικό παράγοντα πίεσης στις τιμές των βιομηχανικών προϊόντων. Πρέπει εδώ να αναφερθεί ότι η χαλάρωση του αυξητικού ρυθμού των τιμών των βιομηχανικών προϊόντων που εμφανίστηκε στην αρχή του εξεταζόμενου έτους οφείλεται σε αντίστοιχη επιβράδυνση του αυξητικού ρυθμού των τιμών των πρώτων υλών αλλά και στη χαλαρότητα της ζήτησης που επηρέασαν την τιμολογιακή πολιτική των επιχειρήσεων. Τα στοιχεία αυτά σε συνδυασμό και με τη μείωση των περιθωρίων κέρδους αντιστάθμισαν μόνο ένα μέρος από την αύξηση του εργατικού κόστους, με αποτέλεσμα να χειροτερέψει τελικά η σχετική ανταγωνιστική θέση των ελληνικών προϊόντων⁴¹.

Έτος 1983. Μετά τη σημαντική άνοδο της αμοιβής εργασίας το 1982, η εισοδηματική πολιτική το 1983 απέβλεψε στη συγκράτηση της ανόδου του κόστους εργασίας ώστε να ελεγχθούν οι πληθωριστικές πιέσεις. Όπως επισημάνθηκε και στην Έκθεση του 1982, η μεγάλη αύξηση των μισθών και ημερομισθίων το 1982 δεν οδήγησε στην τόνωση της εγχώριας παραγωγής, ενώ ταυτόχρονα προκάλεσε μεγάλη αύξηση του κόστους εργασίας, ιδιαίτερα στις μικρομεσαίες επιχειρήσεις, και επέτεινε έτσι τα προβλήματα της ανταγωνιστικότητας και της ανεργίας.

Για το 1983 αποφασίστηκε η μετάθεση της εφαρμογής της αυτόματης τιμαριθμικής προσαρμογής κατά ένα τετράμηνο (για το μισό της τελευταίας δόσης του 1982 και την πρώτη δόση του 1983) και η νομοθετική απαγόρευση χορήγησης άλλων μισθολογικών αυξήσεων κατά τη διάρκεια του έτους. Αποτέλεσμα της πολιτικής αυτής, που εφαρμόστηκε με συνέπεια σε όλους τους παραγωγικούς κλάδους, ήταν να επιβραδυνθεί ουσιαστικά ο ρυθμός αύξησης των χρηματικών αμοιβών και να σημειωθεί μικρή κάμψη στις πραγματικές αμοιβές των μισθωτών.

Συγκεκριμένα οι ετήσιες ονομαστικές αποδοχές ενός μέσου μισθωτού στον αστικό τομέα της οικονομίας εκτιμάται ότι αυξήθηκαν το 1983 κατά 17,2%, έναντι 26,1% το 1982, ενώ οι πραγματικές μειώθηκαν κατά 2,7% έναντι αύξησης κατά 4,2% το 1982. Εξάλλου, λόγω της «δημοσιονομικής απορρόφησης» το διαθέσιμο εισόδημα του μέσου μισθωτού αυξήθηκε λιγότερο, δηλαδή το 1983 κατά 15,8% έναντι 24,4% το 1982 και, σε πραγματικούς όρους, εκτιμάται ότι μειώθηκε κατά 3,9%, έναντι αύξησης κατά 2,8% το 1982.

⁴¹ Τράπεζα της Ελλάδος, 1982, σελ. 60

Οι μεταβολές αυτές ήταν περισσότερο εμφανείς στη μεγάλη βιομηχανία, για την οποία υπάρχουν διαθέσιμα αναλυτικά στοιχεία. Συγκεκριμένα, σύμφωνα με στοιχεία της ΕΣΥΕ για ολόκληρο το 1983, οι μεν ωριαίες (εβδομαδιαίες) αποδοχές των εργατών αυξήθηκαν κατά 19,4% (19,2%), οι δε μηνιαίες αποδοχές των υπαλλήλων κατά 14,3%, ενώ το 1982 είχαν σημειώσει αύξηση κατά 33,5% (30,3%) οι ωριαίες (εβδομαδιαίες) αποδοχές των εργατών και κατά 22,5% οι μηνιαίες αποδοχές των υπαλλήλων.

Άμεση συνέπεια της σφιχτής εισοδηματικής πολιτικής που εφαρμόστηκε το 1983 ήταν η ουσιαστική μείωση του ρυθμού ανόδου του κόστους εργασίας κατά μονάδα προϊόντος. Για μεν το σύνολο του μη γεωργικού τομέα, η αύξηση του κόστους εργασίας υπολογίζεται ότι μειώθηκε στο 19,5% από 33,3% το 1982, στη δε βιομηχανία έπεσε στο 18,4% από 37,6% το 1982. Παράλληλα και η συμμετοχή των μισθών και ημερομισθίων (μετά την αφαίρεση του καθαρού εργατικού εισοδήματος από την αλλοδαπή) στο μη γεωργικό ΑΕΠ, σε τρέχουσες τιμές, εκτιμάται ότι μειώθηκε κατά μια ποσοστιαία μονάδα περίπου και έπεσε στο 54,7%.

Παρά τη σημαντική πτώση του ρυθμού ανόδου του κόστους εργασίας ανά μονάδα προϊόντος το 1983 στην Ελλάδα, ο ρυθμός αυτός εξακολούθησε να είναι σημαντικά υψηλότερος σε σχέση με όλες σχεδόν τις χώρες του ΟΟΣΑ. Σύμφωνα με τις τελευταίες εκτιμήσεις του Οργανισμού, το κόστος εργασίας ανά μονάδα προϊόντος στη βιομηχανία αυξήθηκε το 1983 κατά 15,75% στην Ιταλία, 8% στη Γαλλία, 1,25% στο Ηνωμένο Βασίλειο, ενώ μειώθηκε κατά 1,25% στη Δυτική Γερμανία και 0,25% στις ΗΠΑ⁴².

Έτος 1984. Ο μέσος ρυθμός ανόδου της αμοιβής εργασίας σημείωσε επιτάχυνση το 1984. Αυτό ήταν αποτέλεσμα αφενός της μετάθεσης κατά ένα τετράμηνο της καταβολής της ΑΤΑ του Ιανουαρίου (το μισό της δόσης) και του Μαΐου 1983, που είχε ως συνέπεια να συγκεντρωθεί μεγάλο μέρος της αύξησης στο τελευταίο τετράμηνο του έτους αυτού, και αφετέρου της εισοδηματικής πολιτικής που εφαρμόστηκε το 1984 και προέβλεπε την κανονική καταβολή της ΑΤΑ ανά τετράμηνο με βάση αυξημένα μισθολογικά κλιμάκια. Συγκεκριμένα, το τμήμα των αποδοχών για το οποίο καλύπτεται το 100% της ανόδου των τιμών αυξήθηκε από 35.000 σε 50.000 δρχ., το τμήμα των αποδοχών για το οποίο καλύπτεται το 50% από 35.001 - 55.000 σε 50.001 - 75.000 δρχ. και το τμήμα των αποδοχών για το οποίο καλύπτεται το 25% της αύξησης των τιμών από 55.001 - 80.000 σε 75.001 - 100.000 δραχμές. Εξάλλου, σύμφωνα με ορισμένους υπολογισμούς, η διαφορά του ρυθμού ανόδου της αμοιβής της εργασίας το 1984, από το χαμηλότερο ρυθμό ανόδου που

⁴² Τράπεζα της Ελλάδος, 1983, σελ. 49

θα προέκυπτε αν εφαρμόζονταν τα παλαιά κλιμάκια το 1984 και με κανονική καταβολή της ΑΤΑ το 1983, οφείλεται κατά τα δύο τρίτα περίπου στη χρονική μετάθεση των καταβολών της ΑΤΑ το 1983 και κατά το υπόλοιπο ένα τρίτο στη διεύρυνση των μισθολογικών κλιμακίων το 1984.

Σύμφωνα με ορισμένες εκτιμήσεις, οι μέσες ετήσιες προ φορολογίας αποδοχές στον αστικό τομέα της οικονομίας αυξήθηκαν το 1984 κατά 23,1%, ενώ το 1983 είχαν αυξηθεί κατά 17,2% και το 1982 κατά 26,1%. Σε πραγματικούς όρους η αύξηση το 1984 ήταν 3,9%, έναντι μείωσης κατά 2,5% το 1983 και αύξησης κατά 4,2% το 1982⁴³.

Έτος 1985. Ο ρυθμός ανόδου της αμοιβής εργασίας σημείωσε το 1985 μικρή επιβράδυνση, μετά την επιτάχυνση που είχε παρατηρηθεί το 1984, η οποία οφειλόταν κυρίως στην καταβολή της ΑΤΑ χωρίς χρονική υστέρηση.

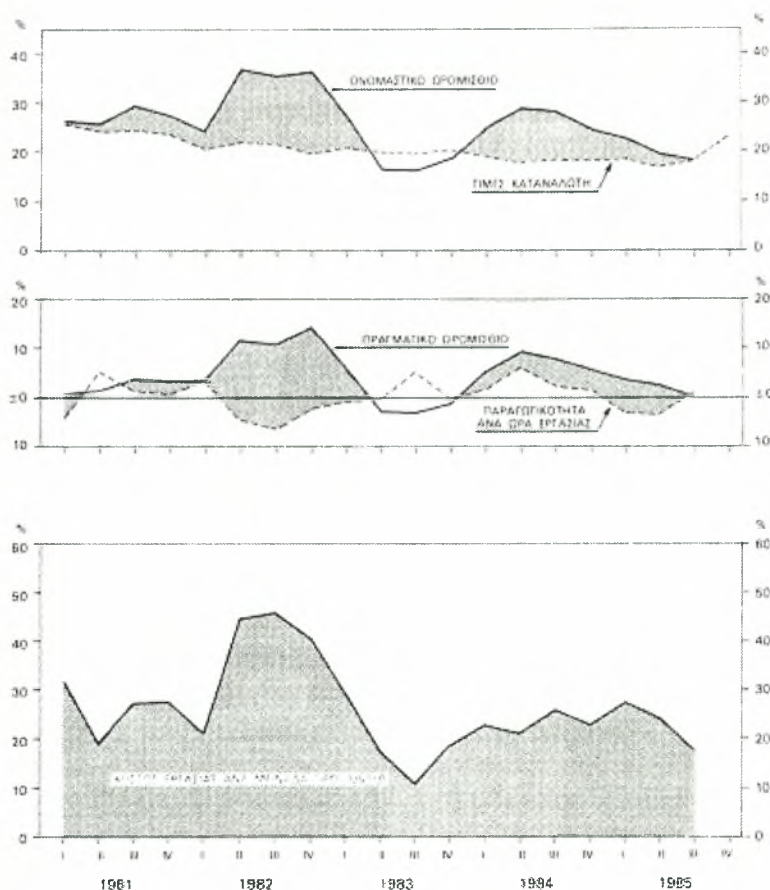
Παρά την επιβράδυνση αυτή, η μέση αύξηση των αποδοχών κατά το παρελθόν έτος υπολογίζεται ότι ήταν κατά τρεις περίπου ποσοστιαίες μονάδες μεγαλύτερη από εκείνη που αναμενόταν, σύμφωνα με την εισοδηματική πολιτική που είχε εξαγγελθεί. Αυτό οφείλεται στο ότι κατά τη διάρκεια του έτους σημειώθηκαν υπερβάσεις τόσο στο δημόσιο όσο και στον ιδιωτικό τομέα, σύμφωνα με τα διαθέσιμα στοιχεία.

Συγκεκριμένα, σύμφωνα με στοιχεία των εθνικών λογαριασμών, οι μέσες ετήσιες προ φορολογίας αποδοχές στον αστικό τομέα της οικονομίας αυξήθηκαν το 1985 κατά 20,8%, ενώ είχαν αυξηθεί κατά 23,1% το 1984 και κατά 17,2% το 1983. Σε πραγματικούς όρους σημειώθηκε αύξηση 1,3% το 1985, έναντι αύξησης κατά 3,9% το 1984 και μείωσης κατά 2,5% το 1983. Εξάλλου, οι νέες ρυθμίσεις στο φόρο εισοδήματος φυσικών προσώπων που θεσπίστηκαν με το Ν. 1563/85 είχαν ως αποτέλεσμα την υπερκάλυψη της «δημοσιονομικής απορρόφησης» για τους μισθωτούς. Ενδεικτικά αναφέρεται ότι το διαθέσιμο εισόδημα ενός μέσου μισθωτού αυξήθηκε κατά 21,7% (δηλαδή περισσότερο από το προ φορολογίας εισόδημα), έναντι αυξήσεων κατά 22,2% το 1984 και κατά 15,8% το 1983. Το αντίστοιχο πραγματικό διαθέσιμο εισόδημα αυξήθηκε κατά 2,0%, ενώ είχε παρουσιάσει αύξηση 3,1% το 1984 και μείωση 3,7% το 1983.

⁴³ Τράπεζα της Ελλάδος, 1984, σελ. 62

Διάγραμμα 2.6

Αμοιβή εργασίας και κόστος παραγωγής στη βιομηχανία
(εκατοστιαίες μεταβολές έναντι του ίδιου τριμήνου του
προηγούμενου έτους)

Πηγή: Τράπεζα Ελλάδος

Λόγω της αύξησης του προϊόντος ανά μισθωτό, η επιβράδυνση του ρυθμού ανόδου του κόστους εργασίας ανά μονάδα προϊόντος στον αστικό τομέα ήταν περισσότερο σημαντική σε σχέση με την αντίστοιχη των αποδοχών (αύξηση 17,9% το 1985 έναντι 21,9% το 1984 και 16,6% το 1983), ενώ το ποσοστό συμμετοχής των μισθών και ημερομισθίων στο μη γεωργικό ακαθάριστο εγχώριο προϊόν έμεινε αμετάβλητο μεταξύ 1984 και 1985⁴⁴.

Έτος 1986. Σημαντική επιβράδυνση, κατά 7,5 ποσοστιαίες μονάδες περίπου, σημείωσε το 1986 ο ρυθμός ανόδου της μέσης αμοιβής εργασίας σε σχέση με το 1985. Η εξέλιξη αυτή οφείλεται

⁴⁴ Τράπεζα της Ελλάδος, 1985, σελ. 73

στην εφαρμογή της εισοδηματικής πολιτικής για την περίοδο 1986-1987, που περιλαμβάνεται στο σταθεροποιητικό πρόγραμμα το οποίο ανακοινώθηκε τον Οκτώβριο του 1985. Η πολιτική αυτή προέβλεπε τροποποίηση του συστήματος της ΑΤΑ ως εξής: α) αναπροσαρμογή των αποδοχών με βάση την προβλεπόμενη εξέλιξη του δείκτη τιμών καταναλωτή στο επόμενο τετράμηνο, β) αφαίρεση της επίπτωσης του εισαγόμενου πληθωρισμού, γ) μη χορήγηση της ΑΤΑ της 1.1.86 σε μισθωτούς με ακαθάριστες μηνιαίες αποδοχές μεγαλύτερες από 150.000 δρχ. στις 31.12.1985, και δ) διατήρηση των κλιμακίων της ΑΤΑ που ίσχυαν από το 1984. Η νέα εισοδηματική πολιτική έγινε υποχρεωτική για το δημόσιο και τον ιδιωτικό τομέα με την Πράξη Νομοθετικού Περιεχομένου της 18.10.1985 (που κυρώθηκε με το Ν. 1584/1986), που προέβλεπε επιπλέον την απαγόρευση χορήγησης άλλων αυξήσεων πέραν της ΑΤΑ (με μόνη εξαίρεση τις αυξήσεις λόγω προαγωγής ή λόγω μεταβολής της οικογενειακής κατάστασης των μισθωτών).

Σύμφωνα με εκτιμήσεις της Τράπεζας Ελλάδος, οι μέσες ετήσιες προ φορολογίας αποδοχές στον αστικό τομέα της οικονομίας αυξήθηκαν το 1986 κατά 13,2%, ενώ είχαν αυξηθεί κατά 20,8% το 1985 και κατά 23,1% το 1984. Δεδομένου ότι ο δείκτης τιμών καταναλωτή, σε μέσα επίπεδα, αυξήθηκε κατά 23%, οι αποδοχές σε πραγματικούς όρους σημείωσαν μείωση κατά 8% το 1986, έναντι αύξησης κατά 1,3% το 1985 και κατά 3,9% το 1984. Εξάλλου, οι περιορισμένες μεταβολές στη φορολογία εισοδήματος φυσικών προσώπων (Ν. 1591/1986) δεν αντιστάθμισαν πλήρως τη «δημοσιονομική απορρόφηση», με συνέπεια το πραγματικό διαθέσιμο εισόδημα ενός μέσου μισθωτού να μειωθεί κατά 8,9% το 1986, ενώ είχε αυξηθεί κατά 2% το 1985 και κατά 3,1% το 1984.

Εξίσου σημαντική υπήρξε η επιβράδυνση του ρυθμού ανόδου του κόστους εργασίας ανά μονάδα προϊόντος στον αστικό τομέα, το οποίο αυξήθηκε κατά 13% το 1986, έναντι αύξησης κατά 19,3% το 1985 και κατά 21,6% το 1984. Εξάλλου, το ποσοστό συμμετοχής των μισθών και ημερομισθίων (μετά την αφαίρεση του καθαρού εργατικού εισοδήματος από την αλλοδαπή) στο μη γεωργικό ακαθάριστο εγχώριο προϊόν μειώθηκε αισθητά, από 57,9% το 1985 σε 55,7% το 1986⁴⁵.

Έτος 1987. Συνεχίστηκε η εφαρμογή και στο 1987 της εισοδηματικής πολιτικής που είχε αποφασιστεί τον Οκτώβριο 1985 στα πλαίσια του σταθεροποιητικού προγράμματος, με μόνη τροποποίηση την αναπροσαρμογή του πρώτου κλιμακίου υπολογισμού της ΑΤΑ από 50.000 σε 60.000 δραχμές. Το

⁴⁵ Τράπεζα της Ελλάδος, 1986, σελ. 68

αποτέλεσμα ήταν να συνεχιστεί η επιβράδυνση του ρυθμού ανόδου της ονομαστικής αμοιβής εργασίας, που είχε αρχίσει το 1986.

Συγκεκριμένα, σύμφωνα με στοιχεία και εκτιμήσεις των Εθνικών Λογαριασμών, το σύνολο των αμοιβών των εργαζομένων (μισθοί και ημερομίσθια)⁴⁶ αυξήθηκε το 1987 κατά 12%, ενώ είχε αυξηθεί κατά 12,7% το 1986 και κατά 24,6% το 1985. Εξάλλου, το κόστος εργασίας ανά μονάδα προϊόντος στο μη γεωργικό τομέα της οικονομίας αυξήθηκε το 1987 κατά 12%, έναντι 11,2% το 1986 και 20,3% το 1985.² Στην ίδια περίοδο, το ποσοστό συμμετοχής των αμοιβών των εργαζομένων στο μη γεωργικό ακαθάριστο εγχώριο προϊόν μειώθηκε από 58,1% το 1985 σε 54,6% το 1986 και 53,9% το 1987⁴⁷.

Έτος 1988. Το 1988 σημειώθηκε σημαντική επιτάχυνση του ρυθμού ανόδου της αμοιβής της εργασίας, που οφειλόταν στην εισοδηματική πολιτική. Η παραγωγικότητα της εργασίας στο μη αγροτικό τομέα, παρά την αύξηση των επενδύσεων, αυξήθηκε ελαφρά με αποτέλεσμα την επιτάχυνση της ανόδου του κόστους εργασίας ανά μονάδα προϊόντος.

Βασικός άξονας της πολιτικής μισθών το 1988 εξακολούθησε να είναι το σύστημα της ΑΤΑ, με δύο τροποποιήσεις σε σχέση με το 1987: 1) Καταργήθηκε η αφαίρεση της επίπτωσης του εισαγόμενου πληθωρισμού από το πρώτο κλιμάκιο υπολογισμού της ΑΤΑ (δηλαδή για μηνιαίες αποδοχές ή τμήμα τους μέχρι 60.000 δρχ.). 2) Η καταβολή της διαφοράς που προέκυπτε από την απόκλιση μεταξύ του πραγματικού και του προβλεφθέντος πληθωρισμού στο τέλος κάθε τετραμήνου γινόταν μαζί με την ΑΤΑ του επόμενου τετραμήνου. Το σύστημα αυτό εφαρμόστηκε για τους δημόσιους υπαλλήλους, ενώ για τους εργαζόμενους του υπόλοιπου δημόσιου τομέα και του ιδιωτικού τομέα αποτέλεσε κατευθυντήρια γραμμή των συλλογικών διαπραγματεύσεων, οι οποίες αποκαταστάθηκαν μετά τη λήξη της ισχύος (την 31η Δεκεμβρίου 1987) των Πράξεων Νομοθετικού Περιεχομένου που είχαν κυρωθεί με τους νόμους 1584/86 και 1589/86. Συνολικά το 1988 και λόγω (α) της τροποποιημένης εφαρμογής της ΑΤΑ, (β) της καταβολής διορθωτικής αύξησης 4,3% από 1.1.88 για τις αποκλίσεις μεταξύ πραγματικού και προβλεφθέντος πληθωρισμού κατά το 1987, και (γ) της καταβολής πρόσθετων μισθολογικών αυξήσεων 1% έως 5% σε αρκετές κατηγορίες εργαζομένων σύμφωνα με τις ρυθμίσεις των αντίστοιχων συλλογικών

⁴⁶ Στο εθνικολογιστικό μέγεθος «αμοιβές εργαζομένων» περιλαμβάνονται, εκτός από τις αποδοχές των μισθωτών, οι εργοδοτικές ασφαλιστικές εισφορές, οι συντάξεις των δημόσιων υπαλλήλων και το καθαρό εργατικό εισόδημα από την αλλοδαπή. Η μεταβολή του μεγέθους αυτού επηρεάζεται και από τη μεταβολή του αριθμού των απασχολούμενων μισθωτών.

⁴⁷ Τράπεζα της Ελλάδος, 1987, σελ. 70

συμβάσεων, επιταχύνθηκε ο ρυθμός ανόδου της ονομαστικής αμοιβής εργασίας.

Συγκεκριμένα, σύμφωνα με εκτιμήσεις του Υπουργείου Εθνικής Οικονομίας, το σύνολο των αμοιβών των εργαζομένων αυξήθηκε το 1988 κατά 18,5%, ενώ είχε αυξηθεί κατά 12,6% το 1987 και κατά 12,7% το 1986. Στην περίοδο 1985-1988, το ποσοστό συμμετοχής των αμοιβών των εργαζομένων στο μη γεωργικό ακαθάριστο εγχώριο προϊόν μειώθηκε από 58,1% το 1985 σε 54,6% το 1986 και 54,1% το 1987, ενώ αυξήθηκε σε 54,9% το 1988. Προκύπτει επομένως ότι η ελαστικότερη εισοδηματική πολιτική του 1988 επέτρεψε τη μερική αναπλήρωση της απώλειας που υπέστη η αγοραστική δύναμη των αποδοχών των εργαζομένων κατά τη διετία του σταθεροποιητικού προγράμματος. Εξάλλου, το κόστος εργασίας ανά μονάδα προϊόντος στο μη γεωργικό τομέα της οικονομίας² αυξήθηκε το 1988 κατά 15%, έναντι 12,3% το 1987 και 11,2% το 1986. Ειδικότερα, στη μεταποίηση, όπου η ωριαία παραγωγικότητα μειώθηκε, η αύξηση του κόστους εργασίας ανά μονάδα προϊόντος συνέχισε και το 1988 να υπερέχει σημαντικά από την αντίστοιχη μέση αύξηση στις ανταγωνίστριες χώρες (1988: 20% έναντι 1,2%, 1987: 10,5% έναντι 3% και 1986: 13,3% έναντι 2,7%). Η διαφορά μεταξύ των δύο ρυθμών δεν υπερκαλύφθηκε το 1988 από την περιορισμένη μείωση κατά 7%

της μέσης σταθμικής συναλλαγματικής ισοτιμίας της δραχμής, σε αντίθεση με ό,τι είχε συμβεί το 1987 (-11%) και το 1986 (-22,2%). Έτσι, η ανταγωνιστικότητα των ελληνικών προϊόντων, με βάση το σχετικό κόστος εργασίας, ελαττώθηκε το 1988 σε σχέση με το 1987⁴⁸.

Έτος 1989. Το 1989, για δεύτερο κατά σειρά έτος μετά τη λήξη του σταθεροποιητικού προγράμματος, η αμοιβή της εργασίας αυξήθηκε με ρυθμό αισθητά υψηλότερο από τον πληθωρισμό.

Η πολιτική μισθών για το 1989 προσδιορίστηκε με την κοινή υπουργική απόφαση της 19.1.89, που αργότερα κυρώθηκε με το άρθρο 35 του Ν. 1836/89. Σύμφωνα με την απόφαση, εξακολούθησε να ισχύει το σύστημα της ΑΤΑ, αλλά με σημαντικές τροποποιήσεις. Για μηνιαίες αποδοχές ή το τμήμα τους μέχρι 70.000 δρχ. υπολογιζόταν ολόκληρο το ποσοστό της ΑΤΑ, για το τμήμα των αποδοχών από 70.001 μέχρι 100.000 δρχ. το 75% της ΑΤΑ και για το τμήμα των αποδοχών από 100.001 και άνω το 50% της ΑΤΑ. Η επίπτωση του εισαγόμενου πληθωρισμού αφαιρείτο μόνο από το ποσοστό της ΑΤΑ για το τμήμα των αποδοχών πάνω από τις 100.000 δρχ. Ειδικά για το 1989, ήταν υποχρεωτική η καταβολή της ΑΤΑ σε όλους τους μισθωτούς του δημόσιου και του ιδιωτικού τομέα.

Η ΑΤΑ αποτέλεσε το 1989 το κατώτατο όριο αυξήσεων και

⁴⁸ Τράπεζα της Ελλάδος, 1988, σελ. 74

συμπληρώθηκε με τις μεγαλύτερες αυξήσεις που προέκυψαν από τις ελεύθερες συλλογικές διαπραγματεύσεις. Συγκεκριμένα, σε όλες τις συλλογικές συμβάσεις που υπογράφηκαν το 1989, αλλά και σε πολλές διαιτητικές αποφάσεις, προβλεπόταν χορήγηση αυξήσεων πάνω από την ΑΤΑ (είτε απευθείας, είτε μέσω της μερικής ή πλήρους ενσωμάτωσης της ΑΤΑ στις βασικές αποδοχές, είτε μέσω της αύξησης διαφόρων επιδομάτων), που κατά μέσο όρο έφτασαν το 5%. Ειδικότερα, παρατηρούνται τα εξής:

Πρώτο, μετά την άρση (στο τέλος του 1987) των περιορισμών που προβλέπονταν στις Πράξεις Νομοθετικού Περιεχομένου για την εισοδηματική πολιτική, οι συνδικαλιστικές οργανώσεις των μισθωτών επεδίωξαν την αποκατάσταση της αγοραστικής δύναμης των αποδοχών, η οποία —κατά μέσο όρο— είχε μειωθεί κατά 13% στη διετία του σταθεροποιητικού προγράμματος. Ο στόχος αυτός επιτεύχθηκε μερικώς το 1988 και η άσκηση πίεσης συνεχίστηκε και το 1989, οπότε διευκολύνθηκε από τη νομική κατοχύρωση της ΑΤΑ, που ήδη αναφέρθηκε.

Δεύτερο, οι μισθολογικές διεκδικήσεις των συνδικάτων αντιμετωπίστηκαν μάλλον ευνοϊκά στον ιδιωτικό τομέα, η στάση αυτή οφειλόταν στη σημαντική βελτίωση των κερδών από το 1986 και μετά. Στο δημόσιο τομέα, η παρατεταμένη προεκλογική περίοδος επηρέασε την κυβερνητική στάση κατά το αποφασιστικό για τις συλλογικές διαπραγματεύσεις πρώτο εξάμηνο του 1989, αλλά και στους επόμενους μήνες μέχρι τις εκλογές του Νοεμβρίου.

Τρίτο, η εισοδηματική πολιτική για το δημόσιο τομέα απέβλεψε στην ανακοπή της τάσης για μείωση του ανοίγματος μεταξύ ανώτατων και κατώτατων αποδοχών, η οποία οφειλόταν στις σωρευτικές επιπτώσεις της κλιμάκωσης της ΑΤΑ και είχε ως αποτέλεσμα απώλειες αγοραστικής δύναμης για τους υψηλόβαθμους υπαλλήλους αισθητά μεγαλύτερες από το μέσο όρο στην περίοδο 1986-87. Ρυθμίσεις, όπως ο Ν. 1810/88 για την άρση των ανισοτήτων του μισθολογίου των δημόσιων υπαλλήλων, που εφαρμόστηκε στο διάστημα 1988-1989, καθώς και η συλλογική σύμβαση των τραπεζών για το 1989, ενίσχυσαν περισσότερο τη θέση των "υψηλόμισθων" μέσα σε κάθε κατηγορία. Τον ίδιο σκοπό εξυπηρετούσε και η αναπροσαρμογή των κλιμακίων της ΑΤΑ.

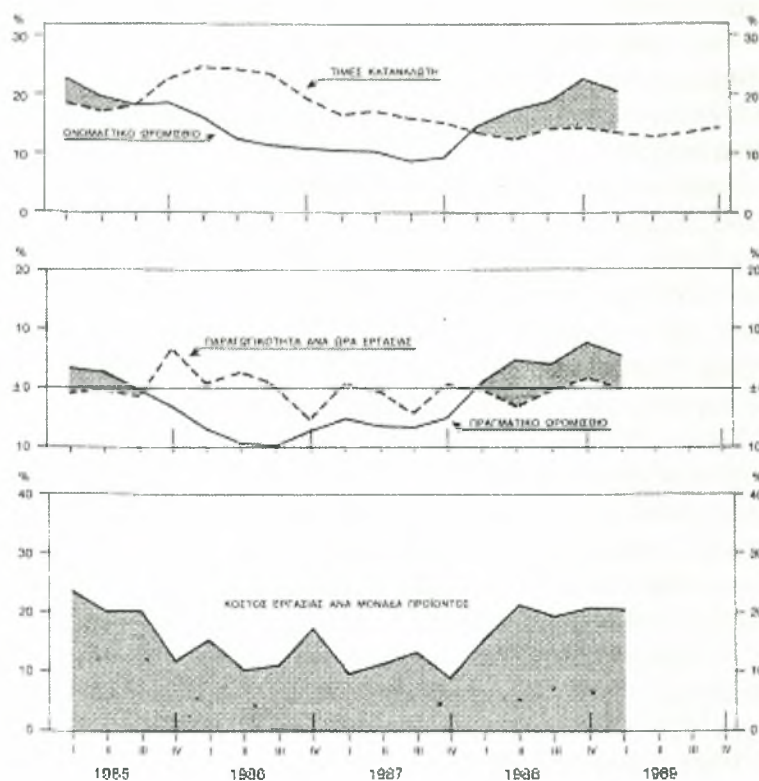
Τέταρτο, στον ιδιωτικό τομέα, η επιδίωξη να σταματήσει ο περιορισμός των μισθολογικών διαφορών είχε γίνει φανερή από το 1988, όταν στη μεταποίηση οι μηνιαίες αποδοχές των υπαλλήλων αυξήθηκαν κατά 26,9%, δηλαδή περισσότερο απ' ό,τι οι εβδομαδιαίες αποδοχές των εργατών (24%). Το ίδιο είχε συμβεί και το 1984-85, μετά δηλαδή την περιοριστική πολιτική μισθών που είχε επιβληθεί νομοθετικά το 1983. Παρατηρείται, επομένως, ότι οι επιπτώσεις της ΑΤΑ στον περιορισμό του διαφορισμού των αποδοχών

αντισταθμίζονται όταν λειτουργεί ο μηχανισμός των διαπραγματεύσεων.

Τέλος, η σχετική σταθερότητα και ασφάλεια της απασχόλησης μονιμότητα των υπαλλήλων στο δημόσιο τομέα, νομοθεσία για τον έλεγχο των ομαδικών απολύσεων και αποζημιώσεις των απολυομένων στον ιδιωτικό τομέα), ενίσχυσε τη διαπραγματευτική θέση των συνδικάτων, ιδιαίτερα στο δημόσιο τομέα.

Διάγραμμα 2.7

**Αμοιβή εργασίας και κόστος παραγωγής στη βιομηχανία
(μεταβολές μέσου επιπέδου τριμήνου έναντι ίδιου τριμήνου
προηγούμενου έτους)(σε ποσοστά %)**

Οι εξελίξεις αυτές αντανακλώνται και στο γεγονός ότι, σύμφωνα με στοιχεία του Υπουργείου Εργασίας, το 1989 υπογράφηκαν 276 συλλογικές συμβάσεις (210 το 1988), ενώ εκδόθηκαν μόνο 111 διαιτητικές αποφάσεις (83 το 1988). Ο μεγαλύτερος αριθμός, την τελευταία διετία, των συλλογικών συμβάσεων έναντι των αποφάσεων υποχρεωτικής διαιτησίας παρατηρείται για πρώτη φορά στην περίοδο μετά το 1974. Με εξαίρεση τα έτη 1976, 1982 και 1985, κατά τα οποία υπερτερούσαν ελαφρά οι συλλογικές συμβάσεις, ο αριθμός των διαιτητικών

αποφάσεων ήταν συνήθως μεγαλύτερος. Η κυριαρχία των συλλογικών συμβάσεων την τελευταία διετία είναι σαφής σε όλα τα επίπεδα ("εθνικές γενικές", "εθνικές ομοιοεπαγγελματικές", "τοπικές ομοιοεπαγγελματικές" και "ειδικές", δηλαδή επιχειρησιακές) και υποδηλώνει ότι το 1988-1989 ήταν κοινή και από τις τρεις πλευρές (συνδικάτα, εργοδοσία, κράτος) η επιλογή της συλλογικής διαπραγμάτευσης ως μέσου επίλυσης των συλλογικών εργασιακών διαφορών.

2.4.5 Συμπεράσματα για την περίοδο 1981-89

Το μερίδιο του συντελεστή εργασίας ως ποσοστό του ΑΕΠ αυξήθηκε την περίοδο 1982-1989, με εξαίρεση τα έτη 1983, 1986, 1987, όπου εφαρμόστηκαν σταθεροποιητικά προγράμματα, κύριο χαρακτηριστικό των οποίων ήταν ο περιορισμός των ονομαστικών μισθολογικών αυξήσεων.

Η αγοραστική δύναμη των χαμηλόμισθων και των μισθωτών γενικότερα, αυξήθηκε την περίοδο 1982-1989 και ως αποτέλεσμα βελτιώθηκε το βιοτικό τους επίπεδο. Στο αποτέλεσμα αυτό συνέδραμε μερικώς και η αύξηση των κοινωνικών παροχών (παιδεία, υγεία, κοινωνική πρόνοια). Οι κοινωνικές παροχές όμως, δεν σημείωσαν σημαντική αύξηση και επιπλέον δεν βελτιώθηκε η ποιότητα των υπηρεσιών στον τομέα αυτό.

Το ουσιαστικό όμως πρόβλημα που δημιουργήθηκε από την αύξηση των πραγματικών μισθών και την αύξηση των κοινωνικών παροχών ήταν ότι αυτές οι αυξήσεις δεν συμβάδισαν με την αύξηση της παραγωγικότητας της εργασίας.

2.5 ΠΟΛΙΤΙΚΟΣ-ΕΚΛΟΓΙΚΟΣ ΚΥΚΛΟΣ 1991-93

2.5.1 Το πολιτικό και οικονομικό περιβάλλον

Στις εκλογές του Ιουνίου του 1989 και στις εκλογές του Νοεμβρίου κανένα πολιτικό κόμμα δεν απέκτησε την απαραίτητη κοινοβουλευτική πλειοψηφία για το σχηματισμό κυβέρνησης. Ως συνέπεια, σχηματίστηκε η οικουμενική κυβέρνηση, με πρωθυπουργό τον πρώην διοικητή της Τράπεζας της Ελλάδος, Ξενοφώντα Ζολώτα, με χρονικό ορίζοντα τις εκλογές του Απριλίου του 1990.

Στις εκλογές του Απριλίου του 1990, η Νέα Δημοκρατία σχημάτισε κυβέρνηση και εφάρμοσε ένα τριετές μεσοπρόθεσμο πρόγραμμα δημοσιονομικής σταθεροποίησης για την περίοδο 1991-1993. Την περίοδο αυτή στον διεθνή και ευρωπαϊκό περίγυρο συμβαίνουν κοσμοϊστορικά γεγονότα που θα επηρεάσουν βαθύτατα την οικονομική πολιτική της χώρας.

Η σπουδαιότερη αναμφίβολα είναι η κατάρρευση του μπλοκ των χωρών του «υπαρκτού σοσιαλισμού», που έδωσε έδαφος στον νεοφιλελευθερισμό και την οικονομία της αγοράς.

Η δεύτερη αφορά τη μεγάλη αλλαγή που συνδέεται με την πόλη του Μάαστριχτ. Εκεί θα πραγματοποιηθεί η τελική φάση των διαπραγματεύσεων για την αναθεώρηση των συνθηκών, στις οποίες στηρίζεται η Ευρωπαϊκή Κοινότητα, που μετασχηματίστηκε σε Ευρωπαϊκή Ένωση (Ε.Ε.) και θα συμφωνηθεί η πορεία προς την «οικονομική και νομισματική ένωση» (ΟΝΕ)⁴⁹.

Πιο συγκεκριμένα, τον Δεκέμβριο του 1991 στη Σύνοδο Κορυφής του Μάαστριχτ προσδιορίστηκαν, μεταξύ άλλων, οι κατευθύνσεις που έπρεπε να ακολουθήσουν οι επιμέρους χώρες της τότε Ευρωπαϊκής Οικονομικής Κοινότητας, ώστε μέχρι το τέλος της δεκαετίας του 1990 να πραγματοποιείται η Ευρωπαϊκή Ενοποίηση. Όσον αφορά, ειδικότερα, τη νομισματική ένωση, που απετέλεσε και το κρίσιμο μέρος του οικονομικού σκέλους της σχετικής Συνθήκης, η τελική καμπή είχε προγραμματισθεί για το 1996, κατά το οποίο το Συμβούλιο Υπουργών Εθνικής Οικονομίας θα συνερχόταν για να αποφασίσει, με ειδική πλειοψηφία, ποιες χώρες ικανοποιούσαν τα κριτήρια σύγκλισης.

Σημειωτέον ότι τα κριτήρια αυτά είχαν ήδη καθορισθεί στη Σύνοδο του Μάαστριχτ και ήταν τα ακόλουθα: (α) Ο ρυθμός πληθωρισμού έπρεπε να μην υπερβαίνει, πέραν της μιάμισης ποσοστιαίας μονάδας, τον μέσο όρο πληθωρισμού στις τρεις κοινοτικές χώρες με την καλύτερη επίδοση ως προς τη σταθερότητα των τιμών, (β) Τα μακροπρόθεσμα επιτόκια πρέπει να μην απέχουν περισσότερο από δύο εκατοστιαίες μονάδες από εκείνα των τριών

⁴⁹ Βλ. σχετικά Π.Καζάκος, 2001, σελ. 437

χωρών με τα χαμηλότερα επιτόκια, (γ) Το έλλειμμα της δημοσιονομικής διαχείρισεως ως ποσοστό του Ακαθάριστου Εγχώριου Προϊόντος έπρεπε να μην υπερβαίνει το 3%. (δ) Το δημόσιο χρέος ως ποσοστό του ΑΕΠ έπρεπε να μην υπερβαίνει το 60% και (ε) Το εθνικό νόμισμα έπρεπε να μην έχει υποτιμηθεί μέσα στα δύο τελευταία έτη και παράλληλα οι διακυμάνσεις του να έχουν παραμείνει μέσα στα στενά όρια του + ή -2,25% του μηχανισμού συναλλαγματικών ισοτιμιών

Για να γίνει αντιληπτή η αυστηρότητα των κριτηρίων αυτών, πρέπει να αναφερθεί ότι, σύμφωνα με εκτιμήσεις που έχουν γίνει βάσει συγκεκριμένων στοιχείων, το 1991 μόνο η Γαλλία και το Λουξεμβούργο τα ικανοποιούσαν όλα εξαρχής. Γι' αυτό, ακριβώς, οι λοιπές ευρωπαϊκές χώρες, μεταξύ των οποίων και η Ελλάς, έσπευσαν αμέσως μετά τη Σύνοδο του Μάαστριχτ να καταρτίσουν Προγράμματα Σύγκλισης, ώστε να μπορέσουν μέσα στα όρια της χρονικής περιόδου που απέμενε να πετύχουν τις μεταβολές εκείνες, που θα τους επέτρεπαν τη συμμετοχή τους στην Οικονομική και Νομισματική Ένωση. Τα κριτήρια της Συνθήκης του Μάαστριχτ έπρεπε να ικανοποιηθούν μέχρι το τέλος του 1996, προκειμένου στη συνέχεια να αποφασισθεί η μετάβαση στο τελικό στάδιο της ΟΝΕ⁵⁰.

Η Ν.Δ.. ανέλαβε τη διαχείριση της ελληνικής οικονομίας σε μια ιδιαίτερα κρίσιμη φάση. Την περίοδο αυτή, το πραγματικό ΑΕΠ παρουσιάζει μηδενικό ρυθμό μεταβολής, ο πληθωρισμός ανέρχεται στο 20%, η ανεργία στο 7%, το έλλειμμα της γενικής κυβέρνησης φτάνει στο 16% του ΑΕΠ, ενώ το έλλειμμα του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών το 4,3% του ΑΕΠ και το δημόσιο χρέος 90,1% του ΑΕΠ.

Το πρόγραμμα οικονομικής προσαρμογής που εφάρμοσε η Ν.Δ. την περίοδο 1991-1993 είχε δύο βασικούς προσανατολισμούς. Πρώτον, η κυβέρνηση επιδίωκε, μέσω της δημοσιονομικής προσαρμογής, την ταχεία αποκλιμάκωση του πληθωρισμού και τη βελτίωση του εύθραυστου ισοζυγίου πληρωμών. Δεύτερον, επιδίωκε τη συγκράτηση του αυξητικού ρυθμού αύξησεως των ονομαστικών μισθών και ημερομισθίων σε όρια συνεπή με την αντιπληθωριστική πολιτική της.

Η εφαρμοζόμενη περιοριστική εισοδηματική πολιτική είχε ως αποτέλεσμα τη μείωση του μεριδίου του συντελεστή εργασία και την αντίστοιχη αύξηση του μεριδίου του συντελεστή κεφάλαιο. Η κυβέρνηση επιχείρησε την εφαρμογή αυστηρών μακροοικονομικών πολιτικών προσαρμογής της ζήτησης μέσω ανακατανομής του πλούτου σε βάρος της εργασίας και σε όφελος του κεφαλαίου.

Σύμφωνα με το νεοφιλελεύθερο μοντέλο οικονομικής πολιτικής, η οικονομική μεγέθυνση μπορεί να επιτευχθεί μόνο μέσω

⁵⁰ Άρθρο του Κ.Γ.Δρακάτου, 2002

του περιορισμού του δημοσίου τομέα και την επέκταση του ιδιωτικού. Ο περιορισμός του δημοσίου τομέα θα συνοδεύεται ταυτόχρονα και από μια αυστηρή εισοδηματική πολιτική με χαμηλό πραγματικό μισθό και κόστος εργασίας έτσι ώστε να επιτευχθεί μια νομισματική σταθερότητα ικανή να ενεργοποιήσει το μηχανισμό απελευθέρωσης της εγχώριας αποταμίευσης. Κάτι τέτοιο θα συνεπάγεται μείωση των πραγματικών επιτοκίων και ταυτόχρονα ανάληψη των ιδιωτικών επενδύσεων. Στην ενεργοποίηση του μηχανισμού αυτού η κυβέρνηση της Νέας Δημοκρατίας υιοθέτησε μια οικονομική στρατηγική, η οποία βασιζόταν στις αποκρατικοποιήσεις και στις διαρθρωτικές αλλαγές στις αγορές. Στο βαθμό που οι πολιτικές αυτές θα υλοποιούνταν, θα διαμορφωνόταν και οι κατάλληλες επιχειρηματικές συνθήκες για αύξηση των επιχειρηματικών κερδών και ανάληψη ιδιωτικών επενδύσεων⁵¹.

Παρά τις φιλοδοξίες του προγράμματος σταθεροποίησης, τα αποτελέσματα ήταν φτωχά. Οι ιδιωτικές επενδύσεις σημείωσαν και για τα τρία έτη αρνητικούς ρυθμούς μεταβολής της τάξης του -10,4% για το 1991, του -2,2% για το 1992 και του -2,6% για το 1993.

Αντίθετα, η γραμμή του ΠΑΣΟΚ βασίστηκε τουλάχιστον για την πρώτη περίοδο 1981-1985, σε διαφορετικές ιδεολογικές παραδοχές και κοινωνικές επιλογές. Προσπάθησε να επιτύχει αύξηση των επενδύσεων χωρίς την υποβάθμιση της αμοιβής εργασίας, προώθηση της ανταγωνιστικότητας των προϊόντων χωρίς συρρίκνωση των κοινωνικών παροχών και όλα αυτά σ' ένα πλαίσιο διευρυνόμενων δικαιωμάτων και ελευθεριών για τους εργαζόμενους.

2.5.2 Η λειτουργική κατανομή του εισοδήματος

Το ποσοστό συμμετοχής των εργαζομένων στο διαθέσιμο εισόδημα μειώθηκε κατά τα έτη 1991-1993. Οι αμοιβές των εργαζομένων ανέρχονταν σε 38,3% το 1989, ενώ στη συνέχεια παρουσιάζουν πτωτική πορεία φτάνοντας στο 34,9% το 1993 αντίστοιχα, το ποσοστό συμμετοχής του εισοδήματος εκτός εργασίας από 58,3% το 1989 αυξήθηκε σε 63,9% το 1993.

Από τον πίνακα 2.5 φαίνεται ότι την περίοδο 1991-1993 πραγματοποιήθηκε ανισοκατανομή του εισοδήματος σε βάρος των μισθωτών-εργαζομένων και σε όφελος όσων το εισόδημα προέρχεται από επιχειρηματική δράση.

⁵¹ Για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με το νεοφιλελεύθερο μοντέλο οικονομικής πολιτικής βλ. Γ. Αλογοσκούφης, 1993, επίσης βλ. Γ. Αλογοσκούφης 1994, επίσης βλ. Τ. Κολλιντζάς και Γ. Μπήτρος, 1992, επίσης βλ. Τ. Κολλιντζάς, 2000.

Πίνακας 2.5

Ποσοστά συμμετοχής βασικών κονδυλίων στο διαθέσιμο εισόδημα 1990-93

Έτος	Αμοιβές εργαζομένων	Πρωτογενής τομέας	Εισόδημα εκτός εργασίας	Τρέχουσες μεταβιβαστικές εισπράξεις	Άμεσοι φόροι	Τρέχουσες μεταβιβαστικές πληρωμές	Ακαθάριστο διαθέσιμο εισόδημα
	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7) = 1+3+ 4 -5- 6
1990	38,7	10,7	59,6	20,3	5,9	12,7	100,0
1991	36,5	11,7	61,3	20,7	6,1	12,4	100,0
1992	34,9	10,0	62,8	20,4	5,9	12,1	100,0
1993	34,9	9,3	63,9	20,7	6,3	13,2	100,0

Πηγή: Εθνικοί Λογαριασμοί. Υπουργείο Οικονομίας και Οικονομικών. 2001

Με βάση τη μονεταριστική ανάλυση της οικονομικής πολιτικής, κεντρικός στόχος της αποτελεί η νομισματική σταθερότητα, η οποία αποτελεί την αναγκαία προϋπόθεση για την άριστη κατανομή των πόρων, τη μείωση της αβεβαιότητας και τη βελτίωση του επενδυτικού κλίματος.

Το σταθεροποιητικό πρόγραμμα του 1991-1993 απέβλεπε ακριβώς σ' αυτό το στόχο. Η Νέα Δημοκρατία έθεσε ως βασική προτεραιότητα το πρόγραμμα δημοσιονομικής εξυγίανσης και νομισματικής σταθερότητας, έτσι ώστε να βελτιωθεί η εικόνα του ισοζυγίου πληρωμών και να μειωθεί ο πληθωρισμός. Οι στόχοι της δημοσιονομικής εξυγίανσης και της νομισματικής σταθερότητας θα επιδιώκονταν με την εφαρμογή αυστηρών μακροοικονομικών πολιτικών, μέσω ανακατανομής του πλούτου σε βάρος της εργασίας.

Ο ρυθμός πληθωρισμού, εάν και μειώθηκε από 20,4% το 1990 σε 19,5% το 1991, σε 15,8% το 1992 και σε 14,4% το 1993, εξακολουθούσε όμως να είναι υψηλότερος από το αντίστοιχο επίπεδο του 1989. Το έλλειμμα του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών ως ποσοστό του ΑΕΠ μειώθηκε από 4,3% το 1990 σε 1,7% το 1991, αυξήθηκε σε 2,1% το 1992 ενώ το 1993 μειώθηκε στο 0,8%. Τέλος, το έλλειμμα της γενικής κυβέρνησης ως ποσοστό του ΑΕΠ διατηρήθηκε σε υψηλά επίπεδα 16,1% για το 1991, σε 11,5% για το 1992 και σε 12,8% για το 1993.

Κατά τη γνώμη μου, η ακολουθούμενη οικονομική πολιτική κατά την περίοδο 1990-1993 ευνόησε την αύξηση των κερδών σε όλους τους τομείς της ελληνικής οικονομίας μέσω της συγκράτησης των αυξήσεων των μισθών. Μέσω αυτής της αναδιανομής του εισοδήματος σε βάρος της εργασίας και υπέρ των κερδών η

οικονομική πολιτική στόχευε, αφενός μεν στην αύξηση των δυνατοτήτων αυτοχρηματοδότησης των επιχειρήσεων αφετέρου δε, στη διαμόρφωση αισιόδοξων προσδοκιών σχετικά με τα μελλοντικά κέρδη.

Ωστόσο, αυτό το θεωρητικό σχήμα που προβλέπει αύξηση των επενδύσεων μέσω αυξήσεων στην κερδοφορία, παραβλέπει ορισμένους άλλους παράγοντες που παρεμβαίνουν στην διαμόρφωση των επενδυτικών αποφάσεων:

- Πρώτον, παραβλέπει τη σημασία της ζήτησης: η οικονομική πολιτική καθήλωσε επί σειρά ετών (1990-1994) την συνολική ζήτηση σε επίπεδα τέτοια που αποθάρρυναν τις επενδύσεις (ιδιαίτερα τις επενδύσεις επέκτασης της παραγωγής).
- Δεύτερον, παραβλέπει τη σημασία των πραγματικών επιτοκίων, τα οποία την περίοδο 1990-1994 διατηρούνται υψηλά και εμφανίζονται ως ένας σημαντικός παράγοντας επιβράδυνσης των παραγωγικών επενδύσεων⁵².

Η ανεπάρκεια του ισχυρισμού που θεωρεί ότι οι επενδύσεις παγίου κεφαλαίου καθορίζονται κυρίως από την κερδοφορία και παραβλέπει τους άλλους παράγοντες, είναι εμφανής στα στατιστικά μεγέθη της ελληνικής οικονομίας. Για την περίοδο 1990-1994. Η κερδοφορία και οι επενδύσεις ακολούθησαν αποκλίνουσα πορεία: η άνοδος της κερδοφορίας δεν μετατράπηκε σε άνοδο των επενδύσεων. Αντιθέτως, από τη στιγμή που η συνολική ζήτηση επιταχύνθηκε και μάλιστα επί σειρά ετών (1995-1998) σε συνδυασμό και με την πτώση των επιτοκίων δημιούργησε προσδοκίες που οδήγησαν τις επενδύσεις παγίου κεφαλαίου σε ανοδική πορεία.

Έτσι, η άνοδος της κερδοφορίας κατά το πρώτο ήμισυ της δεκαετίας του '90, δεν οδήγησε παρά μόνον σε περιορισμένη αύξηση των παραγωγικών επενδύσεων -σε αντίθεση με τις προσδοκίες των φορέων της οικονομικής πολιτικής. Χαρακτηριστική από την άποψη αυτή είναι η περίπτωση της βιομηχανίας (επιχειρήσεις που απασχολούν περισσότερα από 10 άτομα): μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του '80, οι ακαθάριστες επενδύσεις παγίου κεφαλαίου, υπολογισμένες ως ποσοστό της ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας, παρουσίαζαν διακυμάνσεις οι οποίες ακολουθούσαν με κάποια προσέγγιση τις αντίστοιχες μεταβολές της κερδοφορίας (μετρούμενης με την αποδοτικότητα του παγίου κεφαλαίου). Όμως, από το 1985 μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του '90, τα δύο μεγέθη ακολούθησαν αποκλίνουσα πορεία και η στασιμότητα των επενδύσεων δεν είναι δυνατό να ερμηνευθεί με βάση την εξέλιξη της κερδοφορίας, η οποία ακολουθούσε ανοδική πορεία. Αντιθέτως, οι επενδύσεις (ως ποσοστό της προστιθέμενης αξίας) ακολουθούσαν με αρκετά μεγάλη ακρίβεια

⁵² Ιωακείμογλου Η., Αθήνα 1999, σελ. 35

τις μεταβολές της συνολικής ζήτησης, γεγονός που θα μπορούσε να εκληφθεί ως ισχυρή ένδειξη μιας συσχέτισης των επενδύσεων με τις προσδοκίες σχετικά με την εξέλιξη της ζήτησης που απευθύνεται στην βιομηχανία⁵³.

Με βάση τα προηγούμενα συνάγεται ότι το σταθεροποιητικό πρόγραμμα της περιόδου 1991-1993, που βασίστηκε στη φιλοσοφία της αναδιανομής του εισοδήματος σε βάρος των μισθωτών και σε όφελος του κεφαλαίου ώστε να μετατραπούν τα επιχειρηματικά κέρδη σε επενδύσεις, τελικά το μόνο που πέτυχε ήταν η μείωση της ευημερίας των εργαζομένων.

Επομένως, η θεωρία ότι τα αυξημένα κέρδη σημαίνουν αύξηση των επενδύσεων και επομένως αύξηση της απασχόλησης του εργατικού δυναμικού δεν ευσταθεί. Αντίθετα, οι κεφαλαιούχοι πραγματοποιούν επενδύσεις όταν η αναμενόμενη μελλοντική ζήτηση και τα αναμενόμενα μελλοντικά κέρδη είναι υψηλά, όχι όταν τα κέρδη ενός ή περισσότερων ετών είναι υψηλά⁵⁴.

2.5.3 Τα επιχειρηματικά κέρδη

Έτος 1990. Σύμφωνα με προσωρινές εκτιμήσεις της ΕΣΥΕ, οι πρόσοδοι περιουσίας και τα επιχειρηματικά κέρδη στον ιδιωτικό τομέα της οικονομίας αυξήθηκαν το 1990 κατά 31,6%, δηλαδή με ρυθμό ταχύτερο απ' ό,τι το προηγούμενο έτος (17,2%) και υψηλότερο από αυτόν του αγροτικού εισοδήματος (9,3%) και του εισοδήματος από μισθωτή εργασία (20,5%), με αποτέλεσμα το μερίδιο συμμετοχής των προσόδων περιουσίας και επιχειρηματικών κερδών στο εθνικό εισόδημα να αυξηθεί σημαντικά και να φτάσει το 41,7%, μετά τη μικρή πτώση που είχε σημειώσει το 1989.

Η άνοδος του μεγέθους των καθαρών κερδών κατά 25% το 1990 έναντι 41,9% το 1989, σύμφωνα πάντοτε με τις εκτιμήσεις της ICAP, οφείλεται στη διεύρυνση των περιθωρίων καθαρού κέρδους. Οι επιχειρήσεις επέτυχαν τη συγκράτηση του κόστους, και έτσι αντιστάθμισαν την αρνητική επίδραση που είχε στο απόλυτο επίπεδο των κερδών η σημαντική επιβράδυνση του ρυθμού αύξησης της αξίας των πωλήσεων από 25,2% το 1989 σε 16% το 1990. Ο όγκος των πωλήσεων μάλιστα εκτιμάται ότι μειώθηκε κατά 2% το 1990, ενώ είχε αυξηθεί κατά 11,6% το 1989⁵⁵.

Έτος 1991. Οι πρόσοδοι περιουσίας και επιχειρηματικής δράσης ιδιωτών αυξήθηκαν το 1991 κατά 18,4%, δηλαδή με ρυθμό σημαντικά χαμηλότερο απ' ό,τι το 1990 (28,1%), υψηλότερο από εκείνον των μισθών και ημερομισθίων (15,5%) και αισθητά χαμηλό-

⁵³ Ιωακείμογλου Η., Αθήνα 1999, σελ. 36

⁵⁴ Μαριόλης Θ. - Σταμάτης Γ., 1999

⁵⁵ Τράπεζα της Ελλάδος, 1990, σελ. 101-102

τερο από εκείνον του αγροτικού εισοδήματος (29,5%). Σε πραγματικούς όρους το μέγεθος αυτό έμεινε περίπου σταθερό. Η εξέλιξη αυτή αντανακλά το γεγονός ότι οι πρόσοδοι περιουσίας και επιχειρηματικής δράσης συντίθενται από ένα σχετικά μεγάλο αριθμό επιμέρους μεγεθών με έντονες διαφοροποιήσεις και ιδιαιτερότητες σε ό,τι αφορά τη δυνατότητα προσαρμογής τους στην εκάστοτε οικονομική πολιτική και στις άλλες συνθήκες του οικονομικού περιβάλλοντος.

Συγκεκριμένα, η αύξηση των προσόδων περιουσίας και επιχειρηματικής δράσης αποτελεί τη συνισταμένη των μεταβολών, οι οποίες πραγματοποιήθηκαν στις τέσσερις επιμέρους συστατικές κατηγορίες μεγεθών (επιχειρηματικά κέρδη, εισοδήματα ελεύθερων επαγγελματιών, πρόσοδοι περιουσίας και έσοδα από τόκους).

Από τα διαθέσιμα στοιχεία που αφορούν μόνο τα επιχειρηματικά κέρδη, προκύπτει ότι μέσα στο 1991 το μέγεθος αυτό σημείωσε θετική εξέλιξη σε ορισμένους τομείς της οικονομικής δραστηριότητας. Σύμφωνα με τις συνοπτικές λογιστικές καταστάσεις των επιχειρήσεων των οποίων οι μετοχές είναι εισηγμένες στο Χρηματιστήριο Αξιών Αθηνών, τα αποτελέσματα λειτουργίας των επιχειρήσεων αυτών, στον ευρύτερο χρηματοοικονομικό τομέα και στους τομείς της μεταποιητικής βιομηχανίας και του εμπορίου το πρώτο εξάμηνο του 1991, ήταν θετικά και διαμορφώθηκαν σε επίπεδο σημαντικά υψηλότερο από εκείνο της αντίστοιχης περιόδου του προηγούμενου έτους⁵⁶.

Έτος 1992. Σύμφωνα με εκτιμήσεις του Υπουργείου Εθνικής Οικονομίας, οι πρόσοδοι περιουσίας και επιχειρηματικής δράσης ιδιωτών αυξήθηκαν το 1992 κατά 17%, δηλαδή με ρυθμό σημαντικά χαμηλότερο από ό,τι το 1991 (27,1%) και αισθητά υψηλότερο από αυτόν του αγροτικού εισοδήματος (4,8%) και των αμοιβών των εργαζομένων (13,7%), με αποτέλεσμα το μερίδιο συμμετοχής τους στο συνολικό ιδιωτικό εισόδημα να διευρυνθεί σημαντικά για τρίτο κατά σειρά έτος.

Οι εξελίξεις αυτές αποτελούν τη συνισταμένη των μεταβολών που παρατηρήθηκαν στις επιμέρους συστατικές κατηγορίες των προσόδων περιουσίας και επιχειρηματικής δράσης, δηλαδή τα επιχειρηματικά κέρδη, τα εισοδήματα από τόκους, τις προσόδους περιουσίας - κυρίως ενοίκια από οικοδομές — και τα εισοδήματα των αυτοτελώς απασχολούμενων.

Τα διαθέσιμα στοιχεία για τα επιχειρηματικά κέρδη προέρχονται μόνο από τις συνοπτικές λογιστικές καταστάσεις των επιχειρήσεων των οποίων οι μετοχές είναι εισηγμένες στο Χρηματιστήριο Αξιών Αθηνών. Σύμφωνα με αυτές, το πρώτο

⁵⁶ Τράπεζα της Ελλάδος, 1991, σελ. 83

εξάμηνο του 1992 σημειώθηκε έντονη διαφοροποίηση κατά τομέα δραστηριότητας στην εξέλιξη των αποτελεσμάτων λειτουργίας των επιχειρήσεων, σε σύγκριση με την αντίστοιχη περίοδο του 1991⁵⁷.

Έτος 1993. Σύμφωνα με προσωρινές εκτιμήσεις του Υπουργείου Εθνικής Οικονομίας, ο ρυθμός αύξησης των προσόδων περιουσίας και επιχειρηματικής δράσης ιδιωτών παρουσίασε επιτάχυνση το 1993 και ήταν υψηλότερος από τους αντίστοιχους ρυθμούς του πληθωρισμού αλλά και των άλλων εισοδημάτων. Επομένως, το μερίδιο συμμετοχής των προσόδων και κερδών στο συνολικό ιδιωτικό εισόδημα διευρύνθηκε για τέταρτο κατά σειρά έτος.

Από τις συνοπτικές λογιστικές καταστάσεις των επιχειρήσεων, των οποίων οι μετοχές είναι εισηγμένες στο Χρηματιστήριο Αξιών Αθηνών, προκύπτει ότι στους τομείς της παροχής χρηματοοικονομικών υπηρεσιών, της μεταποίησης και του εμπορίου τα αποτελέσματα λειτουργίας των επιχειρήσεων αυτών το πρώτο εξάμηνο του 1993 ήταν θετικά, αλλά μειώθηκαν έναντι της αντίστοιχης περιόδου του προηγούμενου έτους. Αντίθετα, θετικά και με σημαντική αύξηση εμφανίζονται τα αποτελέσματα των επιχειρήσεων του τομέα των κατασκευών⁵⁸.

2.5.4 Η πολιτική μισθών 1990-93

Βασική προτεραιότητα της νέας οικονομικής πολιτικής μετά τον Απρίλιο του 1990 ήταν η εξυγίανση του δημοσίου τομέα, η αποκλιμάκωση του πληθωρισμού και η βελτίωση της εικόνας του ισοζυγίου πληρωμών. Σ' αυτό το πλαίσιο στόχων εφαρμόστηκε ένα μείγμα οικονομικής πολιτικής με χαμηλούς μισθούς, επιδοτήσεις και πριμοδοτήσεις της παραγωγής και των επενδύσεων, φορολογικές ελαφρύνσεις για τα κέρδη και περικοπές ιδιαιτέρως των κοινωνικών δαπανών του δημοσίου.

Τα αποτελέσματα στα πραγματικά μεγέθη της οικονομίας ήταν απογοητευτικά για τους εργαζόμενους την περίοδο 1991-1993 ο μέσος πραγματικός μισθός μειώθηκε κατά 11,4%, ενώ η ανεργία αυξήθηκε από 7,0% το 1990 σε 9,7% το 1993.

Από τον πίνακα 2.6 φαίνεται ότι η μέση πραγματική αμοιβή κατά την περίοδο 1990-1993 μειώθηκε κατά μέσο όρο 3,55% ετησίως. Αντίστοιχα οι κατώτατες πραγματικές αμοιβές μειώθηκαν κατά μέσο όρο 3,25% ετησίως. Η μείωση του πραγματικού εισοδήματος των εργαζομένων ήταν συνεπή με τον νεοφιλελεύθερο στόχο της εισοδηματικής πολιτικής για συγκράτηση της ποσοστιαίας

⁵⁷ Τράπεζα της Ελλάδος, 1992 σελ. 102

⁵⁸ Τράπεζα της Ελλάδος, 1993, σελ. 105-106

αύξησης του ονομαστικού μισθού σε όρια συνεπή με την αντιπληθωριστική πολιτική της.

Πίνακας 2.6

ΒΑΣΙΚΑ ΜΕΓΕΘΗ ΑΜΟΙΒΗΣ ΚΑΙ ΚΟΣΤΟΥΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

1990-93 (Ετήσιες ποσοστιαίες μεταβολές)

Έτη	Μέση ονομαστική αμοιβή	Μέση πραγματική αμοιβή	Παραγωγικότητα -προϊόν/ απασχολούμενο	Κόστος εργασίας /μονάδα προϊόντος	Κατώτατες αποδοχές ανειδίκευτων εργατών μεταβολή %	
					ονομαστική	πραγματική
1990	17,9	-2,2	-1,3	19,5	17,1	-2,7
1991	15,4	-3,7	5,6	9,3	14,4	-4,3
1992	10,2	-3,8	-1	11,3	11,3	-3,9
1993	8,6	-4,5	-2,5	10,7	12,0	-2,1

Πηγή: ΕΣΥΕ, Υπουργείο Οικονομίας και Οικονομικών, Τράπεζα της Ελλάδος

Έτος 1990. Η πολιτική μισθών για το 1990 αρχικά καθορίστηκε από την Οικουμενική Κυβέρνηση με την κοινή υπουργική απόφαση της 12ης Ιανουαρίου 1990 που αργότερα κυρώθηκε με το άρθρο 1 του Ν.1874/90. Η απόφαση προέβλεπε χορήγηση της ΑΤΑ των τριών τετραμήνων του 1990 σε όλους τους μισθωτούς του δημοσίου και του ιδιωτικού τομέα ως εξής: για μηνιαίες αποδοχές ή το τμήμα τους μέχρι 130.000 δρχ. θα ελαμβάνετο υπόψη ολόκληρο το ποσοστό του πληθωρισμού, ενώ για το τμήμα των αποδοχών από 130.001 δρχ. και άνω θα ελαμβάνετο υπόψη το 75% του πληθωρισμού, από το οποίο θα αφαιρείτο η επίπτωση του εισαγόμενου πληθωρισμού. Η ίδια απόφαση καθόρισε ΑΤΑ 5,8% για το πρώτο τετράμηνο του 1990. Επομένως, όπως και το 1989, η ΑΤΑ θα αποτελούσε το ελάχιστο όριο των αυξήσεων των αποδοχών το 1990, ενώ οι μισθολογικές ρυθμίσεις των συλλογικών συμβάσεων θα μπορούσαν να προβλέπουν επιπλέον αυξήσεις. Υπό το καθεστώς αυτό, κατά το πρώτο τετράμηνο του έτους υπογράφηκαν συλλογικές συμβάσεις που προέβλεπαν πρόσθετες (πέρα από την ΑΤΑ) αυξήσεις της τάξεως του 2,5%-3,5% για το προσωπικό των κυριότερων δημοσίων επιχειρήσεων και των τραπεζών και της τάξεως του 2% για τους ανειδίκευτους εργατοϋπαλλήλους και ορισμένες άλλες κατηγορίες μισθωτών του ιδιωτικού τομέα. Επίσης, με υπουργική απόφαση χορηγήθηκε πρόσθετη αύξηση 2,5% στους δημόσιους υπαλλήλους.

Μετά τις εκλογές του Απριλίου, η νέα Κυβέρνηση αποφάσισε να τροποποιήσει την πολιτική μισθών. Σύμφωνα με τα άρθρα 20-23 του Ν. 1884/90, για τους μισθωτούς του ευρύτερου δημόσιου τομέα (Δημόσιο, ΔΕΚΟ, Τράπεζες, κ.λπ.) από την ΑΤΑ του δεύτερου

τετραμήνου αφαιρέθηκε η επίπτωση στο δείκτη τιμών καταναλωτή των αυξήσεων της έμμεσης φορολογίας και των τιμολογίων των ΔΕΚΟ που αποφασίστηκαν τον Απρίλιο. Στην ΑΤΑ αυτή συμψηφίστηκε ποσοστό 2,5% από τις χορηγηθείσες καθ' οιονδήποτε τρόπο αυξήσεις πέραν της ΑΤΑ του πρώτου τετραμήνου 1990. Σύμφωνα με τις ρυθμίσεις αυτές, η ΑΤΑ που ορίστηκε για το δεύτερο τετράμηνο ήταν μηδενική για τους εργαζόμενους του δημόσιου τομέα, ενώ για τους μισθωτούς του ιδιωτικού τομέα αποφασίστηκε ότι οι αυξήσεις που επρόκειτο να δοθούν για το δεύτερο τετράμηνο θα προσδιορίζοντα με συμπληρωματική Εθνική Γενική Συλλογική Σύμβαση Εργασίας. Τέτοια σύμβαση τελικά δεν υπογράφηκε σε "εθνικό γενικό" επίπεδο. Ωστόσο, σε κλαδικό επίπεδο, οι περισσότερες συλλογικές συμβάσεις που υπογράφηκαν από τον Ιούλιο και μετά προέβλεπαν αύξηση 2,3% για το δεύτερο τετράμηνο, ενώ ο Σύνδεσμος Ελληνικών Βιομηχανιών συνέστησε στις επιχειρήσεις-μέλη του να χορηγήσουν μονομερώς τέτοιες αυξήσεις.

Από τα παραπάνω προκύπτει ότι, ενώ στην αρχή του 1990 η πολιτική μισθών επεδίωκε κυρίως τη διασφάλιση και τη βελτίωση της αγοραστικής δύναμης των αποδοχών όλων των μισθωτών και την αποκατάσταση των μισθολογικών διαφορών (μέσω της σημαντικής αναπροσαρμογής των κλιμακίων υπολογισμού της ΑΤΑ) από τον Απρίλιο και μετά βασική επιδίωξη ήταν η μείωση του ελλείμματος του δημόσιου τομέα και η αποκλιμάκωση του πληθωρισμού⁵⁹.

Έτος 1991. Σημαντική επιβράδυνση, ιδιαίτερα στο δημόσιο τομέα, σημείωσε το 1991 ο ρυθμός ανόδου των ονομαστικών αποδοχών σε σύγκριση με την αμέσως προηγούμενη τριετία. Η εξέλιξη αυτή, σε συνδυασμό με την αύξηση της παραγωγικότητας, συνέβαλε στην επιβράδυνση του ρυθμού αύξησης του κόστους εργασίας ανά μονάδα προϊόντος. Επιδίωξη της εισοδηματικής πολιτικής για το 1991 ήταν η συγκράτηση της αύξησης των μισθών και ημερομισθίων σε όρια συνεπή με το στόχο που είχε τεθεί για τη μείωση του πληθωρισμού. Σημαντικά βήματα προς την κατεύθυνση αυτή ήταν η κατάργηση από τον Ιανουάριο του 1991 του συστήματος της ΑΤΑ (που, με διαδοχικές τροποποιήσεις, ίσχυε στην περίοδο 1982-1990) και ο καθορισμός ποσοστών αύξησης των αποδοχών των δημοσίων υπαλλήλων, τα οποία ήταν αισθητά χαμηλότερα από τον προβλεπόμενο ρυθμό πληθωρισμού.

Ειδικότερα, χορηγήθηκαν αυξήσεις 4% από 1.1.1991 και 4% από 1.7.1991 στις συνολικές τακτικές αποδοχές των υπαλλήλων του Δημοσίου, των νομικών προσώπων δημοσίου δικαίου και των οργανισμών τοπικής αυτοδιοίκησης, ενώ αποφασίστηκε ότι οι ίδιες αυξήσεις θα χορηγούνταν και στους μισθωτούς του ευρύτερου

⁵⁹ Τράπεζα της Ελλάδος, 1990

δημόσιου τομέα "μέσω της διαδικασίας των συλλογικών συμβάσεων εργασίας". Για τον ιδιωτικό τομέα, η κυβερνητική κατεύθυνση προς τους κοινωνικούς εταίρους ήταν να αποδεχθούν ανάλογες μισθολογικές αυξήσεις. Συγχρόνως, είχε ανακοινωθεί από την Κυβέρνηση και την Τράπεζα της Ελλάδος ότι τόσο η νομισματική πολιτική όσο και η συναλλαγματική πολιτική δεν επρόκειτο να στηρίξουν αυξήσεις μισθών που δεν θα ήταν συνεπείς με τη διαδικασία αποκλιμάκωσης του πληθωρισμού⁶⁰.

Έτος 1992. Περαιτέρω επιβράδυνση σημείωσε το 1992 ο ρυθμός αύξησης των ονομαστικών αποδοχών των εργαζομένων και του κόστους εργασίας ανά μονάδα προϊόντος, ως αποτέλεσμα της ακολουθούμενης σταθεροποιητικής πολιτικής. Ειδικότερα, η εισοδηματική πολιτική ήταν περισσότερο περιοριστική από ό,τι το 1991 και προέβλεπε ότι κατά τη διάρκεια του 1992 δεν χορηγήθηκαν άλλες αυξήσεις στους μισθωτούς του δημόσιου τομέα, εκτός από αυτές που συνδέονται με τη μεταβολή της οικογενειακής κατάστασης ή την υπηρεσιακή εξέλιξη βάσει των διατάξεων που ήδη ίσχυαν και, ειδικά για τους δημοσίους υπαλλήλους, με τη γενίκευση της χορήγησης του επιδόματος των 18.000 δραχμών. Επιπλέον, για τις κυριότερες δημόσιες επιχειρήσεις και οργανισμούς, καθορίστηκαν με υπουργικές αποφάσεις ανώτατα όρια των δαπανών μισθοδοσίας. Για τον ιδιωτικό τομέα, η κυβέρνηση διατύπωσε την προσδοκία ότι οι μισθολογικές αυξήσεις θα είναι συγκρατημένες και θα κινηθούν στα πλαίσια που προβλέπονται από τις διετείς συλλογικές συμβάσεις που είχαν υπογραφεί το 1991⁶¹.

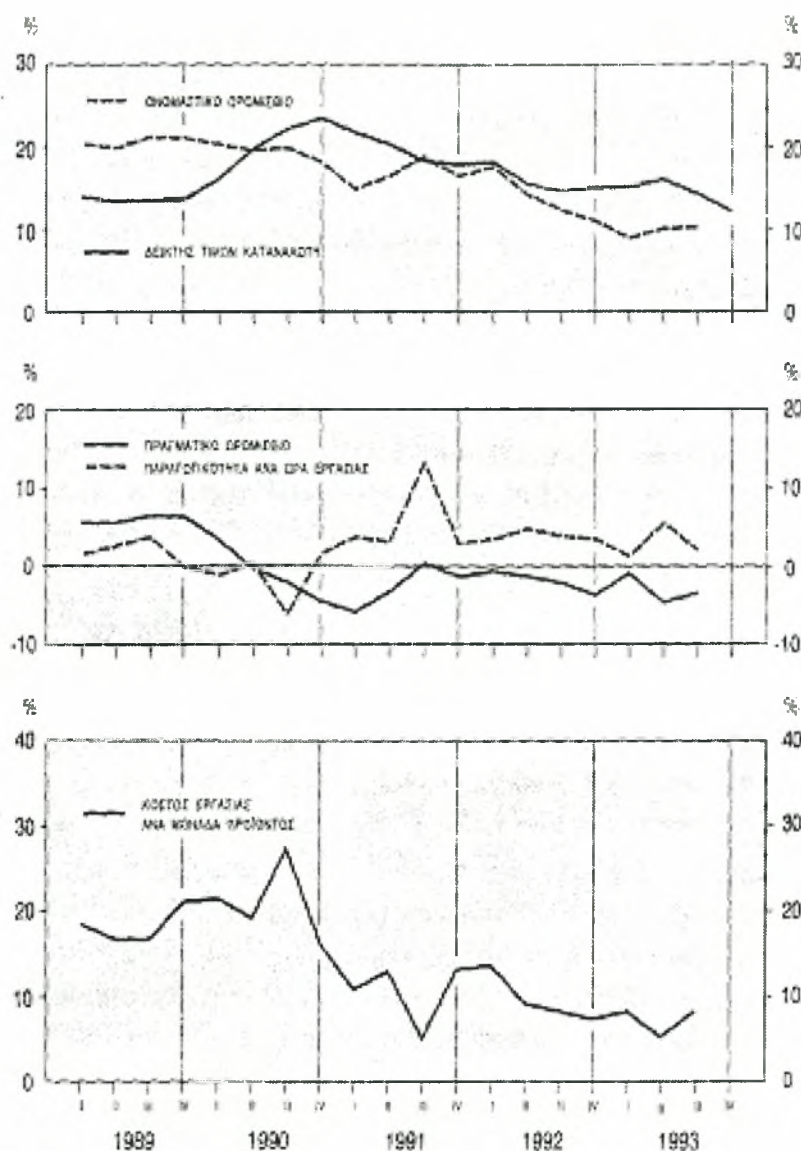
Η εξέλιξη στην ονομαστική αμοιβή της εργασίας προσδιορίστηκε κυρίως από τους νόμους 2025/92 και 2019/92 για το δημόσιο τομέα και από τις συλλογικές συμβάσεις που υπογράφηκαν από εκπροσώπους, των εργατικών και εργοδοτικών οργανώσεων για τον ιδιωτικό τομέα.

Ειδικότερα με το Ν. 2025/92 απαγορεύτηκε για το 1992 η χορήγηση πάσης φύσεως αυξήσεων στους μισθωτούς του δημοσίου τομέα εκτός από τις αυξήσεις που οφείλονται σε μεταβολές της οικογενειακής κατάστασης ή την υπηρεσιακή εξέλιξη (ωρίμανση) των εργαζόμενων.

⁶⁰ Τράπεζα Ελλάδος, 1992

⁶¹ Τράπεζα Ελλάδος, 1993

Διάγραμμα 2.8

Πηγή: Τράπεζα Ελλάδος

Αναφορικά με τον ιδιωτικό τομέα παρατηρείται ότι οι αμοιβές για το 1992, αυξήθηκαν με βάση αφενός τις ετήσιες συλλογικές συμβάσεις που υπογράφηκαν στις αρχές του 1992 και αφετέρου τις συμβάσεις διετούς διάρκειας που υπογράφηκαν το 1991. Τέτοια διετούς διάρκειας συλλογική σύμβαση ήταν και η Εθνική Συλλογική Σύμβαση Εργασίας 1991-1992 που υπογράφηκε από εκπροσώπους

της ΓΣΕΕ και των εργοδοτικών οργανώσεων και αφορά τις κατώτατες αποδοχές των εργαζομένων. Με βάση τη σύμβαση αυτή χορηγήθηκε αύξηση 5,4% για το πρώτο εξάμηνο και 4% για το δεύτερο εξάμηνο του 1992. Επίσης στο ίδιο έτος δόθηκε και μια πρόσθετη διορθωτική αύξηση 0,8% από το έτος 1991. Από την επεξεργασία των στοιχείων των συλλογικών συμβάσεων η Τράπεζα της Ελλάδος εκτιμά ότι η μέση ετήσια αύξηση των κατώτατων μισθών και ημερομισθίων το 1992 έφτασε το 12,0% (έναντι 15,0% του 1991) ενώ σε κλαδικό ή ομοιοεπαγγελματικό επίπεδο οι αυξήσεις ήταν υψηλότερες κατά μισή ποσοστιαία μονάδα.

Συνεκτιμώντας όμως και τα στατιστικά στοιχεία της ΕΣΥΕ για την αύξηση των αποδοχών κατά το πρώτο εξάμηνο του 1992 συμπεραίνεται ότι οι πραγματικές χορηγηθείσες αυξήσεις στον ιδιωτικό τομέα το 1992 έφτασαν το 13,5% έναντι περίπου 16% του 1991. Δεδομένου ότι το μέσο επίπεδο του Δείκτη Τιμών Καταναλωτή αυξήθηκε κατά 15,9% το 1992 οι παραπάνω αυξήσεις σημαίνουν ότι οι μέσες προ φορολογίας αποδοχές μειώθηκαν σε πραγματικούς όρους κατά 2,4% έναντι μείωσης 3,8% του 1991⁶².

Έτος 1993. Η επιβράδυνση των ρυθμών αύξησης των ονομαστικών αποδοχών και του κόστους εργασίας που είχε αρχίσει το 1991 δεν συνεχίστηκε το 1993, παρά την περιοριστική εισοδηματική πολιτική που αρχικά ανακοινώθηκε και ακολουθήθηκε. Το γεγονός αυτό οφείλεται κυρίως στις αποκλίσεις που σημειώθηκαν στο δημόσιο τομέα εξαιτίας του εκλογικού κύκλου, καθώς και στην επιβάρυνση του κόστους εργασίας από τις νέες ρυθμίσεις για την κοινωνική ασφάλιση. Πάντως, ο ρυθμός αύξησης των ονομαστικών αποδοχών παρέμεινε χαμηλότερος από τον πληθωρισμό για τρίτο κατά σειρά έτος. Συγκεκριμένα, εκτιμάται ότι το 1993, στο μη γεωργικό τομέα της οικονομίας, οι μέσες ακαθάριστες προ φορολογίας αποδοχές αυξήθηκαν κατά 13% περίπου (έναντι αύξησης κατά 11,5-12% το 1992) και οι συνολικές "αμοιβές των εργαζομένων κατά 13-13,5% (έναντι αύξησης κατά 10,5-11% περίπου το 1992), ενώ μεγαλύτερη ήταν η επιτάχυνση του ρυθμού αύξησης του κόστους εργασίας ανά μονάδα προϊόντος (από 9,5% περίπου το 1992 σε 13% περίπου το 1993). Ωστόσο, ενώ σε πραγματικούς όρους η μείωση των ακαθάριστων προ φορολογίας αποδοχών ήταν μικρή (1% περίπου), η αντίστοιχη μείωση του μέσου διαθέσιμου εισοδήματος των μισθωτών ήταν αισθητή (ενδέχεται να έφθασε το 6,5-7%, σύμφωνα με μία κατά προσέγγιση εκτίμηση). Η διαφοροποίηση αυτή ήταν αποτέλεσμα της αύξησης των εργατικών ασφαλιστικών εισφορών καθώς και της δημοσιονομικής απορρόφησης.

Επομένως, από την πλευρά του κόστους, οι ανωτέρω εξελίξεις

⁶² Επιλογή, 1993, σελ. 34

εμπόδισαν την ταχεία αποκλιμάκωση του πληθωρισμού. Από την πλευρά της ζήτησης, ωστόσο, έδρασαν αντιπληθωριστικά, εφόσον συνέβαλαν στη χαλαρότητα της καταναλωτικής ζήτησης. Εξάλλου, πρέπει να ληφθεί υπόψη και η άμεση συμβολή της αύξησης των εισφορών (εργατικών και εργοδοτικών) στη βελτίωση των αποτελεσμάτων των οργανισμών κοινωνικής ασφάλισης, χωρίς την οποία η αύξηση των καθαρών δανειακών αναγκών του δημόσιου τομέα θα ήταν μεγαλύτερη και οι πληθωριστικές πιέσεις εντονότερες.

Αναλυτικότερα, η εισοδηματική πολιτική προέβλεπε για τους δημόσιους υπαλλήλους αύξηση των τακτικών αποδοχών κατά 4% από 1.1.1993 και διπλασιασμό των οικογενειακών επιδομάτων από 1.7.1993, ενώ για τους εργαζόμενους στις κυριότερες δημόσιες επιχειρήσεις και οργανισμούς ανακοινώθηκε ότι η συλλογική διαπραγμάτευση θα έπρεπε να κινηθεί μέσα στα πλαίσια των υπουργικών αποφάσεων που καθόριζαν ανώτατα όρια δαπανών προσωπικού. Τέλος, για τον ιδιωτικό τομέα και τις τράπεζες δηλώθηκε ότι θα ισχύσουν οι ελεύθερες διαπραγματεύσεις, αλλά η κυβέρνηση κάλεσε τους κοινωνικούς εταίρους να λάβουν υπόψη τους το στόχο για περαιτέρω αποκλιμάκωση του πληθωρισμού. Ωστόσο, κατά το πρώτο εξάμηνο του έτους ανακοινώθηκαν πρόσθετες ρυθμίσεις για ορισμένες κατηγορίες δημόσιων υπαλλήλων, ενώ σε ορισμένες σημαντικές δημόσιες επιχειρήσεις υπογράφηκαν στην αμέσως προεκλογική περίοδο συλλογικές συμβάσεις, από τις οποίες προέκυψε υπέρβαση του ανώτατου ορίου δαπανών. Αντίθετα, στον ιδιωτικό τομέα, οι συμβατικές αποδοχές αυξήθηκαν με τον ίδιο περίπου ρυθμό όπως και το 1992, ενώ οι πράγματι καταβαλλόμενες αποδοχές αυξήθηκαν με ελαφρά χαμηλότερο ρυθμό, λόγω της καθυστέρησης που παρατηρήθηκε στην υπογραφή των συλλογικών συμβάσεων⁶³.

2.5.5 Συμπεράσματα για την περίοδο 1990-93

Οι οικονομικές εξελίξεις στον πραγματικό τομέα της οικονομίας δείχνουν ότι η οικονομική πολιτική που εφάρμοσε η Ν.Δ. κατά τη διάρκεια 1990-1993 είχαν σημαντικό πραγματικό κόστος για τους μισθωτούς. Ο μέσος πραγματικός μισθός μειώθηκε την περίοδο αυτή κατά 11,4% με συνέπεια να οξυνθεί η οικονομική ανισότητα και τα φαινόμενα φτώχειας στην ελληνική οικονομία.

Η αναδιανεμητική πολιτική σε βάρος της εργασίας ασκήθηκε με σκοπό τη μείωση του κόστους εργασίας, τη συνεπαγόμενη αύξηση των κερδών και την τελική αύξηση των επενδύσεων.

⁶³ Τράπεζα Ελλάδος, 1994

Σε αντίθεση με τις προσδοκίες των φορέων της οικονομικής πολιτικής, η άνοδος της κερδοφορίας κατά την περίοδο 1990-1993 δεν οδήγησε σε αύξηση των παραγωγικών επενδύσεων. Αυτό συνέβη γιατί οι επιχειρηματίες πραγματοποιούν επενδύσεις όταν η αναμενόμενη μελλοντική ζήτηση και τα αναμενόμενα μελλοντικά κέρδη είναι υψηλά, όχι όταν τα κέρδη ενός ή περισσότερων ετών είναι υψηλά.

Η πολιτική μισθών κατά τη διάρκεια 1990-1993 χαρακτηρίστηκε από την κατάργηση του συστήματος της Α.Τ.Α. τον Ιανουάριο του 1991, ενώ ο προσδιορισμός των αποδοχών των εργαζομένων του ιδιωτικού και του ευρύτερου δημόσιου τομέα είναι πλέον αντικείμενο συλλογικών διαπραγματεύσεων. Σκοπός αυτών των μέτρων ήταν η συμπίεση του κόστους εργασίας και κατ' επέκταση του εισοδήματος των μισθωτών. Κάτι τέτοιο ήταν σύμφωνο με τις επιταγές της Συνόδου του Μάαστριχτ, οι οποίες απέβλεπαν σε χαμηλό πληθωρισμό και σε περιορισμό του ελλείμματος της δημοσιονομικής διαχείρισης.

2.6 ΠΟΛΙΤΙΚΟΣ-ΕΚΛΟΓΙΚΟΣ ΚΥΚΛΟΣ 1993-96

2.6.1 Το πολιτικό-οικονομικό περιβάλλον

Στις εκλογές του Οκτωβρίου του 1993, νικητής αναδείχθηκε το ΠΑΣΟΚ υπό την ηγεσία του Ανδρέα Παπανδρέου. Η αλλαγή κυβερνητικού κόμματος ανοίγει μια νέα περίοδο που διαδέχεται την προηγούμενη, κατά τη διάρκεια της οποίας εφαρμόστηκε πρόγραμμα που εξέφραζε τη διεθνή τάση προς τις ελεύθερες αγορές και τον ανταγωνισμό, γενικευμένη σε όλον τον κόσμο σχεδόν μετά την κατάρρευση των συστημάτων των χωρών του υπαρκτού σοσιαλισμού. Ο προσανατολισμός αυτός άλλωστε ανταποκρινόταν προς τις υποχρεώσεις της χώρας ως μέλους της Ευρωπαϊκής Κοινότητας. Εκτός από τις διαρθρωτικές ρυθμίσεις που επέβαλλε η προσαρμογή προς το κοινοτικό καθεστώς, τους φορείς της ελληνικής οικονομικής πολιτικής δέσμευαν και οι ανάγκες προώθησης της συγκλίσεως των οικονομιών όπως είχαν καθοριστεί με τη συμφωνία του Μάαστριχτ, που στην ουσία σήμαινε εξυγίανση του δημόσιου τομέα ιδίως, τα μεγάλα ελλείμματα του οποίου τροφοδοτούν τον πληθωρισμό και συνεπάγονται υπερχρέωση.

Το 1994 ως επίτευγμα της προηγούμενης αντιπληθωριστικής πολιτικής (του 1991-1993) εμφανιζόταν η πτωτική τάση του πληθωρισμού, ενώ ευνοϊκή πλευρά της εξελίξεως αποτελούσε και η βελτίωση του ισοζυγίου πληρωμών. Επίσης, το διεθνές περιβάλλον είχε βελτιωθεί αρκετά στις αρχές του ίδιου έτους. Η τριετής ύφεση, που ταλάνιζε τις ευρωπαϊκές οικονομίες και που επηρέασε

αναπόφευκτα και την ελληνική οικονομία, είχε φτάσει στο τέλος της⁶⁴. Τα σημάδια ανάκαμψης ήταν εμφανή σε όλα τα μακροοικονομικά μεγέθη των ευρωπαϊκών οικονομιών. Η ελληνική οικονομία το 1994 είχε πολύ περιορισμένα χρονικά περιθώρια για να πετύχει την αναγκαία οικονομική διαρθρωτική και θεσμική προσαρμογή της και να ικανοποιήσει τα κριτήρια που έθετε η συνθήκη του Μάαστριχτ.

Η ελληνική οικονομία εισέρχεται στο 1994 υπό συνθήκες που διαμορφώθηκαν στο διάστημα της προηγούμενης δεκατετραετίας, κατά την οποία η χώρα, ενταγμένη στην ΕΟΚ απολάμβανε σημαντικότερη χρηματοδοτική ενίσχυση και δεσμευόταν από υποχρεώσεις βαθμιαίας προσαρμογής στο ρυθμιστικό της καθεστώ. Αυτές οι υποχρεώσεις, μετά τη διεύρυνση της κοινότητας υπό το νέο τίτλο "Ευρωπαϊκή Ένωση" και τη θέσπιση προθεσμίας "σύγκλισης" με τελικό στόχο τη νομισματική ενοποίηση, προσέλαβαν έντονα πιεστικό χαρακτήρα.

Το ερώτημα που ετίθετο σ' αυτή τη χρονική συγκυρία ήταν το εξής: θα πετύχαινε η ελληνική οικονομία να ανταποκριθεί σ' αυτούς τους επιβεβλημένους όρους; Με άλλα λόγια θα επιτύγχανε η ελληνική οικονομία την ονομαστική όσο και την πραγματική σύγκλιση με τις άλλες οικονομίες της Ευρωπαϊκής Ένωσης;

Η έννοια της ονομαστικής σύγκλισης είναι τελείως διαφορετική από την πραγματική σύγκλιση. Στόχος της ονομαστικής σύγκλισης ήταν η προσαρμογή των δημοσιονομικών ελλειμμάτων, του πληθωρισμού, των ονομαστικών επιτοκίων και του δημόσιου χρέους στα επίπεδα που προέβλεπε η συνθήκη του Μάαστριχτ. Αντίθετα, στόχος της πραγματικής σύγκλισης ήταν η αύξηση της παραγωγικότητας και του βιοτικού επιπέδου ώστε η ελληνική οικονομία να προσεγγίσει τις υπόλοιπες χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Οι σημαντικές αποκλίσεις που εκδηλώθηκαν το 1993 σε βασικά μεγέθη της οικονομίας από τους στόχους του προϋπολογισμού και του προγράμματος σύγκλισης 1993-1998 κατέστησαν αναγκαία για τη νέα κυβέρνηση την αναθεώρηση του προγράμματος προκειμένου να ληφθούν υπόψη τα νέα δεδομένα της οικονομίας και να προσδιοριστούν τα μέσα πολιτικής που θα στήριζαν την προσπάθεια προσαρμογής.

Το 1994 καταρτίστηκε το Πρόγραμμα Σύγκλισης 1994-1998, το οποίο απέβλεπε στην επίτευξη της αναγκαίας προσαρμογής της Ελληνικής Οικονομίας αλλά και στη δημιουργία συνθηκών που να επιτρέπουν τη συμμετοχή της Ελλάδας στην Ευρωπαϊκή Οικονομική και Νομισματική Ένωση το 1999.

⁶⁴ Καζάκος Π., 2001, σελ. 480-481

Ο σημαντικότερος ανασταλτικός παράγοντας για τη σταθεροποίηση της οικονομίας και την εκμετάλλευση των ευνοϊκών προοπτικών ανάπτυξης ήταν το δημοσιονομικό πρόβλημα. Η αντιμετώπισή του αποτελούσε προϋπόθεση για την επίτευξη υψηλών και διατηρήσιμων ρυθμών ανάπτυξης μεσοπρόθεσμα. Η δημοσιονομική πολιτική της κυβέρνησης, όπως αυτή εκφράστηκε κυρίως μέσα από τους φορολογικούς νόμους, την περιστολή των μη επενδυτικών δαπανών, τη σχεδιαζόμενη ριζική αλλαγή του τρόπου κατάρτισης του Προϋπολογισμού, αλλά και από τις ευνοϊκές επιπτώσεις στα κρατικά έσοδα από την εισαγωγή μετοχών Δημοσίων Επιχειρήσεων στο Χρηματιστήριο, στόχευε στην προσαρμογή της ελληνικής οικονομίας στους δημοσιονομικούς όρους της Συνθήκης του Μάαστριχτ μέσα στην επόμενη τετραετία. Σύμφωνα με το Πρόγραμμα Σύγκλισης, το δημοσιονομικό έλλειμμα θα ήταν χαμηλότερο του 3% του ΑΕΠ το 1998, ενώ το δημόσιο χρέος ως ποσοστό του ΑΕΠ αναμένεται ότι θα είχε σταθεροποιηθεί ήδη από το 1996. Παράλληλα, τόσο ο πληθωρισμός όσο και τα επιτόκια προβλέπονταν να βρίσκονται πολύ κοντά στα αντίστοιχα κριτήρια σύγκλισης από το 1997⁶⁵.

Δεύτερη βασική επιδίωξη του προγράμματος ήταν η ταχεία αποκλιμάκωση του πληθωρισμού. Ο ρυθμός μεταβολής του αποπληθωριστή της ιδιωτικής κατανάλωσης προβλέπονταν να διαμορφωθεί στο 6,1% το 1996, υποχωρώντας οκτώ σχεδόν μονάδες σε σχέση με το 1993. Η αποκλιμάκωση του πληθωρισμού θα ήταν αποτέλεσμα τόσο της περιοριστικής δημοσιονομικής, νομισματικής και συναλλαγματικής πολιτικής κατά τη διάρκεια του Προγράμματος, όσο και της επίτευξης συναινετικών σχέσεων μεταξύ των κοινωνικών εταίρων που θα επέτρεπε αυξήσεις μισθών μέσα στα όρια αντοχής της οικονομίας. Οι συναινετικές αυτές σχέσεις, που ήδη αντανακλούνταν στην υπογραφή διετούς συλλογικής σύμβασης εργασίας, στηρίζονταν, μεταξύ άλλων, και στις πρωτοβουλίες της Πολιτείας για αύξηση της απασχόλησης μέσω της αναβάθμισης της ποιότητας του ανθρώπινου δυναμικού, της ενίσχυσης των μικρομεσαίων επιχειρήσεων, και της παροχής κινήτρων για επιμόρφωση και μετεγκατάσταση ανέργων.

Κατά τη διάρκεια του Προγράμματος Σύγκλισης προβλέπονταν ότι οι ονομαστικοί μισθοί θα αυξάνονται με ρυθμό που θα κάλυπτε την αύξηση του πληθωρισμού, θα βρίσκονταν όμως μέσα στα όρια αντοχής της οικονομίας όπως αυτά προσδιορίζονταν από την αύξηση του ΑΕΠ και τη μεταβολή της απασχόλησης. Με τον τρόπο αυτό επιδιώκονταν η σταδιακή αύξηση των πραγματικών μισθών, ενώ παρέχεται περιθώριο για μεγαλύτερη αυτοχρηματοδότηση των

⁶⁵ Πρόγραμμα Σύγκλισης της Ελληνικής Οικονομίας 1994-1999, σελ. 1

ιδιωτικών επενδύσεων, βελτίωση της ανταγωνιστικότητας, μείωση της ανεργίας και αποκλιμάκωση του πληθωρισμού.

Η επίτευξη κοινωνικής συναίνεσης και η αύξηση των μισθών με ρυθμούς μέσα στα άρια αντοχής της οικονομίας θα είχε ως αποτέλεσμα την αποφυγή άσκησης μιας υπέρμετρα περιοριστικής νομισματικής πολιτικής που θα συμπίεζε περισσότερο τη ζήτηση και θα αύξανε την ανεργία. Απεναντίας, τα επιτόκια ακολούθησαν μια έντονα καθοδική πορεία καθ' όλη τη διάρκεια του Προγράμματος. Συγκεκριμένα, το επιτόκιο των εντόκων γραμματίων του Δημοσίου, από 20,5% το 1993 προβλέπεται να μειωθεί σε επίπεδο κάτω του 11% το 1996 και σε 6% περίπου στα τέλη της περιόδου του Προγράμματος. Τα πραγματικά επιτόκια (δηλ. αφαιρουμένου του πληθωρισμού), που είναι ακόμα σημαντικότερα για την οικονομική δραστηριότητα, προβλέπεται και αυτά να μειωθούν σημαντικά, χάρις στη βελτίωση των δημοσιονομικών μεγεθών. Μετά από μια μικρή αύξηση το 1994, τα πραγματικά βραχυχρόνια επιτόκια προβλέπονταν να μειωθούν στο 4,5% περίπου το 1996, από 6,3% το 1993⁶⁶.

Ο υψηλός πληθωρισμός, τα υψηλά δημόσια ελλείμματα και η σταθερή διόγκωση του δημόσιου χρέους επί μία παρατεταμένη χρονική περίοδο και η βραδεία και ανεπαρκής δημοσιονομική προσαρμογή από το 1990 δημιούργησαν ένα απρόσφορο οικονομικό περιβάλλον για την οικονομική ανάπτυξη, ιδιαίτερα για την προώθηση των επιχειρηματικών επενδύσεων, που είναι βασικός μοχλός ανάπτυξης. Κατά πρώτον, προκάλεσαν σοβαρές και μόνιμες στρεβλώσεις βασικών τιμών, κυρίως των πραγματικών επιτοκίων και της τιμής συναλλάγματος, που σταθερά αποκλίνουν από τα διεθνή ανταγωνιστικά επίπεδα, με συνέπειες τη χαμηλή αποδοτικότητα και την αποθάρρυνση των επιχειρηματικών επενδύσεων και την εξασθένηση της ανταγωνιστικής ικανότητας της χώρας.

Εξάλλου, τα καταναλωτικά δημόσια ελλείμματα συνιστούσαν αρνητική αποταμίευση και επομένως περιορίζαν την εγχώρια αποταμίευση σε ιδιαίτερα χαμηλά επίπεδα, κάτω του 5% του Ακαθάριστου Εγχώριου Προϊόντος σε ορισμένα έτη της δεκαετίας του '80 και της πρώτης περιόδου της δεκαετίας του '90. Δεδομένου ότι η διεθνής εμπειρία έχει δείξει ότι η εγχώρια αποταμίευση είναι βασικός προσδιοριστικός παράγοντας των επενδύσεων μιας χώρας, ήταν αδύνατη η χρηματοδότηση ενός ικανοποιητικού επιπέδου επενδύσεων⁶⁷. Πέραν τούτου, το Δημόσιο για να χρηματοδοτήσει τα υψηλά ελλείμματα του ωθούσε τα πραγματικά επιτόκια σε υψηλά

⁶⁶ Πρόγραμμα Σύγκλισης της Ελληνικής Οικονομίας 1994-1999, σελ. 5

⁶⁷ Η αιτιώδης σχέση αποταμιεύσεων- επενδύσεων αποτελεί βασικό συστατικό του νεοκλασικού μηχανισμού ανάπτυξης και των νεοφιλελεύθερων πολιτικών οικονομικής διαχείρισης. Ο εμπειρικός έλεγχος της σχέσης αποταμίευσης – επένδυσης δημιουργεί αμφιβολίες για την ισχύ της. Βλ. Epstein G. και Kintis H.

επίπεδα, τα οποία αδυνατούσαν να καταβάλουν οι ιδιωτικές επιχειρήσεις, με συνέπεια την εκτόπιση τους από τις χρηματοδοτικές αγορές.

Περαιτέρω αρνητικές επιπτώσεις στις επιχειρηματικές επενδύσεις προέρχονταν από το κλίμα οικονομικής αστάθειας και αβεβαιότητας που επικρατούσε και οφείλονταν στον υψηλό και κυμαινόμενο πληθωρισμό και στα υψηλά δημόσια ελλείμματα. Η εμπειρία έχει δείξει ότι, όταν επικρατούν συνθήκες αστάθειας και αβεβαιότητας, αποθαρρύνονται οι επιχειρηματικές επενδύσεις και οι οικονομικοί πόροι εκτρέπονται σε τοποθετήσεις περισσότερο ρευστές και άμεσης απόδοσης, ενώ οι αποταμιευτές, για να προστατεύσουν τις αποταμιεύσεις τους έναντι του πληθωρισμού, απαιτούν υψηλά επιτόκια. Αλλά και οι επιχειρηματικές δυνάμεις εκτρέπονται από τον πραγματικό τομέα της οικονομίας σε χρηματοδοτικές ή άλλης φύσεως κερδοσκοπικές δραστηριότητες, που εξασφαλίζουν υψηλές αποδόσεις σε σχετικά βραχύ χρονικό διάστημα, συμβάλλουν όμως πολύ λιγότερο στην οικονομική ανάπτυξη. Βασικός παράγοντας που έχει ασκήσει σοβαρές ανασχετικές επιδράσεις στην αύξηση των επιχειρηματικών επενδύσεων είναι ο συνδυασμός των μέσων μακροοικονομικής πολιτικής που έχει υιοθετηθεί από τα μέσα περίπου της δεκαετίας του '80 για τη σταθεροποίηση της οικονομίας. Δεδομένου ότι η δημοσιονομική πολιτική ήταν έντονα επεκτατική από τα τελευταία έτη της δεκαετίας του '70 και εν συνεχεία η δημοσιονομική προσαρμογή από το 1990 ήταν βραδεία και ανεπαρκής, το κύριο βάρος για τη σταθεροποίηση της οικονομίας έχει φέρει η νομισματική πολιτική. Ο συνδυασμός αυτός των μέσων μακροοικονομικής πολιτικής -χαλαρή δημοσιονομική πολιτική, σφικτή νομισματική πολιτική - έχει ενισχύσει την καταναλωτική δαπάνη, έχει μειώσει την εγχώρια αποταμίευση και έχει οδηγήσει σε υψηλά πραγματικά επιτόκια και σε πραγματική ανατίμηση της δραχμής. Η καταναλωτική δαπάνη έχει αυξηθεί σε βάρος της εγχώριας αποταμίευσης, κυρίως γιατί τα δημόσια ελλείμματα είναι σε μεγάλο βαθμό καταναλωτικά, προέρχονται δηλαδή από την επέκταση καταναλωτικών δαπανών, με συνέπεια να μειώνουν την εγχώρια αποταμίευση⁶⁸.

Εξάλλου, η αύξηση των επιτοκίων οφείλονταν: (α) στη σφικτή νομισματική πολιτική, (β) στην πίεση που ασκείται στις χρηματοπιστωτικές αγορές για τη χρηματοδότηση των υψηλών δανειακών αναγκών του Δημοσίου και (γ) στην ανεπαρκή εγχώρια αποταμίευση. Τέλος, τα υψηλά πραγματικά επιτόκια έχουν οδηγήσει, με τη σειρά τους, στην πραγματική ανατίμηση του νομίσματος, που

⁶⁸ Για περισσότερες πληροφορίες βλ. Θ. Γεωργακόπουλος, 1995, στο Α. Κιντής, επιμέλεια 2004.

μειώνει την απόδοση των επενδύσεων, αποθαρρύνει την επιχειρηματική πρωτοβουλία και εξασθενίζει την ανταγωνιστική ικανότητα της χώρας.

Είναι προφανές ότι, σε τελική ανάλυση, τα υψηλά πραγματικά επιτόκια και η πραγματική ανατίμηση της δραχμής έχουν την αιτία τους στην έντονα επεκτατική δημοσιονομική πολιτική. Τα υψηλά δημόσια ελλείμματα δεν άφηναν περιθώρια στην Τράπεζα της Ελλάδος να προχωρήσει σε χαλάρωση της νομισματικής πολιτικής, αν ληφθεί υπόψη ότι ο ρόλος της είναι να διασφαλίζει, μέσα στα όρια των δυνατοτήτων της, τη σταθεροποίηση της οικονομίας. Είναι επομένως υποχρεωμένη να λαμβάνει μέτρα, που αντισταθμίζουν τις δυσμενείς οικονομικές επιδράσεις της επεκτατικής δημοσιονομικής πολιτικής. Πρέπει να υπομνησθεί ότι η Τράπεζα της Ελλάδος, από τη δεκαετία του '80, είχε επισημάνει ότι είναι οικονομικά απρόσφορος ο συνδυασμός των μέσων μακροοικονομικής πολιτικής, στον οποίο είχε οδηγήσει η επεκτατική δημοσιονομική πολιτική και τόνιζε την ανάγκη ταχείας δημοσιονομικής εξυγίανσης. Είχε επίσης επικρίνει τη στρατηγική βραδείας δημοσιονομικής προσαρμογής και οικονομικής σταθεροποίησης, η οποία έχει στην πράξη υιοθετηθεί από την αρχή της δεκαετίας του '90⁶⁹.

Οι συνέπειες της πολιτικής που ασκήθηκε είναι η παρατεταμένη οικονομική στασιμότητα, οι χαμηλές επενδύσεις και η κακή ποιοτική τους σύνθεση. Ιδιαίτερα είχαν πληγεί οι τομείς παραγωγής εμπορευσίμων αγαθών και κατά πρώτον λόγο ο μεταποιητικός τομέας. Πράγματι, καθόσον αφορά τη διάρθρωση των επενδύσεων, έχει σημειωθεί μετατόπιση από κλάδους παραγωγής εμπορευσίμων αγαθών σε κλάδους υπηρεσιών, κυρίως για εγχώρια κατανάλωση. Η μετατόπιση αυτή εκδηλώνεται στην ταχεία ανάπτυξη των υπηρεσιών και της παραοικονομίας και στη μείωση του σχετικού μεγέθους του μεταποιητικού τομέα και αντανακλάται στη σταθερή αύξηση της διείσδυσης εισαγωγών και κυρίως στη στασιμότητα των εξαγωγών αγαθών. Αντανακλάται ακόμη στη συνεχή επιδείνωση του εμπορικού ισοζυγίου, όπως και του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών⁷⁰.

Η νέα κυβέρνηση αξιολόγησε ως βασικές αιτίες των δυσχερειών που αντιμετώπιζε η ελληνική οικονομία τα υψηλά δημόσια ελλείμματα και τη σημαντική καθυστέρηση που υπήρχε στην υλοποίηση των διαρθρωτικών αλλαγών. Το ΠΑΣΟΚ υιοθετούσε πλέον στο σύνολο τους κριτήρια αγοράς στις επιλογές της οικονομικής του διαχείρισης, με τη διαφορά ότι επιθυμούσε το

⁶⁹ Βλέπε σχετικά τις εκθέσεις του διοικητή της Τράπεζας Ελλάδος για τα έτη 1986-87.

⁷⁰ Άρθρο του Δ.Ι.Χαλκιά, 1998

συνδυασμό τους με κοινωνικές πολιτικές για την ενίσχυση των αδυνατών οικονομικά κοινωνικών ομάδων, έτσι ώστε να μην επέλθει ρήξη με την κοινωνική-εκλογική βάση του⁷¹.

Στόχος της κυβέρνησης ήταν η εναρμόνιση της πολιτικής μισθών με τη γενικότερη οικονομική πολιτική, ειδικότερα με την επιδιωκόμενη μείωση των δημοσίων ελλειμμάτων και την ασκούμενη νομισματική και συναλλαγματική πολιτική, ώστε η μείωση του πληθωρισμού να επιτευχθεί με το χαμηλότερο δυνατό οικονομικό και κοινωνικό κόστος. Η κυβέρνηση θα επιδίωκε την επιβράδυνση του ρυθμού αύξησης των χρηματικών μισθών μέσα στα όρια αντοχής της οικονομίας, τα οποία προσδιορίζονταν από την αύξηση του ΑΕΠ και τη μεταβολή της απασχόλησης. Με τον τρόπο αυτό, θα μπορούσε να αποφευχθεί η άσκηση μιας υπέρμετρα περιοριστικής εισοδηματικής πολιτικής που θα συμπίεζε περισσότερο τη ζήτηση και θα αύξανε την ανεργία. Δεδομένων των θετικών προβλέψεων για το ρυθμό του ΑΕΠ, οι ονομαστικοί μισθοί θα αυξάνονταν με ρυθμό που θα κάλυπτε την αύξηση του πληθωρισμού. Η εισοδηματική πολιτική θα οδηγούσε σε σταδιακή αύξηση των πραγματικών μισθών. Η επιλογή αυτή διαφοροποιούσε την πολιτική της κυβέρνησης του ΠΑΣΟΚ από εκείνη της Νέας Δημοκρατίας όσον αφορά τις επιπτώσεις της οικονομικής προσαρμογής στην κοινωνική συνοχή της χώρας⁷².

Η ελληνική οικονομία παρουσιάζει μια σταθερή πρόοδο την τριετία 1993-1996, η οποία φαίνεται να την οδηγεί τόσο σε ονομαστική όσο και σε πραγματική σύγκλιση με τις άλλες χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης, παρόλο που η πρόοδος αυτή είναι σχετικά περιορισμένη. Ο πίνακας 2.7 δίνει την εξέλιξη ορισμένων βασικών δειχτών της ελληνικής οικονομίας κατά τα τελευταία έτη.

⁷¹ Αργείτης Γ., 2002, σελ. 117

⁷² Αργείτης Γ., 2002, σελ. 121

Πίνακας 2.7

Εξελίξεις βασικών οικονομικών δεικτών της ελληνικής οικονομίας και της οικονομίας της Ε.Ε. στην περίοδο 1993-1997

Έτος	ΑΕΠ		ΠΛΗΘΩΡΙΣΜΟΣ		ΑΝΕΡΓΙΑ		ΕΛΛΕΙΜΜΑΤΑ		ΔΗΜΟΣΙΟ ΧΡΕΟΣ	
	Ελλάς	Ε.Ε.	Ελλάς	Ε.Ε.	Ελλάς	Ε.Ε.	Ελλάς	Ε.Ε.	Ελλάς	Ε.Ε.
1980-1993	1,4	2,1	18,0	6,6	9,7*	11,1*	10,2	4,5	111,6*	66,2*
1994	1,9	2,8	10,8	3,3	9,6	11,6	10,3	5,8	109,6	68,1
1995	2,4	2,4	9,5	2,9	10,0	11,2	9,8	5,2	111,3	71,3
1996	2,6	1,6	8,4	2,6	10,3	11,3	7,6	4,4	112,6	73,5
1997	3,5	2,3	5,5	2,0	10,8	11,2	4,2	3,0	109,9	73,7

* Στοιχεία αναφερόμενα στο 1993

Πηγές: 1) Υπουργείο Οικονομικών, Εκθέσεις για τον Προϋπολογισμό ετών 1997 και 1998

2) European Commission, European Economy, 1996.

Όπως φαίνεται από τον πίνακα 2.7, κατά τη δεκαπενταετία 1980-1993, ο μέσος ρυθμός ανάπτυξης της ελληνικής οικονομίας ανερχόταν μόνο στο 65% περίπου του μέσου ρυθμού ανάπτυξης των χωρών της Ευρωπαϊκής Ένωσης, με συνέπεια η χώρα μας να αποκλίνει συνεχώς αντί να συγκλίνει. Η κατάσταση αυτή φαίνεται ότι μεταβλήθηκε τα έτη 1996-1997 και η χώρα μας άρχισε να συγκλίνει, αφού ο ρυθμός ανάπτυξης της ήταν κατά 50% μεγαλύτερος του κοινοτικού μέσου όρου. Ο πληθωρισμός επίσης περιορίστηκε δραστικά και πλησίασε το 5% το 1997, ενώ στη δεκαπενταετία 1980-1993 ανήλθε σε 18%, κατά μέσο όρο. Πάντως, η σχέση του ρυθμού πληθωρισμού της χώρας και εκείνου της Ε.Ε. εξακολουθεί να παραμένει σχεδόν η ίδια με εκείνη της περιόδου 1980-1993, πράγμα που σημαίνει ότι η χώρα μας δεν κατάφερε να πετύχει ουσιαστικά σύγκλιση στον ρυθμό πληθωρισμού. Εντυπωσιακή βελτίωση παρατηρείται επίσης στον τομέα των δημοσιονομικών ελλειμμάτων, τα οποία, όπως φαίνεται στον πίνακα, μειώθηκαν με ταχύτερους ρυθμούς από ό,τι στην Ε.Ε. ως σύνολο, με συνέπεια να παρατηρείται και στον τομέα αυτόν κάποια σύγκλιση. Αποτέλεσμα των ευνοϊκών εξελίξεων στον τομέα των δημοσιονομικών ελλειμμάτων ήταν η σταθεροποίηση και τελικά η μικρά μείωση του δημόσιου χρέους ως

ποσοστό στο ΑΕΠ, πράγμα που δημιούργησε προσδοκίες για δυνατότητα της χώρα μας να ενταχθεί στην επόμενη φάση στο τρίτο στάδιο της ΟΝΕ.

Οι πιο πάνω ευνοϊκές εξελίξεις της ελληνικής οικονομίας, αν και σχετικά περιορισμένες, δημιούργησαν την αισιοδοξία ότι η χώρα μας, μετά από μια δεκαπενταετία συνεχούς απόκλισης, άρχισε επιτέλους σταδιακά να συγκλίνει, τόσο ονομαστικά όσο και πραγματικά, με τον μέσο όρο της οικονομίας της Ε.Ε. Την αισιοδοξία αυτή υποστηρίζει το γεγονός ότι είχαν πλέον εκλείψει οι παράγοντες που επηρέασαν αρνητικά την ελληνική οικονομία την τελευταία εικοσαετία, με συνέπεια να μπορεί να συνεχίσει την αναπτυξιακή της πορεία. Οι παράγοντες αυτοί ήσαν⁷³:

Πρώτον, οι αυξήσεις των τιμών των πρώτων υλών, και ιδιαίτερα του πετρελαίου, οι οποίες επηρέασαν αρνητικά τη διεθνή οικονομική δραστηριότητα και έπληξαν την ανταγωνιστικότητα, τους όρους εμπορίου και το ισοζύγιο εξωτερικών συναλλαγών της χώρας μας.

Δεύτερον, οι μεγάλες αρνητικές επιπτώσεις που δέχθηκε η ελληνική οικονομία στην περίοδο προσαρμογής της στο νέο ανταγωνιστικό περιβάλλον της Ένωσης, εξαιτίας της κατάργησης της τεράστιας προστασίας που απολάμβανε η εγχώρια παραγωγή και των υψηλών επιδοτήσεων των ελληνικών εξαγωγών.

Τρίτον, η ανορθόδοξη οικονομική πολιτική που ακολουθήθηκε στη χώρα μας την τελευταία εικοσαετία, με τις υψηλές παροχές, την ταχεία αύξηση του δημόσιου τομέα και την ελλειμματική σηματοδότηση του, καθώς επίσης και την εσφαλμένη νομισματική και πιστωτική πολιτική.

Οι πιο πάνω αρνητικοί παράγοντες δεν αποτέλεσαν πλέον πηγές νέων μακροοικονομικών ανισορροπιών, αφού οι τιμές των καυσίμων είχαν σταθεροποιηθεί, η ελληνική οικονομία λειτουργούσε σε ένα υγιές ανταγωνιστικό περιβάλλον, οι πόροι που εισέρεαν από την Κοινότητα είχαν αυξηθεί και είχε ενισχυθεί ιδιαίτερα ο επενδυτικός χαρακτήρας του προϋπολογισμού. Επιπλέον, η οικονομική πολιτική της χώρας συντονίζονταν σε ευρωπαϊκό επίπεδο και επηρεάστηκε λιγότερο από το γνωστό πολιτικό κόστος. Κατά συνέπεια, η χώρα μας μπορούσε πλέον να αναπτύξει ελεύθερα τους κλάδους στους οποίους παρουσίαζε συγκριτικό πλεονέκτημα στο πλαίσιο της μεγάλης εσωτερικής αγοράς της Ένωσης. Με άλλα λόγια, η ελληνική οικονομία βρισκόνταν σε ένα νέο ξεκίνημα στο πλαίσιο ενός νέου υγιούς περιβάλλοντος και αυτό δημιουργούσε αισιοδοξία για μια επιτυχέστερη πορεία από αυτήν της τελευταίας εικοσαετίας. Η πορεία της βεβαίως θα επηρεαζόταν πολύ από τις εξελίξεις που θα ελάμβανα

⁷³ Γεωργακόπουλος Θ., Περιοδικό «Τάσεις- Ελληνική Οικονομία», 1998

χώρα στην Ένωση, και ιδιαίτερα από τον βαθμό της εμβάθυνσης της ολοκλήρωσης και της ενίσχυσης των διαρθρωτικών πολιτικών της. Θα επηρεαζόταν επίσης από την ικανότητα της χώρας να εκμεταλλευτεί τις νέες ευκαιρίες που θα δημιουργούσε η προς Ανατολάς μελλοντική διεύρυνση της Ένωσης.

2.6.2 Η λειτουργική κατανομή του εισοδήματος

Η συμμετοχή των μισθών και ημερομισθίων στο διαθέσιμο εισόδημα κατά τα έτη 1994-1996 παρουσίαζε σταδιακή αύξηση, η οποία όμως δεν έφτασε στα επίπεδα των ετών πριν του 1990. Συγκεκριμένα, οι αμοιβές των εργαζομένων ως ποσοστό συμμετοχής στο διαθέσιμο εισόδημα από 34,7% το 1994 αυξήθηκε σε 36,6% το 1995 και σε 38,7% το 1996.

Αντίστοιχα, το εισόδημα εκτός εργασίας από 65,1% το 1994 μειώθηκε σε 63,5% το 1995 και σε 61,7% το 1996, ενώ αντίθετα κατά την τριετία 1991-1993 αυξανόταν σταθερά.

Πίνακας 2.8

Ποσοστά συμμετοχής βασικών κινδύνων στο διαθέσιμο εισόδημα 1993-96

Έτος	Αμοιβές εργαζομένων	Εισόδημα εκτός εργασίας	Τρέχουσες μεταβιβαστικές εισπράξεις	Άμεσοι φόροι	Τρέχουσες μεταβιβαστικές πληρωμές	Ακαθάριστο διαθέσιμο εισόδημα
	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	6=1+2+3-4-5
1993	34,9	63,9	20,7	6,3	13,2	100,0
1994	34,7	65,1	21,0	7,5	13,4	100,0
1995	36,8	63,5	22,1	8,2	14,1	100,0
1996	38,7	61,7	22,2	8,1	14,5	100,0

Πηγή: Εθνικοί λογαριασμοί, Υπουργείο Οικονομίας & Οικονομικών, 2001

Από τα προηγούμενα συνάγεται ότι κατά την τριετία 1994-1996 το ποσοστό συμμετοχής των μισθών και ημερομισθίων στο διαθέσιμο εισόδημα αυξήθηκε ενώ αντίστοιχα το ποσοστό συμμετοχής των εισοδημάτων από κέρδη μειώθηκε. Αυτό σήμαινε ότι πραγματοποιήθηκε αναδιανομή του εισοδήματος υπέρ της εργασίας και σε βάρος του κεφαλαίου.

2.6.3 Τα επιχειρηματικά κέρδη 1994-96

Σύμφωνα με προσωρινές εκτιμήσεις του Υπουργείου Εθνικής Οικονομίας, ο ρυθμός αύξησης των προσόδων περιουσίας και επιχειρηματικής δράσης του ιδιωτικού τομέα παρουσίασε σημαντική επιβράδυνση το 1994 (από 16,4% το 1993 περιορίστηκε το 1994 στο 9,8%) και ήταν χαμηλότερος από τους αντίστοιχους ρυθμούς αύξησης των άλλων εισοδημάτων και των τιμών. Έτσι, το ποσοστό συμμετοχής των προσόδων και κερδών στο συνολικό ακαθάριστο διαθέσιμο εισόδημα του ιδιωτικού τομέα μειώθηκε, ενώ κατά την τριετία 1991-93 αυξανόταν σταθερά. Ωστόσο, εάν στις προσόδους περιουσίας και επιχειρηματικής δράσης του ιδιωτικού τομέα προστεθούν οι τόκοι του δημόσιου χρέους, το μέγεθος που προκύπτει παρουσιάζει αύξηση (14,3%) μεγαλύτερη από τον πληθωρισμό⁷⁴.

Τα επιχειρηματικά κέρδη αυξήθηκαν και το 1996 με χαμηλότερο ρυθμό από ό,τι το προηγούμενο έτος. Πράγματι, το 1995, με βάση ορισμένους υπολογισμούς,¹ τα καθαρά προ φόρων κέρδη των βιομηχανικών ΑΕ και ΕΠΕ είχαν αυξηθεί κατά 38%: και η αποδοτικότητα των ιδίων κεφαλαίων είχε φθάσει στο 13,1% (από 11,7% το 1994). Επίσης, τα κέρδη των εμπορικών επιχειρήσεων είχαν αυξηθεί κατά 39,5% και των τραπεζών κατά 57,9%⁷⁵.

2.6.4 Πολιτική μισθών 1994-96

Η συνεχιζόμενη μετά το 1994 αύξηση των πραγματικών (προ φορολογίας) αποδοχών με ρυθμούς υψηλότερους από ό,τι η παραγωγικότητα, γεγονός που συνιστά απόκλιση από τη σχετική πρόβλεψη του Προγράμματος Σύγκλισης συνδέεται με τη μείωση των πραγματικών αποδοχών στην τριετία 1991-93:

Πίνακας 2.9

ΒΑΣΙΚΑ ΜΕΓΕΘΗ ΑΜΟΙΒΗΣ ΚΑΙ ΚΟΣΤΟΥΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

1993-96 (Ετήσιες ποσοστιαίες μεταβολές)

Έτη	Μέση ονομαστική αμοιβή	Μέση πραγματική αμοιβή	Παραγωγικότητα -προϊόν/ απασχολούμενο	Κόστος εργασίας /μονάδα προϊόντος	Κατώτατες αποδοχές ανειδίκευτων εργατών μεταβολή %	
					ονομαστική	πραγματική
1993	9,8	-4,0	-2,5	12,7	12,0	-2,1
1994	10,8	-0,1	0,1	10,7	12,6	1,5
1995	12,9	3,7	1,2	11,6	9,4	0,5
1996	8,8	0,6	2,8	5,9	8,2	-0,5

Πηγή: ΕΣΥΕ, Υπουργείο Οικονομίας και Οικονομικών, Τράπεζα της Ελλάδος

⁷⁴ Τράπεζα Ελλάδος, 1994, σελ. 110

⁷⁵ Τράπεζα Ελλάδος, 1996, σελ. 116

Συγκεκριμένα, σε πραγματικούς όρους, οι μέσες προ φόρων αποδοχές στο σύνολο της οικονομίας, αφού μειώθηκαν σωρευτικά κατά 9% στην τριετία 1991-93, αυξήθηκαν κατά 7,5% περίπου στην τριετία 1994-96, ενώ η παραγωγικότητα (ΑΕΠ ανά απασχολούμενο) αυξήθηκε μόνο κατά 2%, γεγονός που είχε αρνητική επίπτωση στην ανταγωνιστικότητα. Εξάλλου, το μέσο διαθέσιμο εισόδημα των μισθωτών (το οποίο στην εξεταζόμενη περίοδο επηρεάστηκε κυρίως από την αύξηση των εργατικών ασφαλιστικών εισφορών) μειώθηκε, σε πραγματικούς όρους, κατά 10,5% στην τριετία 1991-93, ενώ στην επόμενη τριετία (1994-96) αυξήθηκε κατά 2,5%. Αξίζει να σημειωθεί ότι οι προ φόρων αποδοχές των δημοσίων υπαλλήλων μειώθηκαν περισσότερο από το μέσο όρο στην τριετία 1991-93 (κατά 11,7%), ενώ στην τριετία 1994-96 δεν υπήρξε διαφοροποίηση από το μέσο όρο (αύξηση 7,1%). Στον ιδιωτικό τομέα, ενώ οι κατώτατες (συμβατικές) αποδοχές μειώθηκαν κατά 8,6% στην τριετία 1991-93 και αυξήθηκαν μόνο κατά 1,3% στην τριετία 1994-96, οι πράγματι καταβαλλόμενες αποδοχές στη μεταποίηση (εβδομαδιαίες αποδοχές εργατών) μειώθηκαν κατά 7,3% στην τριετία 1991-93 και αυξήθηκαν κατά το ίδιο περίπου ποσοστό (7,4%) στην τριετία 1994-96, με αποτέλεσμα το επίπεδο τους το 1996 να μην υπολείπεται εκείνου του 1990. Τα δεδομένα αυτά δεν πρέπει να αξιολογηθούν μεμονωμένα, εφόσον εντάσσονται στο φαινόμενο της κυκλικής αλληλοδιαδοχής περιόδων αύξησης και μείωσης των πραγματικών αποδοχών, το οποίο παρατηρείται σταθερά σε ολόκληρη την τριακονταετία 1967-1996.

Έτος 1994. Οι ονομαστικές αποδοχές αυξήθηκαν το 1994 με τον ίδιο περίπου ρυθμό όπως το 1993, ενώ οι πραγματικές αποδοχές παρουσίασαν αύξηση για πρώτη φορά μετά το 1990. Ωστόσο, επειδή το συνολικό κόστος εργασίας δεν επιβαρύνθηκε το 1994 από νέα αύξηση των εργοδοτικών ασφαλιστικών εισφορών, ενώ παράλληλα ανέκαμψε το προϊόν, ο ρυθμός αύξησης του κόστους εργασίας ανά μονάδα προϊόντος σημείωσε μικρή επιβράδυνση. Συγκεκριμένα, εκτιμάται ότι το 1994 οι μέσες ακαθάριστες προ φόρων αποδοχές στο μη γεωργικό τομέα της οικονομίας αυξήθηκαν κατά 12,5-13% (έναντι αύξησης 12,5% περίπου το 1993), ενώ οι συνολικές "αμοιβές των εργαζομένων" αυξήθηκαν κατά 13,5% περίπου (έναντι αύξησης 12,5-13% το 1993). Εξάλλου, το κόστος εργασίας ανά μονάδα προϊόντος αυξήθηκε το 1994 κατά 12% περίπου (έναντι αύξησης 13% περίπου το 1993).: Σε πραγματικούς όρους, οι μέσες ακαθάριστες προ φορολογίας αποδοχές αυξήθηκαν κατά 1,5% περίπου (έναντι μείωσης 1,5-2% το 1993). Η αντίστοιχη αύξηση του μέσου διαθέσιμου εισοδήματος των μισθωτών — που το 1993 είχε μειωθεί κατά 7% περίπου — δεν υπερέβη το 0,5%. Η διαφοροποίηση αυτή οφείλεται στην αύξηση των εργατικών ασφαλιστικών εισφορών στο δημόσιο τομέα και στις

τράπεζες, ενώ οι ευνοϊκές για τους μισθωτούς φορολογικές ρυθμίσεις του Ν. 2214/94 απλώς απέτρεψαν την αύξηση της φορολογικής επιβάρυνσης.

Από την πλευρά του κόστους, η συμβολή των εξελίξεων αυτών στην αποκλιμάκωση του πληθωρισμού ήταν μικρή (βλ. προηγούμενο τμήμα του παρόντος Κεφαλαίου). Από την πλευρά της ζήτησης, η μικρή άνοδος του πραγματικού διαθέσιμου εισοδήματος συνέβαλε στη συγκρατημένη ανάκαμψη του όγκου λιανικών πωλήσεων και της ιδιωτικής κατανάλωσης. Σε σύγκριση, εξάλλου, με την πρόβλεψη του Προγράμματος Σύγκλισης για αύξηση των πραγματικών αποδοχών περίπου εντός των ορίων της ανόδου της παραγωγικότητας, παρατηρήθηκε απόκλιση, δεδομένου ότι οι πραγματικές αποδοχές αυξήθηκαν κατά 1,5% περίπου, ενώ η παραγωγικότητα (προϊόν ανά απασχολούμενο) στο μη γεωργικό τομέα έμεινε ουσιαστικά στάσιμη. Επισημαίνεται, πάντως, ότι η αύξηση των πραγματικών αποδοχών σημειώθηκε μετά από τρία χρόνια μείωσης τους.

Αναλυτικότερα, η πολιτική μισθών προέβλεπε για τους δημόσιους υπαλλήλους αύξηση των αποδοχών κατά 5% από 1.1.1994 και κατά 5% από 1.7.1994, καθώς και διορθωτική αύξηση από 1.1.1995, στην περίπτωση που ο ετήσιος ρυθμός πληθωρισμού το Δεκέμβριο 1994 θα υπερέβαινε το 10% (Ν. 2198/94). Στον ιδιωτικό τομέα και τις ΔΕΚΟ ίσχυσαν οι ελεύθερες συλλογικές διαπραγματεύσεις. Επιπρόσθετα, η κυβέρνηση δήλωσε ότι στις ΔΕΚΟ πρέπει να ληφθεί υπόψη η οικονομική κατάσταση κάθε επιχείρησης ή οργανισμού και να συνεκτιμηθούν οι επιπτώσεις από τις αυξήσεις αποδοχών που είχαν γίνει στο τελευταίο τετράμηνο του 1993, ενώ για τον ιδιωτικό τομέα εξέφρασε την ευχή η πρόοδος των διαπραγματεύσεων να είναι ταχεία και η διάρκεια των συμφωνιών όσο το δυνατόν μεγαλύτερη.

Στο Δημόσιο δεν παρατηρήθηκε υπέρβαση στις μισθολογικές δαπάνες, ενώ στον ιδιωτικό τομέα σημαντικός αριθμός συλλογικών συμβάσεων ήταν διετούς διάρκειας και οι συμβατικές αποδοχές αυξήθηκαν με τον ίδιο περίπου ρυθμό όπως και το 1993. Μόνο σε ορισμένες μεγάλες δημόσιες επιχειρήσεις η αύξηση των μισθολογικών δαπανών ήταν υψηλή, ακριβώς επειδή κατά τις διαπραγματεύσεις δεν συνεκτιμήθηκε — όπως επιδίωκε η κυβέρνηση — η επίπτωση των αυξήσεων του 1993. Επιπλέον, το κλίμα που κυριάρχησε στις εργασιακές σχέσεις ήταν θετικό, όπως φαίνεται⁷⁶: (α) από την επιλογή της συλλογικής διαπραγμάτευσης ως

⁷⁶ Το θετικό κλίμα που κυριάρχησε στις εργασιακές σχέσεις μετά το 1994 βασίζεται τόσο στην εκούσια συμμετοχή των εργατικών συνδικάτων στις επιταγές του Μάαστριχτ, όσο και σε βελτίωση του πραγματικού μισθού.

μεθόδου επίλυσης των μισθολογικών διαφορών στο 90% των περιπτώσεων (όπως άλλωστε είχε συμβεί και το 1993), και (β) από τη μεγάλη υποχώρηση της απεργιακής δραστηριότητας. Συγκεκριμένα, σύμφωνα με στοιχεία του Υπουργείου Εργασίας, το 1994 υπογράφηκαν 287 συλλογικές συμβάσεις, έναντι 280 το 1993, και εκδόθηκαν από τον Οργανισμό Μεσολάβησης και Διαιτησίας (ΟΜΕΔ) 37 διαιτητικές αποφάσεις, έναντι 30 το 1993. Οι χαμένες ώρες εργασίας λόγω απεργιών, σύμφωνα με στοιχεία του ίδιου Υπουργείου, μειώθηκαν κατά 55%, από 3,5 εκατομμύρια το 1993 σε 1,6 εκατομμύρια το 1994: ο ρυθμός μείωσης ήταν ο ίδιος για τον ιδιωτικό τομέα όπως για τις ΔΕΚΟ και τις τράπεζες⁷⁷.

Έτος 1995. Το 1995 οι ρυθμοί αύξησης των αποδοχών και του κόστους εργασίας σημείωσαν επιβράδυνση, η οποία όμως ήταν μικρότερη από ό,τι αναμενόταν. Εξάλλου, οι πραγματικές αποδοχές αυξήθηκαν για δεύτερο κατά σειρά έτος, και μάλιστα περισσότερο από ό,τι στις ανταγωνίστριες χώρες. Συγκεκριμένα, εκτιμάται ότι το 1995 οι μέσες ακαθάριστες προ φορολογίας αποδοχές στο σύνολο της οικονομίας αυξήθηκαν κατά 12% περίπου, έναντι αύξησης 13% το 1994. Οι συνολικές αμοιβές των εργαζομένων (που περιλαμβάνουν, εκτός από τις αποδοχές, τις συντάξεις του Δημοσίου και τις εργοδοτικές ασφαλιστικές εισφορές) αυξήθηκαν κατά 12,5-13%, έναντι 13,7% το 1994. Έτσι, επειδή ο ρυθμός αύξησης του ακαθάριστου εγχώριου προϊόντος επιταχύνθηκε από 1,5% το 1994 σε 2% το 1995, το κόστος εργασίας ανά μονάδα προϊόντος στο σύνολο της οικονομίας εκτιμάται ότι αυξήθηκε κατά 10,5% περίπου, έναντι 12% περίπου το 1994. Ωστόσο, στον επιχειρηματικό τομέα της οικονομίας, ο οποίος περιλαμβάνει τις ιδιωτικές και δημόσιες επιχειρήσεις και τις τράπεζες (αλλά όχι το Δημόσιο), η επιβράδυνση του ρυθμού αύξησης του κόστους εργασίας ανά μονάδα προϊόντος ήταν μεγαλύτερη: από 13% το 1994 σε 10% περίπου το 1995. Σε πραγματικούς όρους, οι μέσες ακαθάριστες προ φορολογίας αποδοχές αυξήθηκαν κατά 2,5% (έναντι αύξησης κατά 1,9% το 1994), ενώ η αντίστοιχη αύξηση του μέσου διαθέσιμου εισοδήματος των μισθωτών, σύμφωνα με μια κατά προσέγγιση εκτίμηση,² ήταν 1% περίπου (έναντι αύξησης 0,5% το 1994). Το γεγονός ότι το διαθέσιμο εισόδημα των μισθωτών αυξήθηκε με χαμηλότερο ρυθμό από ό,τι οι αποδοχές οφείλεται αφενός στην αύξηση των εργατικών ασφαλιστικών εισφορών στο δημόσιο τομέα και τις τράπεζες³ και αφετέρου στην αύξηση της φορολογικής επιβάρυνσης (που όμως ήταν περιορισμένη).

Αναλυτικότερα, σύμφωνα με την πολιτική μισθών, οι

⁷⁷ Τράπεζα Ελλάδος, 1994, σελ. 105

αποδοχές των δημοσίων υπαλλήλων αυξήθηκαν κατά 3% από 1.1.1995 και κατά 3% από 1.7.1995 (Ν. 2297/95), ενώ τον Ιανουάριο 1995 χορηγήθηκε και διορθωτική αύξηση 0,8% (σύμφωνα με το Ν. 2198/94). Για τους εργαζόμενους στις ΔΕΚΟ, όπου ισχύουν οι ελεύθερες συλλογικές διαπραγματεύσεις, η κυβέρνηση κάλεσε τις διοικήσεις των επιχειρήσεων να κινηθούν με βάση τις κατευθύνσεις για τους δημοσίου υπαλλήλους. Ακόμη, στον ιδιωτικό τομέα ίσχυαν, στις περισσότερες περιπτώσεις, οι συλλογικές συμβάσεις διετούς διάρκειας που είχαν υπογραφεί το 1994. Επειδή οι συμβάσεις αυτές προέβλεπαν σύνδεση των μισθολογικών αυξήσεων του 1995 με την κυβερνητική πρόβλεψη για τον πληθωρισμό, είχαν ως αποτέλεσμα αισθητή επιβράδυνση του ρυθμού αύξησης των συμβατικών αποδοχών. Εξάλλου, και στις τράπεζες η διετούς διάρκειας συλλογική σύμβαση προέβλεπε μικρότερη αύξηση για το 1995 από ό,τι για το προηγούμενο έτος. Τελικά όμως για σημαντικές κατηγορίες εργαζομένων οι πράγματι καταβαλλόμενες αποδοχές αυξήθηκαν περισσότερο από ό,τι θα ήταν εύλογο σύμφωνα με τις ρυθμίσεις αυτές, για λόγους που αναφέρονται στη συνέχεια.

Το ήπιο κλίμα στις εργασιακές σχέσεις διατηρήθηκε και το 1991), όπως προκύπτει από τη μείωση της απεργιακής δραστηριότητας και το μικρό αριθμό των περιπτώσεων όπου οι συλλογικές εργασιακές διαφορές κατέστη αναγκαίο να επιλυθούν με τη μέθοδο της διαιτησίας. Συγκεκριμένα, σύμφωνα με εκτιμήσεις του Υπουργείου Εργασίας, οι χαμένες ώρες εργασίας λόγω απεργιών μειώθηκαν από 1,9 εκατομμύρια το 1994 σε 0,7 εκατομμύρια το 1995, ενώ στη διάρκεια του έτους υπογράφηκαν 238 συλλογικές συμβάσεις, έναντι 287 το 1994, και εκδόθηκαν από τον Οργανισμό Μεσολάβησης και Διαιτησίας (ΟΜΕΔ) 33 διαιτητικές αποφάσεις, έναντι 37 το 1994⁷⁸.

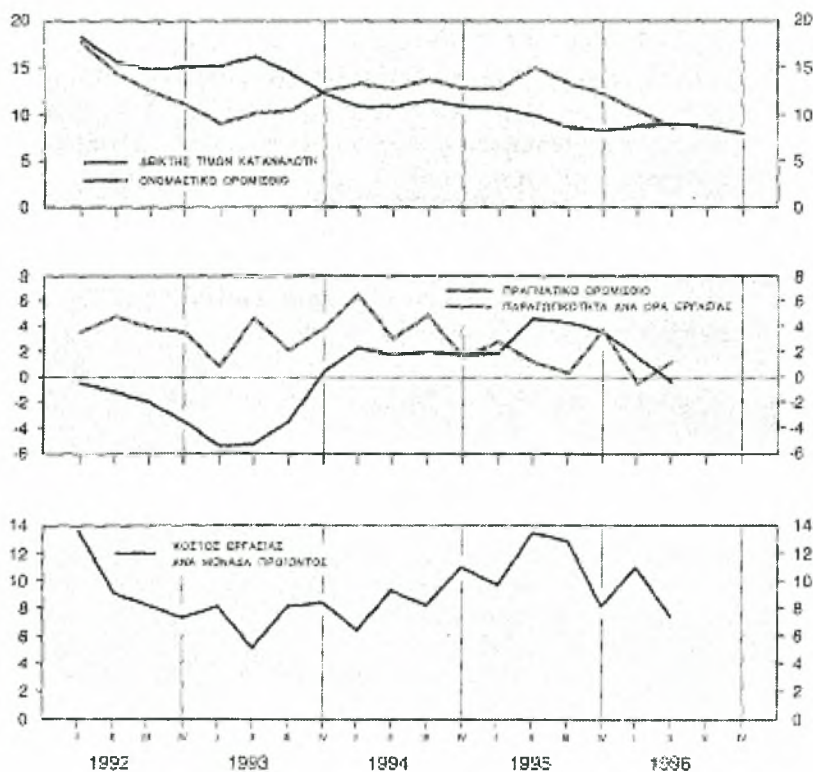
Έτος 1996. Το 1996, οι ονομαστικές αποδοχές, το διαθέσιμο εισόδημα των μισθωτών και το κόστος εργασίας αυξήθηκαν στο σύνολο της οικονομίας περίπου όσο και το 1995: επειδή, όμως, ο πληθωρισμός συνέχισε να μειώνεται, οι πραγματικές αποδοχές αυξήθηκαν περισσότερο από ό,τι το προηγούμενο έτος. Το αποτέλεσμα αυτό καθορίστηκε από τις εξελίξεις στο Δημόσιο και στις ΔΕΚΟ, όπου ο ρυθμός ανόδου των αμοιβών ήταν σημαντικός και σαφώς υψηλότερος από τον αντίστοιχο του 1995. Αντίθετα, στον ιδιωτικό τομέα, οι ρυθμοί αύξησης των αποδοχών, ονομαστικών και πραγματικών, επιβραδύνθηκαν σε όλους σχεδόν τους κλάδους και μάλιστα οι συμβατικές αποδοχές έμειναν ουσιαστικά στάσιμες σε πραγματικούς όρους.

⁷⁸ Τράπεζα Ελλάδος, 1995, σελ. 105

Συγκεκριμένα, εκτιμάται ότι στο σύνολο της οικονομίας οι μέσες ακαθάριστες προ φορολογίας αποδοχές αυξήθηκαν κατά 11,5-12%, ενώ οι συνολικές αμοιβές των εργαζομένων (που επηρεάζονται και από την εξέλιξη της απασχόλησης και περιλαμβάνουν, εκτός από τις αποδοχές, τις συντάξεις του Δημοσίου και τις εργοδοτικές ασφαλιστικές εισφορές) αυξήθηκαν κατά 13% περίπου, έναντι 12,5% το 1995. Έτσι, επειδή το ακαθάριστο εγχώριο προϊόν αυξήθηκε κατά 2,6% (1995: 2%), το κόστος εργασίας ανά μονάδα προϊόντος στο σύνολο της οικονομίας αυξήθηκε με υψηλό ρυθμό (10-10,5%), όπως και το προηγούμενο έτος. Στον επιχειρηματικό τομέα, όμως, ο οποίος περιλαμβάνει τις ιδιωτικές και δημόσιες επιχειρήσεις και τις τράπεζες και όπου η επίδραση του κόστους εργασίας στη διαμόρφωση των τιμών είναι αμεσότερη, ο ρυθμός αύξησης του μεγέθους αυτού επιβραδύνθηκε, από 10% περίπου το 1995 σε 8,5% περίπου το 1996.

Διάγραμμα 2.9

*Αμοιβή εργασίας και κόστος παραγωγής στη βιομηχανία
(εκατοστιαίες μεταβολές έναντι του ίδιου τριμήνου του προηγούμενου έτους)*

Πηγή: Επεξεργασία στοιχείων ΕΣΥΕ

Σε πραγματικούς όρους, οι μέσες ακαθάριστες προ φορολογίας αποδοχές αυξήθηκαν κατά 3% (έναντι 2,2% το 1995), ενώ το μέσο διαθέσιμο εισόδημα των μισθωτών, σύμφωνα με μια κατά προσέγγιση εκτίμηση,¹ αυξήθηκε λιγότερο, δηλαδή κατά 1,3% (έναντι 0,7% το 1995), επειδή η μη αναπροσαρμογή της κλίμακας και των άλλων παραμέτρων της φορολογίας εισοδήματος είχε ως συνέπεια την αύξηση της φορολογικής επιβάρυνσης.

Το κλίμα των εργασιακών σχέσεων παρέμεινε ήπιο και το 1996, όπως προκύπτει από τα στοιχεία για την εξέλιξη της απεργιακής δραστηριότητας και τις μεθόδους επίλυσης των συλλογικών εργασιακών διαφορών. Συγκεκριμένα, σύμφωνα με εκτιμήσεις του Υπουργείου Εργασίας, χάθηκαν 1,6 εκατομμύρια ώρες εργασίας λόγω απεργιών (έναντι 0,7 εκατομμυρίων ωρών το 1995 και 1,9 εκατομμυρίων το 1994), ενώ στη διάρκεια του έτους υπογράφηκαν 385 συλλογικές συμβάσεις εργασίας (έναντι 239 το 1995) και εκδόθηκαν 43 διαιτητικές αποφάσεις από τον ΟΜΕΔ - Οργανισμό Μεσολάβησης και Διαιτησίας (έναντι 33 το 1995)⁷⁹.

2.6.5 Συμπεράσματα για τον κύκλο 1994-96

Η ελληνική οικονομία εισέρχεται στο 1994 υπό ιδιαίτερα πιεστικές συνθήκες. Οι συνθήκες αυτές δημιουργήθηκαν από τη διεύρυνση της κοινότητας υπό το νέο τίτλο «Ευρωπαϊκή Ένωση» και τη θέσπιση προθεσμίας συγκλίσεως με τελικό στόχο τη νομισματική ενοποίηση. Οι σημαντικότεροι παράγοντες που εμποδίζουν τη σταθεροποίηση της οικονομίας και την εκμετάλλευση των ευνοϊκών προοπτικών ανάπτυξης ήταν η σταθερή διόγκωση του δημόσιου χρέους, τα υψηλά δημόσια ελλείμματα και ο υψηλός πληθωρισμός.

Στα πλαίσια του συστήματος της αγοράς, έχει αποδειχθεί ότι όταν επικρατούν συνθήκες αστάθειας και αβεβαιότητας αποθαρρύνονται οι επιχειρηματικές επενδύσεις και οι οικονομικοί πόροι και εκτρέπονται σε τοποθετήσεις περισσότερο ρευστές και άμεσης απόδοσης.

⁷⁹ Τράπεζα Ελλάδος, 1996, σελ. 110

2.7 ΠΟΛΙΤΙΚΟΣ-ΕΚΛΟΓΙΚΟΣ ΚΥΚΛΟΣ 1996-2000

2.7.1 Το πολιτικό-οικονομικό περιβάλλον

Η μελέτη της διαδικασίας που θα οδηγούσε στην οικονομική ένωση των χωρών της Ευρωπαϊκής Κοινότητας είχε ανατεθεί τον Ιούνιο του 1988, από το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο, σε μια επιτροπή υπό την προεδρία του τότε προέδρου της Ευρωπαϊκής Κοινότητας Jacques Delors.

Στην επιτροπή συμμετείχαν οι διοικητές των εθνικών κεντρικών τραπεζών καθώς και οι A. Lamfalussy, πρόεδρος της Τράπεζας Διεθνών Διακανονισμών (BIS), ο καθηγητής Niels Thygesen και ο Miguel Boyer, πρόεδρος της Banco Exterior de Espana. Η επιτροπή συνέταξε την «Έκθεση Delors», σύμφωνα με την οποία η οικονομική και νομισματική ένωση θα έπρεπε να επιτευχθεί σε τρία στάδια⁸⁰.

Πρώτο στάδιο. Με βάση την Έκθεση Delors, το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο αποφάσισε (τον Ιούνιο του 1989) ότι το πρώτο στάδιο της ONE θα άρχιζε τον Ιούλιο του 1990. Η ημερομηνία αυτή συνέπιπτε με την κατάργηση όλων των εμποδίων στην κίνηση κεφαλαίων μεταξύ των χωρών-μελών. Εν τω μεταξύ, οι διοικητές των εθνικών τραπεζών, στους οποίους ανατέθηκε η ευθύνη της στενής συνεργασίας για το συντονισμό των νομισματικών πολιτικών των χωρών-μελών με στόχο τη νομισματική σταθερότητα, ξεκίνησαν τις προεργασίες για τα επόμενα δύο στάδια.

Για την επίτευξη των δύο επόμενων σταδίων κρίθηκε απαραίτητη η αναθεώρηση της Συνθήκης της Ευρωπαϊκής Οικονομικής Κοινότητας (Συνθήκη της Ρώμης) προκειμένου να δημιουργηθεί η απαιτούμενη νέα θεσμική οργάνωση. Οι διαπραγματεύσεις στο πλαίσιο των δυο διακυβερνητικών διασκέψεων του 1991 για την ONE και την πολιτική ένωση οδήγησαν στη Συνθήκη για την Ευρωπαϊκή Ένωση (Ε.Ε.) που συμφωνήθηκε το Δεκέμβριο του 1991 και υπεγράφη στο Μάαστριχτ στις 7 Φεβρουαρίου του 1992. Η Συνθήκη για την Ε.Ε. τελικώς μπήκε σε εφαρμογή το Νοέμβριο του 1993. Στη συνθήκη αυτή, μεταξύ των άλλων, υπήρχαν τα Πρωτόκολλα για το Σύστημα Κεντρικών Τραπεζών (ΣΚΤ) και για την Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα (ΕΚΤ) καθώς και το πρωτόκολλο για το Ευρωπαϊκό Νομισματικό Ινστιτούτο (ΕΝΙ), πρόδρομο της ΕΚΤ.

Δεύτερο στάδιο. Η ίδρυση του ΕΝΙ τον Ιανουάριο του 1994 σηματοδοτεί την αρχή του δεύτερου σταδίου της ONE. Βασικά καθήκοντα του ΕΝΙ ήταν (α) η ενίσχυση της συνεργασίας μεταξύ των εθνικών κεντρικών τραπεζών και του συντονισμού των νομισματικών

⁸⁰ Σ. Πανταζίδης, 2002

πολιτικών των κρατών-μελών, (β) η απαραίτητη προετοιμασία για τη δημιουργία του ΣΚΤ, την άσκηση της ενιαίας νομισματικής πολιτικής και τη δημιουργία του ενιαίου νομίσματος στο τρίτο στάδιο.

Παραλλήλως ενισχύθηκε ο συντονισμός των οικονομικών πολιτικών των κρατών-μελών, με στόχο την καταπολέμηση των υπερβολικών δημοσιονομικών ελλειμμάτων και τη σύγκλιση των οικονομιών τους. Για τη διασφάλιση των στόχων αυτών καθιερώθηκε και η ανεξαρτησία των εθνικών κεντρικών τραπεζών από τις κυβερνήσεις.

Το Δεκέμβριο του 1995, το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο της Μαδρίτης αποφασίζει ότι το όνομα του ενιαίου νομίσματος που θα χρησιμοποιηθεί με την αρχή του τρίτου σταδίου θα είναι Ευρώ (Euro). Το Συμβούλιο επιβεβαιώνει επίσης ότι το τρίτο στάδιο της ΟΝΕ θα αρχίσει την 1η Ιανουαρίου 1999. Το Δεκέμβριο του 1996, το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο του Δουβλίνου αποφασίζει με βάση έκθεση του ΕΝΙ τις γενικές αρχές του νέου μηχανισμού συναλλαγματικών ισοτιμιών (ΜΣΙ) που υιοθετήθηκε τον Ιούνιο του 1997.

Το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο του Άμστερνταμ (Ιούνιος 1997), συγκεκριμενοποιώντας τη Συνθήκη για την Ε.Ε. ως προς την ΟΝΕ, υιοθετεί τη συνθήκη για τη σταθερότητα και την ανάπτυξη (Stability and Growth Pact), με την οποία επιδιώκεται η διασφάλιση της δημοσιονομικής πειθαρχίας.

Το Μάιο του 1998, το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο αποφασίζει ποιες χώρες θα συμμετάσχουν στο ενιαίο νόμισμα με βάση τα κριτήρια σύγκλισης από την 1η Ιανουαρίου 1999. Οι 11 χώρες που πληρούσαν τα κριτήρια ήταν οι εξής: Αυστρία, Βέλγιο, Γερμανία, Γαλλία, Ιρλανδία, Ισπανία, Ιταλία, Λουξεμβούργο, Ολλανδία, Πορτογαλία και Φινλανδία. Το Συμβούλιο αποφάσισε επίσης, μετά από σκληρές διαπραγματεύσεις, ποια θα είναι τα πρώτα μέλη του Εκτελεστικού Συμβουλίου της ΕΚΤ. Παραλλήλως, οι υπουργοί Οικονομικών των 11 κρατών μαζί με τους διοικητές των κεντρικών τραπεζών τους, την Ευρωπαϊκή Επιτροπή και το ΕΝΤ αποφάσισαν ότι οι τρέχουσες διμερείς κεντρικές συναλλαγματικές ισοτιμίες των νομισμάτων των χωρών του ενιαίου νομίσματος θα χρησιμοποιούνταν για τον προσδιορισμό των οριστικών ισοτιμιών έναντι του ευρώ.

Το Μάιο του 1998, οι κυβερνήσεις των 11 χωρών όρισαν τον πρόεδρο, τον αντιπρόεδρο και τα άλλα τέσσερα μέλη του εκτελεστικού συμβουλίου της ΕΚΤ. Τον Ιούνιο του 1998 άρχισε η λειτουργία της ΕΚΤ. Η ΕΚΤ και οι κεντρικές τράπεζες των χωρών του ενιαίου νομίσματος αποτελούν το Ευρωσύστημα που ορίζει, και εφαρμόζει την ενιαία νομισματική πολιτική στο τρίτο στάδιο της ΟΝΕ.

Τρίτο στάδιο. Το τελευταίο στάδιο της ΟΝΕ άρχισε την 1η Ιανουαρίου 1999 με το οριστικό «κλείδωμα» των ισοτιμιών των

συμμετεχόντων χωρών.

Το χρονοδιάγραμμα της ένταξης της χώρας στην ΟΝΕ και οι καθυστερήσεις που υπήρχαν όσον αφορά την ικανοποίηση βασικών κριτηρίων της Συνθήκης του Μάαστριχτ δημιουργούσαν ασφυκτικούς περιορισμούς και πιέσεις στην κυβέρνηση που θα προέκυπτε από τις εθνικές εκλογές του Σεπτεμβρίου του 1996. Εάν η οικονομική πολιτική που εφαρμοζόταν τα προηγούμενα χρόνια ήταν η κατάλληλη για τη σταθεροποίηση και ανάπτυξη της οικονομίας, τότε αναμφίβολα θα έπρεπε η νέα κυβέρνηση να πετύχει μεγαλύτερο βάθος στις επιδράσεις που θα είχε στους βασικούς στόχους της, με άλλα λόγια ν' αυξήσει την αποτελεσματικότητά της. Τα στενά χρονικά περιθώρια που έθετε η ένταξη της χώρας στην ΟΝΕ δεν επέτρεπαν ωστόσο νέες καθυστερήσεις και πολύ περισσότερο πειραματισμούς πολιτικής. Το στοιχείο αυτό θα πρέπει να συνεκτιμηθεί στην αξιολόγηση της πολιτικής της κυβέρνησης Κ. Σημίτη, ανεξάρτητα αν υπήρχε ή όχι πολιτική βούληση για αναζήτηση διαφορετικού μείγματος πολιτικής⁸¹.

Η οικονομική στρατηγική της νέας κυβέρνησης προσδιοριζόταν στο νέο αναθεωρημένο Πρόγραμμα Σύγκλισης, το οποίο καθιστούσε ως απολύτως αναγκαία τη συνέχιση με συνέπεια του ίδιου πλαισίου οικονομικής διαχείρισης. Η μακροοικονομική πολιτική θα είχε έντονα αντιπληθωριστικό χαρακτήρα, ενώ κεντρικός άξονας της θα εξακολουθούσε να είναι η δημοσιονομική προσαρμογή. Η συντελεσθείσα βελτίωση των δημοσιονομικών μεγεθών στην τριετία 1994-1996 δεν διασφάλιζε σε μόνιμη βάση τη μείωση των ελλειμμάτων και του δημόσιου χρέους σε σχέση με το ΑΕΠ. Για να αντιμετωπιστεί το δημοσιονομικό πρόβλημα της χώρας σε μονιμότερη βάση, ήταν, για τη νέα κυβέρνηση, επιτακτική η λήψη πρόσθετων διαρθρωτικών μέτρων στο δημόσιο τομέα που θα αντιμετώπιζαν τα γενεσιουργά αίτια των δημοσιονομικών ανισορροπιών⁸².

Η ελληνική οικονομία παρουσιάζει μια σταθερή πρόοδο τα έτη 1996-2000, γεγονός το οποίο αποτελούσε εγγύηση τόσο για την ονομαστική όσο και για την πραγματική σύγκλιση. Στον πίνακα 2.10 παρουσιάζεται η εξέλιξη ορισμένων βασικών δεικτών της ελληνικής οικονομίας κατά τα έτη 1996-2000:

⁸¹ Γ. Αργεΐτης, 2000, σελ. 125-126

⁸² Εισηγητική Έκθεση Προϋπολογισμού 1996

Πίνακας 2.10

Εξελίξεις βασικών οικονομικών δεικτών της ελληνικής οικονομίας και της οικονομίας της Ε.Ε. την περίοδο 1996-2000

Έτος	ΑΕΠ		ΠΛΗΘΩΡΙΣΜΟΣ		ΑΝΕΡΓΙΑ		ΕΛΛΕΙΜΜΑΤΑ % ΑΕΠ		ΔΗΜΟΣΙΟ ΧΡΕΟΣ % ΑΕΠ	
	Ελλάς	Ε.Ε.	Ελλάς	Ε.Ε.	Ελλάς	Ε.Ε.	Ελλάς	Ε.Ε.	Ελλάς	Ε.Ε.
1996	2,4	1,4	8,3	2,7	9,8	10,2	7,4	4,2	109,3	72,6
1997	3,5	2,4	5,4	1,7	9,8	10,0	4,0	2,5	108,7	71,0
1998	3,4	2,9	4,5	1,3	10,9	9,4	2,5	1,7	111,3	68,8
1999	3,4	2,9	2,1	1,2	11,8	8,7	1,8	0,7	108,2	67,8
2000	4,5	3,6	2,9	1,9	11,3	7,6	4,1	1,0	105,8	64,1

Πηγή: Eurostat

Από τον πίνακα 2.10 φαίνεται ότι από το 1996, η άνοδος του Ακαθάριστου Εγχώριου Προϊόντος υπερβαίνει τον μέσο όρο των χωρών της Ζώνης του Ευρώ. Η άσκηση οικονομικής πολιτικής, συνεπούς με την επιτυχή εφαρμογή του προγράμματος σύγκλισης, ώστε να επιτευχθεί η ένταξη της Ελλάδας στην Ευρωζώνη, προσδιόρισε την αναπτυξιακή τροχιά στην οποία έχει εισέλθει η ελληνική οικονομία. Το 2000 ο ρυθμός ανάπτυξης υπερέβη το 4%, ενώ για το 2001 εκτιμώνταν ότι θα φθάσει το 5%.

Οι εξελίξεις στην οικονομική δραστηριότητα συναρτώνται θετικά με τις εξελίξεις στις επενδύσεις. Οι επενδύσεις, ιδιωτικές και δημόσιες, αποτέλεσαν τον κινητήριο μοχλό ανάπτυξης της ελληνικής οικονομίας⁸³.

Η προσπάθεια δημοσιονομικής εξυγίανσης που άρχισε το 1994 οδήγησε στη σταδιακή μείωση του ελλείμματος της γενικής κυβέρνησης κατά 9,7 ποσοστιαίες μονάδες του ΑΕΠ έως τον Δεκέμβριο του 2000. Συγκεκριμένα, το έλλειμμα της γενικής κυβέρνησης, από 13,8% του ΑΕΠ το 1993, μειώθηκε στο 4,2 % το 2000. Το μέγεθος της δημοσιονομικής εξυγίανσης που επιτεύχθηκε είναι σχεδόν τρεις φορές μεγαλύτερο από τη δημοσιονομική προσαρμογή των υπολοίπων χωρών-μελών της Ε.Ε. κατά την ίδια περίοδο. Δεδομένου ότι το κριτήριο σύγκλισης της Συνθήκης απαιτούσε το

⁸³ Περιοδικό «Τάσεις - Ελληνική Οικονομία», 2001, σελ.14

έλλειμμα της γενικής κυβέρνησης να βρίσκεται κάτω από το 3% του ΑΕΠ, η μείωση του ελλείμματος της γενικής κυβέρνησης στο 2,2% του ΑΕΠ το 1998 σημαίνει ότι, το κριτήριο αυτό ικανοποιήθηκε ένα χρόνο νωρίτερα απ' ό,τι απαιτείται.

Οι ρυθμοί μείωσης του δημόσιου χρέους υπήρξαν μικρότεροι. Παρά τη δημιουργία ικανοποιητικών πρωτογενών πλεονασμάτων στους λογαριασμούς του κρατικού τομέα από το 1994, υπήρξε μία μικρή μόνο μείωση του χρέους από 111,6% του ΑΕΠ το 1993 σε 109,5% του ΑΕΠ το 1997. Αυτό εξηγείται κυρίως από τις επιβαρύνσεις του Κρατικού Προϋπολογισμού από αναλήψεις χρεών φορέων εκτός του Κρατικού Τομέα (καταπτώσεις εγγυήσεων δημοσίων επιχειρήσεων, εξυγίανση ορισμένων ειδικών πιστωτικών ιδρυμάτων, κ.λ.π.). Βέβαια, την ίδια περίοδο, το δημόσιο χρέος στις υπόλοιπες χώρες-μέλη της Ε.Ε. αυξήθηκε κατά 4,6% κατά μέσο όρο, δηλαδή από 65,9% του ΑΕΠ το 1993 σε 70,9% το 1997. Αν και ο ρυθμός μείωσης του δημόσιου χρέους είναι μικρότερος από τον επιθυμητό, μπορούμε να θεωρήσουμε δεδομένη την άνετη ικανοποίηση του κριτηρίου ενός "επαρκώς μειουμένου" χρέους, όπως αναφέρει η Συνθήκη. Η πτωτική τάση του δημόσιου χρέους αναμένεται να συνεχιστεί. Πράγματι, το χρέος ως ποσοστό του ΑΕΠ έπεσε στο 105,5% το 1998 λόγω του υψηλού πρωτογενούς πλεονάσματος (κοντά στο 7% του ΑΕΠ) και των σημαντικών εσόδων αποκρατικοποιήσεων που εισπράχθηκαν το 1998 (κοντά στο 3% του ΑΕΠ), ενώ μειώθηκε το 1999 στο 108,2 % του ΑΕΠ και το 2000 στο 105,8%.

Στον τομέα του πληθωρισμού, η πρόοδος που είχε ως τώρα επιτευχθεί ήταν επίσης σημαντική. Ο ετήσιος ρυθμός αύξησης του Δείκτη Τιμών Καταναλωτή (ΔΤΚ) μειώθηκε κατά 9 ποσοστιαίες μονάδες την περίοδο 1993-97. Ο πληθωρισμός σε μέσα επίπεδα ήταν 14,4% το 1993, ενώ μειώθηκε στο 5,5% το 1997. Στη διάρκεια της ίδιας περιόδου ο πληθωρισμός στις υπόλοιπες χώρες-μέλη της Ε.Ε. ήταν 4,1% το 1993 και 2% το 1997. Κατά συνέπεια, η μείωση του πληθωρισμού στην Ελλάδα υπήρξε συγκριτικά πέντε φορές μεγαλύτερη. Η υποτίμηση της δραχμής κατά την ένταξη της στον ΜΣΙ τον Μάρτιο του 1998 ανέστειλε προσωρινά αυτή την καθοδική πορεία. Πάντως, οι πληθωριστικές πιέσεις που δημιουργήθηκαν ως αντίδραση στην υποτίμηση του Μαρτίου υπήρξαν ηπιότερες σε σύγκριση με την εμπειρία προηγούμενων υποτιμήσεων. Συγκεκριμένα, ο πληθωρισμός αυξήθηκε από 4,3% τον Μάρτιο του 1998 στο 4,6% τον Απρίλιο, και αφού έφτασε στο υψηλότερο του σημείο (5,3%) τον Μάιο, επανήλθε στην πτωτική του πορεία τον Ιούνιο. Η πρώτη σημαντική μείωση του πληθωρισμού μετά την υποτίμηση του Μαρτίου του 1998 καταγράφηκε τον Οκτώβριο (4,7% από 5,2% τον Σεπτέμβριο), ενώ τελικά ο πληθωρισμός μειώθηκε ακόμα

περισσότερο και "έκλεισε" στο 3,9% τον Δεκέμβριο του 1998, σημαντικά χαμηλότερα απ' ό,τι αναμενόταν λίγους μήνες πριν. Σε μέσα επίπεδα, όπου αναφέρεται και το σχετικό κριτήριο σ πληθωρισμός το 1998 ήταν 4,5 %⁸⁴.

Ο αποτελεσματικός έλεγχος του πληθωρισμού δεν θα ήταν δυνατόν να διασφαλιστεί μόνο με την άσκηση αντιπληθωριστικής νομισματικής πολιτικής και της δημοσιονομικής εξυγίανσης. Το μακροοικονομικό πλαίσιο του επικαιροποιημένου Προγράμματος Σύγκλισης έκανε αναγκαία την παράλληλη εφαρμογή κατάλληλης εισοδηματικής πολιτικής. Η τελευταία ήταν προσανατολισμένη στη συγκράτηση του κόστους εργασίας σε επίπεδο χαμηλότερο του πληθωρισμού. Οι αυξήσεις στις ονομαστικές αποδοχές των εργαζομένων στο δημόσιο και στον ιδιωτικό τομέα της οικονομίας θα γίνονταν με κριτήριο τον προβλεπόμενο πληθωρισμό και τις μεταβολές της παραγωγικότητας. Σημαντικό ρόλο στην αντιπληθωριστική κατεύθυνση της εισοδηματικής πολιτικής έπαιξε και η συμφωνία που επιτεύχθηκε το 1998 μεταξύ εργοδοτών και εργαζομένων για περιορισμένες αυξήσεις στη διετία 1998-1999, αλλά και η αυστηρή εισοδηματική πολιτική στο δημόσιο τομέα⁸⁵.

Ως έναυσμα της οικονομικής ανόδου που παρουσιάζει η ελληνική οικονομία από το 1996, θα πρέπει να θεωρηθεί η αύξηση της ενεργού ζήτησης από το 1995 και μετά. Στην ίδια κατεύθυνση συνέβαλαν, πρώτον, η μείωση του αργούντος παραγωγικού δυναμικού και η συνακόλουθη αύξηση της κερδοφορίας, δεύτερον, η πτώση των επιτοκίων των στεγαστικών δανείων (ο κλάδος της οικοδομής διαθέτει έντονες διακλαδικές σχέσεις και προκαλεί ισχυρά πολλαπλασιαστικά αποτελέσματα), και τρίτον, η εκρηκτική αύξηση της χρέωσης των νοικοκυριών διαμέσου των καταναλωτικών δανείων⁸⁶. Αξίζει να σημειωθεί ότι δεν υπήρξε αύξηση της ζήτησης διαμέσου της αύξησης της απασχόλησης, η οποία, όταν επιτυγχάνεται, δημιουργεί νέα εισοδήματα.

Το παράδοξο είναι ότι την ίδια περίοδο 1995-2000 παρά την αύξηση της παραγωγής και της παραγωγικότητας δεν παρατηρήθηκε αντίστοιχη αύξηση στην απασχόληση. Η απασχόληση μειώθηκε την περίοδο αυτή. Η μείωση της απασχόλησης οφείλεται σε δύο βασικούς παράγοντες:

α) Στη μείωση της απασχόλησης του αγροτικού τομέα.. Η μείωση αυτή οφείλεται στη συρρίκνωση του μεριδίου του αγροτικού τομέα στο σύνολο της οικονομίας και στις δυσκολίες που αντιμετωπίζει το νέο καθεστώς μείωσης των επιδοτήσεων, στην

⁸⁴ Γ. Στουρνάρας, Περιοδικό Τάσεις- Ελληνική Οικονομία 1999

⁸⁵ Αργείτης Γ., σελ. 132-133

⁸⁶ Ινστιτούτο εργασίας ΓΣΕΕ-ΑΔΕΔΥ, Ετήσια έκθεση 2005

εκμετάλλευση των λιγότερο αποδοτικών γαιών και στον εκσυγχρονισμό της αγροτικής παραγωγής⁸⁷.

β) Στις διαδικασίες εκσυγχρονισμού με υποκατάσταση εργασίας από κεφάλαιο στην βιομηχανία. Πραγματοποιείται την περίοδο αυτή μεγάλη αύξηση στην οριακή παραγωγικότητα αλλά και στο ύψος των επενδύσεων παγίου κεφαλαίου που μεταφέρουν τις νέες τεχνολογίες μέσα στις διαδικασίες παραγωγής και συντελούν έτσι στον εκσυγχρονισμό των επιχειρήσεων. Ως αποτέλεσμα αυτού είναι η αύξηση του προϊόντος να επιτυγχάνεται σχεδόν εξ' ολοκλήρου με την αύξηση της παραγωγικότητας και όχι της απασχόλησης.

2.7.2 Η λειτουργική κατανομή του εισοδήματος

Η συμμετοχή των μισθών και ημερομισθίων στο διαθέσιμο εισόδημα κατά τα έτη 1996-2000 παρουσίαζε σταδιακή αύξηση. Συγκεκριμένα, οι αμοιβές των εργαζομένων ως ποσοστό συμμετοχής στο διαθέσιμο εισόδημα από 38,7 % το 1996 αυξήθηκε σε 41,2 % το 1997, σε 42,3 % το 1998 και σε 44,9% το 1999. Ενώ παρουσίαζε μείωση 44,2% το 2000.

Αντίστοιχα, το εισόδημα εκτός εργασίας από 61,7% το 1996 μειώθηκε σε 63,4% το 1998, σε 64,8% το 1999 και σε 66,1% το 2000.

Από τα προηγούμενα συνάγεται ότι κατά τα έτη 1996-1999, τόσο το εισοδηματικό μερίδιο της εργασίας όσο και το εισοδηματικό μερίδιο εκτός εργασίας αυξήθηκαν σταθερά. Αυτό εξηγείται από τη συνεχή αύξηση της παραγωγικότητας της ελληνικής οικονομίας, με μόνη εξαίρεση το έτος 1998, όπου η παραγωγικότητα μειώθηκε κατά 0,3%.

⁸⁷ Ινστιτούτο εργασίας ΓΣΕΕ-ΑΔΕΔΥ, Ετήσια έκθεση 2005

Πίνακας 2.11

**Ποσοστά συμμετοχής βασικών κονδυλίων στο διαθέσιμο εισόδημα
1996-2000**

Έτος	Αμοιβές εργαζομένων	Εισόδημα εκτός εργασίας	Τρέχουσες μεταβιβαστικές εισπράξεις	Άμεσοι φόροι	Τρέχουσες μεταβιβαστικές πληρωμές	Ακαθάριστο διαθέσιμο εισόδημα
	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)=1+2+3-4-5
1996	38,7	61,7	22,2	8,1	14,5	100,0
1997	41,2	60,1	23,0	9,1	15,2	100,0
1998	42,3	63,4	22,8	11,8	16,7	100,0
1999	44,9	64,8	23,1	13,3	17,2	100,0
2000	44,2	66,1	22,2	14,1	18,4	100,0

Πηγή: Εθνικοί Λογαριασμοί, Υπουργείο Οικονομίας & Οικονομικών, 2001

Εξαίρεση αποτελεί επίσης το έτος 2000, όπου παρά την αύξηση της παραγωγικότητας το εισοδηματικό μερίδιο της εργασίας μειώθηκε από 44,9% σε 44,2%. Αντίθετα, το εισοδηματικό μερίδιο εκτός εργασίας αυξήθηκε από 64,8% σε 66,1%. Αυτό σημαίνει ότι πραγματοποιήθηκε αναδιανομή του εισοδήματος από την εργασία προς τους κεφαλαιούχους.

2.7.3 Επιχειρηματικά κέρδη

Έτος 1997. Σύμφωνα με τις διαθέσιμες ενδείξεις, τα επιχειρηματικά κέρδη αυξήθηκαν σημαντικά το 1997, μετά την πολύ μικρή άνοδο που είχαν σημειώσει το 1996.

Πράγματι, το 1996, με βάση ορισμένους υπολογισμούς της Τράπεζας Ελλάδος, τα καθαρά προ φόρων κέρδη των βιομηχανικών ΑΕ και ΕΠΕ είχαν αυξηθεί μόνο κατά 1,7%, η αποδοτικότητα των ιδίων κεφαλαίων είχε υποχωρήσει στο 11% (από 13,4% το 1995) και τα περιθώρια κέρδους είχαν μειωθεί. Για το 1997 τα στοιχεία δεν είναι πλήρη. Υπολογίζεται, όμως, όσον αφορά τις βιομηχανικές επιχειρήσεις των οποίων οι μετοχές είναι εισηγμένες στο Χρηματιστήριο, ότι τα καθαρά προ φόρων κέρδη αυξήθηκαν κατά 50% περίπου⁸⁸ και ότι σαφή βελτίωση παρουσίασαν τα περιθώρια

⁸⁸ Αυτό προκύπτει από επεξεργασία — που έγινε από το ΣΕΒ — των συνοπτικών λογιστικών καταστάσεων της 130ής Σεπτεμβρίου 1997 103 βιομηχανικών Α.Ε. και ΕΠΕ εισηγμένων στο Χρηματιστήριο, καθώς και από τους ετήσιους ισολογισμούς των ιδίων εταιριών.

κέρδους και η αποδοτικότητα των ιδίων κεφαλαίων⁸⁹. Οι εξελίξεις αυτές εκτιμάται ότι συνδέονται με την αύξηση των πωλήσεων και τη μείωση του χρηματοδοτικού κόστους, αλλά και με τον αισθητό περιορισμό — για πρώτη φορά τα τελευταία χρόνια — των εξόδων διάθεσης. Η βελτίωση των περιθωρίων κέρδους προκύπτει έμμεσα και από τη συσχέτιση της εξέλιξης των τιμών χονδρικής πώλησης των βιομηχανικών προϊόντων (για εσωτερική κατανάλωση ή για εξαγωγή) με την εξέλιξη του κόστους εργασίας ανά μονάδα προϊόντος, του κόστους πρώτων υλών και του χρηματοδοτικού κόστους⁹⁰.

Έτος 1998. Όπως προκύπτει έμμεσα από τη συσχέτιση της εξέλιξης των τιμών καταναλωτή και των τιμών χονδρικής πώλησης διαφόρων κατηγοριών αγαθών με την εξέλιξη των παραγόντων κόστους (του κόστους εργασίας ανά μονάδα προϊόντος, των τιμών πρώτων υλών και εισαγόμενων εισροών, καθώς και του χρηματοδοτικού κόστους), τα περιθώρια κέρδους των εγχώριων βιομηχανικών και εμπορικών επιχειρήσεων αυξήθηκαν στη διάρκεια του έτους.

Εξάλλου, σύμφωνα με τα αποτελέσματα χρήσεως που έχουν δημοσιευθεί (κυρίως εταιριών των οποίων οι μετοχές είναι εισηγμένες στο Χρηματιστήριο Αξιών Αθηνών), τα κέρδη αυξήθηκαν ταχύτερα από τον πληθωρισμό αλλά και από την αξία πωλήσεων (κύκλο εργασιών) των επιχειρήσεων, γεγονός που επιβεβαιώνει τη διεύρυνση των περιθωρίων κέρδους.

Η διεύρυνση αυτή αντανακλά την τιμολογιακή συμπεριφορά των επιχειρήσεων στην περίοδο μετά από την υποτίμηση του Μαρτίου, αλλά εν μέρει συνδέεται και με τη βελτίωση της κεφαλαιακής διάρθρωσης, δηλαδή την αύξηση της συμμετοχής των ιδίων κεφαλαίων στα συνολικά κεφάλαια, η οποία ήταν αποτέλεσμα της άντλησης σημαντικών χρηματοδοτικών πόρων από το Χρηματιστήριο στη διάρκεια του 1998⁹¹.

Έτος 1999. Με βάση την εξέλιξη του κόστους (όλα τα στοιχεία του, εκτός των τιμών του αργού πετρελαίου, αυξήθηκαν βραδύτερα από τις τιμές ή μειώθηκαν), καθώς και την αξιολόγηση των συνθηκών της ζήτησης από τις ίδιες τις επιχειρήσεις, εκτιμάται ότι τα περιθώρια κέρδους των μεταποιητικών επιχειρήσεων που παράγουν για την εγχώρια αγορά διευρύνθηκαν. Αντίθετα, η πίεση των συνθηκών ζήτησης και ανταγωνισμού στις αγορές του εξωτερικού φαίνεται ότι οδήγησε τις εξαγωγικές επιχειρήσεις να συγκρατήσουν τα περιθώρια κέρδους τους. Πράγματι, ο μέσος

⁸⁹ Στις 103 επιχειρήσεις, των οποίων τα στοιχεία επεξεργάστηκε ο ΣΕΒ, η αποδοτικότητα των ιδίων κεφαλαίων αυξήθηκε από 13,4% σε 16,3% (σύγκριση βάσει περιόδου Ιανουαρίου-Σεπτεμβρίου).

⁹⁰ Τράπεζα της Ελλάδος, 1997, σελ. 130-131

⁹¹ Τράπεζα της Ελλάδος, 1998, σελ. 132

ετήσιος ρυθμός μεταβολής των τιμών χονδρικής πώλησης των εξαγόμενων τελικών προϊόντων το 1999 ήταν αρνητικός: -0,1% (χωρίς καύσιμα: -1,3%). Παράλληλα, η εξέλιξη των τιμών αυτών υποδηλώνει ότι το 1999, καθώς και τους πρώτους μήνες του τρέχοντος έτους, η τιμολογιακή πολιτική των εξαγωγικών επιχειρήσεων αξιοποιούσε κάθε υποχώρηση της συναλλαγματικής ισοτιμίας και φρόντιζε να αντισταθμίσει κάθε άνοδο της, όπως φαίνεται στον Πίνακα 2.12:

Πίνακας 2.12

Εκτιμήσεις των επιχειρήσεων για τα κέρδη, τις πωλήσεις και τις τιμές των προϊόντων: 1999

(ετήσια εκατοστιαία μεταβολή)

Μέγεθος επιχειρήσεων	Κέρδη ανά επιχείρηση	Αξία πωλήσεων ανά επιχείρηση	Τιμές βιομηχανικών προϊόντων
Μικρές	3,2	9,5	1,0
Μεσαίες	26,4	10,1	0,8
Μεγάλες	32,7	12,9	1,7
Σύνολο βιομηχανίας ¹	25,7	10,9	1,0

1. Σταθμισμένη εκτίμηση

Πηγή: Δειγματοληπτική έρευνα ICAP. Η ελληνική βιομηχανία: εκτιμήσεις για το 1999 και προσδοκίες για το 2000, Δεκέμβριος 1999

Η εξέταση που προηγήθηκε αφορά κυρίως τα λειτουργικά περιθώρια κέρδους. Τα συνολικά περιθώρια κέρδους των επιχειρήσεων των οποίων οι μετοχές είναι εισηγμένες στο ΧΑ διευρύνθηκαν σημαντικά, δεδομένου ότι η αύξηση των καθαρών κερδών ήταν πολύ ταχύτερη από την αύξηση του κύκλου εργασιών, όπως προκύπτει, από τα δημοσιευμένα αποτελέσματα χρήσεως. Ωστόσο, επειδή η άντληση κεφαλαίων από το ΧΑ οδήγησε σε σημαντική αύξηση των ιδίων κεφαλαίων, η αποδοτικότητα των ιδίων κεφαλαίων (όπως συνήθως μετρείται, δηλ. ο λόγος των καθαρών κερδών προς τα ίδια κεφάλαια με βάση τον ισολογισμό και τα αποτελέσματα χρήσεως του ίδιου έτους) εκτιμάται ότι παρουσίασε σχετικά συγκρατημένη αύξηση. Η μεγάλη άνοδος των συνολικών κερδών αντανακλά κυρίως την αύξηση των "ανόργανων" εσόδων από χρηματιστηριακές συναλλαγές και από διαχείριση διαθεσίμων, καθώς και τη μείωση του χρηματοοικονομικού κόστους, η οποία ήταν συνέπεια της μείωσης των επιτοκίων δανεισμού και της απευθείας άντλησης κεφαλαίων από το χρηματιστήριο. Εξάλλου, συμφωνά με εκτιμήσεις δειγματοληπτικής έρευνας της ICAP, στη βιομηχανία τα

κέρδη ανά επιχείρηση αυξήθηκαν κατά 25,1% το 1999, ενώ η αξία των πωλήσεων ανά επιχείρηση κατά 10,9%⁹². Από την ίδια έρευνα, προκύπτει έμμεσα ότι τα περιθώρια κέρδους αυξήθηκαν στις μεγάλες και τις μεσαίες βιομηχανικές επιχειρήσεις, ενώ στις μικρές μειώθηκαν⁹³.

Έτος 2000. Τα λειτουργικά κέρδη των επιχειρήσεων του μη χρηματοπιστωτικού τομέα οι μετοχές των οποίων είναι εισηγμένες στο Χρηματιστήριο Αξιών Αθηνών συνέχισαν να αυξάνονται (σε ορισμένες περιπτώσεις με υψηλά ρυθμό), αλλά τα λειτουργικά περιθώρια κέρδους⁹⁴ μειώθηκαν, επειδή ο κύκλος εργασιών αυξήθηκε με υψηλότερο ρυθμό. Όσον αφορά τα συνολικά περιθώρια κέρδους⁹⁵ των ιδίων επιχειρήσεων, αυτά μειώθηκαν περισσότερο από τα λειτουργικά περιθώρια, λόγω της συρρίκνωσης των ανόργανων εσόδων των επιχειρήσεων ή και λόγω της καταγραφής ζημιών από χρηματιστηριακές συναλλαγές.

Το 1999, πάντως, συμφωνά με επεξεργασία των στοιχείων των ισολογισμών του συνόλου των βιομηχανικών ΑΕ και ΕΠΕ που έγινε από τις υπηρεσίες του ΣΕΒ, τα καθαρά κέρδη, που επηρεάστηκαν πολύ θετικά από τις χρηματιστηριακές συναλλαγές, αυξήθηκαν κατά 41,6% (έναντι αύξησης 31,1% το 1998), ενώ η αξία των πωλήσεων αυξήθηκε κατά 7,8% (έναντι αύξησης 6,4% το 1998). Αποτέλεσμα των εξελίξεων αυτών ήταν να αυξηθούν τα καθαρά περιθώρια κέρδους σε 7,37% (από 5,61% το 1998 και 4,55% το 1997). Ταυτόχρονα, η αποδοτικότητα των ιδίων κεφαλαίων βελτιώθηκε και έφθασε το 12,4%,. από 11,0% το 1998 και 9,2% το 1997⁹⁶.

2.7.4 Πολιτική μισθών 1996-2000

Η πολιτική μισθών που ασκήθηκε την περίοδο 1996-2000 απέβλεπε στην εναρμόνιση της πολιτικής μισθών με την γενικότερη οικονομική πολιτική, ώστε να επιτευχθεί αποκλιμάκωση του πληθωρισμού. Αυτό σήμαινε ότι η αύξηση των ονομαστικών αποδοχών θα έπρεπε να συμβαδίζει με την αύξηση της παραγωγικότητας.

⁹² ICAP, Η ελληνική βιομηχανία: εκτιμήσεις για το 1999 και προσδοκίες για το 2000. Δεκέμβριος 1999. Η έρευνα έγινε σε δείγμα 250 βιομηχανικών επιχειρήσεων.

⁹³ Τράπεζα της Ελλάδος, 1999, σελ. 137-138

⁹⁴ Δηλαδή των λειτουργικών κερδών ως ποσοστού της αξίας των πωλήσεων.

⁹⁵ Τα συνολικά περιθώρια κέρδους επηρεάζονται και από το αποτέλεσμα των συναλλαγών που δεν συνδέονται άμεσα με την κυρία παραγωγική δραστηριότητα της επιχείρησης.

⁹⁶ Τράπεζα της Ελλάδος, 2000, σελ. 125

Πίνακας 2.13

**ΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗ, ΑΜΟΙΒΕΣ, ΠΑΡΑΓΩΓΙΚΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΚΟΣΤΟΣ
ΕΡΓΑΣΙΑΣ 1996-2000 μεταβολές %**

Έτη	Μέση ονομαστική αμοιβή	Μέση πραγματική αμοιβή	Παραγωγικότητα -προϊόν/ απασχολούμενο Σύνολο οικονομίας	Κόστος εργασίας/ μονάδα προϊόντος Σύνολο οικονομίας	Κατώτατες αποδοχές ανειδίκευτων εργατών, μεταβολή %	
					ονομαστική	πραγματική
1996	8,8	0,6	1,4	5,9	8,2	-0,5
1997	13,5	7,6	4,2	9,3	8,0	2,4
1998	6,0	1,5	-0,7	6,4	5,4	0,7
1999	4,8	2,4	3,3	0,6	3,5	0,9
2000	6,1	3,0	4,2	1,4	4,2	1,0

Πηγή: ΕΣΥΕ, Υπουργείο Οικονομίας και Οικονομικών, Τράπεζα της Ελλάδος

Από τον πίνακα 2.13 φαίνεται ότι η μέση πραγματική αμοιβή αυξήθηκε κατά 7,6% το 1997 και κατά 1,5% το 1998. Αντίθετα, η παραγωγικότητα για τα ίδια έτη παρουσίασε αύξηση κατά 3,9% για το 1997 και μείωση κατά -0,1% για το 1998. Η εξέλιξη αυτή δείχνει ότι η αύξηση των πραγματικών μισθών δε συμβάδιζε με την αύξηση της παραγωγικότητας. Αντίστοιχα, για τα έτη 1999 και 2000 η ποσοστιαία αύξηση της παραγωγικότητας υπερβαίνει την αντίστοιχη αύξηση της μέσης πραγματικής αμοιβής.

Έτος 1997. Το 1997 οι μέσες ακαθάριστες ονομαστικές αποδοχές των μισθωτών στο σύνολο της οικονομίας αυξήθηκαν μόνο ελαφρά λιγότερο από ότι το 1996. Οι μέσες πραγματικές αποδοχές αυξήθηκαν πολύ περισσότερο, ενώ ο ρυθμός ανόδου του κόστους εργασίας ανά μονάδα προϊόντος επιβραδύνθηκε αισθητά. Οι εξελίξεις αυτές αντανακλούν τη βραδύτερη αύξηση των μισθολογικών δαπανών - συνολικών και κατά κεφαλήν - στο δημόσιο τομέα (παρόλο που οι ρυθμοί ανόδου παρέμειναν υψηλοί), την αύξηση των συμβατικών και των πράγματι καταβαλλόμενων αποδοχών στον ιδιωτικό τομέα με τον ίδιο περίπου ρυθμό όπως και το 1996, τη σαφώς ταχύτερη άνοδο της παραγωγικότητας στο σύνολο της οικονομίας και ιδιαίτερα στον ιδιωτικό τομέα, καθώς και την αποκλιμάκωση του πληθωρισμού.

Συγκεκριμένα, εκτιμάται ότι στο σύνολο της οικονομίας οι μέσες ακαθάριστες προ φορολογίας αποδοχές αυξήθηκαν κατά 10,6%, έναντι 11,5% το 1996. Παρά το γεγονός ότι ο αριθμός των απασχολούμενων μισθωτών αυξήθηκε κατά 0,5%, οι συνολικές δαπάνες για αμοιβές των εργαζομένων (που επηρεάζονται και από την εξέλιξη της απασχόλησης και περιλαμβάνουν, εκτός από τις αποδοχές, τις συντάξεις του Δημοσίου και τις εργοδοτικές ασφαλιστικές εισφορές) εκτιμάται ότι αυξήθηκαν επίσης κατά 10,6%,

έναντι 12,5% το 1996. Εφόσον το ακαθάριστο εγχώριο προϊόν αυξήθηκε κατά 3,5% (έναντι 2,7% το 1996), το κόστος εργασίας ανά μονάδα προϊόντος στο σύνολο της οικονομίας αυξήθηκε κατά 6,9%, δηλ. με ρυθμό χαμηλότερο κατά 2,7 εκατοστιαίες μονάδες από ό,τι το 1996 (9,6%). Ο ρυθμός ανόδου του ίδιου μεγέθους εκτιμάται ότι επιβραδύνθηκε στο μεν επιχειρηματικό τομέα, που περιλαμβάνει τις ιδιωτικές και τις δημόσιες επιχειρήσεις και τις τράπεζες, από 8% το 1996 σε 5,8% το 1997, στη δε μεταποίηση από 7,5% σε λιγότερο από 5%. Σε πραγματικούς όρους, οι μέσες ακαθάριστες προ φορολογίας αποδοχές αυξήθηκαν κατά 4,8% το 1997, έναντι 3% το 1996, ενώ το διαθέσιμο εισόδημα μισθωτού με μέσες αποδοχές, όπως υπολογίζεται κατά προσέγγιση, αυξήθηκε κατά 5% περίπου το 1997, έναντι 1,5% περίπου το 1996. Όσον αφορά την παραγωγικότητα, το ΑΕΠ ανά απασχολούμενο αυξήθηκε στο σύνολο της οικονομίας κατά 4%,5 έναντι 1,4% το 1996, ενώ στη μεταποίηση η παραγωγή ανά ώρα εργασίας εκτιμάται ότι αυξήθηκε κατά 4,5% περίπου, έναντι 1,1% το 1996.

Όπως προκύπτει από τα στοιχεία για τις μεθόδους επίλυσης των συλλογικών εργασιακών διαφορών και την εξέλιξη της απεργιακής δραστηριότητας, το ήπιο κλίμα κυριάρχησε στις εργασιακές σχέσεις και το 1997. Συγκεκριμένα, σύμφωνα με το Υπουργείο Εργασίας, στη διάρκεια του έτους υπογράφηκαν 338 συλλογικές συμβάσεις εργασίας (έναντι 385 το 1996) και εκδόθηκαν 52 διαιτητικές αποφάσεις από τον ΟΜΕΔ — Οργανισμό Μεσολάβησης και Διαιτησίας (έναντι 43 το 1996), ενώ μειώθηκε ο αριθμός των ωρών εργασίας που χάθηκαν λόγω απεργιών (από 1,6 εκατομμύρια ώρες το 1996 σε 1 εκατομμύριο ώρες το 1997). Οι εξελίξεις αυτές συνδέονται με το γεγονός ότι στον ιδιωτικό τομέα, στις περισσότερες περιπτώσεις, είχαν υπογραφεί ήδη από το 1996 συλλογικές συμβάσεις διετούς διάρκειας⁹⁷.

Έτος 1998. Ο ρυθμός ανόδου του κόστους εργασίας ανά μονάδα προϊόντος, ο οποίος προσδιορίζεται από την πολιτική μισθών που ακολουθείται στο Δημόσιο, από τα αποτελέσματα των συλλογικών διαπραγματεύσεων στον επιχειρηματικό τομέα (δηλαδή στις ιδιωτικές και δημόσιες επιχειρήσεις και στις τράπεζες) και από την εξέλιξη της παραγωγικότητας, εκτιμάται ότι το 1998 επιβραδύνθηκε κατά 3 εκατοστιαίες μονάδες περίπου στο σύνολο της οικονομίας και στη μεταποίηση, στην τελευταία μάλιστα υποχώρησε σε πολύ χαμηλά επίπεδα. Αισθητά μικρότερη από ό,τι το 1997 ήταν και η αύξηση των μέσων ακαθάριστων αποδοχών στο σύνολο της οικονομίας, γεγονός που οφείλεται στη σημαντική επιβράδυνση του ρυθμού ανόδου της μέσης μισθολογικής δαπάνης στο Δημόσιο, καθώς

⁹⁷ Τράπεζα της Ελλάδος, 1997, σελ. 122-123

και στην αξιολογη επιβράδυνση του ρυθμού ανόδου των μέσων ακαθάριστων αποδοχών στις ιδιωτικές και δημόσιες επιχειρήσεις και στις τράπεζες.

Επισημαίνεται σχετικά ότι οι αυξήσεις των αποδοχών των δημοσίων υπαλλήλων είχαν προσδιοριστεί πριν από την υποτίμηση του Μαρτίου (κατά την κατάθεση του προϋπολογισμού του 1998), ενώ στις τράπεζες και στις περισσότερες δημόσιες επιχειρήσεις είχαν υπογραφεί διετούς διάρκειας συμβάσεις από το 1997. Στον ιδιωτικό τομέα, οι συλλογικές διαπραγματεύσεις για τις κατώτατες αποδοχές και για τις συμβατικές αποδοχές σε κλαδικό ή όμοιο επαγγελματικό επίπεδο ολοκληρώθηκαν μετά την υποτίμηση και συμφωνήθηκαν συγκρατημένες αυξήσεις, γεγονός που αντανakλά τη μετριοπάθεια των μισθολογικών διεκδίκησε ου ν των εργαζομένων, λόγου της ενισχυμένης εμπιστοσύνης τους στην προοπτική αποκλιμάκωσης του πληθωρισμού, καθώς και την επίδραση της αντιπληθωριστικής νομισματικής πολιτικής στη συμπεριφορά των κοινωνικών εταίρων. Τέλος, στο σχετικά χαμηλό ρυθμό αύξησης του κόστους εργασίας ανά μονάδα προϊόντος συνέβαλε και η σημαντική αύξηση της παραγωγικότητας για δεύτερο κατά σειρά έτος.

Συγκεκριμένα, εκτιμάται ότι στο σύνολο της οικονομίας οι μέσες ακαθάριστες προ φορολογίας αποδοχές αυξήθηκαν κατά 6,9%, έναντι 10,5% το 1997. Επειδή ο αριθμός των απασχολούμενων μισθωτών υπολογίζεται ότι αυξήθηκε κατά 0,5-1,0%, οι συνολικές δαπάνες για αμοιβές των εργαζομένων (που επηρεάζονται επιπλέον και από τη μεταβολή των συντάξεων του Δημοσίου και των εργοδοτικών ασφαλιστικών εισφορών) εκτιμάται ότι αυξήθηκαν κατά 8,1%, έναντι 10,7% το 1997. Εφόσον το ακαθάριστο εγχώριο προϊόν αυξήθηκε κατά 3,7% (έναντι 3,2% το 1997), το κόστος εργασίας ανά μονάδα προϊόντος στο σύνολο της οικονομίας αυξήθηκε κατά 4,2%, έναντι 7,2% το 1997. Ο ρυθμός ανόδου του ίδιου μεγέθους εκτιμάται ότι επιβραδύνθηκε στο μεν επιχειρηματικό τομέα, που περιλαμβάνει τις ιδιωτικές και τις δημόσιες επιχειρήσεις και τις τράπεζες, από 6,0% το 1997 σε 3,5% το 1998, στη δε μεταποίηση από 4,4% σε 1,4%. Σε πραγματικούς όρους, το διαθέσιμο εισόδημα μισθωτού με μέσες αποδοχές, όπως υπολογίζεται κατά προσέγγιση, αυξήθηκε κατά 1,4% το 1998, έναντι 4,9% το 1997. Όσον αφορά την παραγωγικότητα, το ΑΕΠ ανά απασχολούμενο αυξήθηκε στο σύνολο της οικονομίας κατά 3,5%, έναντι 4,4% το 1997, ενώ στη μεταποίηση η παραγωγή ανά ώρα εργασίας εκτιμάται ότι αυξήθηκε κατά 4,1%, έναντι 4,4% το 1997. Αξίζει επίσης να σημειωθεί ότι κατά τα πρώτα πέντε έτη (1994-1998) της εφαρμογής του προγράμματος Σύγκλισης οι μέσες πραγματικές προ φορολογίας αποδοχές στο σύνολο της οικονομίας αυξήθηκαν, όπως εκτιμάται, με μέσο ετήσιο ρυθμό 2,9% και το μέσο πραγματικό διαθέσιμο εισόδημα των μισθωτών με αντίστοιχο ρυθμό

1,9%, που ήταν ίσος με το μέσο ετήσιο ρυθμό αύξησης της παραγωγικότητας (ΑΕΠ ανά απασχολούμενο) στην ίδια περίοδο⁹⁸.

Έτος 1999. Ο ρυθμός ανόδου του κόστους εργασίας ανά μονάδα προϊόντος στο σύνολο της οικονομίας συνέχισε να επιβραδύνεται το 1999 και έφθασε στο χαμηλότερο επίπεδο της τελευταίας 25ετίας. Ειδικότερα εκτιμάται - με βάση τα πιο πρόσφατα διαθέσιμα στοιχεία και ενδείξεις - ότι υποχώρησε στο 2,7% (από 4,1% το 1998), συμβάλλοντας έτσι στην επιβράδυνση του μέσου ετήσιου πληθωρισμού. Η υποχώρηση αυτή αντανάκλα την επιβράδυνση του ρυθμού ανόδου των μέσων αποδοχών στο σύνολο της οικονομίας από 6,5% το 1998 σε 4,6% το 1999, η οποία ήταν αποτέλεσμα της πολιτικής μισθών που εφαρμόστηκε στο Δημόσιο, καθώς και των συλλογικών διαπραγματεύσεων στις ιδιωτικές και τις δημόσιες επιχειρήσεις. Στον επιχειρηματικό τομέα (οι εξελίξεις του οποίου επηρεάζουν πιο άμεσα τον πληθωρισμό από την πλευρά του κόστους), το κόστος εργασίας ανά μονάδα προϊόντος αυξήθηκε κατά 2,9%, δηλαδή ελαφρά περισσότερο από ό,τι στο σύνολο της οικονομίας (2,7%), αλλά πάντως λιγότερο από ό,τι είχε αυξηθεί το 1998 (3,3%).

Η επιβράδυνση της ανόδου των αποδοχών το 1999 συνέβαλε στη συγκράτηση της αύξησης του διαθέσιμου εισοδήματος των μισθωτών, το οποίο αποτελεί σημαντική συνιστώσα του διαθέσιμου εισοδήματος του συνόλου των νοικοκυριών. Στον πίνακα 2.16 παρουσιάζονται ορισμένες κατά προσέγγιση εκτιμήσεις για το ρυθμό αύξησης του πραγματικού διαθέσιμου εισοδήματος ενός μισθωτού με μέσες αποδοχές (1,1% το 1999, έναντι 1% το 1998). Εάν όμως ληφθεί υπόψη και η εκτιμώμενη αύξηση του αριθμού των απασχολούμενων μισθωτών, υπολογίζεται ότι το συνολικό (όχι το κατά κεφαλήν) πραγματικό διαθέσιμο εισόδημα των μισθωτών αυξήθηκε κατά 2,7% περίπου και επομένως συνετέλεσε, στο βαθμό που δεν αντισταθμίστηκε από άλλους παράγοντες, στη συγκράτηση του ρυθμού ανόδου της καταναλωτικής ζήτησης στο ίδιο περίπου επίπεδο (2,6%).

Όπως προκύπτει από τα στοιχεία για τις μεθόδους επίλυσης των συλλογικών εργασιακών διαφορών και την εξέλιξη της απεργιακής δραστηριότητας, η ελεύθερη διαπραγμάτευση και το ήπιο κλίμα συνέχισαν να κυριαρχούν στις εργασιακές σχέσεις και το 1999. Συγκεκριμένα, σύμφωνα με το Υπουργείο Εργασίας, στη διάρκεια του έτους υπογράφηκαν 226 συλλογικές συμβάσεις εργασίας (έναντι 2922 το 1998) και εκδόθηκαν 51 διαιτητικές αποφάσεις από τον Οργανισμό Μεσολάβησης και Διαιτησίας- ΟΜΕΔ (έναντι 58 το 1998),³ ενώ ο αριθμός των ωρών εργασίας που χάθηκαν λόγω απεργιών ήταν εξαιρετικά χαμηλός στο πεντάμηνο Ιανουαρίου-Μαΐου για το οποίο

⁹⁸ Τράπεζα της Ελλάδος, 1998, σελ. 120-122

υπάρχουν στοιχεία (45,6 χιλιάδες ώρες, έναντι 1,5 εκατομμυρίου ωρών ολόκληρο το 1998)⁹⁹.

Έτος 2000. Σύμφωνα με εκτιμήσεις της Τράπεζας Ελλάδος, ο ρυθμός ανόδου του κόστους εργασίας ανά μονάδα προϊόντος επιβραδύνθηκε το 2000 στο σύνολο της οικονομίας. Με βάση τα πιο πρόσφατα διαθέσιμα στοιχεία εκτιμάται ότι υποχώρησε στο 2,6% (από 2,8% το 1999). Στον επιχειρηματικό τομέα (όπου οι εξελίξεις επηρεάζουν αμεσότερα τον πληθωρισμό από την πλευρά του κόστους), ο ρυθμός ανόδου του κόστους εργασίας ανά μονάδα προϊόντος επιβραδύνθηκε περισσότερο και διαμορφώθηκε σε 2,1%, έναντι 2,9% το 1999. Ωστόσο, ο ρυθμός ανόδου του κόστους εργασίας ανά μονάδα προϊόντος στο σύνολο της οικονομίας παρέμεινε στην Ελλάδα υψηλότερος από ό,τι στη ζώνη του ευρώ, όπου το 2000 υποχώρησε σε 0,9% από 1,3% το 1999.

Οι μέσες ακαθάριστες αποδοχές (προ φορολογίας) στο σύνολο της οικονομίας εκτιμάται ότι αυξήθηκαν κατά 6,0% το 2000, έναντι 4,5% το 1999. Η εξέλιξη αυτή αντανακλά κυρίως το γεγονός ότι ο ρυθμός ανόδου των μέσων αποδοχών επιταχύνθηκε αισθητά το 2000 στο Δημόσιο και στις δημόσιες επιχειρήσεις (όπου το 1999 ήταν σχετικά χαμηλός). Στον ιδιωτικό τομέα η επιτάχυνση εκτιμάται ότι ήταν περιορισμένη, ενώ στις τράπεζες παρατηρήθηκε επιβράδυνση. Ταυτόχρονα, το μέσο πραγματικό διαθέσιμο εισόδημα από μισθούς (όπως εκτιμάται κατά προσέγγιση με βάση την εξέλιξη των ακαθάριστων αποδοχών ενός μέσου μισθωτού, καθώς και του φόρου εισοδήματος και των ασφαλιστικών εισφορών που αυτός καταβάλλει) αυξήθηκε σημαντικά και σαφώς ταχύτερα από ό,τι το 1999 (κατά 4,6% έναντι 1%), κυρίως λόγω των ελαφρύνσεων στη φορολογία εισοδήματος και - σε μικρότερο βαθμό - λόγω της ταχύτερης αύξησης των προ φορολογίας αποδοχών, καθώς και της μείωσης (επιδότησης) των ασφαλιστικών εισφορών των χαμηλόμισθων.

Το 2000 οι συλλογικές συμβάσεις που υπογράφηκαν στον ιδιωτικό τομέα ήταν κυρίως διετούς διάρκειας. Ο αριθμός τους αυξήθηκε για το λόγο αυτό, ενώ το ήπιο κλίμα συνέχισε να κυριαρχεί στις εργασιακές σχέσεις. Σύμφωνα με το Υπουργείο Εργασίας, στη διάρκεια του έτους υπογράφηκαν 297 συλλογικές συμβάσεις εργασίας (έναντι 226 το 1999) και εκδόθηκαν 42 διαιτητικές αποφάσεις από τον ΟΜΕΔ - Οργανισμό Μεσολάβησης και Διαιτησίας (έναντι 51 το 1999)¹⁰⁰.

⁹⁹ Τράπεζα της Ελλάδος, 1999, σελ. 126-127

¹⁰⁰ Τράπεζα της Ελλάδος, 2000, σελ. 118-119

2.7.5 Συμπεράσματα για την περίοδο 1996-2000

Η ιστορική συγκυρία που διαμόρφωνε η ένταξη της Ελλάδας στην ΟΝΕ απαιτούσε πολύ λεπτούς χειρισμούς και υψηλή συνέπεια για να είναι αποτελεσματική η μικροοικονομική διαχείριση και να επιτευχθεί τελικά ο στόχος της ένταξης. Η μακροοικονομική πολιτική είχε έντονα αντιπληθωριστικό χαρακτήρα, ενώ κεντρικός άξονας εξακολουθούσε να είναι η δημοσιονομική προσαρμογή.

Από το 1996, η άνοδος του ΑΕΠ υπερβαίνει το μέσο όρο των χωρών της Ζώνης του Ευρώ. Όμως, παρά την επιτάχυνση του ρυθμού ανάπτυξης της ελληνικής οικονομίας τα έτη 1996-2000, η απασχόληση δεν παρακολούθησε στον ίδιο βαθμό την εξέλιξη αυτή.

Μέχρι το Μάρτιο του 2000, η Ελλάδα είχε ικανοποιήσει το κριτήριο σύγκλισης του πληθωρισμού που προέβλεπε η Συνθήκη του Μάαστριχτ. Η Ελλάδα εισήλθε στο τρίτο στάδιο της ΟΝΕ ως το δωδέκατο μέλος της ευρωζώνης μετά από απόφαση του Συμβουλίου στις 19 Ιουνίου 2000.

Την περίοδο αυτή, η πτωτική τάση του εισοδηματικού μεριδίου της εργασίας ανακόπηκε και οι πραγματικοί μισθοί ακολούθησαν μεσοπρόθεσμα τις αυξήσεις της παραγωγικότητας της εργασίας. Η σταθεροποίηση αυτή του μεριδίου της εργασίας προήλθε από μια φάση αύξησης των πραγματικών μισθών την περίοδο 1996-1998, όταν αυτοί υπερέβησαν την αύξηση της παραγωγικότητας με αποτέλεσμα την αύξηση του μεριδίου της εργασίας και μια φάση μείωσης του μεριδίου της εργασίας 1999-2000 στη διάρκεια της οποίας οι πραγματικοί μισθοί αυξήθηκαν λιγότερο από όσο η παραγωγικότητα της εργασίας.

Τέλος, πρέπει να τονιστεί ότι στην παρούσα φάση η αύξηση της παραγωγικότητας της ελληνικής οικονομίας οδήγησε σε αύξηση τόσο του εισοδηματικού μεριδίου εργασίας όσο και του εισοδηματικού μεριδίου των κεφαλαιούχων.

2.8 ΠΟΛΙΤΙΚΟΣ-ΕΚΛΟΓΙΚΟΣ ΚΥΚΛΟΣ 2001-2004

2.8.1 Το πολιτικο-οικονομικό περιβάλλον

Οι βραχυπρόθεσμες προοπτικές της Ελληνικής Οικονομίας εμφανίζονταν πιο ευνοϊκές από ότι στις περισσότερες Ευρωπαϊκές οικονομίες. Για την περίοδο 2000-2004, προβλεπόταν η διατήρηση ενός εύρωστου ρυθμού ανάπτυξης παράλληλα με την περαιτέρω βελτίωση των δημόσιων οικονομικών. Οι εκτιμήσεις αυτές συνέπιπταν με τις προβλέψεις που δημοσιοποιήθηκαν από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή, τον ΟΟΣΑ και το ΔΝΤ.

Το αβέβαιο διεθνές οικονομικό κλίμα, ιδιαίτερος μετά την τρομοκρατική επίθεση της 11^{ης} Σεπτεμβρίου, έκανε τις όποιες προβλέψεις εξαιρετικά ευαίσθητες. Οι παραδοχές της κυβέρνησης σχετικά με την εγχώρια οικονομική δραστηριότητα ήταν μάλλον συγκρατημένες, ενώ βασική κινητήρια δύναμη παρέμεναν οι επενδύσεις. Για τον εξωτερικό τομέα, η κυβέρνηση υπέθετε ότι οι αγορές θα διαμορφώνονταν σύμφωνα με τις προβλέψεις της Ευρωπαϊκής Επιτροπής και των άλλων διεθνών οργανισμών. Πιο συγκεκριμένα, υπέθετε ότι η τιμή του πετρελαίου για τα επόμενα χρόνια θα κυμαινόταν στα 23,5 δολάρια το βαρέλι και ότι το ευρώ θα ανέκαμπτε παραμένοντας όμως σε επίπεδα χαμηλότερα του ενός δολαρίου.

Οι επενδύσεις αποτέλεσαν τον πιο σημαντικό παράγοντα της εγχώριας ζήτησης. Κατά την περίοδο 2000-2004, οι ακαθάριστες επενδύσεις πάγιου κεφαλαίου αυξήθηκαν ως ποσοστό του ΑΕΠ στο 26% περίπου, έναντι 22% το 2000. Η αύξηση αυτή προήλθε τόσο από ιδιωτικές όσο και δημόσιες επενδύσεις. Τα χαμηλά επιτόκια, η απελευθέρωση των αγορών και η ισχυρή εγχώρια ζήτηση δημιούργησαν κατάλληλες συνθήκες για ιδιωτικές επενδύσεις. Επιπλέον, οι σημαντικές εισροές από το Γ' ΚΠΣ μαζί με τα έργα για τους Ολυμπιακούς Αγώνες του 2004, συνέβαλλαν καθοριστικά στην οικονομική δραστηριότητα.

Η ΕΚΤ έχει πλέον αποκλειστικά την αρμοδιότητα άσκησης της ενιαίας νομισματικής πολιτικής στην ευρωζώνη. Τον Ιανουάριο του 2001, η Ελλάδα εισήλθε στο τρίτο στάδιο της ΟΝΕ ως το δωδέκατο μέλος της ευρωζώνης μετά από την απόφαση του Συμβουλίου στις 19 Ιουνίου 2000. Η Τράπεζα της Ελλάδος έγινε μέλος του Ευρωσυστήματος. Αποφασίστηκε επίσης η μετατροπή της δραχμής σε ευρώ να γίνει με την κεντρική ισοτιμία του ΜΣΙ¹⁰¹.

Την περίοδο αυτή η εισοδηματική πολιτική ήταν ανάλογη με την οικονομική δραστηριότητα, έτσι ώστε να διασφαλίζεται όχι μόνο βελτίωση στην ανταγωνιστικότητα αλλά και σύγκλιση των αμοιβών

¹⁰¹ Πανταζίδης Σ., 2002

των εργαζομένων με αυτές της υπόλοιπης Ε.Ε.. Η ετήσια πραγματική αύξηση των αμοιβών κυμάνθηκε μεταξύ 2,3% και 2,5%. Αν και η αύξηση αυτή ήταν σχεδόν διπλάσια του αντίστοιχου Ευρωπαϊκού μέσου όρου, το κόστος εργασίας ανά μονάδα προϊόντος συνέχισε να μειώνεται. Αξίζει να σημειωθεί, ότι από 1ης Ιανουαρίου 2002, οι κατώτατες αποδοχές αυξήθηκαν κατά περίπου 1%. Αυτό οφείλεται στη ρήτρα που περιείχε η Συλλογική Σύμβαση Εργασίας που υπεγράφη το 2000 μεταξύ ΓΣΕΕ και εργοδοτών, και προέβλεπε την αυτόματη αύξηση του κατώτατου μισθού από 1.1.2002, με διορθωτικό ποσοστό που θα είναι ίσο με τη διαφορά μεταξύ πληθωρισμού του 2001 και προβλεπόμενου κατά την κατάρτιση της ΓΣΣΕ πληθωρισμού 2,3%.

Η απασχόληση αυξήθηκε ως συνέπεια των υψηλών ρυθμών ανάπτυξης και επενδύσεων και της εφαρμογής του Εθνικού Σχεδίου Δράσης για την Απασχόληση. Το ποσοστό ανεργίας μειώθηκε από 11,4% το 2000 σε περίπου 9% το 2004.

Η οικονομική πολιτική που ακολουθήθηκε από την Ελληνική Κυβέρνηση είχε ως στόχο τη βελτίωση των επιδόσεων της οικονομίας, την αύξηση της απασχόλησης, την καταπολέμηση του κοινωνικού αποκλεισμού και την διατήρηση της πολιτιστικής μας κληρονομιάς.

Η οικονομική πολιτική, που ακολουθήθηκε πριν το 2000 ήταν προσανατολισμένη προς την διατήρηση των συνθηκών σταθερότητας της οικονομίας, τη μεγαλύτερη δημοσιονομική εξυγίανση και την ενδυνάμωση των διαρθρωτικών μεταρρυθμίσεων. Μέσα στα πλαίσια της Νομισματικής Ένωσης, η μακροοικονομική σταθερότητα βασίστηκε πρωταρχικά στην δημοσιονομική πολιτική, ενώ η αποτελεσματικότητα και η ανταγωνιστικότητα προήχθησαν μέσω των διαρθρωτικών μεταρρυθμίσεων. Παρόλο που σημαντική πρόοδος είχε επιτευχθεί τα τελευταία χρόνια, έμεναν πολλά ακόμη να γίνουν και ιδιαίτερα στην μεταρρύθμιση του δημοσίου τομέα και της δημόσιας διοίκησης γενικότερα¹⁰².

Στην κατάταξη των χωρών μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης των 15 η ελληνική οικονομία, με κριτήριο τον ρυθμό οικονομικής μεγέθυνσης κατά το 2000-2004, κατέλαβε την πρώτη θέση. Οι επιδόσεις της υπερτερούσαν κατά πολύ των αντίστοιχων της Ευρωπαϊκής Ένωσης των 15 αφού και οι επενδύσεις παγίου κεφαλαίου ως ποσοστό του ΑΕΠ στην ΕΕ-15 βρίσκονται σε ιστορικά χαμηλά επίπεδα, η παραγωγικότητα της εργασίας κατά την περίοδο 1996-2004 αυξήθηκε με μέσο ετήσιο ρυθμό που δεν υπερέβη το 1,0% (έναντι +3,0% στην Ελλάδα). Αυτές οι δυσμενείς για την Ευρώπη

¹⁰² Επικαιροποιημένο πρόγραμμα σταθερότητας και ανάπτυξης της Ελλάδας 2001-2004

εξελίξεις σχετίζονταν με την ασκούμενη στην Ευρωπαϊκή Ένωση μακροοικονομική πολιτική, ιδιαίτερα με την μειωμένη ζήτηση και το Σύμφωνο Σταθερότητας και Ανάπτυξης.

Η διαφορά του ρυθμού οικονομικής μεγέθυνσης στην Ελλάδα έναντι του αντίστοιχου μέσου όρου της Ευρωπαϊκής Ένωσης διατηρήθηκε επί σειρά ετών, έτσι ώστε η διαδικασία της ανάκαμψης της ελληνικής οικονομίας να μην μπορούσε να θεωρηθεί ότι έχει συγκυριακό χαρακτήρα. Σε αυτή την διαπίστωση συνηγορούσαν η εξέλιξη μιας σειράς δεικτών της ελληνικής οικονομίας που αφορούσαν στην κερδοφορία και την συσσώρευση κεφαλαίου στην Ελλάδα, στην μεγέθυνση του προϊόντος, στην παραγωγικότητα της εργασίας και του κεφαλαίου.

Οι επιδόσεις αυτές της ελληνικής οικονομίας συγκριτικά με άλλες χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης, σε μια σειρά μεγεθών, όπως το ΑΕΠ, οι επενδύσεις και η παραγωγικότητα της εργασίας, θα πρέπει να αποδοθούν στην ταχύτερη εξέλιξη της ζήτησης στην Ελλάδα, και όχι στις «διαρθρωτικές αλλαγές»¹⁰³. Συγκεκριμένα, στην διατήρηση των υψηλών ρυθμών οικονομικής μεγέθυνσης κατά το 2003, συνέβαλαν όλοι οι παράγοντες που ενισχύουν την εσωτερική ζήτηση, της οποίας η αύξηση κατά +6,9% επέτρεψε την συνέχιση της ανάπτυξης παρά την μεγάλη αρνητική συμβολή του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών. Οι παράγοντες αυτοί ήταν η αύξηση των πραγματικών αποδοχών των μισθωτών κατά 3,7% ετησίως και η συνακόλουθη αύξηση της αγοραστικής δύναμης τους, η μείωση του ποσοστού ανεργίας, η συνακόλουθη αύξηση των εισοδημάτων των νοικοκυριών και η αύξηση της καταναλωτικής τους ροπής, η μείωση του κόστους χρηματοδότησης και η ταχεία πιστωτική επέκταση, η διατήρηση του επίπεδου των θετικών επιδόσεων σε σημαντικό αριθμό επιχειρήσεων, η αύξηση των επενδύσεων του ιδιωτικού τομέα, τα δημόσια έργα για την προετοιμασία των Ολυμπιακών Αγώνων, τα άλλα κατασκευαστικά έργα που χρηματοδοτούνται εν μέρει από εισροές κοινοτικών πόρων (που ανήλθαν σε περίπου 3% του ΑΕΠ), η ανάκαμψη των εξαγωγών υπηρεσιών μεταφοράς, η ανάκαμψη των εξαγωγών αγαθών, και η άνοδος της δημόσιας κατανάλωσης.

Η συνεχιζόμενη επί σειρά ετών οικονομική μεγέθυνση στην Ελλάδα, είχε ως αποτέλεσμα, το 2003, το ΑΕΠ να υπερβεί, για τρίτο συνεχές έτος, τον μεσοπρόθεσμο δυνητικό ρυθμό ανόδου του προϊόντος, δηλαδή την μέγιστη δυνατή παραγωγή που η χώρα μπορεί να πραγματοποιήσει χωρίς να επανεμφανισθούν πληθωριστικές πιέσεις. Το παραγωγικό κενό της ελληνικής οικονομίας έχει κλείσει, έχει καταστεί θετικό, και ως εκ τούτου ευθύνεται για την άνοδο των τιμών κατά τα έτη μετά το 2000. Ως εκ τούτου, ο πληθωρισμός στην

¹⁰³ Για περισσότερες πληροφορίες βλ. Π. Καζάκος, 2005, σελ. 521-527

Ελλάδα παραμένει υψηλότερος από τον μέσο όρο της Ευρωπαϊκής Ένωσης των 15, εξαιτίας της υπερβάλλουσας ζήτησης σε περισσότερους κλάδους παραγωγής (σε συνδυασμό και με τον μικρό βαθμό ανταγωνισμού σε μια σειρά αγορών αγαθών και υπηρεσιών), η οποία επιτρέπει στις επιχειρήσεις να αυξάνουν τις τιμές τους ανεξάρτητα από το μέγεθος της αύξησης του κόστους εργασίας, και σε τέτοιο βαθμό ώστε να αυξάνουν τα περιθώρια κέρδους.

Οι θετικές επιδόσεις της ελληνικής οικονομίας σχετίζονται με την συνέχιση της μακροχρόνιας ανοδικής τάσης των ακαθάριστων επενδύσεων παγίου κεφαλαίου, επί σειρά ετών. Αυτή η άνοδος συνοδεύονταν από μια μάλλον θεαματική επενδυτική δραστηριότητα σε μηχανικό εξοπλισμό από το 1996 έως το 2004, μέσα σε μια συγκυρία γενικής μείωσης των επενδύσεων εκσυγχρονισμού στις χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης των 15. Αυτές οι αυξημένες επενδύσεις αποτελούσαν ένδειξη μιας σημαντικής ανανέωσης του παραγωγικού συστήματος, αφού ο καινούργιος μηχανολογικός εξοπλισμός μεταφέρει τις νέες τεχνολογίες μέσα στις παραγωγικές διαδικασίες και αυξάνει έτσι την παραγωγικότητα της εργασίας και του κεφαλαίου. Ως αποτέλεσμα της τεχνολογικής προόδου (είτε με την μορφή της υποκατάστασης εργασίας από λειτουργίες των μηχανικών συστημάτων, είτε με την μορφή της αυτόνομης τεχνολογικής προόδου), η οριακή παραγωγικότητα του κεφαλαίου, παρουσιάζει ισχυρή άνοδο, ιδιαίτερα μετά το 1998¹⁰⁴.

Σε ότι αφορά την απασχόληση, για πρώτη φορά μετά από μια τετραετία μηδενικής αύξησης (1999-2002), το 2003 σημειώθηκε αύξηση 2,2%, ενώ επιτεύχθηκε αύξηση το 2004 κατά 0,9%. Οι μηδενικές αυξήσεις των προηγούμενων ετών εξηγούνται πιθανότατα από το γεγονός ότι κατά την πρώτη περίοδο μετά την ύφεση, που στην Ελλάδα διήρκεσε μέχρι το 1995, σημειώθηκε μεγάλη αύξηση στην οριακή παραγωγικότητα της εργασίας (η αύξηση της παραγωγής χαρακτηρίζεται από αυξανόμενες αποδόσεις) χάρη στις επενδύσεις παγίου κεφαλαίου που μεταφέρουν τις νέες τεχνολογίες μέσα στις διαδικασίες παραγωγής και συντελούν στον εκσυγχρονισμό των επιχειρήσεων διαμέσου της υποκατάστασης εργασίας από λειτουργίες των μηχανικών συστημάτων. Οι επενδύσεις αυτές οδηγούν σε μεγάλες αυξήσεις της παραγωγικότητας της εργασίας αλλά και σε νέες μορφές οργάνωσης εργασίας, οι οποίες επίσης αυξάνουν την παραγωγικότητα. Οι αυξήσεις αυτές είναι συνήθως μεγαλύτερες κατά τα πρώτα χρόνια μιας οικονομικής ανάκαμψης, επειδή η οριακή παραγωγικότητα αυτών των επενδύσεων είναι κατά πολύ υψηλότερη από την μέση παραγωγικότητα του εγκατεστημένου παραγωγικού δυναμικού (του εγκατεστημένου κεφαλαιακού αποθέματος). Έτσι, η

¹⁰⁴ INE, 2004

αύξηση του προϊόντος επιτυγχάνεται σχεδόν εξ ολοκλήρου με την αύξηση της παραγωγικότητας και όχι της απασχόλησης. Μεσοπρόθεσμα αναμένονται περαιτέρω αυξήσεις της απασχόλησης διότι η απόσταση της οριακής αύξησης της παραγωγικότητας που προκαλούν οι τεχνολογικές και οργανωτικές καινοτομίες σε σχέση με την μέση παραγωγικότητα του εγκατεστημένου παραγωγικού δυναμικού έχει ήδη μειωθεί, και εξακολουθεί να μειώνεται στον βαθμό που το παραγωγικό δυναμικό βρίσκεται σε διαδικασία εκσυγχρονισμού επί σειρά ετών (1996-2004). Με άλλα λόγια, κάθε νέο «κύμα επένδυσης» οδηγεί σε αύξηση της παραγωγικότητας πλην όμως μικρότερη από τις προηγούμενες αυξήσεις του επιπέδου παραγωγικότητας.

Οι δημοσιονομικές εξελίξεις στην Ελλάδα, την απομάκρυναν από τον στόχο του Συμφώνου Σταθερότητας και Ανάπτυξης για ισοσκελισμένα δημόσια οικονομικά και την οδηγούσαν σε υπέρβαση της τιμής αναφοράς για το έλλειμμα. Το Σύμφωνο Σταθερότητας και Ανάπτυξης δέσμευε τις χώρες σ' ένα επίπεδο δημόσιου ελλείμματος που δεν θα υπερέβαινε το 3% του ΑΕΠ. Στην πραγματικότητα, ο όρος αυτός είναι πολύ πιο περιοριστικός από ό,τι εκ πρώτης όψεως φαίνεται, διότι το δημόσιο έλλειμμα παρουσίαζε διακυμάνσεις στην διάρκεια του οικονομικού κύκλου. Κατά την περίοδο της ανάκαμψης της οικονομίας, όταν αυξάνεται το προϊόν, αυξάνονται αυτομάτως και τα δημόσια έσοδα, δηλαδή χωρίς να απαιτούνται αλλαγές στους φορολογικούς συντελεστές, στην ικανότητα του κρατικού μηχανισμού να συλλέγει τους φόρους ή σε οποιαδήποτε άλλον παράγοντα επηρεάζει τα έσοδα. Κατά την περίοδο της ύφεσης, αντίστροφα, τα δημόσια έσοδα μειώνονται στον βαθμό που ατονεί η οικονομική δραστηριότητα και μειώνεται ή επιβραδύνεται το προϊόν¹⁰⁵. Επομένως, η υποχρέωση μιας χώρας να διατηρεί το δημόσιο έλλειμμα της κάτω από το όριο του 3%, σήμαινε ότι το εν λόγω έλλειμμα έπρεπε να φθάνει στο όριο αυτό όταν η οικονομία της θα βρίσκεται στο βαθύτερο σημείο της ύφεσης. Διότι εάν επιτύγχανε έλλειμμα 3% στην ανοδική φάση του κύκλου, όπως συνέβαινε στην Ελλάδα, όταν δηλαδή το προϊόν αυξάνεται με -υψηλούς ρυθμούς, το έλλειμμα θα διευρύνονταν και θα υπερέβαινε το προκαθορισμένο όριο στην διάρκεια της ύφεσης. Κατά συνέπεια, το Σύμφωνο Σταθερότητας και Ανάπτυξης επέβαλλε μεν την διατήρηση των δημοσίων ελλειμμάτων κάτω από το ανώτατο όριο 3%, πλην όμως, επέβαλλε κατά μέσο όρο, στην διάρκεια δηλαδή ολόκληρου του οικονομικού κύκλου, μηδενικό δημόσιο έλλειμμα. Μάλιστα, με δεδομένη την υποχρέωση των χωρών να αποπληρώνουν το δημόσιο χρέος, το μηδενικό δημόσιο έλλειμμα

¹⁰⁵ Επικαιροποιημένο πρόγραμμα σταθερότητας και ανάπτυξης της Ελλάδας 2001-2004

συνεπάγεται την ύπαρξη πρωτογενούς πλεονάσματος του οποίου το μέγεθος είναι ανάλογο των πληρωμών του δημοσίου για τόκους. Το Σύμφωνα Σταθερότητας και Ανάπτυξης δημιουργεί, επομένως, τις συνθήκες για την αναίρεση της επεκτατικής δημοσιονομικής πολιτικής στις χώρες εκείνες που έχουν επιτύχει, όπως η Ελλάδα, το ανώτατο όριο του 3% κατά την ανοδική φάση του οικονομικού κύκλου. Από τις 27 χώρες του ΟΟΣΑ, μόνον 12 είχαν κατά το 2003 πρωτογενή πλεονάσματα που βρίσκονταν στην περιοχή του 1,5% έως 5,5%. Η Ελλάδα καταλάμβανε στην κατάταξη αυτή την δέκατη θέση. Δέκα χώρες είχαν πρωτογενή ελλείμματα, εκ των οποίων η Γαλλία, η Γερμανία, η Βρετανία, οι ΗΠΑ και η Ιαπωνία. Ενδιαφέρον είχε και η σύγκριση των ελληνικών ελλειμμάτων με τα αντίστοιχα των άλλων χωρών του ΟΟΣΑ. Το έλλειμμα της Ελλάδας, κατά το 2003, ήταν μικρότερο από το αντίστοιχο της Γαλλίας και της Γερμανίας και συγκρίσιμο με αυτό της Βρετανίας. Το δημόσιο έλλειμμα των χωρών της Ευρωπαϊκής Ένωσης, κυρίως δε της ζώνης του ευρώ, αυξήθηκε και πλησίαζε το ανώτατο όριο του 3% του ΑΕΠ, το οποίο επέτρεπε το Σύμφωνα Σταθερότητας και Ανάπτυξης. Βέβαια, μετά την διόρθωση των ελλειμμάτων για την διαφορετική θέση κάθε χώρας στον οικονομικό κύκλο, το έλλειμμα της Ελλάδας ανέρχονταν σε 3,3%, ενώ της Γερμανίας σε 3,2%, της Γαλλίας σε 3,8% και της Βρετανίας σε 2,8%¹⁰⁶.

Έτσι αποδεικνύεται ότι, η δημοσιονομική θέση της Ελλάδας δεν ήταν δεινή, ούτε με βάση τις διεθνείς συγκρίσεις, ούτε αυτή καθαυτή. Εξάλλου, οι περιορισμοί που τίθενται από το Σύμφωνα Σταθερότητας και Ανάπτυξης είναι σε μεγάλο βαθμό, αυθαίρετοι και τους αποδίδονται ευθύνες για την στασιμότητα στην Ευρωπαϊκή Ένωση των 15 χωρών καθώς και για το γεγονός ότι οι επενδύσεις παγίου κεφαλαίου βρίσκονταν στο χαμηλότερο ιστορικό τους σημείο. Από τη μία πλευρά, η προσκόλληση στο Σύμφωνα συνεχίζει να αποτελεί ένα από τα μεγαλύτερα εμπόδια για τη βελτίωση της απασχόλησης και της ανάπτυξης στις περισσότερες χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης, και από την άλλη πλευρά, το ανώτατο όριο του 3% του ΑΕΠ για το δημόσιο έλλειμμα έχει παραβιασθεί, τόσο από το Γερμανία, όσο και από την Γαλλία και δεν θα τηρήθηκε ούτε το 2004.

Τέλος, η οικονομική ανάκαμψη διατηρήθηκε στην Ελλάδα, όχι μόνο χάρη στους εξωγενείς παράγοντες (μονομερείς μεταβιβάσεις από την Ευρωπαϊκή Ένωση και προετοιμασία των Ολυμπιακών Αγώνων), αλλά και εξαιτίας δύο πολύ σημαντικών χρηστών κύκλων που είχαν συγκροτηθεί και πολλαπλασίαζαν τα αρχικά οφέλη από τους εξωγενείς παράγοντες. Ως εκ τούτου, όταν οι εξωγενείς παράγοντες έπαυαν, η ελληνική οικονομία πιθανότατα θα διέθετε

¹⁰⁶ INE, 2004

σημαντική εσωτερική δυναμική, της οποίας όμως η συντήρηση θα εξαρτιόταν από τις κατευθύνσεις πολιτικής που θα υιοθετούνταν κατά τα αμέσως επόμενα έτη. Οι δύο αυτοί χρηστοί κύκλοι της ελληνικής οικονομίας ήταν οι εξής: Ο πρώτος εξ αυτών είναι ο κύκλος επενδύσεων-προϊόντος (πολλαπλασιαστής) και ζήτησης-επενδύσεων (επιταχυντής): Η υψηλή επενδυτική δαπάνη (δημόσια και ιδιωτική) οδήγησε σε ταχεία μεγέθυνση του προϊόντος διαμέσου των πολλαπλασιαστικών της αποτελεσμάτων. Ταυτόχρονα, η ταχεία αύξηση του προϊόντος και οι προσδοκίες που αυτή προκάλεσε οδήγησαν σε αύξηση των παραγωγικών επενδύσεων (επιταχυντής). Επομένως, το προϊόν και οι επενδύσεις βρίσκονταν σε σχέση αμοιβαίας αλληλεξάρτησης που οδήγησε σε συνεχή άνοδο της πραγματικής οικονομίας και σε συνεχή τεχνολογικό και οργανωτικό εκσυγχρονισμό του παραγωγικού συστήματος¹⁰⁷. Ο δεύτερος χρηστός κύκλος είναι ο κύκλος επενδύσεων-παραγωγικότητας. Η αύξηση των επενδύσεων παγίου κεφαλαίου και οι εκσυγχρονιστικές τους επιπτώσεις στο παραγωγικό σύστημα, αλλά και η αύξηση του όγκου της παραγωγής, επέδρασαν θετικά στην αύξηση της παραγωγικότητας της εργασίας¹⁰⁸. Η βελτίωση αυτή της παραγωγικότητας επιμερίστηκε αφενός σε άνοδο των πραγματικών μισθών, του διαθέσιμου εισοδήματος των εργαζομένων, και επακόλουθα της ιδιωτικής κατανάλωσης και της συνολικής ζήτησης και αφετέρου σε μείωση του πραγματικού κόστους εργασίας (διότι από την αύξηση της παραγωγικότητας ωφελούνται, και μάλιστα κατά κύριο λόγο, οι επιχειρήσεις, επομένως και στην άνοδο της κερδοφορίας. Τα δύο αυτά οφέλη επέδρασαν θετικά επί των επενδύσεων.

2.8.2 Η λειτουργική κατανομή του εισοδήματος

Κατά την περίοδο 2004-2004 το εισοδηματικό μερίδιο της εργασίας παρουσίασε μικρή αύξηση. Συγκεκριμένα, το ποσοστό των αμοιβών της εξαρτημένης εργασίας στο Ακαθάριστο Διαθέσιμο Εισόδημα ανήλθε σε 43,5% το 2001, παρουσίασε αύξηση σε 43,9% το 2002, μειώθηκε σε 43,7% το 2003, ενώ αυξήθηκε σε 44% το 2004.

Αντίστοιχα, το εισόδημα εκτός εργασίας παρουσίασε μικρή μείωση. Συγκεκριμένα, από 62,6% το 2001, μειώθηκε στο 61,9% το 2002, σε 61,2% το 2003 και σε 60,8 το 2004.

¹⁰⁷ Για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με τη λειτουργία του πολλαπλασιαστή και του επιταχυντή βλ. Θ. Λιανός- Θ. Μπένος, 1998

¹⁰⁸ INE, 2004

Πίνακας 2.14

**Ποσοστά συμμετοχής βασικών κονδυλίων στο διαθέσιμο εισόδημα
2001-04**

Έτος	Αμοιβές εργαζομένων	Εισόδημα εκτός εργασίας	Τρέχουσες μεταβιβαστικές εισπράξεις	Άμεσοι φόροι	Τρέχουσες μεταβιβαστικές πληρωμές	Ακαθάριστο διαθέσιμο εισόδημα
	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)=1+2+3-4-5
2001	43,5	62,6	24,1	12,6	17,6	100,0
2002	43,9	61,9	26,0	13,5	18,8	100,0
2003	43,7	61,2	28,6	14,2	20,1	100,0
2004	44,0	60,8	31,2	15,2	21,6	100,0

Πηγή: Εθνικοί Λογαριασμοί, Υπουργείο Οικονομίας & Οικονομικών, 2001

Από τα προηγούμενα συνάγεται ότι την περίοδο 2001-2004 το μερίδιο του συντελεστή εργασία αυξήθηκε, ενώ αντίστοιχα το μερίδιο εκτός εξηρημένης εργασίας μειώθηκε.

2.8.3 Επιχειρηματικά κέρδη 2001-2004

Έτος 2001. Τα λειτουργικά κέρδη αυξήθηκαν το 2001, αλλά λιγότερο από ό,τι η αξία των πωλήσεων, με συνέπεια να μειωθούν τα περιθώρια λειτουργικού κέρδους των επιχειρήσεων των περισσότερων κλάδων (περιλαμβανομένης και της βιομηχανίας), με κύρια εξαίρεση τις επιχειρήσεις που επωφελούνται, από συνθήκες υπερβάλλουσας ζήτησης (όπως οι κατασκευαστικές εταιρίες και οι επιχειρήσεις παραγωγής οικοδομικών υλικών).

Η μείωση των περιθωρίων λειτουργικού κέρδους συνδέεται εν μέρει με την επιδίωξη των εγχώριων επιχειρήσεων να διατηρήσουν τα μερίδια πωλήσεων των προϊόντων τους στην εγχώρια αγορά, με δεδομένο τον εντονότερο ανταγωνισμό τιμών από την πλευρά των εισαγόμενων τελικών προϊόντων. Σε ορισμένες περιπτώσεις, εξάλλου, φαίνεται ότι η σημαντική αύξηση των πωλήσεων επέτρεψε στις επιχειρήσεις να πραγματοποιήσουν ικανοποιητικά κέρδη, ακόμη και με μειωμένο περιθώριο κέρδους¹⁰⁹.

Έτος 2002. Η εξέλιξη των κερδών του 2002 αναλύεται με

¹⁰⁹ Τράπεζα Ελλάδος, 2002

βάση ένα δείγμα της Τράπεζας Ελλάδος 418 επιχειρήσεων οι οποίες έχουν δημοσιεύσει ισολογισμούς ή συνοπτικές λογιστικές καταστάσεις. Στο δείγμα δεν έχουν περιληφθεί ορισμένες επιχειρήσεις των οποίων τα δημοσιευμένα στοιχεία δεν είναι συγκρίσιμα με εκείνα τον 2001, καθώς και οι επιχειρήσεις του χρηματοπιστωτικού τομέα (τράπεζες, ασφαλιστικές εταιρίες, εταιρίες χρηματοδοτικής μίσθωσης). Οι επιχειρήσεις που έχουν εισαγάγει τις μετοχές τους στο ΧΑΑ αποτελούν περισσότερο από το 60% του δείγματος.

Για το σύνολο των επιχειρήσεων του δείγματος, τα προ φόρων κέρδη αυξήθηκαν κατά 5,4% το 2002, ενώ οι πωλήσεις αυξήθηκαν περισσότερο (κατά 10,0%), με αποτέλεσμα το περιθώριο κέρδους — δηλαδή ο λόγος των κερδών προς τις πωλήσεις — να μειωθεί κατά μισή εκατοστιαία μονάδα περίπου σε σύγκριση με το 2001. Εξάλλου, η αποδοτικότητα των ιδίων κεφαλαίων μειώθηκε στο 11,8% το 2002, από 12,0% το 2001. Όπως προκύπτει από τα αποτελέσματα χρήσεως των επιχειρήσεων που έχουν δημοσιεύσει αναλυτικά στοιχεία, η σχετικά μικρή άνοδος των κερδών και η ελαφρά μείωση του περιθωρίου κέρδους αντανακλούν κυρίως την εξέλιξη των έκτακτων ζημιών και εξόδων και, με την έννοια αυτή, εκτιμάται ότι έχουν προσωρινό χαρακτήρα. Συγκεκριμένα, το 2002 (όπως και το 2001) ορισμένες επιχειρήσεις έκαναν απόσβεση ζημιών οι οποίες είχαν καταγραφεί κατά την αποτίμηση του χαρτοφυλακίου τους σε προηγούμενες χρήσεις., ενώ ορισμένες άλλες, στο πλαίσιο της εξυγίανσης τους, προχώρησαν σε σχηματισμό προβλέψεων για την κάλυψη ενδεχόμενων μελλοντικών ζημιών¹¹⁰.

Έτος 2003. Η εξέλιξη των κερδών το 2003 αναλύεται με βάση ένα δείγμα της Τράπεζας Ελλάδος 453 επιχειρήσεων, από τις οποίες 260 (121 βιομηχανικές, 53 εμπορικές και 86 λοιπές) έχουν εισαγάγει τις μετοχές τους στο Χρηματιστήριο Αθηνών. Τα στοιχεία προέρχονται από τους ισολογισμούς ή τις συνοπτικές λογιστικές καταφάσεις που έχουν δημοσιευθεί. Κριτήριο για την επιλογή των επιχειρήσεων του δείγματος αποτέλεσαν οι πωλήσεις, οι οποίες θα έπρεπε να υπερβαίνουν τα 5 εκατ. ευρώ. Στο δείγμα δεν περιλήφθηκαν επιχειρήσεις οι οποίες για το 2003 δημοσίευσαν στοιχεία που για διάφορους λόγους (διάσπαση, συγχώνευση κ.λπ.) δεν είναι συγκρίσιμα με τα αντίστοιχα για το 2002. Επίσης, δεν περιλήφθηκαν επιχειρήσεις του χρηματοπιστωτικού τομέα (τράπεζες, εταιρίες επενδύσεων, ασφαλιστικές, χρηματοδοτικής μίσθωσης κ.λπ.), του Δημοσίου, καθώς και εταιρίες συμμετοχών. Αν και το δείγμα αυτό είναι σχετικά μικρό³ και τα δημοσιευθέντα στοιχεία για τις περισσότερες επιχειρήσεις είναι προσωρινά και περιορισμένα, είναι ωστόσο δυνατόν να συναχθούν ορισμένα συμπεράσματα για την

¹¹⁰ Τράπεζα Ελλάδος, 2003

εξέλιξη των πωλήσεων και των κερδών των μη χρηματοπιστωτικών επιχειρήσεων κατά το 2003.

Ειδικότερα, τα προ φόρων κέρδη του συνόλου των επιχειρήσεων του δείγματος αυξήθηκαν σημαντικά (κατά 21,4%) το 2003. Ιδιαίτερα αυξημένα (κατά 51%) παρουσιάζονται τα κέρδη των εμπορικών επιχειρήσεων, ενώ τα κέρδη των βιομηχανικών επιχειρήσεων αυξήθηκαν κατά 14,3% και των "λοιπών" επιχειρήσεων κατά 22,3%. Το περιθώριο κέρδους (δηλ. ο λόγος των προ φόρων κερδών προς τις πωλήσεις) για το σύνολο του δείγματος διευρύνθηκε κατά μία εκατοστιαία μονάδα περίπου (2003: 9,7%. 2002: 8,8%). Σημειώνεται ότι το 2002 το περιθώριο κέρδους είχε μειωθεί σε σύγκριση με το 2001 κατά μία εκατοστιαία μονάδα, ενώ το 2001 σε σύγκριση με το 2000 η μείωση ήταν μεγαλύτερη (δύο εκατοστιαίες μονάδες περίπου)¹¹¹.

Έτος 2004. Η διαμόρφωση των κερδών το 2004 εξετάζεται με βάση ένα δείγμα 554 επιχειρήσεων που δεν ανήκουν στο χρηματοπιστωτικό τομέα, από τις οποίες 256 (122 βιομηχανικές, 48 εμπορικές και 86 παροχής υπηρεσιών και λοιπών δραστηριοτήτων) έχουν εισαγάγει τις μετοχές τους στο χρηματιστήριο. Αν και το δείγμα είναι σχετικά μικρό και τα δημοσιευμένα στοιχεία για αρκετές επιχειρήσεις είναι προσωρινά και περιορισμένα, είναι ωστόσο δυνατόν να συναχθούν ορισμένα βασικά συμπεράσματα τόσο για την εξέλιξη των πωλήσεων και των κερδών των επιχειρήσεων αυτών κατά το 2004 όσο και για τη χρηματοοικονομική τους διάρθρωση.

Η σημαντική αύξηση των κερδών που είχε παρατηρηθεί το 2003 σε όλους τους τομείς δραστηριότητας (βιομηχανία, εμπόριο και λοιπές δραστηριότητες) φαίνεται ότι περιορίστηκε ή και ανακόπηκε το 2004. Τα καθαρά κέρδη προ φόρων για το σύνολο των επιχειρήσεων του δείγματος εμφανίζονται το 2004 ελαφρώς μειωμένα (-1.2%) σε σύγκριση με το προηγούμενο έτος, παρά το γεγονός ότι οι πωλήσεις αυξήθηκαν κατά 11.1%. Η εξέλιξη αυτή αντανακλά τη σημαντική μείωση των κερδών των επιχειρήσεων παροχής υπηρεσιών και λοιπών δραστηριοτήτων (-8.4%), λόγω κυρίως της σημαντικής μείωσης των κερδών των επιχειρήσεων στους τομείς των τηλεπικοινωνιών (-49.9%) και των κατασκευών (-17,0%). Αντίθετα, όπως και τα προηγούμενα έτη, τα κέρδη των εμπορικών επιχειρήσεων του δείγματος, αυξήθηκαν σημαντικά κατά 23.6%), ενώ μικρή ήταν η αύξηση των κερδών των βιομηχανικών επιχειρήσεων (3.9%)¹¹².

¹¹¹ Τράπεζα Ελλάδος, 2004

¹¹² Τράπεζα Ελλάδος, 2005

2.8.4 Πολιτική μισθών 2001-2004

Η πολιτική μισθών που ασκήθηκε την περίοδο 2001-2004 ήταν ανάλογη με την οικονομική δραστηριότητα, έτσι ώστε να διασφαλίζεται όχι μόνο βελτίωση στην ανταγωνιστικότητα αλλά και σύγκλιση των αμοιβών των εργαζομένων με αυτές της υπόλοιπης Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Από τον πίνακα 2.15 φαίνεται ότι η μέση πραγματική αμοιβή παρουσίασε αύξηση σε όλη την περίοδο 2001-2004. η αύξηση του 2001 και του 2003 ήταν μικρότερη από την αύξηση της παραγωγικότητας ενώ η αύξηση του 2002 και του 2004 ήταν υψηλότερη από την αύξηση της παραγωγικότητας. Αντίστοιχη με τη μέση πραγματική αμοιβή ήταν και η μεταβολή του κόστους εργασίας ανά μονάδα προϊόντος. Όταν δηλαδή, η μέση πραγματική αμοιβή ήταν μεγαλύτερη από την αύξηση της παραγωγικότητας (έτη 2002 και 2004), το κόστος εργασίας αυξήθηκε, ενώ όταν ήταν μικρότερη (έτη 2001 και 2003) το κόστος εργασίας μειώθηκε.

Πίνακας 2.15

ΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗ, ΑΜΟΙΒΕΣ, ΠΑΡΑΓΩΓΙΚΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΚΟΣΤΟΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ 2001-04 μεταβολές %

Έτη	Μέση ονομαστική αμοιβή	Μέση πραγματική αμοιβή	Παραγωγικότητα -προϊόν/ απασχολούμενο Σύνολο οικονομίας	Κόστος εργασίας/ μονάδα προϊόντος Σύνολο οικονομίας	Κατώτατες αποδοχές ανειδίκευτων εργατών, μεταβολή %	
					ονομαστική	πραγματική
2001	5,4	1,3	5,4	0,8	3,5	0,1
2002	10,1	2,9	3,7	6,1	5,4	1,7
2003	4,6	2,0	3,6	1,3	5,1	1,5
2004	6,2	4,2	1,6	4,5	4,8	2,4

Έτος 2000. Οι μέσες ακαθάριστες αποδοχές (προ φορολογίας) στο σύνολο της οικονομίας εκτιμάται ότι αυξήθηκαν κατά 6,0% το 2000, έναντι 4,5% το 1999. Η εξέλιξη αυτή αντανακλά κυρίως το γεγονός ότι ο ρυθμός ανόδου των μέσων αποδοχών επιταχύνθηκε αισθητά το 2000 στο Δημόσιο και στις δημόσιες επιχειρήσεις (όπου το 1999 ήταν σχετικά χαμηλός). Στον ιδιωτικό τομέα η επιτάχυνση εκτιμάται ότι ήταν περιορισμένη, ενώ στις τράπεζες παρατηρήθηκε επιβράδυνση. Ταυτόχρονα, το μέσο πραγματικό διαθέσιμο εισόδημα από μισθούς (όπως εκτιμάται κατά προσέγγιση με βάση την εξέλιξη των ακαθάριστων αποδοχών ενός μέσου μισθωτού, καθώς και του φόρου εισοδήματος και των ασφαλιστικών εισφορών που αυτός καταβάλλει) αυξήθηκε σημαντικά και σαφώς ταχύτερα από ό,τι το 1999 (κατά 4,6% έναντι 1%), κυρίως λόγω των ελαφρύνσεων στη φορολογία εισοδήματος και —σε μικρότερο βαθμό— λόγω της

ταχύτερης αύξησης των προ φορολογίας αποδοχών, καθώς και της μείωσης (επιδότησης) των ασφαλιστικών εισφορών των χαμηλόμισθων¹¹³.

Έτος 2001. Οι μέσες ακαθάριστες αποδοχές (προ φορολογίας) στο σύνολο της οικονομίας, εκτιμάται ότι αυξήθηκαν το 2001 κατά 5,7%, έναντι 6,5% το 2000. Η εξέλιξη αυτή αντανακλά κυρίως τη σημαντική επιβράδυνση του ρυθμού ανόδου της κατά κεφαλήν μισθολογικής δαπάνης στις δημόσιες επιχειρήσεις, ενώ στους άλλους τομείς της οικονομίας ο ρυθμός ανόδου των μέσων αποδοχών δεν διαφοροποιήθηκε αισθητά σε σύγκριση με το 2000. Ταυτόχρονα, οι καθαρές αποδοχές ενός μέσου μισθωτού (όπως εκτιμώνται κατά προσέγγιση εάν από τις ακαθάριστες αποδοχές ενός μέσου μισθωτού αφαιρεθούν ο φόρος εισοδήματος και οι ασφαλιστικές εισφορές που αυτός καταβάλλει) αυξήθηκαν σε πραγματικούς όρους μόνο κατά 0,9%, έναντι 5,1% το 2000, κυρίως επειδή η επίδραση των ελαφρύνσεων στη φορολογία εισοδήματος ήταν πολύ μικρότερη το 2001 από ό,τι το 2000¹¹⁴.

Έτος 2002. Οι μέσες ακαθάριστες αποδοχές (προ φορολογίας) στο σύνολο της οικονομίας, εκτιμάται ότι το 2001 αυξήθηκαν κατά 7,2%, έναντι 5,2% το 2000. Η εξέλιξη αυτή αντανακλά την επιτάχυνση του ρυθμού ανόδου των μέσων αποδοχών σε όλους τους τομείς της οικονομίας εκτός των τραπεζών. Ο ρυθμός ανόδου της συνολικής δαπάνης ανά μισθωτό, η οποία περιλαμβάνει και τις εργοδοτικές (ασφαλιστικές και άλλες) εισφορές, επίσης επιταχύνθηκε (σε 6,5% το 2002, από 5,3% το 2001), αλλά λιγότερο από ό,τι οι μέσες αποδοχές, λόγω της κατάργησης των τελών χαρτοσήμου (τα οποία περιλαμβάνονται στις "άλλες" εισφορές των εργοδοτών). Ταυτόχρονα, οι καθαρές αποδοχές ενός μέσου μισθωτού (όπως εκτιμώνται κατά προσέγγιση εάν από τις ακαθάριστες αποδοχές του αφαιρεθούν ο φόρος εισοδήματος και οι ασφαλιστικές εισφορές που αυτός καταβάλλει) αυξήθηκαν σε πραγματικούς όρους κατά 3,0%, έναντι 0,4% το 2001, λόγω των φορολογικών ελαφρύνσεων που είχαν ανακοινωθεί το Νοέμβριο του 2001 και ίσχυσαν το 2002¹¹⁵.

Έτος 2003. Το κόστος εργασίας ανά μονάδα προϊόντος στο σύνολο της οικονομίας αυξήθηκε κατά 3,3% το 2003, έναντι 4,7% το 2002, αντανακλώντας τόσο τη βραδύτερη αύξηση της ονομαστικής μισθολογικής δαπάνης ανά μισθωτό όσο και την ελαφρά ταχύτερη αύξηση της παραγωγικότητας (ΑΕΠ ανά απασχολούμενο μισθωτό). Ο ετήσιος ρυθμός ανόδου του κόστους εργασίας ανά μονάδα προϊόντος στον επιχειρηματικό τομέα,2 ο οποίος επηρεάζει αμεσότερα τον

¹¹³ Τράπεζα Ελλάδος, 2001

¹¹⁴ Τράπεζα Ελλάδος, 2002

¹¹⁵ Τράπεζα Ελλάδος, 2003

πληθωρισμό, εκτιμάται ότι διαμορφώθηκε στο 3,9%, δηλαδή περίπου όσο και το 2002 (4,0%).

Ειδικότερα, οι μέσες ονομαστικές προ φορολογίας αποδοχές στο σύνολο της οικονομίας αυξήθηκαν κατά 5,5%, έναντι 6,9% το 2002, και οι μέσες πραγματικές αποδοχές αυξήθηκαν κατά 1,9%, έναντι 3,2% το 2002. Ταυτόχρονα, οι καθαρές αποδοχές ενός μέσου μισθωτού σε πραγματικούς όρους (όπως εκτιμώνται κατά προσέγγιση εάν από τις ακαθάριστες αποδοχές του αφαιρεθούν ο φόρος εισοδήματος και οι ασφαλιστικές εισφορές που αυτός καταβάλλει) αυξήθηκαν περισσότερο, δηλαδή κατά 2,5% (έναντι 2,9% το 2002), λόγω των φορολογικών ελαφρύνσεων τις οποίες προέβλεπε ο Ν. 3091/2002. Εξάλλου, το ΑΕΠ ανά απασχολούμενο μισθωτό εκτιμάται ότι αυξήθηκε κατά 2,0%, έναντι 1,4% το 2002¹¹⁶.

2.8.5 Συμπεράσματα για τον κύκλο 2001-2004

Στη διατήρηση υψηλών βαθμών οικονομικής μεγέθυνσης κατά την περίοδο 2001-2004 συνέβαλαν όλοι οι παράγοντες που ενίσχυναν την εσωτερική ζήτηση. Οι παράγοντες αυτοί ήταν η αύξηση των πραγματικών αποδοχών των μισθωτών κατά 3,7% ετησίως και η συνακόλουθη αύξηση της αγοραστικής δύναμης τους, η μείωση του ποσοστού ανεργίας, η συνακόλουθη αύξηση των εισοδημάτων των νοικοκυριών και η αύξηση της καταναλωτικής τους ροπής, η μείωση του κόστους χρηματοδότησης και η ταχεία πιστωτική επέκταση, η διατήρηση του επιπέδου των θετικών επιδόσεων σε σημαντικό αριθμό επιχειρήσεων, η αύξηση των επενδύσεων του ιδιωτικού τομέα, τα δημόσια έργα για την προετοιμασία των Ολυμπιακών Αγώνων, τα άλλα κατασκευαστικά έργα που χρηματοδοτούνταν εν μέρει από εισροές κοινοτικών πόρων (που ανήλθαν σε περίπου 3% του ΑΕΠ), η ανάκαμψη των εξαγωγών υπηρεσιών μεταφοράς, η ανάκαμψη των εξαγωγών αγαθών, και η άνοδος της δημόσιας κατανάλωσης.

Η συνεχιζόμενη επί σειρά ετών οικονομική μεγέθυνση στην Ελλάδα, είχε ως αποτέλεσμα, το 2003, το ΑΕΠ να υπερβεί, για τρίτο συνεχές έτος, τον μεσοπρόθεσμο δυνητικό ρυθμό ανόδου του προϊόντος, δηλαδή την μέγιστη δυνατή παραγωγή που η χώρα μπορεί να πραγματοποιήσει χωρίς να επανεμφανισθούν πληθωριστικές πιέσεις. Το παραγωγικό κενό της ελληνικής οικονομίας είχε κλείσει, είχε καταστεί θετικό, και ως εκ τούτου ευθύνονταν για την άνοδο των τιμών κατά τα έτη μετά το 2000. Ως εκ τούτου, ο πληθωρισμός στην Ελλάδα παρέμεινε υψηλότερος από τον μέσο όρο της Ευρωπαϊκής Ένωσης των 15, εξαιτίας της υπερβάλλουσας ζήτησης σε περισσότερους κλάδους παραγωγής (σε συνδυασμό και με τον μικρό βαθμό ανταγωνισμού σε μια σειρά αγορών αγαθών και υπηρεσιών), η

¹¹⁶ Τράπεζα Ελλάδος, 2004

οποία επέτρεπε στις επιχειρήσεις να αυξάνουν τις τιμές τους ανεξάρτητα από το μέγεθος της αύξησης του κόστους εργασίας, και σε τέτοιο βαθμό ώστε να αυξάνουν τα περιθώρια κέρδους.

Οι δημοσιονομικές εξελίξεις στην Ελλάδα, την απομάκρυναν από τον στόχο του Συμφώνου Σταθερότητας και Ανάπτυξης για ισοσκελισμένα δημόσια οικονομικά και την οδήγησαν σε υπέρβαση της τιμής αναφοράς για το έλλειμμα. Το Σύμφωνο Σταθερότητας και Ανάπτυξης δέσμευε τις χώρες σ' ένα επίπεδο δημόσιου ελλείμματος που δεν θα υπερέβαινε το 3% του ΑΕΠ.

Οι θετικές επιδόσεις της Ελληνικής οικονομίας σχετίζονται με την συνέχιση της μακροχρόνιας ανοδικής τάσης των ακαθάριστων επενδύσεων παγίου κεφαλαίου επί σειρά ετών.

2.9 ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ 2^{ΟΥ} ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ

Οι επιδόσεις της ελληνικής οικονομίας την περίοδο 1981-1993 δεν ήταν ικανοποιητικές. Η ελληνική οικονομία αντιμετώπισε συνθήκες παρατεταμένης οικονομικής στασιμότητας, η οποία εκδηλώθηκε με σοβαρή επιβράδυνση του ρυθμού οικονομικής ανόδου, με μεγάλα ελλείμματα, με υψηλό πληθωρισμό, με υψηλή ανεργία, εξελίξεις που δημιούργησαν μείωση στο επίπεδο ευημερίας του ελληνικού λαού.

Σ' αυτή την περίοδο η διανομή του εισοδήματος ακολούθησε δύο διαφορετικές πορείες. Την περίοδο 1981-1986 πραγματοποιήθηκε σημαντική αναδιανομή του εισοδήματος υπέρ της εργασίας και σε βάρος των επιχειρήσεων, ενώ αντίθετα την περίοδο 1986-1994 πραγματοποιήθηκε σημαντική αναδιανομή του εισοδήματος σε βάρος της εργασίας και σε όφελος των επιχειρήσεων. Τα σταθεροποιητικά προγράμματα που εφαρμόστηκαν τις περιόδους 1986-1987 και 1991-1993 βασίστηκαν στη φιλοσοφία της αναδιανομής του εισοδήματος σε βάρος των μισθωτών και σε όφελος του κεφαλαίου ώστε να μετατραπούν τα επιχειρηματικά κέρδη σε επενδύσεις. Αυτή η θεωρία όμως δεν ευσταθεί. Οι επενδύσεις σ' όλη αυτή την περίοδο παρέμειναν χαμηλές. Αυτό σημαίνει ότι οι επιχειρήσεις πραγματοποιούν επενδύσεις όταν η αναμενόμενη μελλοντική ζήτηση και τα αναμενόμενα μελλοντικά κέρδη είναι υψηλά, όχι όταν τα κέρδη ενός ή περισσότερων ετών είναι υψηλά.

Η ελληνική οικονομία εισήλθε στο 1994 σε ιδιαίτερα πειστικές συνθήκες. Οι συνθήκες αυτές δημιουργήθηκαν από τη διεύρυνση της κοινότητας υπό το νέο τίτλο «Ευρωπαϊκή Ένωση» και τη θέσπιση προθεσμίας συγκλίσεως με τελικό στόχο τη νομισματική ενοποίηση. Τα μακροοικονομικά μεγέθη, την περίοδο αυτή, σημείωσαν ουσιαστικές βελτιώσεις. Η μακροοικονομική πολιτική είχε έντονα αντιπληθωριστικό χαρακτήρα, ενώ κεντρικός άξονας εξακολουθούσε να είναι η δημοσιονομική προσαρμογή.

Την περίοδο αυτή, η πτωτική τάση του εισοδηματικού μεριδίου της εργασίας ανακόπηκε και οι πραγματικοί μισθοί ακολούθησαν την αύξηση της παραγωγικότητας της εργασίας. Η σταθεροποίηση αυτή του εισοδηματικού μεριδίου της εργασίας πραγματοποιήθηκε σε τρεις φάσεις. Η πρώτη φάση αφορά την περίοδο 1994-1996, όπου το μερίδιο του συντελεστή εργασία αυξήθηκε σε σχέση με την περίοδο 1991-1993, παρέμεινε όμως χαμηλότερο από την περίοδο 1981-1989. Η δεύτερη φάση αφορά την περίοδο 1996-1998, όπου η αύξηση των πραγματικών μισθών υπερέβηκε την αύξηση της παραγωγικότητας. Η τρίτη φάση αφορά την περίοδο 1999-2000 στη διάρκεια της οποίας οι πραγματικοί μισθοί αυξήθηκαν λιγότερο από την αύξηση της παραγωγικότητας της εργασίας.

Πρέπει να τονιστεί ότι την περίοδο 1995-2000 η παραγωγικότητα της εργασίας με εξαίρεση το έτος 1998, σημείωσε ανοδική πορεία, γεγονός που οδήγησε σε αύξηση τόσο του εισοδηματικού μεριδίου της εργασίας όσο και σε αύξηση του εισοδηματικού μεριδίου των επιχειρήσεων.

Η περίοδος 2001-2004 χαρακτηρίζεται από τη διατήρηση υψηλών βαθμών οικονομικής μεγέθυνσης. Οι κυριότεροι παράγοντες που συνέβαλαν σ' αυτό ήταν η αύξηση των πραγματικών αποδοχών των μισθωτών κατά 3,7% ετησίως και η συνακόλουθη αύξηση της αγοραστικής δύναμης τους, η μείωση του ποσοστού ανεργίας, η συνακόλουθη αύξηση των εισοδημάτων των νοικοκυριών και η αύξηση της καταναλωτικής τους ροπής, η μείωση του κόστους χρηματοδότησης και η ταχεία πιστωτική επέκταση, η διατήρηση του επιπέδου των θετικών επιδόσεων σε σημαντικό αριθμό επιχειρήσεων, η αύξηση των επενδύσεων του ιδιωτικού τομέα, τα δημόσια έργα για την προετοιμασία των Ολυμπιακών Αγώνων, τα άλλα κατασκευαστικά έργα που χρηματοδοτούνταν εν μέρει από εισροές κοινοτικών πόρων (που ανήλθαν σε περίπου 3% του ΑΕΠ), η ανάκαμψη των εξαγωγών υπηρεσιών μεταφοράς, η ανάκαμψη των εξαγωγών αγαθών, και η άνοδος της δημόσιας κατανάλωσης.

Σ' αυτή την περίοδο παρατηρήθηκε τόσο αύξηση επενδύσεων όσο και αύξηση του Ακαθάριστου Εγχώριου Προϊόντος, που τελικά οδήγησε σε αύξηση της παραγωγικότητας της εργασίας. Η βελτίωση αυτή της παραγωγικότητας επιμερίστηκε, όπως διαπιστώσαμε στα συμπεράσματα της πολιτικής περιόδου 2000-04, σε τρία επί μέρους οφέλη: πρώτον, στην άνοδο των πραγματικών μισθών, του διαθέσιμου εισοδήματος των εργαζομένων, και επακόλουθα της ιδιωτικής κατανάλωσης και της συνολικής ζήτησης, δεύτερον, στην μείωση του πραγματικού κόστους εργασίας (διότι από την αύξηση της παραγωγικότητας ωφελούνται, και μάλιστα κατά κύριο λόγο, οι επιχειρήσεις) επομένως και στην άνοδο της κερδοφορίας, και τρίτον

σε χαμηλότερο πληθωρισμό.

Πρέπει τέλος να τονιστεί ότι στο πρώτο κεφάλαιο επιχειρήθηκε να τεκμηριωθεί η σχέση που υπάρχει ανάμεσα στη δίκαιη διανομή του εισοδήματος και στην οικονομική ανάπτυξη. Στο δεύτερο κεφάλαιο επιχειρήθηκε να διερευνηθεί σε πιο βαθμό η λειτουργική διανομή του εισοδήματος στην ελληνική οικονομία ήταν δίκαιη ή άδικη. Όπως είναι ευνόητο, η λειτουργική διανομή του εισοδήματος επηρεάστηκε άμεσα από οικονομικό περιβάλλον της ελληνικής οικονομίας καθώς επίσης και από την πολιτική μισθών και κερδών που εφαρμόστηκε από τις κυβερνήσεις του ΠΑΣΟΚ και της Νέας Δημοκρατίας. Η πολιτική αυτών των κυβερνήσεων είχε άμεσες συνέπειες στην ανάπτυξη της ελληνικής οικονομίας. Αυτές ακριβώς τις συνέπειες θα προσπαθήσουμε να διερευνήσουμε στο τρίτο κεφάλαιο που ακολουθεί.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3^ο

ΕΜΠΕΙΡΙΚΗ ΘΕΜΕΛΙΩΣΗ: ΕΠΙΔΡΑΣΗ ΤΟΥ ΜΟΝΟΠΩΛΙΑΚΟΥ ΒΑΘΜΟΥ ΣΤΟ ΑΕΠ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ 1980-2004

3.1 ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Στο προηγούμενο κεφάλαιο εξετάσαμε τη λειτουργική διανομή του εισοδήματος και τη πολιτική μισθών στην ελληνική οικονομία. Είδαμε ότι η πολιτική των μισθών και κερδών που εφαρμόστηκε στην ελληνική οικονομία την περίοδο 1980-2004 είχε άμεσες επιδράσεις στα μακροοικονομικά της μεγέθη. Σ' αυτό το κεφάλαιο θα επιχειρήσουμε την εφαρμογή ενός γραμμικού υποδείγματος διανομής στα δεδομένα της ελληνικής οικονομίας, έτσι ώστε να μετρήσουμε τις επιδράσεις της πολιτικής μισθών και κερδών στο Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν.

Η πρόταση του Kalecki ότι η διανομή του εθνικού προϊόντος προσδιορίζεται από το βαθμό μονοπωλίου στην εθνική οικονομία αποτέλεσε τη βάση της δημιουργίας αυτού του υποδείγματος.

Έτσι, στο υπόδειγμα πραγματοποιείται η θεωρητική του θεμελίωση ξεκινώντας με την εννοιολογική αποσαφήνιση του όρου μονοπωλιακός βαθμός, με τους παράγοντες που τον καθορίζουν και με τις επιδράσεις του στο Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν της ελληνικής οικονομίας. Στη συνέχεια επιχειρείται ο στατιστικός έλεγχος του υποδείγματος με πραγματικά δεδομένα της ελληνικής οικονομίας. Για τη μέτρηση αυτών των δεδομένων χρησιμοποιήθηκε η ανάλυση παλινδρόμησης.

3.2 Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΟΥ ΜΟΝΟΠΩΛΙΑΚΟΥ ΒΑΘΜΟΥ

Σύμφωνα με τον Kalecki¹ η διανομή του εθνικού εισοδήματος προσδιορίζεται από το βαθμό μονοπωλίου στην εθνική οικονομία. Ο βαθμός μονοπωλίου του Kalecki δεν αναφέρεται όμως στη μεμονωμένη επιχείρηση (όπως στον Lerner)², αλλά στο σύνολο της

¹ Kalecki M., 1939, σελ. 60-68

² Ο δείκτης μονοπωλίου Lerner ορίζεται ως $(p-MC)/p$, όπου p είναι η τιμή και MC το οριακό κόστος. Προκύπτει άμεσα- από την νεοκλασική συνθήκη μεγιστοποίησης του κέρδους του μονοπωλίου- ότι ο δείκτης αυτός είναι ίσος με $1/\varepsilon$, δηλαδή το αντίστροφο της ελαστικότητας ζήτησης. Abba P. Lerner, 1934, σσ. 157-175. Πρέπει να τονιστεί ότι ο παραπάνω ορισμός είναι καθαρά μικροοικονομικός. Για το λόγο

οικονομίας. Έτσι δεν ορίζει το βαθμό μονοπωλίου σαν σχέση ανάμεσα στην τιμή και το οριακό κόστος του προϊόντος, αλλά σαν σχέση ανάμεσα στις συνολικές πωλήσεις και στο συνολικό άμεσο κόστος παραγωγής. Πιο συγκεκριμένα τη σχέση ανάμεσα στις εισπράξεις από τις πωλήσεις και το μεταβλητό κόστος, ο Kalecki ορίζει σαν βαθμό μονοπωλίου.

Δηλαδή ο βαθμός μονοπωλίου σύμφωνα με τον Kalecki θα είναι:

$$\text{Βαθμός μονοπωλίου} = \frac{\text{συνολικές εισπράξεις}}{\text{μεταβλητό κόστος}} \Rightarrow M = \frac{TR}{VC} \quad (1)$$

Με βάση τη σχέση του μονοπωλιακού βαθμού ο Kalecki χώρισε το μεταβλητό κόστος σε δύο κατηγορίες: σε κόστος προερχόμενο από εργατικούς μισθούς (C) και κόστος υλικών (K), με βάση αυτή τη διάκριση κατέληξε στο συμπέρασμα ότι το μερίδιο του συντελεστή

εργασία δίνεται από τη σχέση: $\frac{C}{Y} = \frac{1}{1 + (M - 1)(j + 1)}$. Με βάση αυτή

τη σχέση ο Kalecki συμπέρανε ότι η διανομή του εθνικού εισοδήματος προσδιορίζεται αποκλειστικά από το βαθμό μονοπωλίου M και το συντελεστή j. Κάθε αύξηση του βαθμού μονοπωλίου με δεδομένη τη σχέση ανάμεσα στο κόστος των υλικών και τα εργατικά ημερομίσθια έχει επομένως σαν συνέπεια μια μείωση του μεριδίου των εργατών στο εθνικό εισόδημα. Μείωση επίσης έχουμε και στην περίπτωση που με δεδομένο το M παρατηρείται μια αύξηση του j. Η μείωση του μεριδίου των εργατών στο εθνικό εισόδημα γίνεται μεγαλύτερη αν έχουμε αύξηση τόσο του k όσο και του j.

Εάν τώρα επανέλθουμε στη σχέση (1) και αντικαταστήσουμε στη συνολική πρόσοδο (TR) το γινόμενο της τιμής (P) επί την αντίστοιχη πωλούμενη ποσότητα (Q) και στο μεταβλητό κόστος (VC) το γινόμενο του μέσου μεταβλητού κόστους (AVC) επί την αντίστοιχη πωλούμενη ποσότητα (Q) θα προκύψει:

$$M = \frac{TR}{VC} = \frac{P \cdot Q}{AVC \cdot Q} = \frac{P}{AVC} \rightarrow M = \frac{P}{AVC} \quad (2)$$

Γενικά όμως, η αξία των προϊόντων που υπόκεινται σε αναπαραγωγή (εξαιρούνται δηλαδή τα προϊόντα σπανιότητας) καθορίζεται από την ποσότητα εργασίας που δαπανάται για την παραγωγή τους. Σχετικά, ο D. Ricardo αναφέρει: «η αξία των εμπορευμάτων επηρεάζεται όχι μόνο από την άμεσα αναλισκόμενη εργασία αλλά επίσης και από την εργασία που εμπεριέχεται στον εξοπλισμό, τα εργαλεία και τα κτίρια, με τα οποία υποβοηθείται αυτή η

αυτό δεν μπορεί να χρησιμοποιηθεί σε μακροοικονομικά υποδείγματα που αναφέρονται στο σύνολο της οικονομίας.

εργασία³». Ως συνέπεια, οι μεταβολές του μεγέθους της αξίας των προϊόντων εξαρτώνται από τις μεταβολές της ποσότητας της εργασίας που είναι αναγκαία για την παραγωγή τους.

Εάν λοιπόν υποθέσουμε ότι η αξία το εμπορεύματος καθορίζεται από το κόστος εργασίας που χρησιμοποιήθηκε στην παραγωγή τους, τότε ο βαθμός μονοπωλίου (M) θα ορίζεται ως ο λόγος των τιμών (P) προς τους μισθούς και τα ημερομίσθια (W), δηλαδή $M = \frac{P}{W}$ (3).

Με άλλα λόγια, ο βαθμός μονοπωλίου θα μετρά τόσο τη δυνατότητα των επιχειρήσεων να επιβάλλουν αυξήσεις τιμών όσο και τη δυνατότητα των εργαζομένων να διεκδικήσουν αυξήσεις μισθών. Αυτό σημαίνει ότι η σχέση ανάμεσα στο βαθμό μονοπωλίου και το μέσο ονομαστικό μισθό είναι αντιστρόφως ανάλογη. Δηλαδή, αν με σταθερές τις τιμές αυξηθεί ο μέσος ονομαστικός μισθός, τότε ο βαθμός μονοπωλίου θα μειωθεί. Αντίθετα, αν με σταθερές τις τιμές αυξηθεί ο μέσος ονομαστικός μισθός, τότε ο βαθμός μονοπωλίου θα μειωθεί. Αν με σταθερό το μέσο ονομαστικό μισθό αυξηθούν οι τιμές ο βαθμός μονοπωλίου θα αυξηθεί. Ειδικότερα, μπορούμε να διακρίνουμε τις ακόλουθες περιπτώσεις:

α) Εάν οι τιμές των αγαθών αυξηθούν, ενώ το εργατικό κόστος ανά μονάδα παραμένει σταθερό, τότε ο βαθμός του μονοπωλίου θα αυξηθεί. Αυτό θα συνεπάγεται πτώση της αγοραστικής δύναμης των μισθωτών και αύξηση των κερδών των επιχειρήσεων. Σε αγαθά με ανελαστική ζήτηση η συνολική δαπάνη των καταναλωτών θα αυξηθεί και άρα τα συνολικά έσοδα των επιχειρήσεων θα αυξηθούν. Αντίθετα, σε αγαθά με ελαστική ζήτηση, η συνολική δαπάνη των καταναλωτών θα μειωθεί και άρα θα μειωθούν τα συνολικά έσοδα των επιχειρήσεων.

β) Εάν η τιμή του αγαθού αυξηθεί ενώ ταυτόχρονα αυξηθεί και το εργατικό κόστος, τότε το αποτέλεσμα στην αγοραστική δύναμη των μισθωτών θα εξαρτηθεί από την ελαστικότητα κόστους

Γενικά, η ελαστικότητα κόστους εργασίας μετράει τη δυνατότητα των επιχειρήσεων να μεταβιβάσουν την αύξηση του ονομαστικού μισθού στην τιμή του αγαθού και υπολογίζεται ως η ποσοστιαία μεταβολή της τιμής του αγαθού προς την ποσοστιαία μεταβολή του ονομαστικού μισθού, δηλαδή

$$E_M = \frac{\frac{\Delta P}{P} 100}{\frac{\Delta W}{W} 100} \quad (4)$$

³ D. Ricardo, σελ. 113, ελληνική μετάφραση

Με βάση την έννοια της ελαστικότητας κόστους εργασίας μπορούν να διακριθούν δύο περιπτώσεις:

ι) Εάν $E_M > 1$, τότε ο μονοπωλιακός βαθμός των επιχειρήσεων είναι μεγάλος με συνέπεια οι επιχειρήσεις να επιδιώκουν μεταβίβαση του κόστους στον τελικό καταναλωτή. Εάν τώρα η αύξηση του ονομαστικού μισθού προέρχεται από μέρους του κόστους εργασίας των μεγάλων επιχειρήσεων σημαίνει ότι οι επιχειρήσεις αυτές επιδιώκουν να διατηρήσουν το αρχικό μερίδιό τους στη διανομή του εισοδήματος αυξάνοντας την τιμή του αγαθού τόσο ώστε να εξουδετερώσουν την αύξηση των ημερομισθίων.

Εάν αντίθετα, η αύξηση του ονομαστικού μισθού προέρχεται από αύξηση του κόστους εργασίας άλλων επιχειρήσεων, τότε επιχειρείται αναδιανομή του εισοδήματος μεταξύ των επιχειρήσεων. Σ' αυτή την περίπτωση οι επιχειρήσεις προσπαθούν να μεταβιβάσουν την αύξηση του κόστους σε άλλες επιχειρήσεις και μέσω αυτών στον τελικό καταναλωτή.

ii) Εάν $E_M < 1$, τότε ο μονοπωλιακός βαθμός των επιχειρήσεων είναι μικρός με συνέπεια οι επιχειρήσεις να μην είναι σε θέση να μεταβιβάσουν την αύξηση του κόστους εργασίας στον τελικό καταναλωτή. Σ' αυτή την περίπτωση η αύξηση του κόστους εργασίας προκαλεί αναδιανομή του εισοδήματος από μέρους κάποιων επιχειρήσεων σε όφελος είτε των εργαζομένων είτε άλλων επιχειρήσεων.

Βέβαια, οι συνεχείς αυξήσεις των τιμών από μέρους των επιχειρήσεων σημαίνουν ότι αυτές επιδιώκουν μεγαλύτερα κέρδη και άρα αναδιανομή του εισοδήματος, τόσο από άλλες επιχειρήσεις, όσο και από τους μισθωτούς των οποίων το εισόδημα παραμένει σταθερό ή αυξάνεται με ρυθμό μικρότερο από το ρυθμό πληθωρισμού.

γ) Με βάση την ελαστικότητα κόστους μπορούμε να συνάγουμε χρήσιμα συμπεράσματα σχετικά με το πολιτικό χρώμα των κυβερνήσεων. Εάν τα μέτρα που λαμβάνουν οι κυβερνήσεις ευνοούν τους εργαζόμενους, τότε η E_M θα είναι μικρότερη της μονάδας. Αυτό σημαίνει ότι η ποσοστιαία αύξηση των ονομαστικών μισθών υπερβαίνει την αύξηση των τιμών. Αντίθετα, εάν τα μέτρα που λαμβάνουν οι κυβερνήσεις δεν ευνοούν τους εργαζόμενους, τότε η E_M θα είναι μεγαλύτερη της μονάδας. Σ' αυτή την περίπτωση η ποσοστιαία αύξηση των μισθών θα υπολείπεται της ποσοστιαίας αύξησης των τιμών.

3.3 ΠΡΟΣΔΙΟΡΙΣΤΙΚΟΙ ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ ΤΟΥ ΜΟΝΟΠΩΛΙΑΚΟΥ ΒΑΘΜΟΥ

Εφόσον δεχτήκαμε ότι ο μονοπωλιακός βαθμός των επιχειρήσεων προσδιορίζεται από το λόγο του γενικού επιπέδου των τιμών προς τους μισθούς και τα ημερομίσθια, σημαίνει ότι επηρεάζεται τόσο από τη δύναμη των επιχειρήσεων, όσο και από τη δύναμη των μισθωτών. Ειδικότερα, θα μπορούσαμε να παραθέσουμε τέσσερις βασικούς παράγοντες που επηρεάζουν το μονοπωλιακό βαθμό των επιχειρήσεων.

Ο πρώτος παράγοντας αφορά στη δύναμη των εργατικών συνδικάτων. Η σχέση που συνδέει τη δύναμη των εργατικών συνδικάτων και το βαθμό μονοπωλίου είναι αντιστρόφως ανάλογη. Ειδικότερα, όταν οι εργαζόμενοι συνασπίζονται σε ενώσεις – συνδικάτα, τότε η διαπραγματευτική τους δύναμη αυξάνεται, με συνέπεια να είναι σε θέση να ασκήσουν πιέσεις προς τους εργοδότες τους για αύξηση των μισθών και ημερομισθίων τους. Εάν ο ρυθμός αύξησης των μισθών και ημερομισθίων είναι υψηλότερος από τον αντίστοιχο της αύξησης του γενικού επιπέδου των τιμών, τότε ο μονοπωλιακός βαθμός μειώνεται. Εάν αντίθετα, ο ρυθμός αύξησης των μισθών και ημερομισθίων είναι μικρότερος από τον αντίστοιχο της αύξησης του γενικού επιπέδου των τιμών, τότε ο μονοπωλιακός βαθμός αυξάνεται. Συνεπώς ο βαθμός μονοπωλίου των επιχειρήσεων θα περιορίζεται όταν τα εργατικά συνδικάτα είναι ισχυρά, ενώ θα αυξάνεται όταν τα εργατικά συνδικάτα είναι αδύναμα.

Ο δεύτερος παράγοντας αφορά το βαθμό συγκέντρωσης στον κλάδο παραγωγής του προϊόντος. Όσο μεγαλύτερος είναι ο βαθμός συγκέντρωσης, τόσο μεγαλύτερος θα είναι και ο βαθμός μονοπωλίου. Η τεχνολογική εξέλιξη και οι οικονομίες μεγέθους είναι οι κύριοι παράγοντες που καθορίζουν το βαθμό συγκέντρωσης της αγοράς. Μια μεγάλης κλίμακας παραγωγή δίνει τη δυνατότητα στις μεγάλες μονάδες να απαλλαγούν από τον ανταγωνισμό των μικρότερων μονάδων που λειτουργούν με υψηλότερο κόστος⁴. Επιπλέον, σύμφωνα με τη θεωρία του Galbraith, η ανάπτυξη της τεχνολογίας έχει σαν αποτέλεσμα μια μακρά περίοδο επενδύσεων, με αυξημένες απαιτήσεις σε αρχικά κεφάλαια. Επίσης απαιτεί περισσότερη οργάνωση για να μπορεί να γίνει μεγαλύτερη χρήση της διαθέσιμης τεχνολογίας. Όπου συμβαίνουν οι παραπάνω αλλαγές καθίσταται αναγκαίο για την επιχείρηση να ελέγξει το περιβάλλον της (τιμές, ζήτηση των προϊόντων της, κόστος και διαθεσιμότητα συντελεστών παραγωγής⁵). Έτσι, καθώς η συγκέντρωση αυξάνεται, οι μεμονωμένοι παραγωγοί αντιλαμβάνονται την αλληλεξάρτησή τους. Η

⁴ Για περισσότερη ανάλυση στο θέμα αυτό βλ. Marx K. (1912)

⁵ Galbraith, 1967 και 1974

αλληλεξάρτηση αυτή εκδηλώνεται με ένα είδος φανεράς ή μυστικής συμφωνίας τόσο σε επίπεδα τιμολόγησης των προϊόντων όσο και στην προσπάθεια προώθησης των πωλήσεων.

Ο τρίτος παράγοντας αφορά στην ανάπτυξη της τεχνικής των πωλήσεων μέσω της διαφήμισης. Εάν οι επιχειρήσεις μιας αγοράς διαφημίζουν το προϊόν τους, τότε αυτό θα συντελέσει στην αύξηση του μεριδίου της αγοράς και άρα σε αύξηση της μονοπωλιακής τους δύναμης. Αυτό είναι ιδιαίτερα έντονο στην αγορά του ολιγοπωλίου όπου το κίνητρο μιας μεμονωμένης επιχείρησης να διαφοροποιήσει το προϊόν της και να το προωθήσει, μέσω της διαφήμισης, είναι πολύ μεγαλύτερο από το κίνητρο να μειώσει την τιμή. Κατά το Galbraith⁶, οι μεγάλες επιχειρήσεις συχνά έχουν τη δυνατότητα να καθορίζουν τη ζήτηση των προϊόντων τους μέσω της διαφήμισης. Έτσι οι επιχειρήσεις αυτές χρησιμοποιούν την διαφήμιση ως εργαλείο για να επηρεάσουν τις επιλογές των καταναλωτών ως προς τα διαφημιζόμενα προϊόντα. Κατά τον Galbraith η διαφήμιση δεν επηρεάζει απλώς τις προτιμήσεις των καταναλωτών, αλλά τις δημιουργεί κιάλας. Η πειθώ των πωλητών, που οδηγεί τους καταναλωτές να κάνουν αγορές προϊόντων για τις οποίες αργότερα μετανιώνουν, είναι ενδεικτική της μη αποδοτικής λειτουργίας μιας αγοράς. Το αποτέλεσμα είναι να δημιουργούνται αγορές με μεγάλη συγκέντρωση, υψηλές τιμές και μεγαλύτερα από τα κανονικά περιθώρια κέρδους.

Ο τέταρτος παράγοντας αφορά στην πολιτική ταυτότητα των κυβερνήσεων. Οι κυβερνήσεις με τις αποφάσεις τους μπορούν να επηρεάσουν τόσο το μέγεθος αυξήσεων των τιμών όσο και το μέγεθος αυξήσεων των μισθών και ημερομισθίων. Ειδικότερα, μπορούν να πάρουν μέτρα που να ενισχύουν τον ανταγωνισμό των επιχειρήσεων, να απαγορεύουν ρητά την ύπαρξη καρτέλ τιμών και να θεσμοθετήσουν την ύπαρξη παρατηρητηρίου τιμών, ώστε να περιοριστεί ο μονοπωλιακός βαθμός των επιχειρήσεων. Επίσης, οι κυβερνήσεις είναι σε θέση να επηρεάσουν και το ύψος των ονομαστικών μισθών με τη θεσμοθέτηση διαφόρων μέτρων, όπως για παράδειγμα η καθιέρωση του κατώτατου μισθού, η αυτόματη τιμαριθμική αναπροσαρμογή, κ.ά. τα οποία θα έχουν ως συνέπεια την μείωση του βαθμού μονοπωλίου των επιχειρήσεων. Επομένως, η κυβερνητική πολιτική μπορεί να συντελέσει τόσο σε μείωση όσο και σε αύξηση του μονοπωλιακού βαθμού των επιχειρήσεων.

Ο πέμπτος παράγοντας αφορά το μέγεθος του ποσοστού ανεργίας. Η ύπαρξη υψηλού ποσοστού ανεργίας σημαίνει εξασθένηση της αγοραστικής δύναμης των καταναλωτών με συνέπεια την πτώση του ρυθμού ανόδου της συνολικής ζήτησης. Κάτι τέτοιο με τη σειρά

⁶ Galbraith (1967)

του οδηγεί σε πτώση του ρυθμού ανόδου των τιμών και άρα σε μείωση του μονοπωλιακού βαθμού των επιχειρήσεων.

Σχετική έρευνα σε δεδομένα της ελληνικής οικονομίας έδειξε ότι η σχέση ανάμεσα στο μονοπωλιακό βαθμό και το ποσοστό ανεργίας είναι αρνητική. Ειδικότερα, το προσαρμοσμένο R^2 υπέδειξε ότι οι μεταβολές στο ποσοστό ανεργίας επηρέασαν σε ποσοστό 17% το μονοπωλιακό βαθμό των επιχειρήσεων, ενώ παράλληλα το αρνητικό πρόσημο του συντελεστή $b_1(-0.08)$ καθώς και η στατιστική του σημαντικότητα υπέδειξαν ως αντιστρόφως ανάλογη τη σχέση ανάμεσα στο ποσοστό ανεργίας και το μονοπωλιακό βαθμό.

Η αρνητική σχέση ανάμεσα στο μονοπωλιακό βαθμό και το ποσοστό ανεργίας ερμηνεύεται από το γεγονός ότι η αύξηση του ποσοστού ανεργίας σημαίνει ταυτόχρονη μείωση του ρυθμού ανόδου της συνολικής ζήτησης. Για παράδειγμα, την περίοδο 1994-2004 η αύξηση του πραγματικού μισθού είχε ως αποτέλεσμα την αύξηση της συνολικής ζήτησης σε ποσοστό μικρότερο από την αντίστοιχη μείωση που προκάλεσε η αύξηση του ποσοστού ανεργίας. Ως συνέπεια, ο ρυθμός ανόδου των τιμών ήταν μικρότερος από τον αντίστοιχο της αύξησης των μισθών και ημερομισθίων.

Στον πίνακα 3.1 παρουσιάζεται το δείγμα για την εκτίμηση της συναρτήσεως του μονοπωλιακού βαθμού:

Πίνακας 3.1

Το δείγμα για την εκτίμηση της συναρτήσεως του Μονοπωλιακού βαθμού και του ποσοστού ανεργίας

Έτη	Ποσοστό ανεργίας (R_{ANEPI})	Μονοπωλιακός βαθμός (R_m)
1980	2,7	1,2
1981	4,0	1,0
1982	5,8	0,8
1983	7,9	1,2
1984	8,1	0,8
1985	7,8	0,9
1986	7,4	1,9
1987	7,4	1,5
1988	7,7	0,7
1989	7,5	0,6
1990	7,0	1,1
1991	7,7	1,3
1992	8,7	1,3
1993	9,7	1,5
1994	9,6	1,0
1995	10,0	0,7
1996	9,8	0,9
1997	9,8	0,4
1998	10,9	0,8
1999	11,8	0,5
2000	11,3	0,6
2001	10,8	0,6
2002	10,3	0,3
2003	9,7	0,7
2004	10,5	0,4

Πηγή: ΕΣΥΕ καθώς και δικόι μας υπολογισμοί

Στον πίνακα 3.2 παρουσιάζονται τα αποτελέσματα της παλινδρόμησης. Το προσαρμοσμένο R^2 υποδεικνύει ότι οι μεταβολές του MB επηρεάζουν σε ποσοστό 17% τις διακυμάνσεις της ανεργίας.

Πίνακας 3.2

Εξίσωση της παλινδρόμησης $R_m = b_0 + b_1 R_{ANER} + u$

	Συντελεστής	Τυπικά σφάλματα	t-Statistic	Prob.
b_0	1.605322	0.293518	5.469251	0.0000
b_1	-0.081501	0.033269	-2.449776	0.0223
R-squared	0.206935	Mean dependent var		0.908000
Adjusted R-squared	0.172454	S.D. dependent var		0.393616
S.E. of regression	0.358071	Akaike info criterion		0.860445
Sum squared resid	2.948933	Schwarz criterion		0.957955
Log likelihood	-8.755559	Durbin-Watson stat		1.278037

Στη συνέχεια πραγματοποιείται το τεστ συνολοκλήρωσης μεταξύ των μεταβλητών που χρησιμοποιούνται στο υπόδειγμα. Για το αποτέλεσμα αυτό, χρησιμοποιείται το τεστ συνολοκλήρωσης του Johansen (JCT- Johansen Cointegration Test), όπως φαίνεται στον πίνακα (3.3). Το τεστ αυτό υποδεικνύει ότι οι δύο μεταβλητές, R_m και R_{ANEP} , είναι συνολοκληρωμένες και επίσης τα στατιστικά ίχνη του Johansen επιβεβαιώνουν ότι υπάρχει μια σχέση συνολοκλήρωσης (με σημαντικότητα του επιπέδου 5%).

Πίνακας 3.3

Johansen Cointegration Test

Hypothesized No. of CE(s)	Trace Statistic	0.05 Critical Value
None *	15.64355	15.49471
At most 1	3.490244	3.841466
Trace test indicates 1 cointegrating eqn at the 0.05 level		

* denotes rejection of the hypothesis at the 0.05 level

3.4 ΟΙ ΕΠΙΔΡΑΣΕΙΣ ΤΟΥ ΜΟΝΟΠΩΛΙΑΚΟΥ ΒΑΘΜΟΥ ΣΤΗΝ ΜΕΓΕΘΥΝΣΗ ΤΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ

Ερχόμαστε τώρα να εξετάσουμε τις επιδράσεις του μονοπωλιακού βαθμού στην ανάπτυξη της οικονομίας.

Τα κέρδη (K) των επιχειρήσεων ορίζονται ως η διαφορά ανάμεσα στα συνολικά έσοδα (TR) και το συνολικό κόστος (TC). Τα συνολικά έσοδα όμως ορίζονται ως το γινόμενο της τιμής επί την αντίστοιχη ποσότητα ($P \bullet Q$), ενώ το συνολικό κόστος περιλαμβάνει το κόστος των συντελεστών παραγωγής που χρησιμοποιήθηκαν για την παραγωγή των αγαθών (αμοιβή εργασίας (W) + αμοιβή κεφαλαίου (i) + αμοιβή εδάφους (r), δηλαδή $K=TR-TC=P \bullet Q-W-i-r$ (5).

Όμως, στο σύνολο της οικονομίας, το γινόμενο $P \bullet Q$ μας δίνει το ακαθάριστο εγχώριο προϊόν, δηλαδή $Y = P \bullet Q$ (6).

Επομένως η σχέση (6) θα γίνει

$$K=Y-W-r-i \Rightarrow Y=W+K+r+i \quad (7)$$

Αντικαθιστώντας τη σχέση (1) στη σχέση (7) προκύπτει:

$$Y = \frac{P}{M} + K + r + i \quad (8). \text{ Από τη σχέση (8) συνάγεται ότι η σχέση}$$

ανάμεσα στο Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν και το μονοπωλιακό βαθμό είναι αντιστρόφως ανάλογη. Όσο δηλαδή αυξάνεται ο μονοπωλιακός βαθμός, τόσο επιβραδύνεται ο ρυθμός αύξησης του Ακαθάριστου Εγχώριου Προϊόντος και αντίστροφα.

Γιατί όμως με την αύξηση του μονοπωλιακού βαθμού το Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν τείνει να μειωθεί; Αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι η αύξηση του μονοπωλιακού βαθμού συνεπάγεται μείωση του πραγματικού μισθού και άρα μείωση της κατανάλωσης. Δηλαδή, θα συντελεστεί η ακόλουθη οικονομική αντίδραση:

$$M \uparrow \Rightarrow \frac{W}{P} \downarrow \Rightarrow C \downarrow \Rightarrow Y \downarrow \quad (9)$$

Η απόδειξη αυτής της πρότασης μπορεί να γίνει ως εξής: Η κατανάλωση (c) προέρχεται από δύο βασικές μονάδες, την κατανάλωση, την προερχόμενη από το συντελεστή εργασία (L_C) και την κατανάλωση (ιδιωτική και δημόσια), την προερχόμενη από τους κατόχους των συντελεστών παραγωγής (E_C), δηλαδή $C = L_C + E_C$ (10)

Η κατανάλωση όμως του συντελεστή εργασία (L_C) θα προκύψει αν από το σύνολο των μισθών και ημερομισθίων (W) αφαιρεθεί η αποταμίευση (S_L), δηλαδή $L_C = W - S_L$ (11).

Ομοίως, η κατανάλωση των κατόχων των συντελεστών παραγωγής θα προκύψει αν από το σύνολο του κέρδους (K) αφαιρεθεί η αποταμίευση (S_E), δηλαδή $E_C = K - S_E$ (12).

Επομένως η σχέση (9) θα γίνει:

$$C = W - S_C + K - S_E \Rightarrow C = W + K - S_L - S_E \Rightarrow$$

$$C = \frac{P}{M} + K - S_L - S_E \quad (13)$$

Από τη σχέση (13) συνάγεται ότι η αύξηση του μονοπωλιακού βαθμού μειώνει την κατανάλωση. Επειδή όμως το άθροισμα της κατανάλωσης (C) και επένδυσης (I) και των κρατικών δαπανών (G) μας δίνει το Ακαθάριστο Εγχώριο προϊόν μιας κλειστής οικονομίας θα είναι:

$$Y = C + I + G \Rightarrow Y = \frac{P}{M} + K - S_L - S_E + I + G \quad (14)$$

Από τη σχέση (14) συνάγεται ότι το εθνικό εισόδημα μειώνεται με την αύξηση του μονοπωλιακού βαθμού γιατί μειώνεται η κατανάλωση που προέρχεται από μέρους του συντελεστή εργασία.

Πρέπει να τονιστεί σ' αυτό το σημείο ότι ο συντελεστής εργασία (L_C) του υποδείγματος περιλαμβάνει την κατανάλωση των μισθωτών ενώ δεν περιλαμβάνει την κατανάλωση των αυτοαπασχολούμενων. Στον πίνακα 3.4 παραθέτουμε τους βασικούς δείκτες απασχόλησης στην ελληνική οικονομία, ενώ στον πίνακα 3.5, τα χαρακτηριστικά απασχόλησης στις χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Από τον πίνακα 3.4 διαπιστώνουμε ότι το ποσοστό των μισθωτών στο σύνολο των απασχολούμενων από 53,3% το 1993 αυξήθηκε σε 63,4% το 2004, ενώ αντίστοιχα το ποσοστό των αυτοαπασχολούμενων μειώθηκε αντίστοιχα από 27,2% σε 22,2%.

Κάτι τέτοιο σημαίνει ότι η ελληνική οικονομία απέβαλλε σταδιακά τον παραδοσιακό αγροτικό της χαρακτήρα και εισήλθε σε φάση διαρθρωτικών αλλαγών στο παραγωγικό της σύστημα έτσι ώστε να βελτιωθούν οι μακροχρόνιες δυνατότητές της.

Πίνακας 3.4

Βασικοί δείκτες απασχόλησης στην χώρα

Σύνολο (και τα δύο φύλα)	1993	2004	2005	2006
Πληθυσμός Εργάσιμης Ηλικίας (15-64 ετών)	6.732.562	7.126.879	7.132.834	7.152.060
Ετήσια μεταβολή στον Πληθυσμός Εργάσιμης Ηλικίας (%)		0,1	0,1	0,3
Εργατικό δυναμικό	4.112.443	4.823.515	4.848.793	4.880.227
Ετήσια μεταβολή στο Εργατικό δυναμικό (%)		2,0	0,5	0,6
Ποσοστό συμμετοχής (% πληθυσμού εργάσιμης ηλικίας)	61,1	67,7	68,0	68,2
Σύνολο απασχολουμένων	3.715.363	4.330.497	4.381.936	4.452.817
Ετήσια μεταβολή στην απασχόληση (%)		1,0	1,2	1,6
Ποσοστό απασχόλησης (% πληθυσμού εργάσιμης ηλικίας)	55,2	60,8	61,4	62,3
Μισθωτοί	1.979.602	2.746.202	2.784.761	2.834.142
Μισθωτοί Ετήσια μεταβολή (%)		5,0	1,4	1,8
Μισθωτοί (% συνόλου των απασχολουμένων)	53,3	63,4	63,6	63,6
Αυτοαπασχολούμενοι	1.019.349	962.540	967.495	962.780
Ετήσια μεταβολή (%)		-5,5	0,5	-0,5
Αυτοαπασχολούμενοι (% συνόλου των απασχολουμένων)	27,4	22,2	22,1	21,6
Απασχολούμενοι στην Γεωργία	775.375	533.493	530.406	523.014
Γεωργία ετήσια μεταβολή στην απασχόληση (%)		-17,0	-0,5	-1,4
Απασχολούμενοι στην γεωργία (%)	20,9	12,3	12,1	11,7
Απασχολούμενοι στην Βιομηχανία	578.943	569.672	560.322	563.218
Βιομηχανία Ετήσια μεταβολή (%)		0,8	-1,6	0,5
Απασχολούμενοι στην βιομηχανία (%)	15,6	13,2	12,8	12,6
Απασχολούμενοι στις υπηρεσίες	2.025.537	2.811.443	2.854.319	2.935.900
Υπηρεσίες ετήσια μεταβολή (%)		5,5	1,5	2,9
Απασχολούμενοι στις υπηρεσίες (%)	54,5	64,9	65,1	65,9
Σύνολο ανέργων	397.080	493.018	466.857	427.410
Ετήσια μεταβολή συνόλου ανέργων (%)		11,6	-5,3	-8,4
Ποσοστό ανεργίας (%)	9,7	10,2	9,6	8,8
Ανεργοί νέοι 15-29 ετών	235.383	231.619	204.371	190.824
Ετήσια μεταβολή ανέργων νέων 15-29 (%)		4,0	-11,8	-6,6
Ποσοστό ανεργίας νέων 15-29 ετών (%)	21,7	20,2	18,8	17,8
Ανεργοί Νέοι (Νεοεισερχόμενοι)	195.885	212.580	178.572	156.812
Ετήσια μεταβολή στους νεοεισερχόμενους ανέργους (%)		15,5	-16,0	-12,2
Ανεργοί Νέοι (% του συνόλου)	49,3	43,1	38,2	36,7
Μακροχρόνιοι άνεργοι	198.965	278.151	261.563	245.860
Ετήσια μεταβολή των μακροχρόνια ανέργων (%)		7,9	-6,0	-6,0
Μακροχρόνια ανεργία (% του συνόλου)	50,1	56,4	56,0	57,5
Ανεργοί που έχουν εργαστεί στο παρελθόν	201.195	280.438	288.285	270.598
Ετήσια μεταβολή των ανέργων που έχουν εργαστεί (%)		8,8	2,8	-6,1
Ανεργοί που έχουν εργαστεί στο παρελθόν 11% του συνόλου)	50,7	56,9	61,8	63,3

Πηγή: ΕΣΥΕ, ΕΕΔ 1993 Ετήσια, 2004, 2005, 2006 Β' τριμήνου.

Συγκριτικά τώρα με τις υπόλοιπες χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης παρατηρούμε στον πίνακα 3.5, ότι η Ελλάδα έχει το μικρότερο ποσοστό μισθωτών στο σύνολο της απασχόλησης. Αυτό αντανακλά τα διαρθρωτικά προβλήματα της ελληνικής οικονομίας έναντι των άλλων ευρωπαϊκών χωρών, τα οποία εστιάζονται:

α) στο μικρό μέγεθος των επιχειρήσεων. Το 99% των εγκατεστημένων μεταποιητικών επιχειρήσεων απασχολούν λιγότερα από 50 άτομα, ενώ το 85% σχεδόν λιγότερα από 5. Σ' αυτό το πλήθος των Μικρών και Μεσαίων επιχειρήσεων απασχολείται περίπου το 64% των εργαζομένων στον μεταποιητικό τομέα, ενώ παράγεται το 38% του συνολικού προϊόντος της μεταποίησης⁷.

β) στη μεγάλη συμμετοχή του αγροτικού τομέα στο Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν. Χαρακτηριστικά αναφέρεται ότι ο αγροτικός τομέας καλύπτει το 6% του ΑΕΠ (περίπου 3% ο ευρωπαϊκός μέσος όρος) και απασχολεί το 16% της συνολικής απασχόλησης, όταν ο αντίστοιχος μέσος ευρωπαϊκός όρος είναι 4%⁸.

Με βάση τα παραπάνω, πρέπει να τονιστεί ότι τα στοιχεία της έρευνας θα ήταν πολύ περισσότερο αντιπροσωπευτικά στις υπόλοιπες ευρωπαϊκές χώρες όπου το ποσοστό των μισθωτών στη συνολική απασχόληση αφορά περίπου στο 86%.

⁷ Χ. Κόλλιας, Χ. Ναξάκης, Χ. Χλέτσος, 2005, σελ. 57

⁸ Χ. Κόλλιας, Χ. Ναξάκης, Χ. Χλέτσος, 2005, σελ. 143

Πίνακας 3.5

Χαρακτηριστικά της απασχόλησης 2000 στις χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης

	% μισθωτών στο σύνολο της απασχόλησης	% μισθωτών με συμβάσεις ορισμένου χρόνου	Μέσος όρος ωρών εβδομαδιαίας απασχόλησης		% μερικής απασχόλησης στη γυναικεία απασχόληση
			πλήρης	μερική	
EU15	84,2	13,4	40,3	19,7	33,7
EUR 11	83,8	15,1	39,6	20,0	31,6
B	84,0	9,0	38,5	22,5	39,9*
DK	90,9	10,2	39,3	19,9	35,2
D	89,1	12,7	40,1	18,0	37,9
EL	58,4	13,1	40,9	21,4	7,9
E	79,6	32,1	40,6	18,1	17,2
F	88,6	15,0	38,9	23,1	31,0
IRL	81,2	4,6	39,9	18,7	30,5
I	71,8	10,1	38,6	24,0	17,4
L	90,6	3,4	39,8	21,3	26,0
NL	88,8	14,0	39,0	18,8	70,6
A	86,5	7,9	40,1	22,0	33,0
P	74,1	20,4	40,3	20,0	16,4
FIN	86,5	17,7	39,3	20,8	16,9
S	88,9	14,7	40,0	22,8	36,3
UK	88,3	6,7	43,6	18,5	44,5

Πηγή: Eurostat 2001

* employees only

3.5 ΔΕΔΟΜΕΝΑ- ΜΕΤΑΒΛΗΤΕΣ

Θα εκτιμήσουμε τώρα μια παλινδρόμηση όπου η εξαρτημένη μεταβλητή θα είναι το Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν ($R_{ΑΕΠ}$). Η μεταβλητή αυτή προσδιορίστηκε με βάση την ποσοστιαία μεταβολή του Ακαθάριστου Εγχώριου Προϊόντος. Η ανεξάρτητη μεταβλητή θα είναι ο μονοπωλιακός βαθμός των επιχειρήσεων (R_m). Αυτή η μεταβλητή προσδιορίστηκε με βάση το λόγο της ποσοστιαίας μεταβολής των τιμών προς την ποσοστιαία μεταβολή του ονομαστικού μισθού. Τα δεδομένα καλύπτουν την περίοδο από το 1980 έως το 2004.

Με βάση αυτή τη συνάρτηση θα προσπαθήσουμε να δείξουμε τη σχέση ανάμεσα στο πραγματικό ΑΕΠ και το μονοπωλιακό βαθμό. Επειδή ο μονοπωλιακός βαθμός ορίστηκε ως ο λόγος της ποσοστιαίας μεταβολής των τιμών προς την ποσοστιαία μεταβολή του ονομαστικού μισθού. Κάθε αύξηση του μονοπωλιακού βαθμού θα σημαίνει μείωση του πραγματικού μισθού.

Πίνακας 3.6

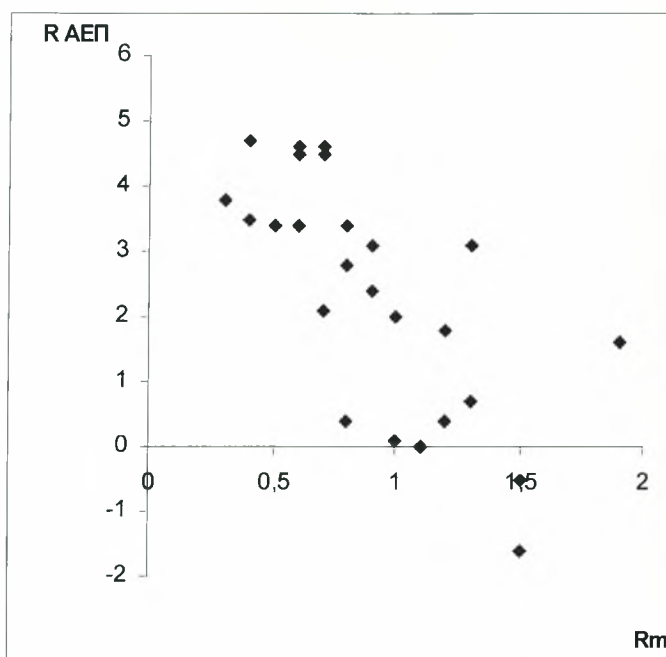
*Το δείγμα για την εκτίμηση της συναρτήσεως του Ακαθάριστου
Εγχώριου Προϊόντος*

Ποσοστιαίες μεταβολές		
Έτη	Ακαθάριστο εγχώριο προϊόν (R _{ΑΕΠ})	Μονοπωλιακός βαθμός (R _μ)
1980	1,8	1,2
1981	0,1	1,0
1982	0,4	0,8
1983	0,4	1,2
1984	2,8	0,8
1985	3,1	0,9
1986	1,6	1,9
1987	-0,5	1,5
1988	4,5	0,7
1989	3,4	0,6
1990	0,0	1,1
1991	3,1	1,3
1992	0,7	1,3
1993	-1,6	1,5
1994	2,0	1,0
1995	2,1	0,7
1996	2,4	0,9
1997	3,5	0,4
1998	3,4	0,8
1999	3,4	0,5
2000	4,5	0,6
2001	4,6	0,6
2002	3,8	0,3
2003	4,6	0,7
2004	4,7	0,4

Πηγή: ΕΣΥΕ καθώς και δικοί μας υπολογισμοί

Διάγραμμα 3.1

*Η σχέση ανάμεσα στο ακαθάριστο εγχώριο προϊόν και το
μονοπωλιακό βαθμό*

Τα δεδομένα του πίνακα 3.6 δείχνουν ότι στις περιόδους όπου ο μονοπωλιακός βαθμός των επιχειρήσεων είναι μεγαλύτερος της μονάδας, το Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν αυξάνεται αλλά με χαμηλό ρυθμό μεταβολής. Αντίθετα, στις περιόδους όπου ο μονοπωλιακός βαθμός των επιχειρήσεων είναι μικρότερος της μονάδας το Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν αυξάνεται με υψηλούς ρυθμούς μεταβολής.

Πιο συγκεκριμένα, από τον πίνακα 3.6 παρατηρούμε ότι ο μονοπωλιακός βαθμός των επιχειρήσεων (R_m) ήταν μεγαλύτερος της μονάδας τις περιόδους 1980-81, 1983, 1986-87 και 1990-94. Σ' αυτές τις περιόδους εφαρμόστηκαν σταθεροποιητικά προγράμματα, βασικό χαρακτηριστικό των οποίων ήταν η μείωση των ονομαστικών μισθών σε επίπεδα κάτω του τρέχοντος ρυθμού πληθωρισμού. Ως συνέπεια, ο πραγματικός μισθός των μισθωτών μειωνόταν με αποτέλεσμα της μείωση της αγοραστικής τους δύναμης και άρα την πολύ μικρή αύξηση του Ακαθάριστου Εγχώριου Προϊόντος με μέσο ρυθμό μεταβολής της τάξεως του 0,6%.

Αντίθετα, την περίοδο 1995-2004, ο μονοπωλιακός βαθμός των επιχειρήσεων ήταν μικρότερος της μονάδας. Αυτό σημαίνει ότι η ποσοστιαία αύξηση του δείκτη τιμών ήταν μικρότερη από την

ποσοστιαία αύξηση του ονομαστικού μισθού. Ως συνέπεια η αγοραστική δύναμη των μισθωτών αυξήθηκε και άρα αυξήθηκε και το Ακαθάριστο Εγχώριο προϊόν με μέσο ρυθμό μεταβολής της τάξεως του 3,5%.

3.6 ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ – ΕΜΠΕΙΡΙΚΑ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ

Στον πίνακα 3.7 περιγράφονται στατιστικά οι κατανομές των αποδόσεων του $R_{\text{ΑΕΠ}}$ και του μονοπωλιακού βαθμού R_m . Οι κατανομές των αποδόσεων του $R_{\text{ΑΕΠ}}$ και του μονοπωλιακού βαθμού είναι προσεγγιστικά λεπτόκυρτες (2.17 και 2.91 αντίστοιχα). Ο μέσος της κατανομής της πρώτης σειράς είναι κοντά στο 2.3 γεγονός που σημαίνει ότι η μέση αύξηση του ΑΕΠ στην περίοδο 1980 – 2004 ήταν κατά μέσο όρο θετική, ενώ η μέση τιμή του μονοπωλιακού βαθμού αγγίζει τη μονάδα. Επιπλέον, σύμφωνα με τη στατιστική συνάρτηση Jarque – Bera (JB) οι κατανομές των αποδόσεων μπορούν να θεωρηθούν κανονικές, ενώ η εφαρμογή του Dickey-Fuller test για την ύπαρξη μοναδιαίας ρίζας αποκάλυψε ότι οι αντίστοιχες σειρές έχουν πιθανότατα παραχθεί από στάσιμες στοχαστικές διαδικασίες. Αυτό σημαίνει ότι οι τιμές του μέσου της διακύμανσης και της συνδιακύμανσης παραμένουν διαχρονικά σταθερές⁹. Επίσης, σύμφωνα με τη μεθοδολογία που χρησιμοποιείται στις εργασίες του Johansen¹⁰ εφαρμόζουμε το τεστ συνολοκλήρωσης στο μοντέλο μας, όπου τα στατιστικά ίχνη του Johansen δείχνουν στον πίνακα 3.12 ότι υπάρχει μια σχέση συνολοκλήρωσης μεταξύ του ΑΕΠ και του μονοπωλιακού βαθμού.

Ο έλεγχος της κανονικότητας των χρονολογικών σειρών που αφορούν στο ΑΕΠ και στον μονοπωλιακό βαθμό πραγματοποιήθηκε με τη στατιστική Jarque – Bera (JB). Συγκεκριμένα, οι χαμηλές τιμές της στατιστικής JB των παραπάνω μεταβλητών (Πίνακας 3.7) στον έλεγχο της υπόθεσης περί κανονικότητας των εν λόγω χρονοσειρών έδειξαν ότι η υπόθεση της κανονικότητας δεν απορρίπτεται (τα p – value είναι μικρότερα από 0.44).

⁹ Βαμβούκας Γ., 2007, σελ. 53

¹⁰ Johansen S., 1988, 1991, 1995, 1997

Πίνακας 3.7

Στατιστικές των αποδόσεων των σειρών $R_{ΑΕΠ}$ και R_m

Στατιστικές	ΑΕΠ	Μονοπωλιακός βαθμός
Παρατηρήσεις	25	25
Μέσος	2.352	0.908
Διάμεσος	2.8	0.8
Τυπική Απόκλιση	1.81	0.39
Ασυμμετρία	-0.466	0.63
Κύρτωση	2.17	2.91
Jarque-Bera	1.61	1.64
Augmented Dickey-Fuller (ADF)	-4.206	-3.424

Ο έλεγχος στασιμότητας των αποδόσεων των χρονολογικών σειρών που αφορούν στο ΑΕΠ και στον μονοπωλιακό βαθμό πραγματοποιείται με τη στατιστική Dickey Fuller. Συγκεκριμένα, οι τιμές του επαυξημένου ελέγχου Dickey Fuller στις εξισώσεις των παραπάνω μεταβλητών με σταθερό όρο, τάση και κριτική τιμή 3.24 για $\alpha = 0,10$ υπέδειξε στασιμότητα (Πίνακας 3.7).

Στον πίνακα 3.8 και 3.9 δίνονται αντίστοιχα οι τιμές της στατιστικής Ljung – Box για τον έλεγχο της υπόθεσης της ανεξαρτησίας των υπό εξέταση σειρών. Οι αυτοσυσχετίσεις υποδεικνύουν ότι οι σειρές είναι στατιστικά ανεξάρτητες στην πρώτη και δεύτερη ροπή τους και συνεπώς συνάγεται το συμπέρασμα ότι η υπόθεση του λευκού θορύβου για τη σειρά των αποδόσεων δεν απορρίπτεται.

Πίνακας 3.8

Έλεγχος σειριακής εξάρτησης για πρώτη και δεύτερη ροπή του $R_{\text{ΑΕΠ}}$

Υστερήσεις	Αποδόσεις			Τετραγωνικές Αποδόσεις		
	Αυτοσυσχέτιση	Μερική Αυτοσυσχέτιση	LB(n)	Αυτοσυσχέτιση	Μερική Αυτοσυσχέτιση	LB(n)
1	0.386	0.386	4.1967	0.528	0.528	7.8366
2	0.145	-0.005	4.8157	0.298	0.027	10.443
3	0.398	0.404	9.672	0.443	0.382	16.453
4	0.074	-0.301	9.846	0.196	-0.29	17.683
5	-0.039	0.073	9.8977	-0.019	-0.083	17.696
6	0.13	-0.035	10.502	-0.019	-0.15	17.708
7	-0.11	-0.143	10.953	-0.133	-0.083	18.371
8	-0.215	-0.091	12.786	-0.206	-0.004	20.057
9	-0.046	-0.008	12.875	-0.032	0.252	20.099
10	-0.066	0.089	13.074	-0.06	-0.068	20.26
11	-0.063	0.066	13.263	-0.076	0.112	20.539
12	0.12	0.143	14.014	0.112	0.013	21.193

$LB(n)$ είναι η Ljung-Box στατιστική για την n -υστέρηση των R_t και R_{12} αντίστοιχα. Η $LB(n)$ ακολουθεί την X^2 (chi-square) κατανομή με n βαθμούς ελευθερίας. Το δείγμα αφορά 25 ημερήσιες αποδόσεις. Η βασική υπόθεση του λευκού θορύβου απορρίπτεται.

Πίνακας 3.9

Έλεγχος σειριακής εξάρτησης για πρώτη και δεύτερη ροπή του Μονοπωλιακού Βαθμού R_m

Αποδόσεις				Τετραγωνικές Αποδόσεις		
Υστερήσεις	Αυτοσυσχέτιση	Μερική Αυτοσυσχέτιση	LB(n)	Αυτοσυσχέτιση	Μερική Αυτοσυσχέτιση	LB(n)
1	0.446	0.446	5.5832	0.407	0.407	4.6531
2	0.16	-0.048	6.3369	-0.005	-0.204	4.6538
3	0.164	0.138	7.1632	0.073	0.198	4.8168
4	0.105	-0.021	7.517	0.049	-0.093	4.8946
5	0.195	0.191	8.8067	0.138	0.229	5.5364
6	0.203	0.038	10.266	0.244	0.093	7.6593
7	0.205	0.121	11.836	0.223	0.141	9.5223
8	-0.11	-0.372	12.315	-0.113	-0.348	10.033
9	-0.196	-0.027	13.942	-0.199	0.054	11.702
10	-0.144	-0.154	14.871	-0.131	-0.259	12.469
11	-0.251	-0.166	17.899	-0.234	-0.133	15.11
12	-0.13	0.006	18.779	-0.117	-0.064	15.826

LB(n) είναι η Ljung-Box στατιστική για την n-υστερήση των R_1 και R_{12} αντίστοιχα. Η LB(n) ακολουθεί την X^2 (chi-square) κατανομή με n βαθμούς ελευθερίας. Το δείγμα αφορά 25 ημερήσιες αποδόσεις. Η βασική υπόθεση του λευκού θορύβου απορρίπτεται.

Το υπόδειγμα δεν εμφανίζει ετεροσκεδαστικότητα καθώς ο έλεγχος Breusch – Pagan – Godfrey έδειξε ότι η υπόθεση της ομοσκεδαστικότητας δεν απορρίπτεται. Συγκεκριμένα, η στατιστική $N \cdot R^2 = 6.38$ (Αριθμός παρατηρήσεων * Συντελεστής προσδιορισμού) είναι μικρότερη από την κριτική τιμή $X^2_{0.01} = 6.635$ γεγονός που υποδηλώνει ότι η στατιστική $N \cdot R^2$ ακολουθεί την X^2 κατανομή και επομένως η υπόθεση της ομοσκεδαστικότητας δεν απορρίπτεται. Η διαπίστωση της ομοσκεδαστικότητας μπορεί να γίνει και με τον έλεγχο της αυτοσυσχέτισης των τετραγωνισμένων υπολοίπων, βάσει του οποίου διαπιστώνεται η ύπαρξη ή μη της συμπεριφοράς ARCH στα κατάλοιπα. Ο έλεγχος ARCH-LM του Engle (1982) στην εξίσωση επιβεβαίωσε την απόρριψη της υπόθεσης περί ετεροσκεδαστικότητας των καταλοίπων, καθώς η στατιστική $N \cdot R^2 = 0.25$ (Αριθμός παρατηρήσεων * Συντελεστής προσδιορισμού

της εξίσωσης $\hat{u}_t^2 = a_0 + \hat{u}_{t-1}^2 + v_t$ όπου u_t τα κατάλοιπα της αρχικής παλινδρόμησης) είναι μικρότερη από την κριτική τιμή $X^2_{0.01} = 6.635$.

Από την προκαταρκτική ανάλυση των σειρών $R_{ΑΕΠ}$ και R_m προκύπτει ότι μπορεί να υιοθετηθεί το μοντέλο παλινδρόμησης $R_{ΑΕΠ} = b_0 + b_1R_m + u_t$ για τη διερεύνηση της σχέσης ΑΕΠ και μονοπωλιακού βαθμού.

Πίνακας 3.10

LB test για τυποποιημένα υπόλοιπα του μοντέλου			
Αποδόσεις			
Υστερήσεις	Αυτοσυσχέτιση	Μερική Αυτοσυσχέτιση	LB(n)
1	0.023	0.023	0.0143
2	0.034	0.033	0.0475
3	0.18	0.179	1.0445
4	-0.358	-0.378	5.1571
5	-0.055	-0.037	5.2602
6	-0.021	-0.025	5.2761
7	-0.2	-0.072	6.7805
8	-0.113	-0.257	7.2914
9	-0.038	-0.046	7.353
10	-0.086	-0.056	7.6882
11	-0.033	-0.095	7.7423
12	0.308	0.239	12.68

$LB(n)$ είναι η *Ljung-Box* στατιστική για την n -υστέρηση των u_t^2 . Η $LB(n)$ ακολουθεί την X^2 (*chi-square*) κατανομή με n βαθμούς ελευθερίας. Η σειρά των καταλοίπων αφορά 25 παρατηρήσεις. Η βασική υπόθεση του λευκού θορύβου απορρίπτεται.

Από το διαγνωστικό έλεγχο των υπολοίπων προκύπτει ότι το παραπάνω μοντέλο μπορεί να περιγράψει ικανοποιητικά τη σχέση μεταξύ ΑΕΠ και μονοπωλιακού βαθμού. Συγκεκριμένα, σύμφωνα με τις στατιστικές LB (LB test statistics) των τυποποιημένων υπολοίπων (Πίνακας 3.8) αλλά και τη στατιστική Durbin-Watson (1.94), η υπόθεση περί ανυπαρξίας αυτοσυσχέτισης γίνεται δεκτή. Επίσης, ο έλεγχος ARCH LM (Πίνακας 3.11) έδειξε ότι η διακύμανση χαρακτηρίζεται από ομοσκεδαστικότητα, γεγονός που επιβεβαιώθηκε και από την εφαρμογή του κριτηρίου White (Αριθμός παρατηρήσεων* $R^2 = 7.4$). Επιπλέον, ο έλεγχος με τη στατιστική Jarque – Bera (0.487) υπέδειξε την υιοθέτηση της υπόθεσης περί κανονικότητας των υπολοίπων.

Πίνακας 3.11

ARCH – LM Test για τα τετραγωνικά κατάλοιπα του μοντέλου

Squared Residuals lag(-1)	Squared Residuals lag(-2)	Squared Residuals lag(-3)	Squared Residuals lag(-4)	F-statistic	Observation* R-squared
-0.170618	0.018307	-0.111313	0.191323	0.49132	2.297256
(-0.6968)	(0.0838)	(-0.531)	(0.9139)		

Οι αριθμοί στις παρενθέσεις αποτελούν τα *t*-statistics

Όπως αναφέραμε, το τεστ επαυξημένου ελέγχου των Dickey και Fuller (ADF- Augmented Dickey-Fuller) των ελέγχων των μοναδιαίων ριζών υπέδειξε ότι οι χρονολογικές σειρές είναι στοχαστικές και άρα ολοκληρωμένες πρώτης τάξεως. Στη συνέχεια πραγματοποιείται το τεστ συνολοκλήρωσης μεταξύ των μεταβλητών που χρησιμοποιούνται στο υπόδειγμα. Για το αποτέλεσμα αυτό, χρησιμοποιείται το τεστ συνολοκλήρωσης του Johansen (JCT- Johansen Cointegration Test), όπως φαίνεται στον πίνακα 3.12 Το τεστ αυτό υποδεικνύει ότι οι δύο μεταβλητές, Rm και RAΕΠ, είναι συνολοκληρωμένες και επίσης τα στατιστικά ίχνη του Johansen επιβεβαιώνουν ότι υπάρχει μια σχέση συνολοκλήρωσης (με σημαντικότητα του επιπέδου 10%).

Πίνακας 3.12

Johansen cointegration test 2

Hypothetical No of Cointegrating equations	Trace test	Critical value 10%
H0: r = 0	14.88917	13.42878
H0: r ≤ 1	5.123611	2.705545
Το trace test δείχνει δύο εξισώσεις συνολοκλήρωσης στο επίπεδο 0,1.		

Στον πίνακα 3.13 παρουσιάζονται τα αποτελέσματα της παλινδρόμησης. Το προσαρμοσμένο R^2 υποδεικνύει ότι οι μεταβολές του μονοπωλιακού βαθμού επηρεάζουν σημαντικά τις διακυμάνσεις του ΑΕΠ. Παράλληλα το αρνητικό πρόσημο του συντελεστή b_1 (-3.26) καθώς και η στατιστική σημαντικότητα του ερμηνεύεται ως η αντιστρόφως ανάλογη σχέση ανάμεσα στο ΑΕΠ και το μονοπωλιακό βαθμό. Έτσι, όταν ο μονοπωλιακός βαθμός αυξάνεται, τότε πραγματοποιείται συρρίκνωση των πραγματικών μισθών με αποτέλεσμα να μειώνεται η αγοραστική δύναμη των μισθωτών και άρα να περιορίζεται η συνολική ζήτηση της οικονομίας. Αντίθετα, όταν ο μονοπωλιακός βαθμός μειώνεται, τότε τα πραγματικά εισοδήματα των μισθωτών αυξάνονται με αποτέλεσμα να αυξάνεται και η αγοραστική δύναμη των μισθωτών και άρα να αυξάνεται και η

συνολική ζήτηση της οικονομίας. Αυτή η αύξηση της συνολικής ζήτησης είναι πολύ σημαντική για την εξέλιξη του Ακαθάριστου Εγχώριου προϊόντος γιατί αποτελεί μέρος της ιδιωτικής κατανάλωσης, η οποία συμβάλλει στη διαμόρφωση του ΑΕΠ σε ποσοστό περίπου 70%.

Πίνακας 3.13

Εξίσωση της παλινδρόμησης $R_{ΑΕΠ} = b_0 + b_1R_m + u_t$

	Συντελεστής	Τυπικά σφάλματα	t-Statistic	Prob.
b ₀	5.314135*	0.666776	7.969897	0.0000
b ₁	-3.262263**	0.675894	-4.826587	0.0001
R-squared	0.503196	Mean dependent var		2.352000
Adjusted R-squared	0.481596	S.D. dependent var		1.810184
S.E. of regression	1.303338	Akaike info criterion		3.444352
Sum squared resid	39.06984	Schwarz criterion		3.541862
Log likelihood	-41.05440	Durbin-Watson stat		1.938596

*Υποδεικνύει τη στατιστική σημαντικότητα σε επίπεδο 1%.

** Υποδεικνύει τη στατιστική σημαντικότητα σε επίπεδο 5%.

3.7 ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ 3^{ΟΥ} ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ

Αυτή η εργασία πραγματεύεται την εφαρμογή ενός γραμμικού υποδείγματος στην ελληνική οικονομία. Το υπόδειγμα στηρίζεται στην έννοια του μονοπωλιακού βαθμού, ο οποίος ορίστηκε ως ο λόγος του γενικού επιπέδου των τιμών προς το σύνολο των ονομαστικών μισθών και ημερομισθίων. Οι προσδιοριστικοί παράγοντες του μονοπωλιακού βαθμού είναι η δύναμη των εργατικών συνδικάτων, ο βαθμός συγκέντρωσης στον κλάδο παραγωγής του προϊόντος, η ανάπτυξη της τεχνικής των πωλήσεων μέσω της διαφήμισης, η πολιτική ταυτότητα των κυβερνήσεων και το μέγεθος του ποσοστού ανεργίας. Χρησιμοποιώντας δεδομένα της ελληνικής οικονομίας αποδείξαμε ότι η σχέση που συνδέει το Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν με το μονοπωλιακό βαθμό είναι αντιστρόφως ανάλογη. Αυτό σημαίνει ότι όταν αυξάνεται ο μονοπωλιακός βαθμός, τότε μειώνεται η κατανάλωση από μέρους των μισθωτών με συνέπεια τη μείωση και του Ακαθάριστου Προϊόντος και αντίστροφα. Η λογική αυτής της πρότασης βρίσκεται στην ελαστικότητα κόστους. Η ελαστικότητα κόστους (Ε_Μ) μετράει τη δυνατότητα των επιχειρήσεων

να μεταβιβάσουν την αύξηση του ονομαστικού μισθού στις τιμές των αγαθών. Εάν η E_M είναι μεγαλύτερη της μονάδας σημαίνει ότι ο μονοπωλιακός βαθμός των επιχειρήσεων είναι μεγάλος με συνέπεια να μπορούν να μεταβιβάσουν την αύξηση των ημερομισθίων στον τελικό καταναλωτή. Αυτό θα συνεπάγεται αναδιανομή του εισοδήματος υπέρ των επιχειρήσεων και σε βάρος των εργαζομένων με συνέπεια, η αγοραστική δύναμη των εργαζομένων να μειωθεί και άρα θα μειωθεί η συνολική ζήτηση της οικονομίας.

Εάν αντίθετα, η E_M είναι μικρότερη της μονάδας σημαίνει ότι ο μονοπωλιακός βαθμός των επιχειρήσεων είναι μικρός με συνέπεια κάθε αύξηση των ημερομισθίων να μην μπορεί να μεταβιβαστεί εξ' ολοκλήρου στις τιμές του προϊόντος. Αυτό συνεπάγεται αναδιανομή του εισοδήματος υπέρ των εργαζομένων και σε βάρος των επιχειρήσεων με συνέπεια, η αγοραστική δύναμη των εργαζομένων να αυξηθεί και άρα θα αυξηθεί και η συνολική ζήτηση της οικονομίας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4^ο

4.1. ΓΕΝΙΚΑ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Η παρούσα εργασία πραγματεύεται τη συμμετοχή του συντελεστή εργασίας στη διανομή του εθνικού εισοδήματος. Αν και το πρόβλημα αυτό είναι πολύπλευρο και απασχόλησε επιφανείς οικονομολόγους, κύριος σκοπός της εργασίας είναι η απεικόνιση και ανάλυση των εξελίξεων αυτού του φαινομένου αποδίδοντας ιδιαίτερη προσοχή στο ρόλο της οικονομικής πολιτικής. Η ευημερία μιας οικονομίας δεν εξαρτάται μόνο από την αύξηση του εθνικού εισοδήματος σε σταθερές τιμές. Μεγάλη σημασία έχουν και τα κριτήρια βάση των οποίων πραγματοποιείται η διανομή του εισοδήματος. Η οικονομική μεγέθυνση και η δίκαιότερη διανομή του εισοδήματος είναι αλληλοεξαρτώμενες έννοιες και μπορούν μαζί να οδηγήσουν σε οικονομική ανάπτυξη και ευημερία.

Από την επισκόπηση που πραγματοποιήθηκε, σχετικά με τις θεωρητικές προσεγγίσεις στα θέματα διανομής του εισοδήματος, συνάγεται ότι η θεωρία του Kalecki ανταποκρίνεται, κατά τη γνώμη μου, περισσότερο από τις άλλες στα δεδομένα της σύγχρονης οικονομικής πραγματικότητας. Αυτό γιατί οι κυρίαρχες μορφές της σύγχρονης αγοράς είναι το ολιγοπώλιο, ο μονοπωλιακός ανταγωνισμός και το μονοπώλιο. Ως συνέπεια, η διανομή του εισοδήματος επηρεάζεται σε μεγάλο βαθμό από την μονοπωλιακή δύναμη των επιχειρήσεων, δηλαδή από τη δύναμη που έχουν οι επιχειρήσεις να μεταβιβάζουν τις αυξήσεις του κόστους στην τιμή του προϊόντος. Επίσης, η ύπαρξη εργατικών σωματείων και οργανώσεων των εργοδοτών δεν επιτρέπει τη λειτουργία της οικονομίας κατά τον τρόπο που υποδεικνύει η πλήρως ανταγωνιστική οργάνωση της αγοράς. Ως συνέπεια, οι αμοιβές των συντελεστών παραγωγής δεν προσδιορίζονται με βάση την οριακή τους παραγωγικότητα, όπως πρεσβεύει η νεοκλασική θεωρία. Επιπλέον, η νεοκλασική θεωρία ως μέθοδος προσέγγισης των θεμάτων της διανομής του εισοδήματος παρουσιάζει μια ακόμα αδυναμία. Αυτή αφορά την υπόθεση ότι, στη μακροχρόνια περίοδο, στις αγορές του πλήρους ανταγωνισμού, τα κέρδη τείνουν να εξαφανιστούν. Αντίθετα, πολλές σύγχρονες επιχειρήσεις παρουσιάζουν κέρδη τόσο στη βραχυχρόνια όσο και στη μακροχρόνια περίοδο.

Εάν η ύπαρξη κερδών σε μια οικονομία είναι η αναγκαία συνθήκη για τη διενέργεια επενδύσεων και την πραγματοποίηση οικονομικής ανάπτυξης, δεν είναι όμως η ικανή συνθήκη. Η ικανή συνθήκη απαιτεί ταυτόχρονη αύξηση της συνολικής κατανάλωσης της οικονομίας. Η σημαντικότερη συνιστώσα που συμβάλλει στην αύξηση της συνολικής κατανάλωσης είναι η αύξηση του εισοδήματος

των μισθωτών. Η αύξηση του εισοδήματος των μισθών μπορεί να επιφέρει αύξηση της ιδιωτικής κατανάλωσης και άρα αύξηση της συνολικής ζήτησης της οικονομίας.

Πώς όμως εξελίχθηκε η συμμετοχή του συντελεστή εργασία στην ελληνική οικονομία κατά την περίοδο 1981-2004; Το 1981 η ελληνική οικονομία σηματοδοτήθηκε από δύο βασικές αλλαγές: πρώτον, πραγματοποιήθηκε η ένταξη της Ελλάδος στην Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα και δεύτερον τη διακυβέρνηση της χώρας ανέλαβε μια κυβέρνηση με σοσιαλιστική ταυτότητα. Αυτές οι δύο αλλαγές και σε συνδυασμό με τη διεθνή ύφεση που επικρατούσε σε όλες σχεδόν τις οικονομίες δημιούργησαν ένα νέο πλαίσιο εισοδηματικής πολιτικής στην ελληνική οικονομία.

Στο πλαίσιο αυτό, η περίοδος 1981-1986 χαρακτηρίστηκε από αναδιανομή του εισοδήματος υπέρ της εργασίας και σε βάρος των επιχειρήσεων. Αυτό οδήγησε βέβαια σε βελτίωση των όρων διαβίωσης των μισθωτών, όμως, επειδή η παραγωγικότητα της εργασίας ήταν μικρή εμφανίστηκαν ισχυρές πληθωριστικές πιέσεις στην οικονομία. Αντίθετα, την περίοδο 1986-1993 πραγματοποιήθηκε σημαντική αναδιανομή του εισοδήματος σε βάρος της εργασίας και σε όφελος των επιχειρήσεων. Τα σταθεροποιητικά προγράμματα που εφαρμόστηκαν τις περιόδους 1986-1987 και 1991-1993 βασίστηκαν στη φιλοσοφία της συρρίκνωσης του κόστους εργασίας ώστε τα επιχειρηματικά κέρδη να αυξηθούν και να μετατραπούν σε επενδύσεις. Οι επενδύσεις όμως σ' όλη αυτή την περίοδο παρέμειναν χαμηλές. Αυτό σημαίνει ότι οι επιχειρήσεις πραγματοποιούν επενδύσεις όταν η αναμενόμενη μελλοντική ζήτηση και τα αναμενόμενα μελλοντικά κέρδη είναι υψηλά, όχι όταν τα κέρδη ενός ή περισσότερων ετών είναι υψηλά.

Ταυτόχρονα, η παραγωγικότητα της εργασίας κινήθηκε σε μηδενικά ή και αρνητικά επίπεδα, γεγονός που είχε σημαντικές επιδράσεις στο κόστος παραγωγής της εργασίας και άρα τελικά στην ανταγωνιστικότητα της οικονομίας. Την περίοδο αυτή, ένα ουσιαστικό πρόβλημα που περιόριζε την άσκηση της εισοδηματικής πολιτικής ήταν το πρόβλημα του πληθωρισμού. Ο πληθωρισμός έπληττε άτομα με σταθερό χρηματικό εισόδημα ή γενικά αυτούς που το εισόδημά τους αυξάνεται με ρυθμό μικρότερο από το ρυθμό πληθωρισμού. Η καθιέρωση της ΑΤΑ μέχρι το 1984 είχε ως αποτέλεσμα την προστασία του εισοδήματος των μισθωτών. Αντίθετα, οι εφαρμογές των σταθεροποιητικών προγραμμάτων, η τροποποίηση και στη συνέχεια η κατάργηση της ΑΤΑ είχε ως αποτέλεσμα τη σοβαρή μείωση του πραγματικού εισοδήματος των μισθωτών για τα έτη 1986, 1987, 1991, 1992 και 1993.

Μετά το 1994, το διεθνές περιβάλλον είχε βελτιωθεί σημαντικά. Η διεθνής ύφεση που επηρέασε αρνητικά και την

ελληνική οικονομία είχε πια τελειώσει. Η ανάκαμψη στις ευρωπαϊκές οικονομίες επηρέασε θετικά όλα τα μακροοικονομικά μεγέθη. Σ' αυτό το πλαίσιο η νέα κυβέρνηση υιοθέτησε πλέον κριτήρια αγοράς στις επιλογές της οικονομικής της διαχείρισης. Βέβαια, επιθυμούσε το συνδυασμό τους με κοινωνικές πολιτικές έτσι ώστε να ενισχυθούν οι αδύναμες κοινωνικές ομάδες και να μην επέλθει ρήξη με την κοινωνική εκλογική βάση. Σύμφωνα με τη συνθήκη του Μάαστριχτ ο βασικός στόχος παρέμεινε η αποκλιμάκωση του πληθωρισμού.

Στην αποκλιμάκωση του πληθωρισμού θα συνέβαλε πρωτίστως η εισοδηματική πολιτική. Στόχος της κυβέρνησης ήταν η εναρμόνιση της πολιτικής μισθών με τη γενικότερη οικονομική πολιτική, έτσι ώστε να επιτευχθεί μείωση του πληθωρισμού με το χαμηλότερο δυνατό οικονομικό και κοινωνικό κόστος. Η κυβέρνηση θα επιδίωκε την επιβράδυνση του ρυθμού αύξησης των ονομαστικών μισθών μέσα στα όρια αντοχής της οικονομίας, τα οποία προσδιορίζονταν από την αύξηση του ΑΕΠ και τη μεταβολή της απασχόλησης. Συγκεκριμένα, σε πραγματικούς όρους, οι μέσες προ φόρων αποδοχές στο σύνολο της οικονομίας, αφού μειώθηκαν σωρευτικά κατά 9% στην τριετία 1991-93, αυξήθηκαν κατά 7,5% περίπου την τριετία 1994-96. Εξάλλου, το μέσο διαθέσιμο εισόδημα των μισθωτών μειώθηκε σε πραγματικούς όρους κατά 10,5% την τριετία 1991-93, ενώ την επόμενη τριετία 1994-1996, αυξήθηκε κατά 2,5%. Αυτό σημαίνει ότι το μερίδιο του συντελεστή εργασίας αυξήθηκε την περίοδο 1993-96 σε σχέση με την περίοδο 1991-93, παρέμεινε όμως χαμηλότερο από την περίοδο 1981-89. Ως συνέπεια, ο ρυθμός αύξησης των προσόδων παρουσίαζε επιβράδυνση για την τριετία 1994-96 σε αντίθεση με την αύξουσα πορεία την τριετία 1991-93.

Πρέπει να σημειωθεί ότι την περίοδο 1994-2004 παρατηρείται συνεχής αύξηση του Ακαθάριστου Εγχώριου Προϊόντος. Αυτό επιτεύχθηκε χάρη στην εισροή κοινοτικών πόρων και την εκτέλεση δημοσίων έργων, την μεταστροφή των προσδοκιών εξαιτίας αυτών των εξελίξεων, και της μικρής πλην όμως υπαρκτής ανόδου των πραγματικών μισθών που συμβάλουν σημαντικά στην αύξηση της ιδιωτικής κατανάλωσης (που αποτελεί τα 2/3 περίπου της συνολικής ζήτησης). Στην συνέχεια, αυτή η αρχική αύξηση της ζήτησης κατέστησε τις ιδιωτικές επενδύσεις ενεργό κινητήριο δύναμη της οικονομικής μεγέθυνσης. Έκτοτε, δηλαδή από τα πρώτα έτη της ανάκαμψης (1994-1998) και μέχρι το 2004, η αύξηση των μη χρηματιστικών επενδύσεων παράγαγε πολλαπλασιαστικά αποτελέσματα επί της παραγωγής (αποτέλεσμα του πολλαπλασιαστή), η δε αύξηση της τελευταίας επιδρούσε θετικά επί των ιδιωτικών επενδύσεων (αποτέλεσμα του επιταχυντή). Παράλληλα, η οικονομική άνοδος συντηρήθηκε και από τις συνεχιζόμενες αυξήσεις των πραγμα-

τικών μισθών που επιτρέπουν στην ιδιωτική κατανάλωση να συμβάλει σημαντικά στην αύξηση του ΑΕΠ.

Ειδικότερα, την περίοδο αυτή, η πτωτική τάση του εισοδηματικού μεριδίου της εργασίας συνεχίστηκε, όμως οι πραγματικοί μισθοί ακολούθησαν την αύξηση της παραγωγικότητας της εργασίας. Η παραγωγικότητα της εργασίας σημείωσε ανοδική πορεία, γεγονός που οδήγησε σε αύξηση τόσο του πραγματικού μισθού όσο και σε αύξηση του κερδών των επιχειρήσεων.

Οι βασικότεροι λόγοι που οδήγησαν σε αύξηση της παραγωγικότητας ήταν τόσο η αύξηση των επενδύσεων και οι εκσυγχρονιστικές τους επιπτώσεις στο παραγωγικό σύστημα όσο και η αύξηση του όγκου της παραγωγής, που επιτεύχθηκε με τη συμμετοχή του συντελεστή εργασίας. Η βελτίωση αυτή της παραγωγικότητας επιμερίστηκε σε δύο ουσιαστικά οφέλη για την οικονομική μεγέθυνση. Πρώτον συντέλεσε στην άνοδο των πραγματικών μισθών, γεγονός που οδήγησε σε αύξηση του διαθέσιμου εισοδήματος των εργαζομένων και επακόλουθα σε αυξήσεις της ιδιωτικής κατανάλωσης και της συνολικής ζήτησης. Αυτό γιατί το διαθέσιμο εισόδημα των εργαζομένων αποτελεί βασική συνιστώσα της συνολικής ζήτησης με συνέπεια η κάθε αύξησή του να συμβάλλει και σε αντίστοιχη αύξηση της συνολικής ζήτησης. Δεύτερον, συντέλεσε στη μείωση του πραγματικού κόστους εργασίας, γεγονός που οδήγησε σε αύξηση της κερδοφορίας των επιχειρήσεων. Αυτή όμως η αύξηση της απόδοσης του κεφαλαίου σε συνδυασμό με θετική τάση για αύξηση της συνολικής ζήτησης οδήγησε σε αύξηση των επενδύσεων. Επομένως, η αύξηση της παραγωγικότητας όταν επιμερίζεται τόσο προς τους εργαζομένους όσο και προς τις επιχειρήσεις τότε οδηγεί με βεβαιότητα σε αύξηση της συνολικής ζήτησης της οικονομίας και άρα σε οικονομική μεγέθυνση.

Από τα προηγούμενα συνάγεται το συμπέρασμα ότι η αύξηση της συμμετοχής του συντελεστή εργασίας στο εθνικό εισόδημα είναι πλέον αναγκαία. Αυτό επιβεβαιώνεται και από τα εμπειρικά αποτελέσματα της έρευνας του τρίτου κεφαλαίου. Με βάση αυτά τα αποτελέσματα παρατηρήθηκε μια αντιστρόφως ανάλογη σχέση μεταξύ της αύξησης του Ακαθάριστου Εγχώριου προϊόντος και του μονοπωλιακού βαθμού των επιχειρήσεων. Ειδικότερα, ο μονοπωλιακός βαθμός των επιχειρήσεων ορίστηκε ως ο λόγος της τιμής προς τους μισθούς και τα ημερομίσθια. Οι προσδιοριστικοί παράγοντες που επηρεάζουν το μονοπωλιακό βαθμό είναι τα εργατικά συνδικάτα, το μέγεθος συγκέντρωσης των επιχειρήσεων, η διαφήμιση, η πολιτική ταυτότητα των κυβερνήσεων και το μέγεθος της ανεργίας. Στην περίπτωση τώρα που ο μονοπωλιακός βαθμός είναι μεγαλύτερος της μονάδας, οι επιχειρήσεις έχουν τη δυνατότητα να μεταβιβάσουν την αύξηση των ημερομισθίων τον τελικό καταναλωτή. Αυτό όμως

συνεπάγεται αναδιανομή του εισοδήματος υπέρ των επιχειρήσεων και σε βάρος των εργαζομένων με συνέπεια, η αγοραστική δύναμη των εργαζομένων να μειώνεται και άρα να μειώνεται η συνολική ζήτηση της οικονομίας.

Αντίθετα, όταν ο μονοπωλιακός βαθμός είναι μικρότερος της μονάδας σήμαινε ότι ο μονοπωλιακός βαθμός των επιχειρήσεων είναι μικρός με συνέπεια κάθε αύξηση των ημερομισθίων να μην μπορεί να μεταβιβαστεί εξ' ολοκλήρου στις τιμές του προϊόντος. Αυτό συνεπάγεται αναδιανομή του εισοδήματος υπέρ των εργαζομένων και σε βάρος των επιχειρήσεων με συνέπεια, η αγοραστική δύναμη των εργαζομένων να αυξάνεται και άρα να αυξάνεται και η συνολική ζήτηση της οικονομίας.

Διαπιστώνουμε λοιπόν ότι οι εκάστοτε κυβερνήσεις, όταν χαράσσουν την οικονομική τους πολιτική, πρέπει να λαμβάνουν σοβαρά υπόψη τους τις επιδράσεις που θα επιφέρει στο πραγματικό εισόδημα των μισθωτών. Κάθε μείωση του πραγματικού εισοδήματος των μισθωτών συνεπάγεται αντίστοιχη μείωση της κατανάλωσης και άρα του Ακαθάριστου Εγχώριου Προϊόντος της οικονομίας.

Ως συνέπεια, η ασκούμενη εισοδηματική πολιτική θα πρέπει να επιδιώκει την ενίσχυση του εισοδήματος των μισθωτών, στο βαθμό που αυξάνεται η παραγωγή, έτσι ώστε να επιτυγχάνεται όχι μόνο μια πιο δίκαιη μοιρασιά του προϊόντος αλλά ταυτόχρονα και μια ανατροφοδότηση της οικονομικής μεγέθυνσης.

Ασφαλώς, η οικονομική μεγέθυνση επηρεάζεται και από έναν ακόμα ουσιαστικό παράγοντα που ονομάζεται κέρδος. Το κέρδος αποτελεί τη βάση στην οποία στηρίζονται οι επενδύσεις. Οι επενδύσεις με τη σειρά τους διαμορφώνουν τη βάση ανάπτυξης της οικονομίας. Όσες όμως επενδύσεις και να πραγματοποιηθούν δεν θα επιφέρουν τα αναμενόμενα αποτελέσματα στην οικονομική ανάπτυξη όταν δεν συνοδεύονται και από ταυτόχρονη αύξηση της κατανάλωσης. Η αύξηση της κατανάλωσης είναι η κινητήριος δύναμη της οικονομίας.

Γεννιέται επομένως η ανάγκη για αύξηση του εισοδήματος των μισθωτών σε τέτοιο βαθμό ώστε να συμβαδίζει με αντίστοιχη αύξηση της παραγωγής. Κάτι τέτοιο, όχι μόνο οδηγεί σε δικαιότερη διανομή του εισοδήματος αλλά ταυτόχρονα οδηγεί και σε οικονομική ανάπτυξη.

Βιβλιογραφία

Α. Ελληνική

- ABEL A. - BERNANKE B., *Μακροοικονομική*, τόμος Α' & Β', Εκδόσεις Κριτική, 2002
- ΑΓΑΠΗΤΟΣ Γ., *Εξελίξεις και διαρθρωτικά προβλήματα της ελληνικής Οικονομίας (1950-1990)*, Τόμος Α', Εκδόσεις «Το οικονομικό», 1993
- ΑΓΑΠΗΤΟΣ Γ., *Η νέα Ευρώπη του Μάαστριχ και η Ελλάδα του 2000*, Εκδόσεις «Το οικονομικό», 1993
- ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ Λ., *Η διανομή του εισοδήματος στην Ελλάδα*, ΚΕΠΕ, Επιστημονικές Μελέτες, αριθ. 6, 1984.
- ΑΛΟΓΟΣΚΟΥΦΗΣ Γ., *Προϋποθέσεις για τη σταθεροποίηση της Ελληνικής οικονομίας: δημοσιονομική πολιτική*, στο Κολλιντζάς Τ. και Μπήτρος Γ. (επιμ.), *Αναζητώντας την ελπίδα για την ελληνική οικονομία*, Ινστιτούτο Μελετών Οικονομικής Πολιτικής, 1992
- ΑΛΟΓΟΣΚΟΥΦΗΣ Γ., ΓΑΤΣΙΟΣ Κ. και ΚΟΛΛΙΝΤΖΑΣ Τ., *Αξιοπιστία: Το χαμένο όπλο της κυβερνητικής πολιτικής*, στο Κολλιντζάς Τ. και Μπήτρος Γ. (επιμ.), *Αναζητώντας την ελπίδα για την ελληνική οικονομία*, Ινστιτούτο Μελετών Οικονομικής Πολιτικής, 1992
- ΑΛΟΓΟΣΚΟΥΦΗΣ Γ., *Μεγέθυνση, πληθωρισμός και ισοζύγιο πληρωμών στην Ελλάδα*, στο «Ο μακροχρόνιος ρόλος της οικονομικής πολιτικής στη μακροοικονομική διαχείριση και αναπτυξιακή εμπλοκή: Προβλήματα στρατηγικών επιλογών στην Ελλάδα», Gutenberg, 1993
- ΑΛΟΓΟΣΚΟΥΦΗΣ Γ., *Πώς θα ξεφύγουμε από την οικονομική κρίση*, στο «Η κρίση της οικονομικής πολιτικής», εκδ. Κριτική, 1993
- ΑΛΟΓΟΣΚΟΥΦΗΣ Γ., *Η κρίση της οικονομικής πολιτικής*, Κριτική, 1994
- ΑΡΓΕΠΗΣ Γ., *Δημόσιο έλλειμμα, δημόσιο χρέος και η φερεγγυότητα του ελληνικού δημόσιου τομέα*, Σπονδαί, 2000
- ΑΡΓΕΙΤΗΣ Γ., *Παγκοσμιοποίηση, ΟΝΕ και οικονομική προσαρμογή*, Εκδόσεις Δάρδανος, 2002
- ΑΡΣΕΝΗΣ Γ., *Η δική μας προσπάθεια είναι μοναδική στην Ευρώπη*, περιοδικό Αντί, 1984
- ΑΡΣΕΝΗΣ Γ., *Πρόγραμμα σταθεροποίησης χωρίς ανάπτυξη είναι συντηρητική πολιτική*, περιοδικό Αντί, 1985
- ΒΑΒΟΥΡΑΣ Ι., *Οι ασυνέπειες της οικονομικής πολιτικής*, στο Σταμάτης Γ. (επιμ.), *Οικονομική κρίση και κρατική πολιτική*, Κριτική, 1990
- ΒΑΒΟΥΡΑΣ Ι., *Εθνική Οικονομική πολιτική και ΟΝΕ*, Παπαζήσης, 1995
- ΒΑΒΟΥΡΑΣ Ι., *Προβλήματα Οικονομικής πολιτικής*, Παπαζήσης, 1995
- ΒΑΒΟΥΡΑΣ Ι., *Οικονομική Πολιτική*, Εκδόσεις Παπαζήσης, 1998
- ΒΑΜΒΑΚΑΣ Γ., *Ελληνική Οικονομία*, Παπαζήσης, 1989
- ΒΑΪΤΣΟΣ Κ. και ΓΙΑΝΝΙΤΣΗΣ Τ., *Τεχνολογικός Μετασχηματισμός και Οικονομική Ανάπτυξη*, Gutenberg, 1987
- ΒΑΪΤΣΟΣ Κ., *Κεντρικοί άξονες οικονομικής πολιτικής για έξοδο από την κρίση*, στο Γιαννίτσης Τ. (επιμ.), *Μακροοικονομική Διαχείριση και Αναπτυξιακή Εμπλοκή*, Gutenberg, 1993
- ΒΑΜΒΟΥΚΑΣ Γ., *Κρατικά Ελλείμματα: Αίτια, Παρενέργειες, Προτάσεις Οικονομικής πολιτικής*, στο Τάτσος Ν. (επιμ.), *Τα Δημόσια Οικονομικά στην Ελλάδα*, Το Οικονομικό, 1991
- ΒΑΜΒΟΥΚΑΣ Γ., *Σύγχρονη Οικονομετρία*, Εκδόσεις ΟΠΑ, Αθήνα 2007
- BARAN P., *Η Πολιτική Οικονομία της Ανάπτυξης*, Εκδόσεις Κάλβος, 1977
- BARAN P. - SWEEZY P., *Μονοπωλιακός Καπιταλισμός*, Εκδόσεις Gutenberg, 1962

- VARIAN H. R. , *Μικροοικονομική μια Σύγχρονη Προσέγγιση*, τόμος Α' & Β', Εκδόσεις Κριτική, 1991
- BEAUD M., *Η ιστορία του καπιταλισμού*, Μαλλιάρης – Παιδεία, 1985
- BEGG D., FISCHER S, DORNBUSCH R., *Εισαγωγή στην Οικονομική*, 2 Τόμοι, Κριτική, 1998
- ΒΛΑΧΟΥ Α., *Σύγχρονη Οικονομική Θεωρία*, Εκδόσεις Δάρδανος, 1999
- ΒΟΛΟΥΔΑΚΗΣ Ε. και ΠΑΝΟΥΡΓΙΑΣ Α., *Μια εκτίμηση της περιφερειακής (κατά νομούς) κατανομής του εισοδήματος 1961, 1971*, Η Ελληνική Οικονομία Τόμος ΙΙΙ, Τράπεζα Ελλάδος, 1980.
- ΓΕΩΡΓΑΚΟΠΟΥΛΟΣ Θ., ΛΙΑΝΟΣ Θ., ΜΠΕΝΟΣ Θ., ΤΣΕΚΟΥΡΑΣ Γ., ΧΑΤΖΗΠΡΟΚΟΠΙΟΥ Μ., ΧΡΗΣΤΟΥ Γ., *Εισαγωγή στην Πολιτική Οικονομία*, Gutenberg, 1982
- ΓΕΩΡΓΑΚΟΠΟΥΛΟΣ Θ., *Μακροοικονομικές ανισορροπίες της οικονομίας*, στο Κιντής Α. (επιμ.), 2004 Η Ελληνική Οικονομία στο Κατώφλι του 21^{ου} αιώνα, Ιονική Τράπεζα, 1995
- ΓΙΑΝΝΙΤΣΗΣ Α., *Η Ελληνική Βιομηχανία. Ανάπτυξη και Κρίση*, Gutenberg, 1983
- ΓΙΑΝΝΙΤΣΗΣ Α., *Ένταξη στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα και Επιπτώσεις στη Βιομηχανία και στο Εξωτερικό Εμπόριο*, Ίδρυμα Μεσογειακών Μελετών, 1988
- ΓΙΑΝΝΙΤΣΗΣ Α., *Ολοκλήρωση στη διεθνή αγορά και επιπτώσεις στη βιομηχανική και τεχνολογική οργάνωση της οικονομίας*, στο Γιαννίτσης Τ. (επιμ.), *Μακροοικονομική Διαχείριση και Αναπτυξιακή Εμπλοκή*, Gutenberg, 1993
- GIBSON D. ΚΑΙ ΜΠΡΙΣΙΜΗΣ Σ., *Νομισματική Πολιτική, Εισροές Κεφαλαίων και Αποκλιμάκωση του Πληθωρισμού στην Ελλάδα*, Οικονομικό Δελτίο της Τράπεζας της Ελλάδος, 1997
- GILPIN R., *Η Πολιτική Οικονομία των Διεθνών Σχέσεων*, Α' & Β' τόμος, Εκδόσεις Gutenberg, 2000
- ΓΚΟΤΣΗΣ Χ., *Οικονομική Πολιτική*, Εκδόσεις Σταμούλη, 1987
- ΔΑΛΑΜΑΓΚΑΣ Β., *Οι Δημόσιες Δαπάνες, Προβλήματα και Προοπτικές*, στο Τάτσος Ν. (επιμ.), *Τα Δημόσια Οικονομικά στην Ελλάδα*, Το Οικονομικό, 1991
- ΔΗΜΕΛΗ Σ., ΚΟΛΛΙΝΤΖΑΣ Τ. και ΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΑΚΗΣ Ν., *Οικονομικές διακυμάνσεις και ανάπτυξη στην Ελλάδα και στην Ευρώπη*, 1997
- DOBB M., *Θεωρίες της Αζίας και της Διανομής*, Εκδόσεις Gutenberg, 1976
- ΔΡΑΚΑΤΟΣ Κ., *Δυσχέρειες εξόδου της ελληνικής οικονομίας από την κρίση*, Εκδόσεις Παπαζήση, 1992
- ΔΡΑΚΑΤΟΣ Κ., *Ο μεγάλος κύκλος της ελληνικής οικονομίας (1945-1995)*, Εκδόσεις Παπαζήση, 1997
- ΔΡΑΚΟΠΟΥΛΟΣ Σ. - ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΗΣ Α., *Ιστορία της Οικονομικής Σκέψης*, Εκδόσεις Κριτική, 2003
- ΕΚΘΕΣΗ ΤΗΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ ΑΓΓΕΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Για τη σταθεροποίηση και ανάπτυξη της ελληνικής οικονομίας*, ΕΤΒΑ, 1990
- ΕΠΙΛΟΓΗ, *Η Ελληνική οικονομία 1990*, Ετήσια έκδοση
- ΕΠΙΛΟΓΗ, *Η Ελληνική οικονομία 1991*, Ετήσια έκδοση
- ΕΠΙΛΟΓΗ, *Η Ελληνική οικονομία 1992*, Ετήσια έκδοση
- ΕΠΙΛΟΓΗ, *Η Ελληνική οικονομία 1993*, Ετήσια έκδοση
- ΕΠΙΛΟΓΗ, *Η Ελληνική οικονομία 1994*, Ετήσια έκδοση
- ΕΠΙΛΟΓΗ, *Η Ελληνική οικονομία 1995*, Ετήσια έκδοση
- ΕΠΙΛΟΓΗ, *Η Ελληνική οικονομία 1996*, Ετήσια έκδοση
- ΕΠΙΛΟΓΗ, *Η Ελληνική οικονομία 1997*, Ετήσια έκδοση
- ΕΠΙΛΟΓΗ, *Η Ελληνική οικονομία 1998*, Ετήσια έκδοση

- ΕΠΙΛΟΓΗ, *Η Ελληνική οικονομία 1999*, Ετήσια έκδοση
- ΕΠΙΛΟΓΗ, *Η Ελληνική οικονομία 2000*, Ετήσια έκδοση
- ΕΣΥΕ, *Προσωρινοί Εθνικοί Λογαριασμοί της Ελλάδος*, 1995
- ΕΣΥΕ, *Στατιστική Επετηρίδα της Ελλάδος*, 1996
- ΕΣΥΕ, *Εθνικοί Λογαριασμοί 1988-1997*, 1998
- ΕΣΥΕ, *Έρευνα Εργατικού Δυναμικού ΕΣΥΕ*, 1988-1997
- ΕΣΥΕ, *Κοινωνικός Προϋπολογισμός*, 1996-1998
- ΕΣΥΕ, *Κοινωνική Προστασία στην Ελλάδα: Δαπάνες και Έσοδα. Έτη 1990-1998, 2000*
- ΕΥΔΩΡΙΔΗΣ Γ., *Θετική Θεωρία της Οικονομικής Μεγέθυνσης*, Εκδόσεις Παπαζήση, 1984
- ΘΕΟΧΑΡΗΣ Ρ., *Ιστορία της οικονομικής ανάλυσης*, τόμος Α' & Β', Εκδόσεις Παπαζήση, 1980
- ΖΑΜΠΑΡΛΟΥΚΟΥ Σ., *Συνδικαλιστικό κίνημα και κρατικός παρεμβατισμός στη μεταπολιτευτική Ελλάδα: Μια συγκριτική προσέγγιση*, στο Λυριντζής Χ., Νικολακόπουλος Δ. (επιμ.), *Κοινωνία και πολιτική. Όψεις της Γ' Ελληνικής Δημοκρατίας 1974-1994*, Θεμέλιο, 1996
- ΖΟΛΩΤΑΣ Ξ., *Κατανάλωσις, επενδύσεις και νομισματική ισορροπία*, Αθήνα, 1977
- ΙΝΕ, *Η ελληνική οικονομία και η απασχόληση*, Ετήσια έκθεση 2000, 2000
- ΙΝΕ, *Η ελληνική οικονομία και η απασχόληση*, Ετήσια έκθεση 2001, 2001
- ΙΝΕ, *Η ελληνική οικονομία και η απασχόληση*, Ετήσια έκθεση 2002, 2002
- ΙΝΕ, *Η ελληνική οικονομία και η απασχόληση*, Ετήσια έκθεση 2003, 2003
- ΙΝΕ, *Η ελληνική οικονομία και η απασχόληση*, Ετήσια έκθεση 2004, 2004
- ΙΝΕ, *Ευσταθόπουλος Ι. - Ιωακείμογλου Η., Ο Τομέας των Υπηρεσιών, η Ανταγωνιστικότητα και η Εργασία*, Μελέτη 19, 2004
- ΙΝΕ, *Η ελληνική οικονομία και η απασχόληση*, Ετήσια έκθεση 2005, 2005
- ΙΩΑΚΕΙΜΟΓΛΟΥ Η., *Κόστος εργασίας ανταγωνιστικότητα και συσσώρευση κεφαλαίου στην Ελλάδα (1960-1992)*, ΙΝΕ, Μελέτη 2, 1993
- ΙΩΑΚΕΙΜΟΓΛΟΥ Η., *Αναδιάρθρωση και Διεθνής Εξειδίκευση της Ελληνικής Βιομηχανίας*, Μελέτη 7, ΙΝΕ
- ΙΩΑΚΕΙΜΟΓΛΟΥ Η., *Η ΟΝΕ, οι μισθοί και η ανεργία*, ΙΝΕ, Μελέτη 9, 1998
- ΙΩΑΚΕΙΜΟΓΛΟΥ Η., *Οι μισθοί, η ανταγωνιστικότητα και η ανεργία*, ΙΝΕ, Μελέτη 10, 1999
- ΙΩΑΚΕΙΜΟΓΛΟΥ Η., *ΟΝΕ, Ανταγωνιστικότητα και Διαρθρωτικές Αλλαγές*, ΙΝΕ, Μελέτη 12, 2000
- JONES H., *Εισαγωγή στις Σύγχρονες Θεωρίες Οικονομικής Μεγέθυνσης*, Εκδόσεις Κριτική, 1993
- ΚΑΖΑΚΟΣ Π., *Οικονομική πολιτική και εκλογές. Ο πολιτικός έλεγχος της οικονομίας στην Ελλάδα: 1979-89*, στο Λυριντζής Χ. και Νικολακόπουλος Η. (επιμ.), *Εκλογές και Κόμματα στη Δεκαετία του '80*, Θεμέλιο, 1990
- ΚΑΖΑΚΟΣ Π., *Ανάμεσα σε Κράτος και Αγορά. Οικονομία και Οικονομική Πολιτική στη Μεταπολεμική Ελλάδα 1944-2000*, Πατάκης, 2001
- ΚΑΖΑΚΟΣ Π., *Η Ελλάδα στη μεταβαλλόμενη Ευρώπη*, Παπαζήσης
- ΚΑΛΑΪΤΖΙΔΑΚΗΣ Π. - ΚΑΛΥΒΙΤΗΣ Σ., *Οικονομική Μεγέθυνση*, Εκδόσεις Κριτική, 2002
- ΚΑΛΕΤΣΚΙ Μ., *Θεωρία της Οικονομικής Δυναμικής*, Εκδόσεις Gutenberg, 1954
- ΚΑΝΕΛΛΟΠΟΥΛΟΣ Κ., *Εισοδήματα και φτώχεια στην Ελλάδα: Προσδιοριστικοί παράγοντες*, Επιστημονικές Μελέτες, αριθ. 22, ΚΕΠΕ, 1986
- ΚΑΝΕΛΛΟΠΟΥΛΟΣ Α., *Θρόλος και αλήθεια στον οικονομικό τομέα κατά την*

- επταετία, στο Παπασπηλιόπουλου Σπ. (επιμ.), Μελέτες Πάνω στη Σύγχρονη Ελληνική Δημοκρατία, Παπαζήσης, 1978
- ΚΑΝΕΛΛΟΠΟΥΛΟΣ Κ.- ΑΝΑΣΤΑΣΑΚΟΣ Ζ.- ΚΩΤΣΗΣ Α.- ΜΑΝΙΑΤΗΣ Θ.- ΠΑΧΑΚΗΣ Κ., *Διανομή, αναδιανομή και φτώχεια*, Μελέτη 55, ΚΕΠΕ, 2004
 - ΚΑΡΑΓΙΩΡΓΑΣ Δ., *Οι οικονομικές συνέπειες της στρατιωτικής δικτατορίας*, στο Παπασπηλιόπουλου Σπ. (επιμ.), Μελέτες Πάνω στη Σύγχρονη Ελληνική Δημοκρατία, Παπαζήσης, 1978
 - ΚΑΡΑΓΙΩΡΓΑΣ, Σ., ΚΑΣΙΜΑΤΗ, Κ. και ΠΑΝΤΑΖΙΔΗΣ Ν. (1988), Έρευνα για τη σύνθεση και την κατανομή του εισοδήματος στην Ελλάδα, ΕΚΚΕ
 - ΚΑΡΑΓΙΩΡΓΑΣ Σ., ΓΕΩΡΓΑΚΟΠΟΥΛΟΣ Θ., ΚΑΡΑΝΤΙΝΑΣ Δ., ΛΟΪΖΙΔΗΣ Ι., ΜΠΟΥΖΑΣ Ν., ΥΦΑΝΤΟΠΟΥΛΟΣ Γ. και ΧΡΥΣΑΚΗΣ Μ., *Διαστάσεις της φτώχειας στην Ελλάδα*, τόμοι Α και Β, ΕΚΚΕ, 1990
 - ΚΑΡΑΝΤΩΝΗΣ Η., *Θεωρία Διανομής του Εθνικού Εισοδήματος*, Εκδόσεις Αφοί Κυριακίδη, 1985
 - ΚΑΤΣΑΝΕΒΑΣ Θ., *Ειδικά θέματα της ελληνικής οικονομίας*, Εκδόσεις Σταμούλη, 1988
 - ΚΕΠΕ, *Πρόγραμμα Ανάπτυξης 1976-1980*, 1976
 - ΚΕΠΕ, Λουκής Α., *Η διανομή του εισοδήματος στην Ελλάδα*, Μελέτη 6, 1984
 - ΚΕΠΕ, *Εισόδημα - τιμές - ανταγωνιστικότητα*, Εκθέσεις για το πρόγραμμα 1988-1992, 1990
 - ΚΕΠΕ, *Η ανάπτυξη τη Ελλάδας: Παρελθόν, παρόν και προτάσεις πολιτικής*, 1990
 - ΚΕΠΕ, Σαρρής Α- Ζωγραφάκης Σ.- Καρφάκης Π., *Μακροοικονομικές και αναδιανεμητικές επιπτώσεις στην ελληνική οικονομία από μια αναμόρφωση του φορολογικού συστήματος*, Μελέτη 54, 2004
 - ΚΕΠΕ, Λιανός Θ., *Δοκίμια οικονομικής ανάλυσης*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα
 - ΚΕΥΝΕΣ Μ., *Η γενική θεωρία της απασχόλησης, του τόκου και του χρήματος*, Εκδόσεις Παπαζήση, 2004
 - KINDLEBERGER C. - HERRICK B., *Οικονομική Ανάπτυξη*, Β' τόμος, Εκδόσεις Παπαζήση, 1983
 - ΚΙΝΤΗΣ Α., *Μεταποιητική Βιομηχανία: Επιδόσεις, Κρίση, Προοπτικές*, στο Κιντής Α. (επιμ.), 2004, Η Ελληνική Οικονομία στο κατώφλι του 21ου αιώνα, Ιονική Τράπεζα, 1995
 - ΚΟΛΛΙΑΣ Χ.- ΝΑΞΑΚΗΣ Χ. - ΧΛΕΤΣΟΣ Μ., *Σύγχρονες Προσεγγίσεις της Ελληνικής Οικονομίας*, Εκδόσεις Πατάκη, 2005
 - ΚΟΛΛΙΝΤΖΑΣ Τ. και ΜΠΗΤΡΟΣ Γ., *Αναζητώντας την ελπίδα για την ελληνική οικονομία*, Ινστιτούτο Μελετών Οικονομικής Πολιτικής, 1992
 - ΚΟΛΛΙΝΤΖΑΣ Τ., *Η αδράνεια του Status Quo και άλλα παθογόνα αίτια της ελληνικής οικονομίας*, Εκδόσεις Κριτική, 2000
 - ΚΟΡΡΕΣ Γ., *Ελληνική Οικονομία*, Εκδόσεις Σταμούλης, 1998
 - ΚΟΡΡΕΣ Γ. - ΧΙΟΝΗΣ Δ., *Ελληνική Οικονομία*, Εκδόσεις Σταμούλης, 2003
 - ΚΟΡΛΙΡΑΣ Π., *Εμπειρίες, προβλήματα και προοπτικές της νομισματικής και πιστωτικής πολιτικής στην Ελλάδα*, Τράπεζα της Ελλάδος, Αρχείο Μελετών και Ομιλιών (49), 1984
 - ΚΡΑΤΙΚΟΣ ΠΡΟΫΠΟΛΟΓΙΣΜΟΣ, *Εισηγητική Έκθεση Οικονομικού Έτους 1983*, 1982
 - ΚΡΑΤΙΚΟΣ ΠΡΟΫΠΟΛΟΓΙΣΜΟΣ, *Εισηγητική Έκθεση Οικονομικού Έτους 1984*, 1983
 - ΚΡΑΤΙΚΟΣ ΠΡΟΫΠΟΛΟΓΙΣΜΟΣ, *Εισηγητική Έκθεση Οικονομικού Έτους 1986*, 1985

- ΚΡΑΤΙΚΟΣ ΠΡΟΫΠΟΛΟΠΣΜΟΣ, Εισηγητική Έκθεση Οικονομικού Έτους 1995, 1994
- ΚΡΑΤΙΚΟΣ ΠΡΟΫΠΟΛΟΠΣΜΟΣ, Εισηγητική Έκθεση Οικονομικού Έτους 1997, 1996
- ΚΡΑΤΙΚΟΣ ΠΡΟΫΠΟΛΟΠΣΜΟΣ, Εισηγητική Έκθεση Οικονομικού Έτους 1999, 1998
- ΚΡΑΤΙΚΟΣ ΠΡΟΫΠΟΛΟΓΙΣΜΟΣ, Εισηγητική Έκθεση Οικονομικού Έτους 2000, 1999
- ΛΕΙΒΑΔΑ ΑΛ.- ΤΣΑΚΛΟΓΛΟΥ Π., *Οικονομική Ανισότητα στην Ελλάδα: Διαχρονική μεταβολή και διαστρωματική Ανάλυση*, στο Διαστάσεις της Κοινωνικής Πολιτικής Σήμερα, Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα, 1993
- ΛΙΑΝΟΣ Θ., *Θέματα Μακροοικονομικής Ανάλυσης*, Β' Έκδοση, Εκδόσεις Παπαζήση
- ΛΙΑΝΟΣ Θ. και ΛΑΖΑΡΗΣ Σ., *Η εξέλιξη των βασικών μεγεθών της Ελληνικής Οικονομίας κατά τη μεταπολεμική περίοδο*, στο Κιντής Α. (επιμ.), 2004, *Η Ελληνική Οικονομία στο Κατώφλι του 21ου αιώνα*, Ιονική Τράπεζα, 1995
- ΛΙΑΝΟΣ Θ.- ΜΠΕΝΟΣ Θ., *Μακροοικονομική Θεωρία και Πολιτική*, Εκδόσεις Μπένου, 1998
- ΛΥΜΠΕΡΑΚΗ Α., *Η σύγκλιση που δεν έγινε*, Παπαζήσης, 1993
- ΛΩΛΟΣ Σ.- ΠΑΠΑΓΙΑΝΝΑΚΗΣ Λ., *Η ελληνική βιομηχανία στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα, επιπτώσεις από την ένταξη στην ΕΟΚ και προοπτικές*, Ακαδημία Αθηνών, 1993
- ΛΩΛΟΣ Σ., ΠΑΝΤΑΖΙΔΗΣ Σ., ΠΑΠΑΓΙΑΝΝΑΚΗΣ Λ., *Οι προσδιοριστικοί παράγοντες του εξωτερικού εμπορίου της ελληνικής βιομηχανίας*, Σπουδαί, τόμ. 41, τεύχ. 4 (Οκτώβριος/ Δεκέμβριος), 1991
- ΜΑΡΙΟΛΗΣ Θ.- ΣΤΑΜΑΤΗΣ Γ., *ΟΝΕ και Νεοφιλελεύθερη Πολιτική*, Ελληνικά Γράμματα, 1999
- MARX K., *Το Κεφάλαιο*, Α' - Β' - Γ', Εκδόσεις Σύγχρονη Εποχή, 1867
- ΜΑΤΣΑΓΓΑΝΗΣ Μ., FERRERA M., CAPUCHA L. και MORENO L., *Πολιτικές κατά της φτώχειας στη Νότια Ευρώπη*, στο Πετμεζίδου Μ. και Παπαθεοδώρου Χ. (επιμ.), *Φτώχεια και Κοινωνικός Αποκλεισμός*, Εξάντας, 2004
- ΜΗΛΙΟΣ Ι. και ΙΩΑΚΕΙΜΟΓΛΟΥ Η., *Διακηρυσσόμενοι και άδηλοι στόχοι του σταθεροποιητικού προγράμματος του 1985. Μια κριτική αποτίμηση*, στο Σταμάτης Γ. (επιμ.), *Οικονομική κρίση και κρατική πολιτική*, Κριτική, 1990
- ΜΗΤΡΑΚΟΣ Θ., *Η Συμβολή των επιμέρους εισοδημάτων στη διαμόρφωση της συνολικής ανισότητας*, Οικονομικό Δελτίο της Τράπεζας της Ελλάδος, Τεύχος 11, Ιούνιος, 1998
- ΜΗΤΡΑΚΟΣ Θ. ΚΑΙ ΤΣΑΚΛΟΓΛΟΥ Π., *Μελέτες για τις οικονομικές ανισότητες στην Ελλάδα: επισκόπηση, μεθοδολογικά προβλήματα, τάσεις και προοπτικές*, στο Κοινωνικές Ανισότητες και Κοινωνικός Αποκλεισμός, Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα, 1998
- ΜΗΤΡΑΚΟΣ Θ., *Η ένταση της απασχόλησης και της φτώχειας: μια αντιστρόφως ανάλογη σχέση που μεταβάλλεται*, Εισήγηση προς το ΙΑ' Συνέδριο Μελετών Οικονομικής Πολιτικής "Η αγορά εργασίας", Οικονομικό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Τμήμα Οικονομικής Επιστήμης, Εργαστήριο Μελετών Οικονομικής Πολιτικής, 2003
- ΜΗΤΡΑΚΟΣ Θ. και ΤΣΑΚΛΟΓΛΟΥ Π., *Οικονομική ανισότητα και φτώχεια στην Ελλάδα: δομή και διαχρονικές μεταβολές*, στο Βενιέρης Δ. και Παπαθεοδώρου Χ. (επιμ.), *Η Κοινωνική Πολιτική στην Ελλάδα. Προκλήσεις και Προοπτικές*, Ελληνικά Γράμματα, 2003

- ΜΠΕΝΟΣ Θ., *Σύγχρονες Τάσεις στη Μακροοικονομική Θεωρία*, Εκδόσεις Σταμούλη, 1988
- ΜΠΗΤΡΟΣ Γ., *Από την κρίση της οικονομίας στην κρίση της οικονομικής πολιτικής* στο Κολλιντζάς Τ. και Μπήτρος Γ. (επιμ.), *Αναζητώντας την ελπίδα για την ελληνική οικονομία*, Ινστιτούτο Μελετών Οικονομικής Πολιτικής, 1992
- ΜΠΟΥΧΑΡΙΝ Ν., *Η Πολιτική Οικονομία του Εισοδηματία*, Κριτική, 1988
- ΝΙΚΙΤΙΝ Γ., *Βάσεις Πολιτικής Οικονομίας*, Εκδόσεις Γνώσεις, 1986
- NICHOLSON W., *Μικροοικονομική Θεωρία - Βασικές προεκτάσεις και εφαρμογές*, Τόμος Α', Κριτική, 1998
- ΝΤΟΜΠ Μ., *Θεωρίες της αξίας και της διανομής*, Εκδόσεις Gutenberg, 1976
- ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟ ΕΠΙΜΕΛΗΤΗΡΙΟ ΕΛΛΑΔΟΣ, *Εισοδηματική και δημοσιονομική πολιτική σε συνθήκες στασιμοληθωρισμού*, Πρακτικά, 1984
- ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ Γ., *Για μια εισοδηματική πολιτική σταθεροποίησης και ενισχύσεως της παραγωγής και της απασχολήσεως*, Επίκαιρα Θέματα: 6, Ινστιτούτο Οικονομικών και Βιομηχανικών Ερευνών, 1991
- ΟΥΣΤΑΠΑΣΙΔΗΣ Κ. – ΚΑΤΣΟΥΛΑΚΟΣ Ι., *Εφαρμοσμένη Βιομηχανική Οικονομική & Πολιτική*, Εκδόσεις Ζυγός, Θεσσαλονίκη 1999
- ΠΑΝΤΑΖΙΔΗΣ Σ., *Πληθωρισμός, Επενδύσεις και Οικονομική Μεγέθυνση στην Ελλάδα*, Τράπεζα της Ελλάδος, Οικονομικό Δελτίο, τεύχ. 11, Ιούνιος, 1998
- ΠΑΝΤΑΖΙΔΗΣ Σ., *Μακροοικονομικές εξελίξεις και οικονομική πολιτική στην Ελλάδα*, Εκδόσεις Κριτική, 2002
- ΠΑΛΑΣΚΑΣ Θ., *Μικροοικονομία*, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Τμήμα Οικονομικής και Περιφερειακής Ανάπτυξης, 1996
- ΠΑΛΑΣΚΑΣ Θ. – ΧΡΙΣΤΟΠΟΥΛΟΣ Δ., *Ποσοτικές Μέθοδοι Οικονομικής Ανάλυσης - Θεωρία και Εφαρμογές*, Κριτική, 1997
- ΠΑΤΙΝΙΩΤΗΣ Ν., *Κατανομή εισοδήματος και φορολογική πολιτική*, Επιθεώρηση Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, τόμος 4, 1983
- ΠΑΥΛΙΤΣΑΣ Κ., *Βάσεις Οικονομικής (Μικροοικονομία)*, Εκδόσεις Ζήτη, 2004
- ΠΑΥΛΟΠΟΥΛΟΣ Π., *Οικονομική Θεωρία - Μικροοικονομική*, Τόμος Δεύτερος, Η Θεωρία Συμπεριφοράς του Καταναλωτού, Σ. Αθανασόπουλος - Σ. Παπαδάμης, 1971
- ΠΑΥΛΟΠΟΥΛΟΣ Π., *Οικονομική Θεωρία - Μικροοικονομική*, Τόμος Πρώτος, Εισαγωγή εις την Θεωρίαν των Τιμών, Αντ. Ν. Σάκκουλας, 1976
- ΠΑΥΛΟΠΟΥΛΟΣ Π., *Οικονομική Θεωρία*, Τόμος Τρίτος, Θεωρία Παραγωγής, Κόστους και Εσόδων της Επιχειρήσεως, Σάκκουλας, 1980
- ΠΑΥΛΟΠΟΥΛΟΣ Π., *Οικονομική Θεωρία*, Τόμος Τέταρτος, Μορφαι οργανώσεως της Αγοράς, Σάκκουλας, 1980
- ΠΑΥΛΟΠΟΥΛΟΣ Π., *Εισοδηματικά Μερίδια*, ΙΟΒΕ, 1986
- ΠΡΟΒΟΠΟΥΛΟΣ Γ., *Ο δημόσιος τομέας στην ελληνική οικονομία: Πρόσφατες τάσεις και οικονομικές επιπτώσεις*, ΙΟΒΕ, 1985
- ΠΡΟΒΟΠΟΥΛΟΣ Γ. και ΖΑΜΠΑΡΑ Θ., *Προς ανίχνευση της Αιτιώδους Σχέσης Μεταξύ Κρατικών Δαπανών και Φορολογίας*, στο Προβόπουλου Γ. (επιμ.), *Προτεραιότητες Δημοσιονομικής Πολιτικής*, ΙΟΒΕ, 1987
- ΠΡΟΒΟΠΟΥΛΟΣ Γ. –ΚΑΠΟΠΟΥΛΟΣ Π., *Η δυναμική του χρηματοοικονομικού συστήματος*, εκδ. Κριτική, 2001
- ΠΑΠΑΣΠΗΛΙΟΠΟΥΛΟΣ Σ., *Η ελληνική οικονομία πριν και μετά την τελευταία δικτατορία (Μια οικονομία εξαρτημένη από το νεοκλασικό υπόδειγμα)*, στο Παπασπηλιόπουλου Σπ. (επιμ.), *Μελέτες Πάνω στη Σύγχρονη Ελληνική Δημοκρατία*, Παπαζήσης, 1978
- ΡΑΠΑΝΟΣ Β., *Το Μέγεθος και η Διάρθρωση του Φορολογικού Βάρους*, στο Τάτσος Ν. (επιμ.), *Τα Δημοσία Οικονομικά στην Ελλάδα*, Το Οικονομικό, 1991

- ΡΑΠΑΝΟΣ Β., *Φορολογική Μεταρρύθμιση και Φορολογική Διοίκηση*, στο Προβόπουλος Γ. και Ραπάνος Β. (επιμ.), *Λειτουργίες τον Δημοσίου Τομέα*, IOBE, 1997
- ΡΕΙΠΙΑΣ Π., *Οικονομική Ανάπτυξη*, Τόμος Α' & Β', Εκδόσεις Παπαζήση, 2002
- RICARDO D., (1817), *Αρχές Πολιτικής Οικονομίας και Φορολογίας*, Εκδόσεις Παπαζήση, 2000
- RICARDO D., *Αρχαί Πολιτικής Οικονομίας και Φορολογίας*, Γκοβόστης, 1992
- RUBIN I., *Ιστορία Οικονομικών Θεωριών*, Εκδόσεις Παπαζήση, 2001
- ΣΑΡΑΝΤΙΔΗΣ Σ., *Θεωρία Άριστης Κατανομής Οικονομικής της Ευημερίας και Γενικής Ισορροπίας*, 1989
- ΣΑΡΡΗΣ ΑΛ. και ΖΩΓΡΑΦΑΚΗΣ Σ., *Φτώχεια και Ανισοκατανομή Εισοδήματος στην Ελλάδα μετά τη Μεταπολίτευση*, Οικονομικά, Τόμος Ιος, τεύχος 2, ΚΕΠΕ, 2000
- ΣΑΧΙΝΙΔΗΣ Φ., *Οι Δημοσιονομικές Εξελίξεις της Τελευταίας Δεκαπενταετίας*, στο Προβόπουλος Γ. και Ραπάνος Β. (επιμ.), *Λειτουργίες του Δημόσιου Τομέα*, IOBE, 1997
- SCREPANTI E. - ZAMAGNI S., *Η Ιστορία της Οικονομικής Σκέψης*, Τόμος Α', Εκδόσεις Δάρδανος, 2002
- ΣΗΜΙΤΗΣ Κ., *Μια πρώτη εκτίμηση*, στο Γκαργκάνας Ν., Θωμόπουλος Τ., Σημίτης Κ. και Σπράος Γ. (επιμ.), *Η πολιτική της Οικονομικής Σταθεροποίησης*, Γνώση, 1989
- ΣΗΜΙΤΗΣ Κ., *Η πολιτική σταθεροποίησης των σοσιαλιστικών Κυβερνήσεων*, στο Γκαργκάνας Ν., Θωμόπουλος Τ., Σημίτης Κ. και Σπράος Γ. (επιμ.), *Η πολιτική της Οικονομικής Σταθεροποίησης*, Γνώση, 1989
- SMITH A., *Έρευνα για τη φύση και τις αιτίες του Πλούτου των Εθνών*, Βιβλία I & II, Ελληνικά Γράμματα, 2000
- ΣΟΥΗΖΥ Π., *Η θεωρία της καπιταλιστικής ανάπτυξης*, Gutenberg.
- ΣΠΡΑΟΣ Γ., *Μέσα και στόχοι μακροοικονομικής πολιτικής. Σκέψεις για την πρόσφατη ελληνική εμπειρία*, στο Γκαργκάνας Ν., Θωμόπουλος Τ., Σημίτης Κ. και Σπράος Γ. (επιμ.), *Η πολιτική της Οικονομικής Σταθεροποίησης*, Γνώση, 1989
- ΣΠΡΑΟΣ Γ., *Πώς κολλήσαμε την ολλανδική ασθένεια και αν πρέπει ή μπορούμε να γιατρευτούμε*, mimeo, 1991
- SRAFFA P., *Παραγωγή Εμπορευμάτων μέσω Εμπορευμάτων*, Σύγχρονα Θέματα, 1985
- ΣΤΑΜΑΤΗΣ Γ., *Η κρατική διαχείριση της οικονομικής κρίσης*, στο Σταμάτης Γ. (επιμ.), *Οικονομική κρίση και κρατική πολιτική*, Κριτική, 1990
- ΣΤΑΜΑΤΗΣ Γ., *Η παραγωγή και η Κατανομή του Εισοδήματος*, Εκδόσεις Κριτική, 1996
- ΣΤΑΜΑΤΗΣ Γ., *Εισαγωγή στην Πολιτική Οικονομία*, Ελληνικά Γράμματα, 1997
- ΣΤΟΥΡΝΑΡΑΣ Ι., *Το Δημόσιο Χρέος: Αίτια, Συνέπειες και Μακροχρόνια Δυναμική*, στο Τάτσος Ν. (επιμ.), *Τα Δημόσια Οικονομικά στην Ελλάδα*, Το Οικονομικό, 1999
- ΤΖΑΝΝΕΤΑΚΗΣ Π., *Οικονομική Πολιτική 1983-1986*, Παπαζήσης, 1988
- THIRLWALL A., *Μεγέθυνση και Ανάπτυξη*, τόμος Α' & Β', Εκδόσεις Παπαζήση, 2001
- TODARO M., *Οικονομική του Αναπτυσσόμενου Κόσμου*, Α', Β', Γ' Τόμος, Εκδόσεις Gutenberg 1988
- ΤΡΑΠΕΖΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ, *Έκθεση του Διοικητή για το έτος 1979*, 1980

- ΤΡΑΠΕΖΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ, Έκθεση του Διοικητή για το έτος 1981, 1982
- ΤΡΑΠΕΖΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ, Έκθεση του Διοικητή για το έτος 1982, 1983
- ΤΡΑΠΕΖΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ, Έκθεση του Διοικητή για το έτος 1983, 1984
- ΤΡΑΠΕΖΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ, Έκθεση του Διοικητή για το έτος 1984, 1985
- ΤΡΑΠΕΖΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ, Έκθεση του Διοικητή για το έτος 1985, 1986
- ΤΡΑΠΕΖΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ, Έκθεση του Διοικητή για το έτος 1986, 1987
- ΤΡΑΠΕΖΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ, Έκθεση του Διοικητή για το έτος 1987, 1988
- ΤΡΑΠΕΖΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ, Έκθεση του Διοικητή για το έτος 1988, 1989
- ΤΡΑΠΕΖΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ, Έκθεση του Διοικητή για το έτος 1989, 1990
- ΤΡΑΠΕΖΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ, Έκθεση του Διοικητή για το έτος 1990, 1991
- ΤΡΑΠΕΖΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ, Έκθεση του Διοικητή για το έτος 1991, 1992
- ΤΡΑΠΕΖΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ, Έκθεση του Διοικητή για το έτος 1992, 1993
- ΤΡΑΠΕΖΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ, Έκθεση του Διοικητή για το έτος 1993, 1994
- ΤΡΑΠΕΖΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ, Έκθεση του Διοικητή για το έτος 1994, 1995
- ΤΡΑΠΕΖΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ, Έκθεση του Διοικητή για το έτος 1995, 1996
- ΤΡΑΠΕΖΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ, Έκθεση του Διοικητή για το έτος 1996, 1997
- ΤΡΑΠΕΖΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ, Έκθεση του Διοικητή για το έτος 1997, 1998
- ΤΡΑΠΕΖΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ, Έκθεση του Διοικητή για το έτος 1998, 1999
- ΤΣΑΚΛΟΓΛΟΥ Π., *Μερικά Μεθοδολογικά Προβλήματα Σχετικά με τη Μέτρηση της Φτώχειας*, Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών, Ειδικό Τεύχος Νο 73Α, ΕΚΚΕ, 1990
- ΤΣΑΚΛΟΓΛΟΥ Π., *Μια Κριτική Παρουσίαση Εμπειρικών Διερευνήσεων του Φαινομένου της Φτώχειας στην Ελλάδα*, στο Διαστάσεις της Κοινωνικής Πολιτικής Σήμερα, Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα, 1993
- ΤΣΩΡΗΣ Ν., *Η κατανομή του εισοδήματος εν Ελλάδι 1957-70*, Σπουδαί, 25, 1975
- ΥΠΕΘΟ, *Το Πρόγραμμα Σύγκλισης της Ελληνικής Οικονομίας 1993-1998*, 1993
- ΥΠΕΘΟ, *Αναθεωρημένο Πρόγραμμα Σύγκλισης της Ελληνικής Οικονομίας 1994-1999*, 1994
- ΥΠΕΘΟ, *Το Επικαιροποιημένο Πρόγραμμα Σύγκλισης της Ελληνικής Οικονομίας 1998-2001*, 1998
- ΥΠΕΘΟ, *Το Επικαιροποιημένο Πρόγραμμα Σύγκλισης της Ελληνικής Οικονομίας 1999-2002*, 1999
- ΦΕΤΣΗ Α., *Η αναδιανεμητική επίπτωση του Δημόσιου Τομέα στα εισοδήματα των νοικοκυριών*, Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών, Ειδικό Τεύχος Νο 73Α, ΕΚΚΕ, 1990
- ΦΩΤΟΠΟΥΛΟΣ Τ., *Εξαρτημένη ανάπτυξη*, Εκδόσεις Εξάντας, 1985
- ΦΩΤΟΠΟΥΛΟΣ Τ., *Η νεοφιλελεύθερη συναίνεση και η κρίση της οικονομίας Ανάπτυξης*, Γόρδιος, 1993
- CHACHOLIADES M., *Μικροοικονομική I & II*, Εκδόσεις Κριτική, 1990
- ΧΑΛΙΚΙΑΣ Δ., *Οικονομική σταθεροποίηση και ανάπτυξη. Η περίπτωση της Ελλάδος*, 1993
- ΧΑΡΑΛΑΜΠΗΣ Δ., *Πελαταιακές σχέσεις και λαϊκισμός. Η εξωθεσμική συναίνεση στο ελληνικό πολιτικό σύστημα*, Εξάντας, 1989
- ΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΑΚΗΣ Ν., *Το Νέο Τοπίο της Ανάπτυξης*, Καστανιώτης, 1998
- ΧΡΗΣΤΟΥ Γ., *Εισαγωγή στην Οικονομετρία*, Τόμος Α' & Β', Εκδόσεις Gutenberg, Αθήνα 2004
- ΨΑΛΙΔΟΠΟΥΛΟΣ Μ., *Κεννσιανή Θεωρία και ελληνική οικονομική πολιτική: Μύθος και πραγματικότητα*, Κριτική, 1990

B. Ξενόγλωσση

- ALESINA A. and SUMMERS L., *Central Bank Independence and Macroeconomic Performance: Some Comparative Evidence*, Money, Credit, And Banking, 1993
- ALESINA A., *Political Cycles and the Macroeconomy*, The MIT Press, 1997
- ALESINA A. and ARDAGNA S., *Tales of fiscal adjustment*, Economic Policy, 1998
- ALLSOPP C. and VINES D., *Fiscal Policy and EMU*, NIER, 1996
- ALLSOPP C. and VINES D., *The Assessment: Macroeconomic Policy after EMU*, Oxford Review of Economic Policy, 1998
- ALOGOSKOUFIS G. και PHILIPPOPOULOS A., *Inflationary Expectations, Political Parties and Exchange Rate Regimes: Greece 1958-1989*, European Journal of Political Economy, 8, 1992
- ALOGOSKOUFIS G., *The two faces of Janus: Institutions, policy regimes and macroeconomic performance in Greece*, Economic Policy, 20, 1995
- ARROWSMITH I. and TAYLOR C., *Moving Towards EMU: The Challenges Ahead*, NIER, 4, 1996
- ASCHAUER D., *Why Is Infrastructure Important?*, in *Is There a Shortfall in Public Capital Investment?*, Federal Reserve Bank of Boston, Conference Series No. 34, 1990
- ASIMAKOPOYLOS A., *Kalecki and Keynes: Their Correspondence*, Journal-Article, History of Political Economy, 1990
- ATKINSON A., *The Economics of Inequality*, 2nd edn, Clarendon Press, 1983
- ATKINSON A. and BOURGUIGNON F. (eds.), *Handbook of Income Distribution*, Volume I, North Holland, 2000
- ATHANASSIOU L., *The Distribution of Income in Greece*, Scientific Studies 6, Centre for Planning and Economic Research (in Greek), 1984
- BAKAREZOS P., *Personal non-wealth income inequality and tax evasion in Greece*, Spoudai, 35, 1984
- BEAN C., *Monetary Policy under EMU*, Oxford Review of Economic Policy, 1998
- BLINDER A., *Keynes, Lucas and Scientific Progress*, American Economic Review, Papers and Proceedings, vol.77, no. 2, 1987
- BLINDER A., *The Fall and Rise of Keynesian Economics*, The Economic Record, vol. 64, no. 187, 1988
- BLOMSTROM M., LIPSEY R., ZEJAN M., *Is fixed investment the key to economic growth?*, Quarterly Journal of Economics, 1996
- BRISSIMIS S., LEVENTAKIS J., *The Effectiveness of Devaluation: A General Equilibrium Assessment with Reference to Greece*, Journal of Policy Modeling, 11, 1989
- BUITER W., CORSETTI G. and ROUBINI N., *Excessive deficits: sense and nonsense in the Treaty of Maastricht*, Economic Policy, 16, 1993
- BUTI M. and SAPIR A., *Economic Policy in EMU*, Clarendon Press, 1998
- CARANTINOS D., *Aspects of income and wealth distribution in Greece*, Ph. Thesis, University of Strathclyde, 1981.

- CERNY P., *The deregulation and re-regulation of financial markets in a more open world*, in Cerny P. (ed.), *Finance and World Politics*, Aldershot: Edward Elgar, 1993
- CERNY P., *Political Globalisation and the Competition State*, in Stubbs R. and Underhill G. (eds.), *Political Economy and the Changing Global Order*, Oxford University Press, 2000
- CHILOSI A., *Kalecki 's Theory of Income Determination: A Reconstruction and an Assessment*, Paper, Warsaw 1999
- CROTTY J., *The Rise and Fall of the Keynesian Revolution in the Age of the Global Marketplace*, in Epstein G., Graham J. and Nembhard J. (eds.), *Creating a New World Economy*, Temple University Press, 1993
- DE LONG J., SUMMERS L., *Equipment investment and economic growth*, Quarterly Journal of Economics, 1991
- DE LONG J., SUMMERS L., *Equipment investment and economic growth: How strong is the nexus?*, Brookings Papers on Economic Activity, 2, 1992
- DE LONG J., SUMMERS L., *How strongly do developing economies benefit from equipment investment?*, Journal of Monetary Economics, 32, 1993
- DE MACEDO J., *External liberalization with ambiguous public response: the experience of Portugal*, στο Bliss C. and Braga de Macedo J. (eds.), *Unity with Diversity in the European Economy*, Cambridge University Press, 1990
- DENNIS I. and GUIO A., *Poverty and Social Exclusion*, Statistics in Focus 16/2004, Population and Social Conditions, Eurostat, European Commission, 2004
- DETRAGIACHE E., HAMANN A., *Exchange Rate-Based Stabilization in Western Europe: Greece, Ireland, Italy and Portugal*, IMF Working Paper 97/75, International Monetary Fund, 1997
- DOBB M., *Studies in the Development of Capitalism*, International Publishers, 1975
- DOLADO J., VINALS J., *Macroeconomic policy, external targets and constraints: the case of Spain*, in Alogoskoufis G., Papademos and Portes R. (eds.), *External Constraints on Macroeconomic Policy: the European Experience*, CEPR, Bank of Greece and Cambridge University Press, 1991
- DORNBUSCH R., FAVERO C. and GIAVAZZI F., *Immediate Challenges for the European Central Bank*, Economic Policy, 1998
- DUNLOP J., *The Movement of Real and Money Wage Rates*, Economic Journal 48, 1938
- EATWELL J., *The International Origins of Unemployment*, in Michie J. and Smith J. (eds.), *Managing the Global Economy*, Oxford University Press, 1995
- EICHENGREEN B., *Hegemonic Suability Theories of the International Monetary System*, in Cohen B. (ed.), *The International Political Economy of Monetary Relations*, Edward Elgar, 1993
- EICHENGREEN B., *European Monetary Unification: A Tourd Horizon*, Oxford Review of Economic Policy, 14,3, 1998
- EICHENGREEN B. and WYPLOSZ C., *The Stability Pact: more than a minor nuisance?*, Economic Policy, 1998
- EPSTEIN G., *Political Economy and Comparative Central Banking*, Review of Radical Political Economics, Vol. 24 (1), 1992
- EPSTEIN G. and KINTIS H. , *Macroeconomic Policies for sustainable growth*, in Epstein G. and Kintis H. (eds.), *Macroeconomic Policy after the Conservative Era*, Cambridge University Press, 1995
- ESPING-ANDERSEN G., *The Three Worlds of Welfare Capitalism*, Polity Press, 1990

- EUROPEAN COMMISSION, *The agricultural situation in the Community* (Ag. Sit. Com.), 1994, 1995, 1996 Reports.
- EUROPEAN COMMISSION, *Eurostat, Income of agricultural household sector (IAHS)*, 1999 Report, Theme 5, «Agriculture and fisheries», 2000
- EUROPEAN COMMISSION (2001), the agricultural situation in the European Union (Ag. Sit. Com.), 1999 Report, και παλαιότερα, Luxembourg
- EUROPEAN COMMISSION, *Eurostat, Income from agricultural activity in 2000*, Research in official statistics, Theme 5, Agriculture and fisheries, 2001
- EUROPEAN COMMISSION, *Eurostat: National accounts ESA, Aggregates*, 1970- 1997, 2001
- EUROPEAN COMMUNITIES, *Eurostat, Economic accounts for agriculture and forestry (EAA)*, 1990-1995 και 1992-1997, Statistical document, Theme 5c, Agriculture, forestry and fisheries, 1997-1998
- EUROPEAN ECONOMY, *January 1999: creation of the euro area*, European Commission, 1998
- EUROSTAT, *Income distribution and poverty in EU12 - 1993*, Statistics in Focus, 6,
- EUROSTAT, *Population and Social Conditions*, Statistics in Focus (6), 1997
- EUROSTAT, *Agriculture*, Statistical Yearbook, 5A, 1997
- EUROSTAT, *European Social Statistics: Income, Poverty and Social Exclusion: 2nd Report*, European Commission, 2002
- EUROSTAT, *European Social Statistics: Income, poverty and social exclusion*, 2nd Report, 2003
- FELDSTEIN M., HORIOKA C., *Domestic Savings and International Capital Flows*, Economic Journal, 1982
- FERRERA M., *The Southern Model of Welfare in Social Europe*, Journal of European Social Policy, 6, 1996
- FERGUSON T., *From Normace to Nea Deal: industrial structure, party competition, and American public policy in the Great Depression*, International Organization, 38,1, 1984
- FRIEDEN JEFFREY, *Banking on the World: The Politics of American International Finance*, Harper and Row, 1987
- FRIEDMAN M., *The Role of Monetary Policy*, American Economic Review, 58, 1968
- FRIEDMAN M., *Inflation: Causes and Consequenses*, in Dollars and Deficits, Engle-wood Cliffs: Prentice-Hall, 1968
- FISCHER S., *Central Bank Independence Revisited?*, American Economic Review Papers and Proceedings, 85, 1995
- GALBRAITH J., *The New Industrial State*, Andre' Deutsch, London 1967
- GALBRAITH J., *Economics and the Public Purpose*, Andre' Deutsch, London 1974
- GALBRAITH J., *A History of Economics*, 1987
- GERMIDIS D. and NEGREPONTI-DELIVANIS M., *Industrialization, employment and income distribution in Greece: A case study*, Employment Services, no 12, OECD, 1975.
- GIBSON H. και TSAKALOTOS E., *The Scope and Limits of Financial Liberalisation in Developing Countries*, Journal of Development Studies, 30(3), 1995
- GILL S., *Global finance, monetary policy and cooperation among the Group of Seven, 1944-92*, in Cerny P.(ed.), *Finance and World Politics*, Aldershot: Edward Elgar, 1993

- GLYN A., *The Assessment: Economic Policy and Social Democracy*, Oxford Review of Economic Policy, 14,1, 1998
- GOODMAN I., *Monetary Sovereignty: The Politics of Central Banking in Western Europe*, Cornell University Press, 1992
- GOUREVITCH P., *Breaking with orthodoxy: the politics of economic policy responses to the Depression of the 1930s*, International Organization, 38,1, 1984
- GRAHL J., *After Maastricht. A guide to European monetary union*, Lawrence and Wishart Limited, 1997
- GRAMSCI A., *Selections from the Prison Notebooks of Antonio Gramsci*, translated by Hoarek Q. and Nowell S., International Publishers, 1971
- HALIKIAS D., *Money and Credit Policy in a Developing Economy: The Greek Case*, New York University Press, 1978
- HEADY C., MITRAKOS T. and TSAKLOGLOU P., *The distributional impact of social transfers in the European union: Evidence from the ECHP*, Paper for the Royal Economic Association, 1999
- HELLEINER E., *When finance was the servant: international movements in the Bretton Woods order*, in Cerny P. (ed.), *Finance and World Politics*, Edward Elgar, 1993
- HELLEINER E., *From Bretton Woods to Global Pinnacle: A World Turned Upside Down*, in Stubbs R. and Underhill G. (eds.), *Political Economy and the Changing Global Order*, Macmillan, 1994
- HELLEINER E., *States and the Reemergence of Global Finance*, Cornell University Press, 1994
- JENNER R., *Real Wages, Business Cycles and New Production Patterns*, Small Business Economics, 2004
- JOHANSEN S., *Statistical Analysis of Cointegrating Vectors*, Journal of Economic Dynamics and Control, 12, 1988, 231-54.
- JOHANSEN S., *Estimation and Hypothesis Testing of Cointegration Vectors in Gaussian Vector Autoregressive Models*, Econometrica, 59, 1991, 1551-80.
- JOHANSEN S., *Likelihood-based Inference in Cointegrated Vector Autoregressive Models*, Oxford: Oxford University Press, 1995.
- JOHANSEN S., *Likelihood Analysis of the I [2] Model*, Scandinavian Journal of Statistics, 24, 1997, 433-62.
- JOUGANATOS G., *The Development of the Greek Economy 1950-1991*, Greenwood Press, 1992
- KALDOR N., *Alternative Theories of Distribution*, Review of Economic Studies, τόμος 23, τεύχος 2, 1956
- KALDOR N., *A Model of Economic Growth*, Economic Journal, τόμος 67, τεύχος 268, 1957
- KALDOR N., *Capital Accumulation and Economic Growth*, στο F. Lutz & D. Hague (επιμ.), *The Theory of Capital: Proceedings of a Conference Held by the International Economic Association*, London: Macmillan, Κεφάλαιο 10, 1961
- KALDOR N. & MIRRLEES J., *A New Model of Economic Growth*, Review of Economic Studies, τόμος 29, Ιούνιος 1962
- KALECKI M., *The Distribution of the National Income*, 1939
- KALECKI M., *Political aspects of full employment*, in Kalecki M., *Selected Essays on the dynamics of the capitalist economy 1933-1970*, Cambridge University Press, 1971
- KANELLOPOULOS C., *Pay structure in Greece 1974-94*, Discussion paper no 65, KEPE, 1995
- KARAGEORGAS S., *The distribution of tax burden by income groups in*

Greece, *Economic Journal*, 83, 1973

- KARAGEORGAS S., *The distribution of tax burden by income groups in Greece*, Spoudai, 27, 1977
- KATSELI L., *Economic Integration in the Enlarged European Community: Structural Adjustment of the Greek Economy*, in Bliss C. and Braga de Macedo J. (ed.), *Unity with Diversity in the European Economy*, Cambridge University Press, 1990
- KENEN P., *Economic and Monetary Union in Europe. Moving beyond Maastricht*, Cambridge University Press, 1995
- KEYNES J., *The General Theory of Employment Interest and Money*, Collected Writings, Vol. VII, Macmillan, for the Royal Economic Society, 1973
- KRUGMAN P., *Competitiveness: A Dangerous Obsession*, Foreign Affairs, 1994
- KRUGMAN P., *Dutch Tulips and Emerging Markets*, Foreign Affairs, 1995
- KRUGMAN P., *The Return of Depression Economics*, Penguin Books, 1999
- KURZ H., *Growth and Distribution*, Journal- Article, Review of Political Economy, 1994
- LERNER A., *The Concept of Monopoly and the Measurement of Monopoly Power*, Review of Economic Studies, vol 1, 1934
- LIANOS T. and PRODROMIDIS K., *Aspects of income distribution in Greece*, KEPE, 1974
- LOIZIDES I., *On income tax progression: A decomposition analysis*, Greek Economic Review, 8, 1984.
- LUCAS R., *Studies in Business-Cycle Theory*, Cambridge, MA: MIT Press, 1981
- MANKIW N., *A Quick Refresher Course in Macroeconomics*, Journal of Economic Literature, vol. XXVII, 1990
- MARSHALL A., *Principles of Economics*, 8η έκδ. Macmillan & Co, 1890
- MARX K., *Preface to A. Critique of Political Economy*, in Marx K., "Selected Writings" (ed), McLellan, Oxford U.P., 1977
- MCCALLUM B., *Monetary Economics: Theory and Policy*, New York: Macmillan, 1989
- MCKINNON R., *Financial Liberalization and Economic Development: A Reassessment of Interest Rate Policies in Asia and Latin America*, Oxford Review of Economic Policy, 5(4), 1989
- MOKYR J., *The Lever of Riches: Technological Creativity and Economic Progress*, Oxford University Press, 1990
- MUNNEL A., *How Does Public Infrastructure Affect Regional Economic Performance?*, in *Is There a Shortfall in Public Capital Investment?*, Federal Reserve Bank of Boston, Conference Series, 1990
- MOSS B. and MICHIE J., *The Single European Currency in National Perspective. A Community in Crisis?*, Macmillan Press, 1998
- MOSS B., *Is the European Community Politically Neutral? The Free Market Agenda*, in Moss B. and Michie J., *The Single European Currency in National Perspective: A Community in Crisis?* Macmillan Press, 1998
- OECD, *Greece*, 1978
- OECD, *Economic Surveys*, 1982
- OECD, *Economic Surveys*, 1983
- OECD, *Economic Surveys*, 1984
- OECD, *Economic Surveys*, 1985
- OECD, *Economic Surveys*, 1986

- OECD, *Economic Surveys*, 1987
- OECD, *Economic Surveys*, 1989
- OECD, *Economic Surveys*, 1990
- OECD, *Economic Surveys*, 1991
- OECD, *Economic Surveys*, 1993
- OECD, *Economic Surveys*, 1994
- OECD, *Historical Statistics*, 1995
- OECD, *Economic Surveys*, 1996
- OECD, *Economic Surveys*, 1997
- OECD, *Historical Statistics*, 1997
- OECD, *Economic Outlook*, 1998
- OECD, *Economic Surveys*, 1998
- OECD, *Economic Outlook*, 1999
- OECD, *Agricultural policies in OECD countries: Measurement of Support and Background Information*, 1997
- OECD, *Agricultural policy reform and the rural economy in OECD countries*, 1998.
- PAPADEMOS L., *Greece and the EMS: issues, prospects and a framework for analysis*, in Grauwe P. and Papademos L.(ed.), *The European Monetary System in the 1990's*, 1990
- PAPATHEODOROU C., *Poverty and Family Background in Greece: The Role of Father's Occupation and Education*, Discussion Paper WSP/133, Welfare State Programme, LSE-STICERD, London School of Economics and Political Science, 1997
- PAPATHEODOROU C., *Decomposing Inequality by Population Subgroups in Greece: Results and Policy Implications*, Discussion Paper DARP 49, Distributional Analysis Research Programme, LSE-STICERD, London School of Economics and Political Science, 2000
- PERROTI R., STRAUCH R., VON HAGEN J., *Sustainability of public finances*, CEPR, 1998
- PASINETTI L., *The Economics of Effective Demand*, Κεφάλαιο 2 στο *Growth and Income Distribution: Essays in Economic Theory*, Cambridge: Cambridge University Press, 1974
- PASINETTI L., *The Principle of Effective Demand*, Κεφάλαιο 3 στο Geoffrey Harcourt & Peter Riach (επιμ.), *A Second Edition of the General Theory*, τόμος I, London & New York: Routledge, 1997
- PEN J., *Income Distribution*, Penguin Brooks, 1972
- PETTY W., *Political Arithmetick*, in *The Economic Writings of Sir William Petty*, 2 vol., ed. Charles Henry Hull, ανατύπ. Augustus M. Kelly, 1963
- PROVOPOULOS G., *The distribution of fiscal burdens and benefits by income groups in Greece*, *Greek Economic Review*, 1 (1), 1979
- REISMAN D., *Economics of Alfred Marshall*, εκδ. Macmillan Press, 1986, J. Whitaker, επ. Centenary Essays on Alfred Marshall, εκδ. Cambridge University Press, 1990
- RICHARDSON P., VISCO I., GIORNO C., *Predicting the Evolution and Effects of the Asian Crisis from the OECD Perspective*, OECD, Economics Department, Working Papers No 236, 2000
- ROBINSON J., *The Accumulation of Capital*, London: Macmillan, 1956, *Normal Prices and a Model of Accumulation* στο *Essays in the Theory of Economic Growth*, London: Macmillan, 1962
- SAWYER M., *Questions for Kaleckians: A response*, 1992

- SCHOR J., *Introduction*, in Banuri T. and SCHOR J. (eds.), *Financial Openness and national Autonomy*, Clarendon Press, Oxford, 1992
- SEBASTIANI M., *Kalecki and Unemployment Equilibrium*, St. Martin 's Press, 1994
- STRANGE, S., *Casino Capitalism*, Oxford: Basil Blackwell, 1986
- SHIM J. – SIEGEL J., *Macroeconomics*, Bawon 's Educational Series, 1993
- STRANGE S., *Finance, information and power*, Review of International Studies, 16, 1990
- STOURNARAS Y., *Public Sector Debt and Deficits in Greece: The experience of the 1980's and Future Prospects*, Revista di Politico Economica, 1990
- STUBBS R. and UNDERHILL G., *Introduction: Global Issues in Historical Perspective*, in Stubbs R. and Underhill G. (eds.), *Political Economy and the Changing Global Order*, Macmillan, 1994
- TARSHIS L., *Changes in Real and Money Wages*, Economic Journal 49, 1939
- TAYLOR C., *EMU 2000? Prospects for European Monetary Union*, The Royal Institute of International Affairs, 1995
- TOMLINSON J., *Public Policy and the Economy since 1900*, Clarendon Press, 1990
- TSAKALOTOS E., *Structural change and macroeconomic policy: the case of Greece (1981-1985)*, International Review of Applied Economics, 5 (3), 1991
- TSAKALOTOS E., *The political economy of social democratic economic policies: The PASOK experiment in Greece*, Oxford Review of Economic Policy, vol. 14, No. 1, 1998
- TSAKLOGLOU P., *Measurement and decomposition of inequality by population subgroups: A survey and an example*, Spoudai, 39, 1989
- TSAKLOGLOU P., *Aspects of inequality in Greece: Measurement, Decomposition and Intertemporal Change: 1974, 1982*, Journal of Development Economics, 40, 1993
- TSAKLOGLOU P., *Changes in inequality in Greece in the 1970s and the 1980s*, OTO Gottschalk, P. et al. (eds), *Changing patterns in the distribution of economic welfare*, CUP, 1996
- TSAKLOGLOU P., *Changes in inequality in Greece in the 1970s and 1980s*, in Palmer E., Gustaffson B., Gottschalk P. (ed.), *Changing Patterns in the Distribution of Economic Welfare. An International Perspective*, Cambridge University Press, 1997
- UNDERHILL G., *Conceptualizing the Changing Global Order*, in Stubbs R. and Underbill G. (eds.), *Political Economy and the Changing Global Order*, Oxford University Press, 2000
- UNITED NATIONS, *World Investment Report*, Trends and Determinants, 1998
- UNITED NATIONS, *World Investment Report*, Trends and Determinants. 2000
- VINALS ET AL., *Spain and the "EC cum 1992 shock*, in Bliss C. and Braga de Macedo J. (ed.), *Unity with Diversity in the European Economy*, Cambridge University Press, 1990
- WEBB M., *Understanding Patterns of Macroeconomic Policy Co-ordination in the Post-War Period*, in Stubbs R. and Underbill G. (eds.), *Political Economy and the Changing Global Order*, Macmillan, 1994
- WORLD BANK, *World Development Report*, The State in a Changing World, 1997